

Departament de Filologia Romànica

Universitat de Barcelona

Programa: Tradició i modernitat a les literatures romàniques, 1999-2001

Títol de doctor a què opta: Doctora per la Universitat de Barcelona

Títol de la tesi:

**LA IMATGE DELS CONFINS ORIENTALS EN LA
LITERATURA POLONESA.
VISIÓ HISTÒRICA I FUNCIÓ EN LA NARRATIVA
CREADA A POLÒNIA ALS ANYS 60-80 DEL SEGLE XX**

Autora: Bożena Anna Zaboklicka Zakwaska

Director de la tesi: Dr. Ricard San Vicente Urondo

Tutora de la tesi: Dra. Marta Segarra Montaner

Barcelona, 2003

Agraïments

Vull expressar el meu agraïment a tots aquells que m'han donat suport i proporcionat ajuda al llarg del procés d'elaboració d'aquest treball.

En primer lloc, al director d'aquesta tesi, el Dr. Ricard San Vicente, pels seus consells, disponibilitat i orientació en el meu treball, com també per la seva confiança i amistat.

Al meu company, Francesc Miravittles, per la sacrificada tasca de perfeccionar estilísticament aquesta tesi escrita en una llengua tan llunyana de la llengua materna de l'autora, així com pels seus valuosos comentaris de lector crític i imparcial.

A la Dra. Ewa Klekot, de l'Institut d'Etnologia i Antropologia de la Cultura de la Universitat de Varsòvia, pels seus interessants suggeriments i ajuda per aconseguir material bibliogràfic.

Al Dr. Alain Verjat, catedràtic d'aquesta universitat, per haver-me aportat coneixements molt útils per desenvolupar aquest estudi.

Als companys i amics de Filologia eslava d'aquesta universitat pel seu suport i amistat; en especial al Dr. Joan Castellví, per la paciència i ajuda en qüestions informàtiques.

Nota

Donada la llunyania del tema d'aquest treball per als lectors no polonesos, l'acompanyem d'un mapa que il·lustra els canvis territorials de l'Estat polonès al llarg de la seva història. Pel mateix motiu, quan esmentem un autor polonès l'obra del qual no està expressament comentada en el text, hi afegim una breu nota biogràfica.

Totes les cites en la referència de les quals no consta el nom del traductor han estat traduïdes per l'autora d'aquesta tesi.

ÍNDIX

I. INTRODUCCIÓ. EXPOSICIÓ DEL TEMA	1
II. QUÈ VOL DIR “MITE DELS CONFINS ORIENTALS EN LA LITERATURA POLONESA”? APROXIMACIÓ TERMINOLÒGICA	13
III. ELS CONFINS ORIENTALS AL LLARG DE LA HISTÒRIA DE POLÒNIA	27
1. L’expansió polonesa a l’est a través de la unió amb el Gran Ducat de Lituània i la formació de la República de les Dues Nacions	27
2. La polonització de la noblesa de la República de les Dues Nacions	34
3. La colonització dels Kresy als segles XVI i XVII i el seu paper defensor	36
4. Els repartiments de Polònia i la fi de la República de les Dues Nacions	42
5. La Polònia repartida i els intents de recuperar la independència i els territoris d’abans dels repartiments	50
6. La Primera Guerra Mundial (1914-1918), la creació de la II República de Polònia i la lluita per recuperar els antics confins orientals	63
7. Els confins orientals a l’època d’entreguerres	68
8. La Segona Guerra Mundial i la pèrdua definitiva dels confins orientals polonesos annexionats per la Unió Soviètica	73
IV. LA IMATGE DELS CONFINS ORIENTALS EN LA LITERATURA POLONESA I LA SEVA FUNCIÓ EN DIFERENTS ÈPOQUES LITERÀRIES	75
1. Introducció	75
2. Els confins orientals en la literatura dels segles XVI i XVII com a factor constructor de la identitat nacional i estatal	77
3. Els <i>Kresy</i> al segle XVIII: la llegenda heroica de la confederació de Bar i de la <i>koliszczynna</i> com a expressió del patriotisme conservador	93

4. La imatge dels <i>Kresy</i> en la literatura romàntica com a representació del centre de la polonitat	99
5. El fracassat intent positivista d'abandonar la tradició heroica dels <i>Kresy</i>	125
6. La doble imatge dels <i>Kresy</i> en la literatura de final del segle XIX i començament del XX: entre l'estetització modernista i la missió defensiva neoromàntica	133
7. La instrumentalització ideològica i política de la imatge dels <i>Kresy</i> en la literatura polonesa d'entreguerres	138
8. La imatge dels <i>Kresy</i> en la literatura de l'emigració després de 1939. Entre la nostàlgia de l'Arcàdia perduda i la idealització de la multiculturalitat	163
V. FUNCIÓ COMPENSATÒRIA DE LA IMATGE DELS <i>KRESY</i> EN LA NARRATIVA CREADA A POLÒNIA ALS ANYS 60-80 DEL SEGLE XX	185
1. Introducció	185
2. La nostàlgia del món multicultural lituano-bielorús de Tadeusz Konwicki	190
3. La imatge mítica del món habsbúrgic en l'obra d'Andrzej Kuśniewicz com a paradigma de la convivència exemplar	217
4. Ucraïna com a paradís destruït en la narrativa de Włodzimierz Odojewski	248
VI. CONCLUSIONS	271
BIBLIOGRAFIA	283

I. Introducció. Exposició del tema

El motiu dels confins orientals de Polònia, que, per ser més precisos i àgils, anirem intercanviant aquí amb el terme polonès de *Kresy*, és un dels motius més recurrents en la literatura polonesa a partir del romanticisme. No obstant, els confins orientals estan presents en la literatura polonesa des dels seus inicis al segle XVI, ja que formaven part integrant de la República de les Dues Nacions,¹ i la majoria dels creadors literaris polonesos eren originaris d'aquells territoris limítrofs. Tot i que la presència dels confins orientals en la literatura polonesa ha estat constant, la seva funció dins de la ficció literària ha anat canviant al llarg de les diferents èpoques històriques. Per això, un dels propòsits del present treball serà analitzar les diferents funcions que va tenir la imatge dels confins orientals en la literatura polonesa fins a la Segona Guerra Mundial, és a dir, fins al moment en què els *Kresy* van deixar d'existir en la realitat i van començar a existir en la imaginació dels homes.

Després de la Segona Guerra Mundial en la literatura polonesa es va produir un procés que podríem anomenar de desdoblament. La literatura es va escindir en la literatura creada a l'exili, no sotmesa a la censura, i la de dins del país, que havia de fer concessions a les exigències ideològiques del règim. Quan les terres dels *Kresy*, carregades d'un fort significat axiològic per als polonesos, van deixar d'existir, en ser annexionades a la Unió Soviètica, en el seu lloc va aparèixer un espai mític, tractat, per raons òbvies, d'una forma diferent per la literatura a l'exili i per la de dins del país. Després d'analitzar breument la funció de la imatge dels confins orientals en la literatura escrita pels escriptors emigrats, ens concentrarem en la prosa escrita a dins del país. En la següent part d'aquesta tesi serà objecte del nostre estudi justament la imatge mítica dels *Kresy* en la narrativa creada a Polònia als anys 60-80 del segle XX.

¹ Vegeu el capítol III. "Els confins orientals al llarg de la història de Polònia", pàg. 29.

Donat el caràcter historicoliterari d'aquest treball, hem cregut indispensable dotar-lo d'una part històrica que intenta explicar d'una manera que pretén ser objectiva la història dels confins orientals dins de la història de Polònia. I si diem que és un intent d'aproximació objectiva a la història dels *Kresy* és perquè som conscients que és un tema que ha estat objecte de tota mena de manipulacions. Els *Kresy*, escrits generalment en majúscula (encara que no existeixi cap norma que ho determini així), és el nom que es donava primer a les zones frontereres sud-orientals i més tard també nord-orientals de la multinacional i multilingüe República de les Dues Nacions. *Kresy* és sinònim de confins orientals, però un sinònim marcat axiològicament. Justament per això, perquè es tracta d'uns territoris que representen per als polonesos uns valors que determinen la seva identitat, fins i tot els historiadors que s'hi dediquen sovint converteixen la història dels *Kresy* en la historiosofia dels *Kresy*.

Evidentment, una manera d'evitar la unilateralitat dels judicis seria realitzar un estudi comparatiu contrastat amb les versions de la història de les mateixes terres escrites per lituans, bielorusos i ucraïnesos. No obstant, hem descartat tal possibilitat, primer, per no convertir el present treball en un estudi històric, i, segon, perquè ens interessava justament l'enfocament polonès de la qüestió.

La literatura polonesa sempre ha estat molt lligada a la seva història, raó per la qual hem cregut necessari precedir l'estudi historicoliterari d'una breu introducció a la història dels *Kresy* vista, com ja hem dit, des de l'òptica polonesa. D'aquesta manera es pot veure com els esdeveniments polítics i històrics queden reflectits en la literatura de diverses èpoques i com la literatura influeix, al seu torn, en la història.

Com a mètode d'anàlisi del fenomen literari anomenat per alguns crítics *corrent dels confins orientals* utilitzarem la descripció dels processos historicoliteraris amb algunes incursions en el terreny de la sociologia de la literatura. I com que expressions com "el mite dels *Kresy* en la literatura polonesa" o bé "els *Kresy* com a mite de la cultura (o de la literatura) polonesa" són àmpliament utilitzats per la crítica literària i pels estudiosos de la literatura

polonesa, hem cregut necessari incloure-hi un breu capítol explicatiu del significat que els donarem en el nostre treball.

La paraula *kres* ja existia en polonès antic i tenia el significat de “fi, objectiu final, frontera, límit”, però va ser a partir de mitjans del segle XIX que va passar a designar els confins orientals de l’Estat polonès abans que aquest desaparegués del mapa d’Europa. El seu ús en aquest sentit estricte es va generalitzar entre els polonesos gràcies a diversos autors romàntics que el van propagar en les seves obres. Sens dubte, el paper més important en la identificació de la paraula *Kresy* amb els confins orientals del desaparegut Estat polonès, per ser el primer a utilitzar-lo, el va tenir el poeta Wincenty Pol, autor de dos poemes patriòtics² que evoquen les visions del heroic passat polonès justament en aquestes terres.

Als segles XVI, XVII i XVIII era una zona limítrofa entre la Polònia ètnicament homogènia i els territoris on acabava el món conegut, civilitzat, el món del cristianisme occidental, i començava el món desconegut, hostil i pagà dels infidels: tàrtars, turcs i també dels hereus de l’Imperi bizantí, els cristians ortodoxos. Les terres lituanes, bielorrusses i ucraïneses dels confins orientals de l’Estat polonès van ser una mica com el llunyà oest americà: unes terres belles i riques, però perilloses, on era fàcil fer-hi fortuna, però també era fàcil perdre-la i fins i tot perdre-hi la vida. Els polonesos que poblaven els *Kresy* havien de ser valents i estar disposats a tot, sobretot a defensar amb les armes les seves propietats. Les condicions de vida van contribuir a crear un *ethos* molt determinat dels pobladors dels *Kresy*: era gent que defensant el seu territori també defensava la manera de viure, la religió, els costums i els valors propis, en definitiva, la seva identitat, que, per tant, era molt més forta que a la resta de l’Estat, on els polonesos no estaven exposats a continus perills ni a la confrontació amb l’altre. Per aquest motiu, els *Kresy* van esdevenir tot un símbol de la polonitat, un símbol carregat d’emocions, que va ser molt útil i molt utilitzat quan l’Estat polonès va desaparèixer. Però la polonitat dels habitants dels confins orientals no era monocultural, sinó que es nodria d’elements de la cultura dels pobles amb què els

² POL, W. *Pieśń o ziemi naszej* [Cançó de la nostra terra] (1843) i “la rapsòdia cavalleresca” *Mohort* (1854).

polonesos compartien aquelles terres fèrtils i hospitalàries. El contacte amb la policultura de la zona limítrofa afavoria la formació d'un peculiar tipus de personalitat polifònica que s'obria a altres sistemes culturals i a visions del món diferents. Els *Kresy* no eren una línia divisòria estable entre nacions i Estats, sinó tota una regió limítrofa i oberta poblada per diversos grups ètnics i religiosos. La consciència de frontera oberta va formar el caràcter nacional i les institucions polítiques de les nacions que habitaven aquell territori.³

Durant els anys dels repartiments, quan Polònia no existia com a Estat, els pensaments, les emocions i les enyorances dels polonesos es dirigien cap a aquelles terres defensades tan heroicament durant segles dels enemics infidels. Rememorar aquells temps heroics, temps de victòries, ajudava a suportar la manca d'independència i encoratjava fent creure que no tot estava perdut i que algun dia els polonesos tornarien a tenir la seva pàtria tal com la recordaven, és a dir, multicultural, multiètnica i multireligiosa.

Encara que, al nostre entendre, no es pot fer servir el terme de colonització en el cas de la presència polonesa als *Kresy*, ja que aquests territoris van formar part de l'Estat polonès no com a fruit de conquesta, sinó com a resultat de la fusió de dos organismes estatals per expressa voluntat de les dues parts, a l'hora d'analitzar, per una banda, la formació del sentit de la polonitat, i, per l'altra, el fort sentiment d'enyorament després de la pèrdua dels *Kresy*, es poden observar certes similituds entre la literatura polonesa que evoca les terres perdudes i diverses literatures occidentals que recorden amb nostàlgia les colònies perdudes. I, justament, un dels objectius d'aquest treball serà demostrar que en el cas dels *Kresy* estem davant d'un fenomen particular de convivència d'acord amb un model de cultura orgànica composta de diversos elements ètnics, religiosos, culturals, lingüístics, etc. on no té cabuda la idea del colonialisme. La realitat dels confins orientals polonesos era de tal complexitat que qualsevol intent d'explicar-la segons els paràmetres de conquesta, classes socials o nacionalitats condueix al simplisme i corre el perill de caure en el ridícul. Les teories materialistes d'interpretació de la realitat, obligatòries a la Polònia de la postguerra, no van ser

³ Cf. ULIASZ, S. (2001). "O kategorii pogranicza kultur", a: *O literaturze kresów i pograniczu kultur*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

capaces d'eradicar el record d'una realitat diferent ni de la imaginació dels escriptors ni de la memòria col·lectiva dels polonesos, que a més es van nodrir mútuament. La imatge dels confins orientals no només està present en les obres dels autors nascuts en aquelles terres, sinó que també ha inspirat els escriptors originaris de la Polònia ètnicament homogènia i continua inspirant els descendents, fills i nets, de polonesos dels *Kresy*.

S'ha de tenir en compte que els *Kresy* es van perdre en diverses etapes i de manera gradual. Amb la repartició de l'Estat polonès l'any 1795 entre Rússia, Prússia i Àustria, els extensos territoris dels *Kresy* van quedar repartits entre l'Imperi rus i l'Imperi austríac, i els petits estats efímers que es van crear posteriorment, el Principat de Varsòvia (1807-1815) i el Regne de Polònia (1815-1864), no els van recuperar. La literatura d'aquest període, com que està dominada per la idea de la recuperació de la independència nacional, utilitza els *Kresy* com a símbol de la polonitat. I és que, encara que hagués desaparegut dels mapes d'Europa, Polònia continuava viva en la consciència tant dels seus habitants com de la intel·lectualitat de l'època. Fins i tot Karl Marx, a qui difícilment podríem titllar de nostàlgic del passat, l'any 1848 va fer una crida per reconstruir Polònia d'acord amb el mapa de 1772, és a dir, d'abans dels repartiments.⁴ I si per als estrangers els *Kresy* formaven part de Polònia, què hem de dir dels polonesos, que van col·locar al capdamunt de l'olimp romàntic *Pan Tadeusz* de Mickiewicz, poema l'acció del qual està situada “al centre de la polonitat, en la terra polonesa, en la llengua polonesa i que representa el model polonès d'existència”⁵ i que, en canvi, comença amb les paraules “Lituània! Pàtria meva!” escrites en polonès.

No és gens d'estrany, doncs, que en recuperar l'Estat (1918) els polonesos pretenguessin recuperar també les antigues terres frontereres que la memòria col·lectiva els obligava a veure com una part inseparable de l'Estat polonès. Com és ben sabut, no es va aconseguir restablir Polònia amb les fronteres del segle XVIII, ja que en 123 anys, la situació política a Europa havia canviat

⁴ MIŁOSZ, Cz. (1993). *Historia literatury polskiej [Història de la literatura polonesa]*, Cracòvia, Wydawnictwo Znak, pág. 230.

sensiblement, i, a part del naixement de la Rússia Soviètica, als antics *Kresy* s'havien despertat els corresponents sentiments nacionals. Tot i així, Polònia va aconseguir recuperar una part d'Ucraïna, amb Lvov, i una part de Lituània i Bielorússia, amb Vilnius,⁶ i d'aquesta manera els territoris dels confins, reduïts a una petita part del que havien estat abans, van passar a ser els nous *Kresy* per a les noves generacions.

La pèrdua definitiva dels *Kresy* es va produir el 1939 com a resultat del pacte Ribbentrop-Molotov, que repartia el territori polonès entre l'Alemanya nazi i la Unió Soviètica. El pacte de Ialta va confirmar l'annexió de la totalitat dels *Kresy* a la Unió Soviètica.

En els vint anys que separen les dues guerres mundials, malgrat les avantguardes i la renovació de la temàtica literària, que s'allunya de la qüestió nacional, sorgeixen a Polònia nombroses obres literàries que continuen parlant dels *Kresy*. La majoria són memòries que volen conservar la imatge d'un món que amb la Primera Guerra Mundial va canviar totalment. I aquesta literatura és potser la que més s'acosta al model de la literatura colonial; és tracta d'una literatura que vol deixar testimoni de tot allò que va succeir als confins orientals i conservar per a la posteritat la imatge dels antics *Kresy* feliços, on es feia realitat el mite de la convivència pacífica, com també donar fe dels horrors que hi havien tingut lloc els anys 1914-1921.

Després de la Segona Guerra Mundial, malgrat la censura, que no permetia parlar dels territoris annexionats per la Unió Soviètica, el tema dels *Kresy* no va desaparèixer de la literatura polonesa. Durant uns anys només va estar present en les obres escrites o publicades a l'exili, però amb la relaxació del règim comunista va tornar a rebrotar en la literatura escrita dins de Polònia.

Als anys seixanta del segle XX s'inicia un fenomen que l'estudiós Jan Błoński anomena "emigració de la imaginació".

⁵ SIWICKA, D. (1997). *Romantyzm 1822-1863 [Romanticisme 1822-1863]*, Varsòvia, Wydawnictwo Naukowe PWN, pág. 134.

⁶ Les fronteres orientals de Polònia van ser reconegudes el 1923 per la Conferència d'Ambaixadors de París, que actuava com a òrgan executiu de les Potències Aliades.

Als anys seixanta va començar el procés anunciat ja per *Na wysokiej poloninie* [*A les altes estepes*] de Vincenz (1936-1952), per *Leśnik* [*El guardabosc*] de Kuncewiczowa (1952) i *Dolina Issy* [*La vall de l'Issa*] de Miłosz (1955). [...] Penso en el fenomen que es podria anomenar emigració de la imaginació. Emigració en el passat o simplement en la ficció. La literatura construeix per al seu propi ús una pàtria, del tot extraoficial, encara que no necessàriament opositora, feta de províncies i ambients, que fins aleshores havien interessat poc als escriptors. En aquesta pàtria perdura la Ucraïna d'Iwaszkiewicz, el Polesie de Kuncewiczowa, la Lauda de Miłosz, Vïlnius, on la història parla amb totes les llengües, Podòlia, apocalíptica en l'obra de Buczkowski i cosmopolita en la de Kuśniewicz. Els *Kresy* hi apareixen com un país de forts lligams veïnals i de gran entesa entre individus [...]. D'aquesta manera, renovant l'espai de la narració, la literatura estableix un vincle amb el passat. Els escriptors sembla que diguin (sense fer-ho explícitament): habitem en una Polònia diferent de l'oficial. Habitem sobretot en la memòria.⁷

Jan Błoński, en la seva síntesi de la prosa polonesa de després de la Segona Guerra Mundial, entre totes les varietats de la prosa, entre tots els corrents, poètiques i escoles, indica justament el corrent de "l'emigració de la imaginació" com l'únic victoriós, és a dir com l'únic corrent literari portador d'una tradició realment viva.

Aquest corrent, però, també havia estat durament criticat, o bé perquè se'l titllava de fugida de la realitat,⁸ o bé de ser un joc per a adults, que eludia tota implicació de la literatura en la política.⁹ Els seus crítics, en el tema dels *Kresy*,

⁷ BŁOŃSKI, J. (1990). "Bezładne rozważania starego krytyka, który zastanawia się, jak napisałby historię prozy polskiej w latach istnienia Polski Ludowej", *Teksty drugie*, n. 1, pàg. 16:

W latach sześćdziesiątych zaczął się proces, zapowiedziany już przez *Na wysokiej poloninie* Vincenza (1936-1952), *Leśnika* Kuncewiczowej (1952!) i *Dolinę Issy* Miłosza (1955). [...] Myślę o zjawisku, które można by nazwać emigracją wyobraźni. Emigracją w przeszłość albo wręcz w zmyślenie. Literatura buduje sobie własną – całkiem nieoficjalną, chociaż niekoniecznie opozycyjną – ojczyznę, zbudowaną z prowincji i środowisk, które dotąd mało zajmowały pisarzy. [...] W tej ojczyźnie trwa Ukraina Iwaszkiewicza, Polesie Kuncewiczowej, Lauda Miłosza, Wilno, gdzie historia mówi wszystkimi językami, Podole, apokaliptyczne u Buczkowskiego i kosmopolityczne u Kuśniewicza. *Kresy* jawią się jako kraj sąsiedzkiej więzi i osobowego porozumienia [...]. Tak właśnie – odnawiając przestrzeń opowieści – literatura nawiązuje więź z przeszłością. Pisarze zdają się mówić (niczego podobnego nie mówiąc wyraźnie): mieszkamy w innej Polsce niż ta oficjalna. Mieszkamy przede wszystkim pamięcią.

⁸ Cf. KORNHAUSER, J., ZAGAJEWSKI, A. (1974). *Świat nie przedstawiony* [*El món no representat*], Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, pàg. 39-40.

⁹ Aquesta segona crítica va quedar exposada per GŁOWIŃSKI, M. (1981) en l'article "Socparnasizm" comentat per CZAPLIŃSKI, P., ŚLIWIŃSKI, P. (2000). *Literatura polska 1976-1998*. Cracòvia. Wydawnictwo Literackie, pàg. 156-157.

reaparegut en la literatura polonesa als anys seixanta, no hi veien res més que nostàlgia, cosa que consideraven un signe d'immaduresa.

La literatura recolzada per crítics i teòrics com Jung o Eliade té tendència a escollir el mitològic país de la infantesa com la seva pàtria. Es tracta segurament d'una mena d'ingenuïtat, d'infantilisme entès a la manera freudiana.¹⁰

No obstant, als anys noranta, l'opinió de Jan Błoński va ser compartida no només pels crítics més significatius, sinó també pels lectors. Entre els elements de la prosa que tracta el tema dels *Kresy* que fan que aquesta es converteixi en el corrent més important i valuós de la literatura polonesa dels anys 60-80 Błoński assenyala: la reconstrucció de la identitat a través de la memòria, l'arrelament en espais lliures d'imposicions ideològiques i, malgrat el conservadorisme temàtic, una forma força innovadora. Però el que sens dubte resulta més atractiu és la característica principal del món imaginari que descriu aquesta prosa: la seva pluralitat.

El món dels *Kresy* era un entramat pluriètnic, pluricultural, plurireligiós i multilingüe, on diverses comunitats (jueus, ortodoxos, protestants i catòlics) convivia una al costat de l'altra seguint el seu ritme de vida i els seus ritus. Aquesta convivència multicultural, aquest mosaic multiètnic, donava una riquesa a aquelles terres que no tenia parió en cap altre lloc de l'Estat polonès. I al llarg dels segles, els *Kresy* van constituir dins de les terres poloneses una font inesgotable de diversitat, de multiculturalitat, van ser una inspiració constant per a artistes, poetes i escriptors, que, fascinats per aquell món alhora propi i exòtic, el van utilitzar en les seves obres com a model d'un món ideal i, al mateix temps, van contribuir a formar la convicció generalitzada que un món ideal és justament un món plural. Per tant, la pèrdua d'aquells territoris tan rics en tots els sentits no afectava únicament aquells que hi havien nascut, sinó que canviava d'una manera

¹⁰ KORNHAUSER, J., ZAGAJEWSKI, A. (1974). *Op.cit.*, pàg. 39-40:

Literatura wspierana przez krytyków i teoretyków takich jak Jung czy Eliade chętnie wybierze mitologiczny kraj dzieciństwa jako swoją ojczyznę. Jest to zapewne objaw pewnego dzieciennienia, infantylizmu rozumianego z kolei po Freudowsku.

definitiva la idea de l'Estat que els polonesos havien tingut des del segle XVI. La tradició de la Polònia d'abans dels repartiments, de la Polònia multinacional, mantinguda per l'art i la literatura, era tan forta que el procés d'abandonament de les il·lusions alimentades per aquesta tradició va ser llarg i dolorós. El pas físic i espiritual d'una realitat multicultural a un Estat ètnicament homogeni, fruit d'una decisió política arbitrària, va abundar en conflictes violents i va generar, com és obvi, molta literatura.¹¹

Així doncs, després de la Segona Guerra Mundial, en la literatura creada dins de Polònia, a partir que la censura permet evocar el tema dels confins (evidentment no de manera oberta i directa, sinó dissimulada i disfressada), reneix la literatura sobre els *Kresy*, que els presenta com un país plural i ric, la mítica República dels Jagellons¹², que reunia sota el seu poder gent de diferents nacionalitats, cultures, religions i llengües. El motiu dels *Kresy* es repeteix tan sovint en la literatura polonesa del segle XX, que la crítica literària contemporània ha encunyat per a aquest fenomen el concepte de “mite dels *Kresy* en la literatura polonesa”.

Un dels propòsits del present treball és esbrinar si realment es pot parlar de mite dels *Kresy* en la literatura polonesa contemporània, en quin sentit es fa servir el terme de mite i quina funció exerceix aquest mite en la literatura i a través d'ella en la consciència col·lectiva dels polonesos.

Al nostre entendre, el que la crítica literària anomena “mite dels *Kresy*” en realitat és la imatge mítica que representa diversos mites universals com ara el de l'Arcàdia perduda, el del segle d'or i el de l'androgin, tots tres encarnats, per una banda, en la República de les Dues Nacions dels Jagellons i, per l'altra, en el multinacional Imperi austrohongarès. En la narrativa dels anys 60-80 no es tracta només de recordar l'Arcàdia de la felicitat infantesa perduda, sinó de contraposar el món ric i multicolor dels confins orientals a la realitat grisa i uniforme en què viuen els autors i els protagonistes dels seus llibres. La literatura dels confins crea,

¹¹ Cf. JARZĘBSKI, J. (1992). “Exodus (ewolucja kresów po wojnie)”, a: *W Polsce czyli wszędzie. Szkice o polskiej prozie współczesnej*, Varsòvia, Wydawnictwo PEN, pàg. 129.

¹² Vegeu el capítol III. “Els confins orientals al llarg de la història de Polònia”, pàg. 29.

per dir-ho d'alguna manera, una existència substitutòria que ha de suplir l'existència real indesitjada o inacceptada.

Una de les característiques principals d'una obra literària, o potser fins i tot la seva característica més important, és la funció compensatòria en la vida tant individual com col·lectiva, funció que es compleix a través del que s'anomena "ficció intel·lectual en la literatura". La realitat viscuda sempre resulta deficient i no es mostra als nostres ulls en la seva totalitat, només en podem viure fragments i omplir les llacunes i els buits amb la imaginació. La ficció intel·lectual en la literatura el que fa és justament unir el caos dels fragments i proporcionar al lector la visió del món que la raó voldria aconseguir de la realitat: una visió total i completa, sense llacunes, sense misteris, sense solucions de continuïtat, sense taques fosques.¹³

Aquestes consideracions referents al paper de l'obra literària en la vida d'un lector individual es poden estendre a la funció d'aquesta obra en la vida col·lectiva. En la vida col·lectiva contínuament tenen lloc processos d'aparició de nous grups socials, que o bé es presenten d'una manera gradual i pacífica i s'acaben fusionant amb els anteriors, o bé sorgeixen d'una manera violenta i també acaben assimilant-se, però en un procés molt més llarg i dolorós.

Aquest últim cas és molt característic i transcorre sempre segons el mateix model. El grup social nou sempre comença per combatre els valors culturals presents, per, després d'uns anys, acceptar-los, o bé en la seva totalitat, o bé segons alguna mena de selecció. És el fenomen que va tenir lloc a la França i a la Rússia postrevolucionàries, on els grups socials nous que van arribar al poder van començar per rebutjar la cultura literària del regim anterior, per després, en la segona generació, assimilar-la.

La ficció intel·lectual en la vida d'un grup social esdevé un factor de legitimació, compensa la falta d'algunes anelles en la cadena del desenvolupament, dissimula la substitució de les anelles velles per unes de

¹³ Cf. KLEINER, J. (1956). *Studia z zakresu teorii literatury*, Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL, pàg. 33-34.

noves, crea la justificació d'una continuïtat aparentment trencada i en realitat només transformada i dirigida cap a un camí una mica diferent.¹⁴

Si tenim en compte que la brusca desaparició dels confins orientals de la realitat polonesa va tenir totes les característiques d'una mutilació, podem considerar que la literatura sobre els *Kresy* de després de la Segona Guerra Mundial “és com un intent de descriure un braç amputat que continua fent mal”.¹⁵ Els confins van desaparèixer físicament de la realitat polonesa, però com que havia estat un referent cultural constant en la història del país des del segle XIV, continua vivint tant en la consciència com en l'inconscient col·lectius. La ficció intel·lectual compensa aquesta mancança, introdueix en la realitat empobrida els valors trasplantats d'un món ja inexistent físicament, però existent en la realitat imaginària, transformat per la memòria i per la forma artística dels que l'evoquen. I aquest serà un altre propòsit del present treball: demostrar que la imatge dels confins orientals en la narrativa polonesa dels anys 60-80 del segle XX té una funció compensatòria, ja que, segons la definició citada més amunt de J. Krzyżanowski, “compensa la falta d'algunes anelles en la cadena del desenvolupament i dissimula la substitució de les anelles velles per unes de noves”. Substitueix l'espai físic per un espai imaginari amb tot el que aquest espai imaginari significa per a la formació de la visió del món dels polonesos i per a la manera en què aquests es veuen a si mateixos. De manera que, segons la nostra tesi, la presència dels confins orientals en la narrativa polonesa dels anys 60-80 no respon a una simple enyorança d'unes terres, finques, riqueses, en definitiva, d'un univers privat perdut, sinó que expressa una acceptació ontològica de la complexitat i la multiplicitat del món, en contra de tot intent ideològic de simplificar la realitat fraccionant-la en categories alhora fàcils i insuficients com ara classes socials o nacionalitats.

¹⁴ KRZYŻANOWSKI, J. (1980). *W świecie bajki ludowej [En el món de la faula]*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 52:

Fikcja intelektualna w życiu grupy społecznej staje się czynnikiem legitymistycznym, kompensuje brak pewnych ogniw w łańcuchu rozwojowym, maskuje zastępowanie starych nowymi, stwarza uzasadnienie ciągłości programowo i pozornie zerwanej, w istocie zaś jedynie przekształconej i skierowanej na nieco odmienne tory.

¹⁵ JARZĘBSKI, J. (1992). *Op. cit.*, pàg. 129.

II. Què vol dir “mite dels confins orientals en la literatura polonesa”?

Aproximació terminològica

A partir dels anys vuitanta del segle XX la crítica literària que tracta de la literatura dels confins orientals fa servir el concepte de mite dels *Kresy* en la literatura polonesa.

Donat que el terme *mite* ha anat canviant de significat al llarg del temps i, sobretot els darrers anys, denota una notable vaguetat de sentit, considerem imprescindible, per una banda, analitzar en quin sentit és utilitzat pels estudiosos de la literatura amb referència als *Kresy* i, per l'altra, determinar quin sentit li donarem en el nostre treball.

La paraula *mite*, que a partir de la segona meitat del segle XX s'ha imposat en diferents camps de l'activitat humana, expressa una certa valoració que tant pot ser negativa com positiva. Per tant, com que es tracta d'un terme que pot tenir connotacions molt variades, cal preguntar-se què és el que aquí entendrem per mite.

Les definicions dels diccionaris de l'ús de la llengua no acaben d'aclarir el significat d'aquesta misteriosa paraula, tan usada i alhora tan poc precisa. Al marge dels nombrosos estudis sobre el tema sorgits al llarg dels segle XX, els diccionaris continuen atribuint al mite un caràcter fabulós o fantàstic i el defineixen com “tradicció fabulosa entorn dels déus, herois, orígens d'un poble, etc.”¹⁶ o bé com “cosa inventada por alguien, que intenta pasarla por verdad, o cosa que no existe más que en la fantasía de alguien”.¹⁷

Això vol dir que l'ús corrent, col·loquial, de la paraula *mite* té a veure amb el sentit que li va atorgar el positivisme del segle XIX, que, amb la seva fe ingènua en el poder de la raó i en la capacitat de la raó d'explicar tots els misteris de l'existència, va reduir el significat de la paraula *mite* a tot allò que s'oposava a la realitat. Per tant, tot el que no trobava explicació o justificació racional era

¹⁶ INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995). *Diccionari de la llengua catalana*.

¹⁷ MOLINER, M. (1982). *Diccionario de uso del español*, Madrid, Editorial Gredos.

qualificat de fals, de faula, o en el millor dels casos de llegenda o mite.¹⁸ El mite, doncs, era identificat amb la llegenda, és a dir, amb un passat incert, hipotètic, científicament no demostrat, però un passat sempre millor del que representa el present i, per tant, enyorat.

Però al marge de l'ús col·loquial de la paraula, que pot tenir una valoració positiva (com a llegenda exemplar) o negativa (com a història falsa), des del punt de vista científic el segle XX va aportar una rehabilitació del mite. Es va intentar definir-lo des de diferents perspectives com ara l'antropologia, la filologia, la psicologia o la sociologia, però malgrat que tots aquests usos tenen una denotació comuna, cadascuna de les disciplines li va donar un enfocament particular que no fa gens fàcil trobar-hi un nucli semàntic comú per a tots.

En tot cas, qualsevol estudi que faci referència als mites no pot prescindir de l'enfocament que li han donat els antropòlegs, tant els funcionalistes com els estructuralistes, que han destacat el significat del mite en el context social com a instrument mental que plasma la representació col·lectiva del món.¹⁹

Entre els molts intents d'aproximar-se a una definició del mite, un dels més coneguts, segurament per la seva senzillesa i claredat, és el de Mircea Eliade, per a qui el mite és una narració sobre com van succeir les coses per primera vegada²⁰ o “en otros términos, un mito es una historia verdadera que ocurrió en el comienzo del Tiempo y que sirve de modelo al comportamiento de los seres humanos”.²¹ El mite, entès d'aquesta manera, forma part del pensament col·lectiu propi de les societats premodernes. No obstant, segons Eliade, la diferència entre les societats tradicionals i les societats modernes consisteix només que en aquestes últimes, a part del pensament col·lectiu, existeix el pensament personal, pràcticament absent en les societats tradicionals. De manera que en les societats modernes els mites també sobreviuen com a model exemplar del comportament humà, amb la diferència que deixen de ser explícits, canvien d'aspecte i

¹⁸ Cf. ELIADE, M. (1991). “Los mitos del mundo moderno”, a: *Mitos, sueños y misterios*, trad. de M. De Alburquerque, Madrid, Grupo Libro 88.

¹⁹ Cf. GARCÍA GUAL, C. (1992). “Propuesta de definición del término ‘mito’”, a: *Introducción a la mitología griega*, Madrid, Alianza Editorial.

²⁰ Cf. ELIADE, M. (1968). *Mito y realidad*, trad. de L. Gil, Barcelona, Labor, pàg. 12.

²¹ ELIADE, M. (1991). *Op. Cit.*, pàg. 2.

dissimulen les seves funcions.²² Es produeix el que Gilbert Durand anomena el desgast del mite. Els mites apareixen disfressats d'acord amb les exigències de l'època i, en conseqüència, sovint estem davant d'una imatge mítica que amaga uns profunds continguts mítics que no poden ser transmesos directament per motius diversos com ara la ideologia imperant, les repressions, les censures o els costums de l'entorn o de l'època.²³ “Aunque impregnados de laicismos, degradados, ‘camuflados’, los mitos y las imágenes míticas reaparecen por todas partes: sólo es cuestión de reconocerlas.”²⁴

El mite és un mitjà per vèncer la història, ja que permet –i això constitueix una de les seves funcions fonamentals– transcendir el propi temps, del qual es vol fugir, i buscar el temps primordial, total. En definitiva, el mite, en la concepció d'Eliade, és una defensa contra el pas del temps i, doncs, contra la mort.

La literatura escrita és un vehicle perfecte per transmetre els continguts mítics i ho és doblement, ja que per una banda substitueix els relats dels mites de les societats arcaïques i, per l'altra, la mateixa lectura significa el trencament del temps present i permet la il·lusió de dominar-lo.

Si l'historiador de les religions Eliade relaciona el mite amb els orígens de les coses i, per tant, amb el model del comportament humà, la filosofia identifica el mite amb els sentiments i les emocions (Cassirer) o amb el món dels valors (Kołakowski).

La teoria d'Ernst Cassirer sobre la significació del pensament mític conclou que el mite és “una forma de pensament, una forma d'intuïció i una forma de vida”²⁵ i que “la veritable base del mite no és la base del pensament sinó la base de l'emoció”. Tot i que Cassirer refereix la seva teoria a l'home primitiu, creiem que les reflexions que fa són vàlides per al pensament mític dels homes de les societats modernes. La característica principal d'aquest tipus de pensament consisteix a percebre el món d'una manera sintètica i no analítica. Si el pensament

²² ELIADE, M. (1991). *Op. cit.*, pàg. 7, 10-11.

²³ Cf. DURAND, G. (1993). *De la mitocrítica al mitoanálisis. Figuras míticas y aspectos de la obra*, trad. d'A. Verjat, Barcelona, Anthropos, pàg. 344.

²⁴ ELIADE, M. (1991). *Op. cit.*, pàg. 12.

modern fragmenta la realitat, el pensament mític abasta la totalitat de l'experiència humana i l'inclou dins del món de la natura, la qual forma un tot indivisible amb l'home. El pensament mític es caracteritza pel convenciment que existeix una profunda "solidaritat de la vida" que uneix la riquesa i la multiplicitat de les seves formes singulars.²⁶

Per Leszek Kołakowski, l'organització mítica del món, que està sempre present en la cultura, respon a la necessitat de viure el món de l'experiència com a ple de sentit, continu i amb uns valors estables, per la qual cosa cal relacionar-lo amb una realitat incondicionada o, per dir-ho d'una altra manera, cal aturar el temps físic i substituir-lo amb la forma mítica del temps. La forma mítica del temps permet veure en les coses passatgeres un nucli no afectat per la descomposició i la destrucció, un nucli relacionat amb els valors i l'ordre atemporal.

Com que la capacitat semàntica de les paraules està limitada a les realitats empíriques, la realitat incondicionada no es pot expressar a través del llenguatge, sinó que ha de recórrer al mite.

Lo que trasciende el mundo de los objetos, trasciende también la potencia del lenguaje; no puede, por tanto, instalarse en el horizonte de la comunicación científicamente legítima, pertenece, en consecuencia, al dominio del mito.²⁷

Aquest breu repàs de diverses aproximacions al concepte de mite (que de cap manera pretén ser exhaustiu, sinó únicament reflectir la complexitat del problema) ens permet veure que encara que hi hagi enfocaments diferents, que depenen de la disciplina científica que se n'ocupa, hi ha certs elements comuns en les seves diferents definicions.

²⁵ GARCÍA GUAL, C. (1992). "La interpretación de los mitos en el siglo XX", a: *Op. cit.*, pàg. 259.

²⁶ Cf. CASSIRER, E.. (1977). "Mit i religia", a: *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, trad. d'A. Staniewska, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 176.

²⁷ KOŁAKOWSKI, L. (1990). *La presencia del mito*, trad. de G. Bolado, Madrid, Cátedra, pàg. 61.

El mite pot ser definit com a pensament amb imatge anterior al pensament abstracte (Durand), com a narració de com van ser les coses per primera vegada (Eliade), com a pensament emotiu i sintètic (Cassirer), o com a manera de relacionar el món empíric amb el món atemporal dels valors (Kołakowski), però en tot cas sempre es referirà al passat i sempre suggerirà un model de comportament i de cosmovisió exemplar pel fet de ser el primer o de referir-se al gran temps primordial, al temps no històric. I, cosa important, el mite o la imatge mítica sempre s'instal·larà en el pensament col·lectiu i tindrà una influència fonamental en la formació de la representació col·lectiva del món.

Abans d'analitzar la imatge dels confins orientals en la literatura polonesa, els seus suposats continguts mítics i la seva funció en la plasmació d'una concreta representació col·lectiva del món, volem precisar que aquí tractarem les obres literàries com a expressió d'una realitat creada, imaginària, que no correspon a la realitat empíricament demostrable. Volem dir que no és objecte del nostre interès ni la veritat històrica ni la social continguda en les obres estudiades, sinó l'efecte que aquestes obres poden exercir, en primer lloc, sobre la imaginació i la consciència col·lectiva dels polonesos.

La consciència és una part del nostre ésser psíquic capaç d'imaginar, és a dir, que té una capacitat creadora que li permet substituir un món, una realitat no desitjada, per una altra creada a voluntat.²⁸ Aquesta capacitat creadora, segons la teoria jungiana, es nodreix d'una sèrie de models, arquetips i mites que subsisteixen en les capes profundes de la psique (tant la individual com la col·lectiva), és a dir, en el subconscient. Són justament els arquetips i els mites que subjauen en el fons de qualsevol narració literària i que a través de les imatges mítiques influeixen en els lectors, que, per dir-ho d'alguna manera, les reconeixen instintivament, sense necessitat de verbalitzar-ho.

Després d'aquesta breu aproximació a les diverses maneres de concebre el mite, caldria veure ara com l'entenen els crítics polonesos que utilitzen el concepte del mite dels confins orientals. Cal recordar que aquest concepte apareix

²⁸ Cf. JUNG, C. G. (1969). "Del sueño al mito", a: *Los complejos y el inconsciente*, trad. de J. López Pacheco, Madrid, Alianza Editorial.

en primer lloc en els estudis literaris i només després passa al llenguatge, si no col·loquial, de la gent culta, als anys vuitanta del segle XX, la qual cosa està relacionada amb dos fenòmens. El primer té a veure amb el fet que als anys vuitanta és quan finalment es pot parlar dels *Kresy*, paraula prohibida fins aleshores per la censura a causa de les connotacions indesitjables per al poder polític del moment; i el segon consisteix que als anys vuitanta a Polònia s'inicien les investigacions referents al mite, investigacions iniciades amb anterioritat a l'Europa occidental, però desdenyades, per motius obvis, per un règim d'orientació clarament materialista. Aquestes dues circumstàncies que fan possible l'aparició del concepte del mite dels *Kresy* en la literatura polonesa estan relacionades, per tant, amb l'afebliment del règim comunista, que, després de quatre dècades d'intentar ocultar i ofegar la memòria col·lectiva, finalment es dona per vençut.

Així que els crítics que a partir dels anys vuitanta comencen a utilitzar el concepte del mite dels confins orientals generalment el fan servir en el sentit de la seva idealització a través de la literatura. D'un ens real els *Kresy* van passar a ser un ens ideal que no podia ser acarat amb la realitat i, per tant, es van convertir en un ens en certa manera autònom, que funcionava en la imaginació dels polonesos sense necessitat dels referents reals. Aquest ens ideal i no verificable era sublimat i magnificat per la ficció literària, i, alhora que es desdibuixaven els límits entre el real i l'irreal, adquiria també una dimensió axiològica.

[...] Després dels repartiments de Polònia, els *Kresy* esdevenen un ens idealitzat, vistos des de la perspectiva de l'emigració s'omplen d'imatges que al principi encara són verificables pel criteri de la veritat objectiva, però que amb el transcurs del temps es converteixen en un mite que ja no respon necessàriament a la realitat. [...] ²⁹

²⁹ HADACZEK, B. (1993). *Kresy w literaturze polskiej XX wieku. Szkice*, Szczecin, Ottonianum, pàg. 23:

[...] *Kresy* po rozbiarach Polski stają się bytem idealizowanym, z perspektywy emigracyjnej obrastają w obrazy początkowo jeszcze weryfikowalne przez kryterium prawdy obiektywnej, by z czasem przeistoczyć się w mit już niekoniecznie odpowiadający realiom. [...]

Per Bolesław Hadaczek els confins orientals polonesos es converteixen en mite des del moment en què la seva existència es trasllada de la realitat a la imaginació tant dels escriptors que en parlen com dels lectors que reben la imatge idealitzada d'uns territoris inassequibles per a l'experiència. Però, segons el mateix estudiós, el mite dels *Kresy* amaga o, més ben dit, forma part d'un altre mite: el de la Polònia dels Jagellons, el primer Estat europeu multinacional en què convivien pacíficament diverses ètnies, cultures, religions i llengües sense que les unes dominessin sobre les altres. Aquest mite d'un món utòpic en què les nacions viuen en igualtat de condicions i en harmonia, que sempre és present en la literatura dels confins orientals de Polònia, en l'època dels repartiments era especialment sentit i fàcil de reconèixer pels polonesos. A més, responia a les necessitats dels romàntics pertanyents a la primera generació nascuda a la Polònia inexistent. Curiosament, tots els grans romàntics polonesos eren originaris dels confins orientals i van créixer en un ambient de gran diversitat cultural, cosa que sens dubte va influir en la seva creativitat. No és gens estrany, per tant, que a través de la seva creació volguessin "exportar" la idea de la germanor entre els pobles i les nacions per tot Europa. El messianisme del segle XIX polonès, creat i desenvolupat per pensadors i poetes dels *Kresy*, va ser una ideologia que atribuïa a Polònia el paper de salvadora dels pobles oprimits, però que no pretenia de cap manera que la Polònia salvadora subjugués aquests pobles. Aquesta generositat ingènua venia justament de la fe en la possibilitat d'una convivència pacífica i amistosa entre els pobles, i no era fruit d'una fantasia sense fonaments, sinó que es basava en la llarga experiència històrica de la Polònia multinacional. El mite dels *Kresy* i el de la Polònia dels Jagellons remetia, per tant, al passat, un passat al qual se li atribuïa uns valors que justament faltaven en l'època en què els grans imperis sotmetien pobles més febles al seu poder.

En el mateix sentit s'expressa Jerzy Jarzębski quan diu que els polonesos de l'època dels repartiments habitaven en una Polònia mítica.

Es pot aventurar la tesi que, paral·lelament a l'Imperi rus o austrohongarès, [els polonesos] habitaven la mítica República dels

Jagellons, és a dir, l'Estat que havia concentrat sota les seves ales gent de diverses nacions, cultures, religions i llengües.³⁰

El mite dels confins orientals de Polònia, que amaga el mite multicultural, té dues vessants: la del nord, que abasta la comunitat poloneso-lituano-bielorrussa i que es considera “paradisíaca”,³¹ i la del sud, que abasta la comunitat poloneso-ucraïnès-podoliana i que sovint es qualifica d’“infern”. I és així perquè la primera vessant del mite representa una imatge idíl·lica de convivència d’homes i natura sense importants conflictes socials, mentre que la segona ha creat una visió dramàtica d’unes terres en què els períodes pacífics sovint queden interromputs pels conflictes sanguinaris, les rebel·lions i les guerres; són unes terres marcades per la mort. Aquests dos “models” del mite, que en principi tenen les seves arrels en la història del nord i del sud dels confins, no sempre es corresponen amb la realitat històrica i social de les dues parts dels *Kresy*; no obstant, gràcies a la idealització literària, funcionen en la imaginació col·lectiva identificades l’una amb la imatge del paradís i l’altra (encara que no sempre) amb la imatge de l’infern.

Per Hadaczek, doncs, els *Kresy* són un mite, ja que representen un espai idealitzat que no existeix en la realitat, però sí que existeix en la memòria i en la consciència cultural i que és important en sentit axiològic.

Un altre estudiós de la literatura dels confins orientals, Jacek Kolbuszewski, fa servir dos termes diferents per referir-se al fenomen dels *Kresy*: llegenda i mite. I els utilitza per primera vegada en una ponència la història de la qual demostra la importància que atribuïen als *Kresy* tant la societat polonesa com el poder.

El 1982, després de gairebé quatre dècades en què la paraula *Kresy* no apareixia pràcticament en les publicacions oficials, l’Institut d’Història de la Universitat de Wrocław va organitzar un congrés sobre un tema atrevit i amb un

³⁰ JARZĘBSKI, J. (1992), *Op. cit.*, pàg. 131:

Zaryzykować można tezę, iż równoległe do rosyjskiego czy austr-węgierskiego imperium zamieszkiwali oni mityczną Rzeczpospolitą Jagiellonów, a zatem państwo skupiające pod swymi skrzydłami ludzi różnych narodowości, kultur, religii, języka.

títol no menys agosarat: “Els confins orientals en el pensament polític polonès.” Els materials d’aquesta conferència, per problemes amb la censura, no van poder veure la llum fins a l’any 1988. I no es tractava que les ponències de la conferència reivindicassin la devolució dels territoris annexionats a l’URSS ni que fossin una exaltació de la tradició dels *Kresy*, sinó que qualsevol menció dels *Kresy* significava per al poder prosoviètic recordar una tradició històrica que havia de desaparèixer de la memòria col·lectiva. L’afany d’esborrar de la memòria, tant individual com col·lectiva, el record dels confins orientals de Polònia conduïa a absurds com el fet que les persones nascudes abans de la Segona Guerra Mundial als *Kresy* polonesos, després de la guerra tenien en el carnet d’identitat com a lloc de naixement el nom de la localitat seguit de l’anotació URSS.³²

Jacek Kolbuszewski, en la ponència “La llegenda dels *Kresy* en la literatura polonesa del segle XIX i XX” sostenia que la importància de la llegenda dels confins orientals, encara present en la literatura polonesa, havia de minvar donada la impossibilitat de conèixer la realitat dels *Kresy* empíricament. L’autor suposava, per tant, que la càrrega emotiva i sentimental que comportava la imatge dels *Kresy* estava a punt d’extingir-se, que els *Kresy* en poc temps deixarien de despertar emocions col·lectives i ja no serien utilitzats en la literatura per reactivar mites arcàdics.³³

Però, com reconeix el mateix autor de la ponència, la realitat va demostrar que, en certa manera, la censura encertava el diagnòstic, i després de l’any 1980 les editorials de la segona circulació,³⁴ malgrat les repressions, van començar a publicar cada vegada més llibres sobre el tema dels *Kresy*. Finalment la liberalització del mercat editorial va comportar una autèntica allau de literatura sobre els confins orientals polonesos. No obstant, abans que la imatge dels *Kresy* pogués ser transmesa en la literatura de manera oberta i amb el seu propi nom,

³¹ Cf. BŁOŃSKI, J. (1987). “Polski raj”, *Tygodnik Powszechny*, n. 51-52, pàg. 3 i també PAŹNIEWSKI, W. (1990). “Mit wileński”, *Twórczość*, n. 9.

³² Cf. KOLBUSZEWSKI, J. (1994). “Kresy: Arkadia literatury popularnej”, a: *Od Pigalle po Kresy. Krajobrazy literatury popularnej*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

³³ Cf. KOLBUSZEWSKI, J. (1988). “Legenda kresów w literaturze polskiej XIX i XX wieku”, a: WRZESINSKI, W. (ed.). *Między Polską etniczną a historyczną, Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

³⁴ Nom que es donava als anys de la Polònia comunista a les editorials clandestines que publicaven llibres no admesos per la primera circulació, és a dir, per les editorials oficials del règim.

aquesta imatge, la imatge mítica dels confins orientals, era present, com ja s'ha dit, en obres de diversos autors polonesos que la disfressaven i no l'anomenaven directament.

Kolbuszewski busca les arrels del mite dels confins orientals i constata el següent:

La mitologia dels *Kresy* s'ha anat formant durant llargs segles i finalment s'ha concentrat en el concepte dels *Kresy* com a portador simbòlic d'una sèrie de valors fonamentals creats pel transcurs de la vida i per la història i verbalitzats per la literatura [...].³⁵

Aquest autor considera que la mateixa base semàntica del concepte dels *Kresy* ja en permet la idealització o mitologització. Segons l'*Enciclopèdia de la Polònia antiga* de Z. Gloger, la paraula *Kresy* en principi volia dir “posts militars disposats als límits de Podòlia i Ucraïna com a guàrdia fronterera contra els atacs dels tàrtars i cosacs. [...] Com que la línia dels posts fronterers, que travessava l'estepa des del Dnièper fins al Dnièster, formava una cadena, a poc a poc, en el llenguatge col·loquial, es va començar a utilitzar el terme *Kresy* per denominar la frontera de la República de les Dues Nacions que la separava dels cosacs zaporoges, dels tàrtars i dels valacs”.³⁶ Per tant, es tractava d'una frontera que separava el món propi i conegut del món aliè, diferent, enemic i, sobretot, “infidel”.

Com que els territoris fronterers vivien una vida agitada i perillosa, molt diferent que la resta dels territoris polonesos, es regien per unes lleis especials adaptades a una mena d'estat de guerra permanent i anomenades “lleis dels *Kresy*”.³⁷

Finalment, com ja s'ha dit, la paraula *kres*, en polonès antic, volia dir la fi de la vida, la mort.

³⁵ KOLBUSZEWSKI, J. (1994). *Op. cit.*, pàg. 180:

Kształtowała się ta mitologia kresowa przez całe wieki, ostatecznie zaś skumulowała się ona w pojęciu kresów jako symbolicznym nośniku szeregu istotnych wartości wykreowanych przez bieg życia, przez historię, werbalizowanych zaś przez literaturę [...]

³⁶ GLOGER, Z. (1972). *Encyklopedia staropolska*, vol. 3, Varsòvia, Wiedza Powszechna, pàg. 98-99.

³⁷ *Prawo kreskie o prawo kresowe*. Cf. KOLBUSZEWSKI, J. (1996). “Kresy Mohorta”, a: *op. cit.*

Però amb el pas del temps, diversos esdeveniments polítics, històrics i culturals van anar afegint significats nous a aquest mot, que es va convertir en un terme excepcionalment ric en significats. Sobretot els *Kresy* es van convertir en símbol d'una fortalesa assetjada i defensada, que al seu torn transmetia un munt de sentits i de valors relacionats amb l'*ethos* cavalleresc. La defensa dels *Kresy* expressava també la idea d'una perfecta unió d'aquests territoris fronterers amb la resta de la Corona polonesa, unió no basada en la unitat ètnica, sinó ciutadana.

Veiem, per tant, que per Kolbuszewski, igual que per Hadaczek i per Jarzębski, el mite dels *Kresy* significa, per una banda, la idealització de la realitat (o més ben dit de les realitats) d'uns territoris i, per l'altra, és una categoria axiològica que al llarg dels segles, tot i que es manté immutable en la seva essència, desenvoluparà diferents funcions en la vida col·lectiva polonesa. Mentre els *Kresy* existien com a realitat física o geogràfica, el mite, tal com l'entén Kolbuszewski, estava dirigit cap al futur, tenia un significat a vegades reivindicatiu i a vegades integrador, però a partir del moment en què els confins orientals de Polònia deixen de formar-ne part, el mite es converteix en llegenda, és a dir, en un relat que explica el passat gloriós, ideal i exemplar, però irremeiablement acabat i existent només en la memòria i en la imaginació col·lectives.

Si és així caldrà preguntar-se per què la imatge dels *Kresy* continua present en la literatura polonesa fins avui. ¿És per una especial tirada dels polonesos a les llegendes del passat o per què la imatge dels *Kresy* continua amagant uns continguts importants per als integrants de la societat polonesa? Abans, però, de buscar la resposta a aquesta pregunta, analitzarem una manera més de tractar el mite dels confins orientals, aquesta vegada reduïts al territori de la Galítzia oriental.³⁸

Ewa Wiegandt, en la seva obra d'obligada referència en els estudis sobre el mite de Galítzia en la literatura polonesa del segle XX,³⁹ tracta el mite, en l'accepció d'Eliade, com a instrument de superació de la història.

³⁸ Galítzia oriental. Part de Polònia annexionada en els repartiments a l'Imperi austríac.

³⁹ WIEGANDT, E. (1988). *Austria Felix czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*, Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Aquesta superació es realitza a través de la sacralització de formes espacials històriques, com ara l'Estat o la pàtria. La sacralització s'aconsegueix transformant l'espai històric en l'espai familiar, la pàtria en la propietat paterna, és a dir, en la pàtria privada que es converteix en objecte de culte no sotmès als canvis històrics.⁴⁰

El mite de la pàtria privada integra l'home en la comunitat i el salva de l'alienació. Una vegada integrat en la comunitat, l'individu no s'ha d'enfrontar en solitari a la realitat, desapareix la seva dimensió justament individual, que és substituïda per un sistema de valors comuns que s'han de preservar. Aquest sistema de valors és ahistòric i immutable, ja que ve de les eternes lleis religiosomorals que no poden ser transgredides si no es vol provocar la fi del món ordenat i ple de sentit.

Una vegada més el concepte de mite remet al seu significat axiològic i, per tant, al passat, amb els seus models de comportament que s'han de repetir obligatòriament per prevenir la descomposició del món i la desaparició de la civilització. No obstant, per Ewa Wiegandt el mite de Galítsia és un mite que s'està creant actualment a través de la literatura.

El tema de Galítsia, en ser la interpretació d'una experiència històrica concreta, és un mite *in statu nascendi*, que neix "davant dels nostres ulls" en obres soltes o en conjunts d'elles, ja que no pertany a cap mitologia tradicional. El seu context metaliterari està constituït per uns elements de la consciència social com ara la ideologia política habsbúrgica o bé la imatge estereotipada que tenen els polonesos de Galítsia. Però aquest tema tendeix cap a una mitologia "autèntica", ja que està arrelat en la tradició antiga, sobretot judeocristiana.⁴¹

⁴⁰ WIEGANDT, E. (1988). *Op. cit.*, pàg. 119:

Przezwycięzenie to dokonuje się dzięki sakralizacji historycznych form przestrzennych, takich jak państwo czy ojczyzna. Sakralizację umożliwia przemiana przestrzeni historycznej w rodzinną, ojczyzny w ojcowiznę, czy ojczyznę prywatną, która staje się przedmiotem kultu, nie podlegającym dziejowym zwrotom.

⁴¹ WIEGANDT, E. (1988). *Op. cit.*, pàg. 120:

Temat Galicji, będąc interpretacją konkretnego doświadczenia historycznego, jest mitem *in statu nascendi*, powstającym "na naszych oczach" w poszczególnych utworach i ich ciągach. Nie należy przecieć do żadnej tradycyjnej mitologii. Jego macierzysty pozaliteracki kontekst stanowią takie fakty świadomości społecznej, jak habsburska ideologia polityczna czy polski stereotyp Galicji. Ale temat ten ku mitologii "prawdziwej" zmierza, zakorzenia się bowiem w antycznej, a przede wszystkim judeochrześcijańskiej tradycji.

L'última frase d'aquesta cita és important, ja que demostra que, tot i que les obres literàries parlen d'una experiència històrica concreta, utilitzen el tema o la imatge de Galítzia per transmetre uns continguts mítics extratemporals. Això ens fa pensar que potser seria més apropiat dir que la literatura contemporània polonesa està creant una imatge mítica de Galítzia, imatge que amaga o disfressa uns mites impossibles d'expressar d'una manera directa en el moment i en el context social, polític, històric i cultural en què aquesta literatura és creada.

Resumint les posicions dels autors que utilitzen el terme *mite* en referència a la imatge dels confins orientals de Polònia en la literatura polonesa contemporània, cal destacar que tots coincideixen en una sèrie de plantejaments comuns. Per a tots el mite dels *Kresy* recrea a través de la memòria i la imaginació un món del passat irremeiablement perdut i, per tant, crea una realitat idealitzada, carregada de valors extratemporals que originen uns models de conducta exemplars. Al mateix temps que expressa uns mites eterns comuns a tots els humans, el mite dels *Kresy* també assenyala els elements perdurables de l'existència que li donen sentit malgrat els canvis històrics i les experiències empíriques que des de la perspectiva historicista poden semblar negatives.

En el present treball hem optat per utilitzar com a terme principal el d'*imatge* dels confins orientals en la literatura polonesa. Aquesta decisió terminològica s'ha pres per dos motius que estan relacionats: primer, perquè és un terme més ampli que el de mite, i, segon, perquè el concepte de mite fa referència a un món inexistent en la realitat empírica, mentre que el nostre estudi, en la seva part històrica, també està dedicat al motiu dels *Kresy* en la literatura de les èpoques en què aquests formaven part de la realitat del país i, per tant, no pertanyien encara a l'esfera del mite. No obstant, en referir-nos a la imatge dels *Kresy* en la narrativa polonesa contemporània, en què aquest espai ja és únicament imaginari, farem servir tant el terme *mite* com el d'*imatge mítica*, d'acord amb els plantejaments exposats en el present capítol, és a dir, ens referirem als *Kresy* com a espai idealitzat, imaginari, carregat de sentits axiològics que remet als mites universals.

III. Els confins orientals al llarg de la història de Polònia

Poland is a contry which has popped up on the map of Europe from time to time though never quite in the same place twice.

Olga Tokarczuk

1. L'expansió polonesa a l'est a través de la unió amb el Gran Ducat de Lituània i la formació de la República de les Dues Nacions

Per a qualsevol polonès la paraula *kresy*, que s'identifica amb els confins orientals del país, no necessita explicacions. És una d'aquestes estranyes paraules que desperta emocions, evoca records i s'associa amb un munt de sensacions i sentiments difícils de definir i de verbalitzar. És un concepte clau que podria servir per comprovar la polonitat d'algú, ja que només els polonesos l'entenen sense cap necessitat de situar-los al mapa. De fet, tampoc seria gens fàcil. I és que, encara que el terme *kresy* correspon a un espai geogràfic, que vol dir “els territoris orientals de l'antiga República polonesa”, aquests territoris van anar canviant al llarg dels segles de configuració espacial i, per tant, és un concepte geogràfic més aviat imprecís que fa referència a unes fronteres que no es poden determinar de manera definitiva.

L'expansió polonesa cap a l'est la va iniciar Casimir el Gran, que l'any 1340 va annexionar la Rus de Galitx i Vladimir. L'any 1366 dins de les fronteres poloneses s'hi van afegir les terres de la regió de Chełm, part de Volínia i Podòlia.

Però la veritable història dels *Kresy* dins de l'Estat polonès va començar quan, després de la mort de Casimir el Gran, que no va deixar hereus, va pujar al tron el gran duc lituà Jagelló⁴² (1386).

Al segle XIII el Gran Ducat lituà va aconseguir reunir sota la seva sobirania enormes territoris que correspondrien a les actuals Bielorússia i Ucraïna,

⁴² En polonès Jagiełło, en lituà Jogaila.

els habitants dels quals, amenaçats pels atacs dels mongols, preferien la "suau" dominació lituana al terrible jou tàrtar. Els lituans van crear un extens Estat en què eren una perfecta minoria, a més una minoria pagana enmig d'un nombre set vegades més gran de cristians ortodoxos. Els lituans no només no imposaven els seus costums, creences i llengua, sinó que, al contrari, els adoptaven dels pobles conquerits. I així la majoria dels sobirans lituans i dels seus descendents es van convertir al cristianisme ortodox i fins i tot van adoptar per a l'ús oficial la llengua anomenada "bielorús mitjà", amb elements de lituà i de llatí.⁴³

De manera que al segle XIII la Lituània pagana era l'Estat més extens d'Europa, amb un territori que anava des del Bàltic al nord fins al Mar Negre al sud, i arribava fins al Volga superior i més enllà del Dnièper a l'est. Però des d'aquest mateix segle XIII aquest Estat va estar amenaçat per l'orde dels cavallers teutònics, que, "convidats" a les terres poloneses per un dels prínceps feudals (Konrad Mazowiecki, 1227) per defensar-se de les tribus prussianes, després d'exterminar-les, van prosseguir les incursions a l'est, a les terres lituanes, amb el pretext de cristianitzar-les.

Al segle XIV, per tant, tots dos Estats, el polonès i el lituà, es van trobar amenaçats per un mateix enemic d'ambicions desmesurades que pretenia establir un imperi propi a les terres poloneses i lituanes. A més, a Polònia, amb la mort de Casimir el Gran, es va extingir la dinastia dels Piast i el nebot de l'últim rei, Lluís d'Hongria, pretenia que el tron polonès l'ocupés la seva filla Eduvigis. Totes aquestes circumstàncies van crear les condicions propícies per a la unió de la Corona de Polònia amb el Gran Ducat de Lituània a través del matrimoni d'Eduvigis amb el sobirà lituà Jagelló, que es va convertir així al cristianisme. D'aquesta manera els polonesos aconseguien no només un rei, sinó també uns enormes territoris a l'est i sud-est de les seves fronteres (tres vegades més grans que la Corona polonesa), i els lituans, en unir-se al món cristià occidental, treien als cavallers teutònics l'argument de la cristianització dels pagans.

⁴³ Cf. LUKOWSKI, J. i ZAWADZKI, H. (2002). "La Polonia Jagellón, 1386-1572", a: *Historia de Polonia*, Madrid, Cambridge University Press.

Els Jagellons, que van governar aquest immens Estat fins a l'any 1572,⁴⁴ van prosseguir amb el seu estil d'abans de la primera unió amb Polònia, és a dir, no van mostrar cap afany de centralitzar el seu poder ni d'unificar les terres que dominaven.

També s'ha de dir que en aquest Estat poloneso-lituà el poder reial estava força limitat pels privilegis de què gaudia la noblesa. Aquesta va començar a assegurar-se una posició privilegiada en el pacte de Koszyce (1374), en què Lluís d'Hongria li va haver de fer concessions per aconseguir el tron polonès per a la seva filla Eduvigis. Els privilegis de Koszyce deixaven la noblesa lliure de l'obligació del pagament de tots els impostos menys els expressament mencionats en el pacte. També es determinava que, en cas d'una guerra, la noblesa tenia l'obligació de lluitar dins del país, però si la lluita ultrapassava les fronteres de l'Estat, el rei havia de pagar els seus serveis. Aquest pacte va suposar l'inici de la tendència de la noblesa polonesa a limitar el poder reial i passar les càrregues financeres a les ciutats i els pagesos.

La constant lluita entre la Corona, que intentava imposar tributs, i la noblesa, que s'hi oposava, va conduir a la creació dels *sejmiki*, unes representacions comarcals de la noblesa que es reunien per discutir les propostes d'introduir nous impostos. A poc a poc, els *sejmiki* van començar a enviar els seus representants al *Sejm* (Parlament), que a partir del 1493 ja funcionava com una institució fixa i que de seguida es va convertir en l'instrument del poder de la noblesa.

Malgrat la permanent existència de corrents crítics que veien que un poder central dèbil i l'excessiva llibertat de la noblesa representaven un gran perill per a l'Estat, aquesta situació va prosseguir fins que Polònia es va convertir en un país amb un sistema polític únic a escala europea, un sistema anomenat "democràcia nobiliària" o "democràcia d'una sola classe". Amb un parell de lleis, l'anomenada *neminem captivabimus* (1425), que prohibia castigar un noble sense judici, i la *nihil novi* (1505), que no permetia al rei declarar una guerra i imposar impostos nous sense l'aprovació del Parlament, els nobles es van convertir en el poder real

⁴⁴ Polònia i Lituània unides ocupaven a cavall dels segles XIV i XV un territori de més d'1,1 milió de km².

del país. Per tant, quan parlem de la falta de la voluntat centralitzadora i unificadora dels Jagellons i quan elogiem la seva gran obra, ja que va ser el primer Estat plurinacional, pluricultural i plurireligiós de l'Europa moderna, hem de tenir en compte dos factors que ho van fer possible. Un és la tradició lituana de governs "suaus" i gens coercitius, i l'altre el fet que el poder central no era prou fort per elaborar i portar a terme una política coherent d'unificació.

En els anys dels governs de la dinastia Jagellona, el procés de la unió de la Corona de Polònia amb Lituània va passar per diverses etapes, començant per la unió personal a través del matrimoni entre Eduvigis i Jagelló (1386) i culminant el 1569 amb la unió real (Unió de Lublin), que va significar la fusió de la Corona de Polònia i del Gran Ducat de Lituània en un organisme estatal. En la unió real els dos països mantenien separades les cancelleries centrals, el tresor i l'exèrcit, i compartien el monarca, el Parlament i la política exterior. A partir de l'any 1569 l'enorme Estat poloneso-lituà adoptaria el nom de la República de les Dues Nacions.⁴⁵

La unió de Polònia i Lituània, que va suposar l'annexió de més territoris a l'est i al sud-est,⁴⁶ expressava la voluntat de la majoria de la noblesa lituana, que d'aquesta manera aconseguia els mateixos drets i privilegis de què gaudia la noblesa polonesa.⁴⁷ I és que al segle XVI, que és considerat el segle d'or de la història i la cultura poloneses, la noblesa va arribar a la seva màxima esplendor. El particular sistema polític de la "democràcia nobiliària", que la dotava d'un poder enorme i d'una llibertat pràcticament il·limitada, li va permetre subordinar tot el país als seus propis interessos econòmics. Els canvis que es produïen a l'Europa occidental, on les ciutats i les manufactures creixien, generaven un important mercat per als productes agrícoles. I la noblesa polonesa va saber aprofitar aquesta oportunitat per convertir-se en un important subministrador de blat, que es transportava en barques

⁴⁵ La República de les Dues Nacions (que de fet hauria de dir-se la República de les Tres Nacions: polonesa, lituana i ucraïnesa), als segles XVI-XVIII generalment s'anomenava La República (Rzeczpospolita), tot i que sovint es parlava de la República de la noblesa, i a vegades es distingia entre la Corona i el Gran Ducat de Lituània. El nom més corrent, però, que abastava tot l'enorme Estat, era senzillament Polònia. Modernament l'època de la República de les Dues Nacions s'acostuma a anomenar com a I República.

⁴⁶ La resta de Volínia, la regió de Kíev, la Podòlia de Braclaw i Podlasie.

⁴⁷ Cf. TOPOLSKI, J. (ed.) (1976). *Dzieje Polski*, Varsòvia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, pàg. 261.

pels rius fins al mar Bàltic i des de Gdańsk era enviat a Occident. Però perquè el negoci fos rendible, no n'hi havia prou amb el que els pagesos pagaven en espècie als senyors a canvi de la seva protecció. Per cobrir les necessitats creixents, els terratinents van començar a organitzar l'agricultura a gran escala, la qual cosa volia dir que era imprescindible que els pagesos treballessin els seus camps. La noblesa va utilitzar el Parlament per promulgar una sèrie de lleis que a poc a poc van anar augmentant les obligacions dels pagesos amb els senyors, fins que el pagès es va acabar convertint en serf literalment lligat a la terra. El pagès es va convertir en propietat del terratinent, que tenia sobre ell un poder absolut, ja que la jurisdicció va passar de les mans de l'Estat a les de l'amo.

La servitud va arrelar a tota l'Europa oriental i va determinar un ritme de desenvolupament totalment diferent a una banda i a l'altra d'Europa: mentre l'Europa occidental desenvolupava les ciutats i les manufactures i conqueria colònies ultramarines, l'Europa oriental exportava el blat a Occident a canvi de productes manufacturats. La situació del pagès influïa negativament en el desenvolupament de les ciutats. La servitud i la pobresa dels pagesos feia que a les ciutats no hi arribessin ni la mà d'obra ni els diners del camp. D'altra banda, la noblesa feia el possible per rebaixar els preus dels productes provinents de les ciutats; per aconseguir-ho es va prohibir l'exportació dels productes artesanals polonesos fora del país.

[...] El resultat d'aquesta evolució econòmica va ser una divisió de la societat en castes, divisió molt més acusada que a Occident. De fet, només existien dues castes: pagesos i senyors, tot i que aquests últims constituïen un grup interiorment diferenciat que abastava des de magnats fins a la massa de –a vegades molt pobres– “clients”.⁴⁸ La inhibició del desenvolupament de les ciutats i, en conseqüència, de la “tercera classe”, té aquí el sentit tant de causa com d'efecte.⁴⁹

⁴⁸ Clients. Petits nobles empobrits que depenien d'un magnat, estaven al seu servei i al mateix temps eren mantinguts i protegits per ell.

⁴⁹ MIŁOSZ, Cz. (1980). *Rodzinna Europa*, París, Instytut Literacki, pàg. 17.

[...] Rezultatem tej gospodarczej ewolucji była kastowość społeczeństwa, znacznie silniejsza niż na Zachodzie. Istniały właściwie tylko dwie kasty: chłopów i panów, przy czym ci ostatni stanowili grupę wewnątrz zróżnicowaną, poczynając od możnych a kończąc na masie bardzo nieraz ubogich “klientów”. Zahamowanie rozwoju miast a co za tym idzie “stanu trzeciego”, ma tutaj sens zarówno przyczyny jak skutku.

Els resultats negatius d'aquesta inhibició del desenvolupament de les ciutats i de la burgesia es deixarien sentir més tard. De moment, i parlem encara del segle XVI, la noblesa no temia cap autoritat. I això pot explicar la gran tolerància, sobretot religiosa, que es donava a Polònia i que no tenia parangó enlloc més d'Europa.

El segle XVI és també testimoni de la creixent consciència de la pertinença a la nació polonesa, tot i que només s'identificava amb la nació la classe dels nobles. La consciència nacional es basava, sobretot, en el convenciment de la diferenciació i de la pròpia excepcionalitat. D'acord amb l'esperit de l'època, que pretenia arribar als orígens de tot, els nobles polonesos van creure descobrir que provenien d'una antiga tribu de guerrers impàvids i conqueridors anomenats sàrmates.⁵⁰ Segons la fantàstica teoria que emparentava la noblesa polonesa amb els sàrmates, aquesta tribu (emparentada al seu torn amb els escites), havia arribat al començament de la nostra era a les vores del Vístula des de les estepes del Mar Negre, va conquerir la població autòctona, la va convertir en esclava i es va convertir ella mateixa en la "nació noble". Aquesta teoria havia de servir com a justificació de la il·limitada llibertat de la noblesa polonesa, que la diferenciava de qualsevol altra nació.

Al segle XVI hi va haver nombrosos personatges públics importants que van insistir a subratllar la diferència entre els polonesos i altres nacions. Però sens dubte va ser el jesuïta Piotr Skarga,⁵¹ predicador reial, qui va formular amb més claredat en què consistia el fet diferencial de la nació polonesa i va influir d'una forma decisiva en la formació de l'autoconsciència dels polonesos del seu temps.

Skarga considerava que en tota la història només hi havia dos pobles que es podien anomenar "pobles escollits": l'hebreu i el polonès. Les proves de la

⁵⁰ Tot i que el corrent cultural anomenat *sarmatisme* s'apoderarà plenament de la mentalitat de la noblesa polonesa a partir del segle XVII, la teoria sobre la seva suposada descendència dels sàrmates, una tribu nòmada d'origen iranià, va néixer al segle XVI i va ser obra de dos cronistes: Maciej Miechowita, autor del *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana* (1517) i Marcin Kramer, autor de *De origine et rebus gestis Polonorum* (1565).

⁵¹ Piotr Skarga (1536-1612). Jesuïta, gran predicador compromès amb la Contrareforma primer a Lituània i després a tot el territori de la República de les Dues Nacions. Nomenat predicador reial per Segismón III Vasa, va influir en la política del país d'acord amb l'esperit de la Contrareforma. Autor dels *Sermons al Parlament* (1597).

missió especial que tenia Polònia entre tots els pobles eren tres. La primera consistia que per la gràcia divina era el país on no hi havia hagut mai reis tirans. La segona era la situació geogràfica de Polònia, l'últim país cristià a l'est, en la proximitat de la Turquia musulmana, i, per tant, defensor de tot el món cristià occidental i de la seva civilització. I la tercera prova del caràcter excepcional de Polònia era la "llibertat daurada" del seu sistema polític, llibertat que proporcionava a tots els ciutadans la possibilitat d'un ple desenvolupament i que al mateix temps els feia responsables dels seus actes.

Skarga és el primer responsable d'haver creat una visió idealitzada de Polònia com a país habitat per gent lliure i al mateix temps disposada a sacrificar-se per defensar el món cristià dels infidels.⁵²

Es pot dir, per tant, que al segle XVI la consciència nacional de la noblesa polonesa es basava, primer, en l'orgull per les seves institucions polítiques, i, segon, en l'orgull de ser l'últim bastió del món cristià occidental.

Si ens hem aturat en la presentació del paper dels nobles en la societat poloneso-lituana del segle XVI és perquè la història dels confins orientals està estretament lligada a la història de la noblesa, i perquè la manera de veure els confins orientals, el paper que se'ls atribuïa i, posteriorment, la seva idealització, també tenen molt a veure amb la visió del món i amb el sistema de valors dels nobles.

D'entrada, cal tenir present que amb la creació de la República de les Dues Nacions els polonesos es van convertir en minoria dins del seu Estat. Es calcula que a mitjans del segle XVII constituïen un quaranta per cent de la població de tota la República, que comptava aleshores amb aproximadament onze milions d'habitants.⁵³ Per als polonesos dels segles XVI-XVII, el fet de ser una minoria en el propi Estat no devia ser vist com un problema, ja que el mosaic de pobles, religions, llengües i costums que formaven aquest Estat era un fet obvi al qual no es donava cap importància per la simple raó que no originava conflictes. I encara que en alguns escrits de l'època apareixen referències a la multiculturalitat,

⁵² Cf. MIŁOSZ, Cz. (1993). "Piotr Skarga", a: *Historia literatury polskiej*, Cracòvia, Wydawnictwo Znak.

⁵³ Cf. TAZBIR, J. (1993). "Ilu było Polaków w Polsce?", *Polityka*, n. 25, pàg. 21.

aquestes no passen de ser una mera constatació d'una situació que es considerava del tot natural; en va buscaríem postulats d'un sobirà, d'un escriptor polític o d'un publicista (que van ser molts i molt prolífers) que suggerissin la possibilitat de la unificació ètnica del país. Seria del tot impensable la imposició per decret d'una llengua obligatòria com va succeir, per exemple, a Anglaterra, on, al segle XIV, l'anglès ja va passar a ser obligatori a les escoles, a les institucions judicials i al Parlament.⁵⁴

2. La polonització de la noblesa de la República de les Dues Nacions

El procés de polonització de pràcticament tota la noblesa de la República de les Dues Nacions, que es va produir als segles XVII i XVIII, va ser del tot voluntari i sense cap mena de pressió per part de les institucions estatals. No hi va haver cap disposició legal que donés suport a la polonització del Gran Ducat de Lituània. Al contrari, a Lituània es respectava del tot la llengua rutena com a llengua oficial. Fins i tot quan els nobles de la regió de Podlasie van demanar que se'ls escrigués en polonès o en llatí perquè no entenien el rutè, l'últim rei de la dinastia Jagellona (1566) els ho va denegar.⁵⁵

Va ser a la Il·lustració quan per primera vegada es van sentir les veus de publicistes com Hugo Kołłątaj⁵⁶ i polítics com Tadeusz Kościuszko⁵⁷ que, d'acord amb l'exemple de la França revolucionària, demanaven la polonització dels rutens i també una gradual assimilació dels jueus. Els repartiments de Polònia entre Rússia, Prússia i Àustria farien impossible, però, la realització dels seus postulats. S'ha de dir, no obstant, que, a part d'aquestes veus aïllades, els polonesos van demostrar un total desinterès per assimilar els diferents pobles que habitaven la

⁵⁴ Cf. TAILLEFER, L. (1997). "Traductografía anglosajona durante la Edad Media y el Renacimiento", a: MORILLAS, E. i ARIAS, J.P., (ed.). *El papel del traductor*, Salamanca, Ediciones Colegio de España.

⁵⁵ Cf. TAZBIR, J. (1993). *Op. cit.*

⁵⁶ Hugo Kołłątaj (1750-1812). Líder del grup dels reformistes il·lustrats durant el Parlament de Quatre Anys (1788-1792).

⁵⁷ Tadeusz Kościuszko (1746-1817). Polític, general, comandant de les forces armades nacionals en la insurrecció contra Rússia i Prússia l'any 1794. També va combatre a la guerra de la Independència nord-americana (1776-1783).

República de les Dues Nacions, per la qual cosa la I República es va caracteritzar pel seu pluralisme cultural.

De fet, el nom de República de les Dues Nacions no fa referència a la forma de govern, sinó a l'organització política i social dels ciutadans, que tenia per objectiu el bé comú. En la consciència dels polítics de l'època i de la mateixa noblesa, Polònia no era un Estat com els altres estats, sinó que representava una propietat comuna (*res publica*) per la qual s'havia de vetllar i de la qual calia sentir-se responsable. Era la realització de l'Estat de dret, on tots els ciutadans nobles, amb el monarca inclòs, estaven subordinats a les mateixes normes legals. Aquest model d'Estat estava estretament vinculat amb la idea de la sobirania de la nació entesa com el conjunt dels nobles. El poder executiu havia d'estar en mans dels seus representants, que s'escollien en unes eleccions lliures i que es reunien al Parlament.⁵⁸

A partir del moment en què es va extingir la dinastia dels Jagellons, la noblesa va començar a escollir els reis en unes eleccions lliures i generals, en què participaven tots els integrants d'aquesta classe (1573). Segons una dita polonesa de l'època, “els nobles se sentien iguals als reis perquè escollien els reis”, i, almenys en teoria, qualsevol noble tenia la possibilitat de convertir-se en rei.

El fet que la noblesa polonesa se sentís com a única font del poder contrastava amb la idea del poder vingut de Déu, que els monarques absoluts de tots els altres països europeus recordaven sovint als seus súbdits. L'amor a la llibertat i la plena i constant disposició a defensar-la (tant dels enemics exteriors com de qualsevol intent per part del poder reial de limitar-la), diferenciaven la noblesa polonesa de les nobleses dels altres països europeus, sotmeses sempre a la voluntat del sobirà. En opinió de Norman Davis, aquesta necessitat excessiva i obsessiva de llibertat que sentien els nobles polonesos s'explica per les condicions sociogeogràfiques en què es va formar aquest estament social. Com que al voltant del segle XV, que és quan va començar a cristal·litzar el poder dels nobles, les extensions de terres eren molt grans i els assentaments humans, escassos i allunyats els uns dels altres, els cavallers, (convertits més tard en nobles), que eren

⁵⁸ Cf. TAZBIR, J. (2002). “Złota wolność szlachecka”, a: *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.

els propietaris de les terres i que al seu torn les repartien entre els que les havien de treballar, se sentien com uns sobirans enmig dels seus dominis. Com que no notaven el pes del poder, se'n sentien lliures. Era una situació del tot diferent de la de l'Occident d'Europa, on a l'alta edat mitjana la vida ja es concentrava als nuclis urbans i al voltant de la cort reial (a prop, doncs, del poder), o en tot cas en llocs habitats, on fàcilment podien arribar les disposicions del poder.⁵⁹

3. La colonització dels *Kresy* als segles XVI i XVII i el seu paper defensor

A partir del moment en què Polònia es va veure engrandida amb uns territoris immensos i poc habitats situats a l'est i al sud-est de les seves fronteres ètniques, van començar els moviments migratoris interns. Sobretot els segles XVI i XVII van ser testimonis de continus desplaçaments de nobles polonesos que abandonaven les terres poc fèrtils de la Polònia central per traslladar-se a Ucraïna, a la proximitat de la frontera de l'Estat. La colonització d'aquests territoris tenia un doble caràcter, per una banda agrícola i per l'altra guerrer. Per protegir les pròpies cases i famílies dels continus atacs dels tàrtars, els nobles s'anaven tornant en els destacaments que vigilaven la frontera nit i dia, però a part de fer-ho en interès propi, també identificaven la seva tasca amb la defensa de l'Estat i de la religió.

Justament, el primer significat de la paraula *kresy* en el sentit d'espai feia referència només a la línia d'estacionament de les guarnicions que vigilaven la frontera sud-est de la República entre el Dnièster i el Dnièper, a Ucraïna. Eren els temps en què Polònia arribava fins a Zaporojie, Sič, Kudak, Poltava i incloïa també Kíev i Černihiv.⁶⁰

La vida als *Kresy* era extremament dura i perillosa, però tenia un component força preuat per als nobles polonesos: la llibertat que hi respiraven.

⁵⁹ Cf. DAVIS, N. (2000). "Polska. Kraj", a: *Boże igrzysko. Historia Polski*, trad. d'E. Tabakowska, Varsòvia, Wydawnictwo Znak, pàg. 70-71.

Igual que als inicis de la Polònia central, aquí els enormes territoris deshabitats permetien oblidar-se de l'existència del sobirà. La vida guerrera, lluny dels centres del poder, feia que els *hetmans*⁶¹ hi tinguessin més importància que el rei i els seus funcionaris.

El servei militar als *Kresy* es percebia com la màxima obligació cavalleresca del noble, però també com un privilegi que feia augmentar el prestigi i com una gran aventura. Així que els homes que es desplaçaven a Ucraïna eren durs i estaven disposats a tot, eren amants de la llibertat il·limitada i, per això mateix, difícils de dominar. Hi introduïen les seves llengua i cultura i la consciència de la total unitat d'aquests territoris amb la República de les Dues Nacions. Als destacaments que vigilaven la frontera s'hi barrejaven homes originaris de diverses nacions, fet que no tenia cap importància davant de l'enemic comú. La idea que s'estava defensant l'últim bastió del cristianisme, que era com es veia aleshores la frontera ucraïnesa, fins i tot feia minvar les diferències socials dins de les files dels defensors de l'Estat i de la fe.

La vida als *Kresy* exigia una gran disciplina i una obediència cega als superiors. D'aquí ve la gran importància dels *hetmans*, que per als nobles dels confins orientals eren més importants que el mateix rei i el Parlament, ja que en depenia no només el destí dels mateixos confins, sinó també el destí de tot l'Estat. Els *hetmans* delegaven els seus privilegis i el seu poder en els comandants dels posts de defensa, que de fet establien la llei al seu territori i tenien dret fins i tot de dictar penes de mort, cosa impensable a les altres regions del país, on cap noble no podia ser ni tan sols empresonat sense judici. No obstant, era l'única manera de preservar l'ordre en un lloc on, per dir-ho d'alguna manera, sempre hi havia l'estat d'excepció, i on abundaven els individus violents i indòmits. Per això mateix, els confins orientals es regien per unes lleis especials, diferents de la resta de l'Estat, anomenades "lleis dels *kresy*", executades pels "jutjats dels *kresy*".

⁶⁰ Cf. KOLBUSZEWSKI, J. (1996). "Kresy jako pogranicze", a: *Kresy*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.

⁶¹ Hetman. A la Polònia d'abans dels repartiments, a partir del segle XV, cabdill dels exèrcits mercenaris fixos pagats pel rei (wojska kwarciane) i agrupats a les fronteres sud-est per protegir el país dels atacs dels tàrtars i valacs.

L'existència d'una jurisdicció a part, per una banda, formava la convicció d'una excepcionalitat absoluta dels territoris dels confins, però, per l'altra, aprofundia la consciència que aquests territoris eren propis, estaven sota la sobirania polonesa i formaven part integrant de l'Estat.

Els *Kresy*, doncs, vivien amb el seu propi ritme, que no tenia res a veure amb el ritme de vida de la resta del país; en canvi, tot el país tenia la mirada fixada en aquelles terres, perquè la tranquil·litat als *Kresy* significava la pau per a totes les terres poloneses.

Al llarg dels segles XVI, XVII i part del XVIII, els *Kresy* van fer el paper de fortalesa que defensava l'entrada al país i a Europa de l'enemic "infidel". I era aquesta la visió que tenien els polonesos d'aquelles terres frontereres i dels seus defensors, que es percebien com uns herois. Els *Kresy* eren un territori excepcional dins de la geografia polonesa encara als segles en què formaven part de l'organisme estatal comú. Com hem dit, Polònia, al contrari que els països de l'Occident d'Europa, no va optar per la conquesta de territoris ultramarins i pel colonialisme, sinó que es va concentrar en la defensa dels territoris aconseguits no per via bèl·lica, sinó a través de la unió amb el Gran Ducat de Lituània.

Des del començament del segle XVI fins a la invasió sueca (1655), les terres de la República de les Dues Nacions eren una mena de zona de seguretat a la part centroriental d'Europa. Diverses generacions de polonesos no havien vist exèrcits estrangers a l'interior del país, ja que tots els conflictes es desenvolupaven als confins, sobretot orientals, de l'Estat. Aquesta circumstància va contribuir a crear una mentalitat especial als *Kresy*, mentalitat d'eterns defensors, que sempre vivien amenaçats per la guerra i, per tant, en perill de poder perdre les propietats, els familiars i fins i tot la pròpia vida. La mentalitat defensora és irremeiablement conservadora, tots els seus esforços van dirigits a conservar i preservar l'*estatus quo*, tant en el sentit material com en el sentit espiritual.

El segle XVII, després d'un segle d'obertura a l'exterior, una gran tolerància i el triomf passatger del protestantisme, va portar uns canvis importants tant a la situació del país com a la mentalitat de la classe en el poder. Polònia es va veure implicada (o es va implicar) en una sèrie de conflictes bèl·lics, per la qual

cosa els joves nobles, en lloc de dedicar els anys de la joventut a l'estudi, els dedicaven a guerrear. El nivell de les escoles, que després del triomf de la Contrareforma van passar a mans dels jesuïtes, va baixar significativament. Com que ja no hi quedaven escoles protestants, els jesuïtes no s'havien d'esforçar per competir amb ningú i, tenint el monopoli de l'ensenyament, van limitar l'educació a l'aprenentatge del llatí, de l'oratória en polonès i en llatí i a la composició de poemes de circumstàncies en les dues llengües (tot i que al llarg del segle XVII s'anirà limitant l'ensenyament del polonès i se'n acabarà prohibint del tot l'ús a les escoles a la primera meitat del segle XVIII). La baixada, doncs, del nivell intel·lectual i cultural de la noblesa, juntament amb els privilegis que la feien sentir-se diferent i excepcional i la consciència de la unitat religiosa de l'Estat catòlic (envoltat pel Moscou ortodox, la Prússia luterana, la Transilvània calvinista i la Turquia mahometana), van ser tres factors que van facilitar l'èxit de la ideologia sàrmata.

El sarmatisme va ser la màxima apologia del règim polític de la República de les Dues Nacions. El convenciment del caràcter únic i excepcional del sistema polític polonès dins d'Europa es va convertir en un sentiment de superioritat que s'expressava, per una banda, en la megalomania nacional i, per l'altra, en la certesa que existien forces que pretenien privar els nobles sàrmates del seu tresor més preuat: la "daurada llibertat".⁶² La noblesa desconfiava, així, del monarca, de qui sospitava que podia tenir afanys absolutistes, i, sobretot, desconfiava dels estrangers que estaven al servei del sobirà. I de la por de no perdre els privilegis i la llibertat va néixer una xenofòbia que feia veure un enemic en qualsevol estranger. A pesar d'aquest aspecte negatiu, el sarmatisme va ser un corrent del pensament que va tenir també el seu paper positiu, ja que el concepte de Sarmàtia va tenir una clara funció integradora, i és que sota aquest únic nom unia "totes les terres de les extenses i multilingües possessions dels Jagellons".⁶³

⁶² La màxima expressió de la "daurada llibertat" de la noblesa, i alhora el signe de la seva degeneració, va ser la llei de *liberum veto*, és a dir "la lliure protesta", que permetia a qualsevol diputat trencar la sessió parlamentària i anul·lar automàticament totes les lleis aprovades durant la sessió en curs. La *liberum veto* va ser utilitzada per primera vegada l'any 1652 i va acabar portant el país a una total ingovernabilitat.

⁶³ ULEWICZ, T. (1950). *Sarmacja. Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI wieku*, Cracòvia, SSUJ, pàg. 76.

S'ha de tenir en compte que després de la unió real amb Lituània (1569) Polònia es va convertir en un dels països d'Europa amb més diversitat religiosa i ètnica i que als seus habitants no els unia ni la llengua, ni la religió, ni els costums comuns. En aquesta situació qualsevol element integrador tenia una gran importància, i justament el concepte de Sarmàtia en va ser un, ja que abastava totes les terres de la República de les Dues Nacions, encara que amb el nom de sàrmates s'identificava sobretot els polonesos.⁶⁴ La idea que la noblesa descendís dels valents sàrmates que havien ocupat els territoris a les vores de l'Oka, el Volga i el Don legitimava la raó de ser d'aquell *Commonwealth* poloneso-lituà, al qual a mitjans del segle XVII es va intentar afegir en va un tercer element, Ucraïna.

Encara que diferents països europeus van deduir la seva suposada genealogia nacional de la història de les tribus que havien poblat en el passat el seu territori, sembla que només a Polònia aquesta interpretació històrica va servir per crear el concepte de “nació noble”. Era una teoria basada en el convenciment que només la capa social que estava en el poder constituïa la nació, mentre que les altres eren una mena d'afegit, socialment necessari, però sense raó de ser per si mateix.

El concepte de “nació noble” afavoria el procés d'integració d'aquest estament social en el territori de tota la República de les Dues Nacions. Els privilegis comuns comportaven la polonització de les nobleses lituano-rutena i ucraïnesa, que, després d'adquirir els mateixos drets que la polonesa, n'adoptava ràpidament els costums i la llengua, almenys en la vida pública.⁶⁵

A l'etapa inicial de l'assimilació de les nobleses lituana, bielorrussa i ucraïnesa, l'element que les unia amb la polonitat eren sobretot els privilegis que corresponien al seu estament social i el diferenciaven de la resta de la societat. D'aquesta manera es va formar un tipus de “polonès polític”, es a dir, un individu

⁶⁴ La noblesa rutena buscava les seves arrels en el passat gloriós de la Rus de Kíev i creia descendir de la dinastia dels Rurikovitx; la noblesa lituana, en canvi, es considerava hereva d'uns patricis romans.

⁶⁵ Cf. CHRZANOWSKI, T. (2001). “Wstęp – czyli jak sobie wyobrażam Kresy”, a: *Kresy. Obszary tęsknot*, pàg. 11. L'autor cita un dels grans aristòcrates lituans polonitzats Janusz Radziwiłł (segle XVII), que en una carta al seu germà constata que encara que sigui lituà i mori com a lituà, "en la nostra pàtria hem de fer servir l'idioma polonès". S'ha de dir, però, que la noblesa lituana, abans de passar-se al polonès, generalment no utilitzava el lituà, sinó el bielorrús, igual que les institucions lituanes.

que primer se sentia membre d'un col·lectiu políticosocial i, en segon terme, d'un grup que utilitzava la mateixa llengua.

A l'esfera de la religió, que era un altre factor lligat a la qüestió de la consciència nacional, també tenien lloc uns processos complexos, ja que els nobles lituans, bielorusos i ucraïnesos, majoritàriament ortodoxos, a l'època de la Reforma es passaven sovint al calvinisme o a l'arrianisme, i després, a mesura que s'anaven polonitzant, adoptaven el catolicisme.⁶⁶ D'acord amb aquest procés, al segle XVI, malgrat els intents de la Contrareforma, la qüestió de la confessió estava separada del problema de la pertinença nacional, però a mesura que la Contrareforma va anar guanyant terreny es va forjar la tesi segons la qual els no catòlics trencaven la unitat nacional. A poc a poc, per tant, es va anar identificant la nació polonesa, és a dir, “la nació noble”, amb el catolicisme. Tot i així, al segle XVII s'acceptava la convivència de diverses confessions dins del mateix organisme estatal, encara que no dins de la mateixa nació. És a dir, que els nobles polonesos toleraven altres religions, no les perseguïen, ni exercien cap pressió per aconseguir la unificació religiosa del país, postura que era conseqüència de la seva particular concepció de la nació polonesa, en què només entrava l'estament noble. Els altres grups ètnics que habitaven l'Estat polonès tenien les pròpies creences religioses igual que tenien les pròpies llengües i els propis costums, però això no afectava la unitat nacional, perquè senzillament aquests grups ètnics diferents no formaven part de la nació polonesa. Aquesta concepció de nació, que fins i tot pressuposava l'origen diferent dels pagesos, a la llarga comportaria greus problemes derivats d'una total falta d'entesa entre els nobles i els pagesos. Al segle XIX, quan els polonesos van començar a lluitar per l'alliberament nacional, van constatar amb sorpresa que els pagesos no s'identificaven amb la causa nacional. Com que durant segles havien estat exclosos de la nació, consideraven que les insurreccions nacionals eren guerres dels senyors, en què aquests defensaven només interessos propis.

⁶⁶ Aquest fenomen està relacionat amb la distància cultural que al segle XVI separava la noblesa del Gran Ducat de Lituània de la noblesa de la Corona. Com que la cultura i els costums de la noblesa polonesa s'identificaven amb la religió llatina, els nobles lituans, bielorusos i ucraïnesos adoptaven primer la religió protestant, que els acostava a la cultura occidental i, després, quan se sentien més identificats amb la polonitat en altres aspectes de la vida, acabaven abraçant la religió catòlica.

Els primers intents d'estendre el concepte de nació polonesa als altres estaments socials com ara la burgesia i els pagesos van coincidir amb la Il·lustració. Els il·lustrats van haver d'enfrontar-se amb les gravíssimes conseqüències de la pràcticament il·limitada llibertat de la noblesa i dels magnats i de la total inoperància del poder central. A la segona meitat del segle XVIII, l'immens Estat poloneso-lituà va assolir tal caos, desgovern i debilitat que es va convertir en una joguina en mans dels poderosos veïns. Rússia i Prússia intervenien obertament en els assumptes tant interns com externs de Polònia forçant l'elecció dels reis que els convenien i donant suport a "la daurada llibertat" de la noblesa, encara que aquests països no fossin precisament grans defensors de la llibertat dins dels propis territoris.

4. Els repartiments de Polònia i la fi de la República de les Dues Nacions

L'últim acte del drama de la República de les Dues Nacions va tenir per escenari els confins orientals (la part sud-est), on l'any 1768, aprofitant la guerra entre Rússia i Turquia, un grup de nobles es va reunir a Bar, a la regió de Podòlia, a prop de la frontera turca, per organitzar una confederació en contra del rei (elegit amb el suport i els diners de la tsarina Caterina II), en contra de la "protecció" russa i en defensa dels seus privilegis, del catolicisme i de la independència de Polònia. Els motius dels confederats de Bar eren patriòtics en el sentit més tradicional i nacionalista, expressió d'aquell esperit conservador que defensava sempre "la casa" contra l'atac de l'enemic, però que també es defensava contra tota mena de canvis que poguessin atemptar contra les seves llibertats.

Al començament els confederats van lluitar a prop de Bar, però després les lluites es van escampar cap a Volínia, Lituània i finalment van abastar tot el país. L'epopeia de Bar va ser cantada en nombroses obres poètiques que la van

immortalitzar i la van acabar convertint al segle XIX en una llegenda heroica i independentista i en l'última manifestació del sarmatisme.⁶⁷

Rússia va sortir victoriosa del conflicte amb Turquia i no va trigar a “ajudar” a esclafar la rebel·lió dels nobles polonesos. La confederació de Bar va servir de pretext per portar a terme el primer repartiment de Polònia l'any 1772, precedit per intenses negociacions de les potències veïnes. Rússia es va veure obligada a compartir el botí amb Prússia i Àustria, que no veien amb bons ulls el seu constant creixement territorial. Com a resultat dels acords entre els tres veïns de Polònia, Rússia es va quedar els territoris situats a l'est dels rius Dnièper i Dvina, la Pomèrania va passar a mans de Prússia i la part sud-est de Polònia (anomenada Galítsia) a Àustria. D'aquesta manera, una considerable part dels confins orientals polonesos van deixar de formar part de la República de les Dues Nacions. Va ser una pèrdua territorial important i un xoc per als polonesos, que van veure com el seu país quedava desmembrat per decisions alienes a les seves voluntat i influència. No es tractava d'uns territoris perduts en una guerra que passaven a l'enemic victoriós com a resultat d'un pacte de pau, sinó que era una humiliant annexió de part d'un Estat que els veïns van considerar incapaç de defensar-se i fins i tot de funcionar sense “ajuda” estrangera.

Cal dir que, abans del primer repartiment, Polònia ja havia perdut una part dels confins orientals com a conseqüència d'un prolongat conflicte a Ucraïna que va tenir lloc al segle XVII. Aquest conflicte va esclatar per un cúmul de motius, encara que tots ells eren símptomes d'una malaltia de l'Estat multinacional, que no sabia resoldre les inevitables tensions produïdes per la convivència de diverses ètnies, cultures, llengües i religions.

Com ja hem dit, el procés de polonització als segles XVI i XVII només va abastar la noblesa, que, segons la ideologia sàrmata, formava “la nació”. La resta de la societat era menyspreada i ignorada, i no se li donava cap importància des del punt de vista dels drets i les llibertats ciutadanes. Però els privilegis de la noblesa, que s'identificaven amb l'exercici de la llibertat, tenien un fort atractiu per als altres estaments socials, i aquesta és la raó que una gran part dels cabdills

⁶⁷ Cf. MACIEJEWSKI, J. (1987). “Legenda konfederacji barskiej w literaturze polskiej XIX wieku”, *Prace Polonistyczne*, seria XLIII.

dels cosacs⁶⁸ que habitaven Ucraïna volgués formar part de la noblesa. La negativa dels nobles polonesos de concedir als cosacs els privilegis de què gaudien ells mateixos va ser el desencadenant de la guerra poloneso-ucraïnesa l'any 1648.

No obstant, hi va haver altres motius, d'ordre social, que van contribuir a l'esclat d'aquest conflicte bèl·lic. A la política d'explotació i d'opressió dels magnats polonesos a Ucraïna s'hi afegia el conflicte religiós, ja que els pagesos, contràriament al que passava a Bielorússia, generalment van continuar fidels a la religió ortodoxa i estaven sota la influència dels sacerdots ortodoxos.

Com que els magnats polonesos impedièren l'entesa entre els cabdills cosacs i la Corona, la rebel·lió, que al començament va tenir l'aparença d'una rebel·lió de pagesos, va acabar adoptant el caràcter d'una guerra per la independència política. Bohdan Chmielnicki, el noble ucraïnès que estava al capdavant de la rebel·lió, va intentar aconseguir l'ajut del rei polonès contra els magnats que actuaven a Ucraïna com a sobirans, però com que l'ajut era escàs i Chmielnicki es va veure incapaç de vèncer les forces dels magnats polonesos, l'any 1654 va firmar a Pereiaslav un pacte amb Moscou. D'acord amb aquest pacte Ucraïna passava a estar sota la protecció del tsar de Rússia. Aquest fet va obrir a Rússia el camí cap a la progressiva annexió d'Ucraïna.

El 1658 els polonesos i els ucraïnesos van intentar buscar una solució pactada al conflicte amb la firma de l'acord de Hadziacz,⁶⁹ el qual definia la República de Polònia com una federació de tres Estats: Polònia, Lituània i

⁶⁸ Cosacs. Grup social peculiar i sense parió enlloc d'Europa. Els cosacs eren una mena d'orde militar i els seus integrants es reclutaven principalment entre els pagesos ucraïnesos que fugien de l'explotació i la servitud. No obstant, a les files dels cosacs també hi havia pagesos polonesos i nobles, tant polonesos com ucraïnesos, que s'estimaven la vida lliure i perillosa dels confins sud-orientals de Polònia. Els cosacs vivien en poblats a la vora del riu Dnièper i no reconeixien cap autoritat, a part de la Corona polonesa, encara que amb aquesta fidelitat també sovint hi havia problemes. Aquesta gent lliure, que organitzava incursions contra els turcs fins a arribar al Mar Negre, actuaven com a defensors de la República de les Dues Nacions a les immenses estepes del sud del país amenaçades sempre pels atacs musulmans i, per tant, gaudien del suport dels reis polonesos. La Corona polonesa tolerava els cosacs i els tractava com a exèrcit mercenari per a la defensa de les fronteres del sud-est. Els cosacs estaven registrats i cobraven un sou com un exèrcit regular. Però va arribar un moment en què els cabdills cosacs van demanar pels seus serveis en la defensa de l'Estat els privilegis propis de la noblesa.

⁶⁹ Actualment Had'açe.

Ucraïna.⁷⁰ Desgraciadament, l'acord no va entrar en vigor a causa d'un nou esclat de rebel·lió ucraïnesa que va rebre el suport de Rússia. Aquesta situació va conduir a la guerra poloneso-russa, que va acabar amb un tractat de pau firmat l'any 1667 a Andruszów⁷¹ que dividia Ucraïna en dues parts al llarg del Dnièper. Polònia es va quedar les províncies situades a la riba occidental d'aquest riu, mentre que les terres de la riba oriental, amb Kíev, van passar a mans de Moscou.

Com podem veure, la primera pèrdua territorial important dels *Kresy* l'any 1667 va ser resultat d'una guerra acabada amb un pacte de pau que va dividir els territoris entre els vencedors i els vençuts; en canvi, el primer repartiment de Polònia de l'any 1772 va ser una mena "d'atrancament a mà armada" en què els atracadors van decidir unilateralment i d'una manera arbitrària quins territoris es quedaven.⁷²

Els polonesos (o més ben dit, els nobles polonesos) van patir un gran xoc, no es podien creure que les menyspreades nacions esclavitzades per uns monarques absoluts i autoritaris poguessin tractar d'una manera tan injusta la nació dels nobles que amb tants sacrificis havien defensat tot Europa dels "infidels". No obstant, aquest xoc va facilitar la tasca als reformistes, que així obtenien un argument contundent per reformar l'Estat, que es trobava en perill de mort. De manera que Polònia va entrar a l'època de la Il·lustració amb el trauma del primer repartiment, però al mateix temps amb el ferm propòsit d'enfortir i modernitzar l'Estat. Desgraciadament, la sort ja estava decidida i les potències veïnes determinades a engrandir els seus territoris a costa d'una Polònia enfonsada en el caos i l'anarquia. Malgrat els esforços dels il·lustrats, que van aconseguir vèncer la resistència dels defensors dels tradicionals privilegis de la noblesa i el 1791 van promulgar la primera Constitució europea, que introduïa

⁷⁰ L'acord de Hadziacz (1658) establia que Ucraïna havia de reconèixer el rei de Polònia com a sobirà, havia d'enviar els seus diputats al Parlament polonès i sotmetre's a la política exterior comuna. Per altra banda, Ucraïna rebia una jurisdicció independent i la igualació de drets per als adeptes de la religió catòlica i l'ortodoxa. El metropolità de Kíev i els bisbes ortodoxos van obtenir el dret de seure al senat.

⁷¹ Actualment Andrusiv.

⁷² En el primer repartiment de l'any 1772 Polònia va perdre una tercera part del seu territori. Àustria es va quedar uns 83.000 km² (amb Lvov) i 2.650.000 habitants, Prússia es va annexionar la Prússia Reial amb la desembocadura del Vístula, en total 36.000 km² i 580.000 habitants i Rússia es va quedar amb el botí més gran: 92.000 km² i 1.300.000 habitants. Dades segons TYMOWSKI, M., KIENIEWICZ, J. i HOLZER, J. (1990). *Historia Polski*, Varsòvia, Editions Spotkania, pàg. 190.

importants reformes en la vida pública polonesa,⁷³ ja no va ser possible canviar el curs dels esdeveniments i evitar la desaparició total de l'Estat.

La reacció de la tsarina Caterina II a l'aprovació d'aquesta Constitució progressista va ser immediata. Incitats per Moscou, uns quants magnats polonesos van organitzar una nova confederació demanant a Caterina II protecció contra la tirania del Parlament, que posava en perill “la daurada llibertat” dels nobles. L'escenari d'aquest últim acte del drama polonès va ser Targowica,⁷⁴ un poble fronterer d'Ucraïna, i els seus protagonistes quatre magnats dels *Kresy*, ambiciosos, orgullosos i totalment indiferents a les causes col·lectives (Stanisław Szczęsny Potocki, Franciszek Ksawery Branicki, Seweryn Rzewuski i Szymon Kossakowski), defensors sense escrúpols dels seus petits regnats i dels seus enormes interessos. Les tropes russes van entrar al territori de Polònia amb el pretext de restablir l'ordre anterior a la Constitució del 3 de maig, que la propaganda russa va presentar com a expansió sinistra de la pesta jacobina.

La guerra no va durar gaire; en tres mesos les forces poloneses van ser derrotades per l'exèrcit rus, tres vegades més nombrós. La conseqüència de la derrota va ser que el 23 de gener de 1793 Rússia i Prússia van procedir al segon repartiment de Polònia. Les províncies ocupades per Prússia arribaven gairebé a Varsòvia, mentre que Rússia es va quedar gairebé tota Ucraïna i la major part de Bielorússia.⁷⁵ Les fronteres establertes pels dos invasors eren del tot arbitràries i destruïen l'organisme estatal. Estava clar que les apetències dels veïns van créixer fins al punt que la tercera i definitiva repartició era ja imminent. De moment, però, es van complir les formalitats i el Parlament polonès va ser cridat a una sessió a

⁷³ La Constitució del 3 de maig de 1791 contenia les bases del règim polític polonès reformat durant la legislatura del Parlament de Quatre Anys (1788-1792). Introduïa la monarquia hereditària, abolia el *liberum veto*, limitava els privilegis dels magnats i de la noblesa, atorgava certs drets als burgesos i assegurava protecció legal als pagesos sense abolir la servitud. S'establia el catolicisme com a religió dominant, però l'Estat es mostrava tolerant amb les altres confessions reconegudes oficialment. La constitució invalidava la unió de Lublin, és a dir, la divisió entre la Corona i Lituània, i creava un Estat polonès unificat per primera vegada des del segle XIV.

⁷⁴ El complot d'uns magnats dels *Kresy* en contra de la Constitució del 3 de maig i de les seves reformes va ser proclamat a Targowica amb la data falsa del 14 de maig de 1792; en realitat va ser organitzat el 27 d'abril de 1792 a San Petersburg patrocinat per la Caterina II. La traïció de Targowica, que va precipitar la catàstrofe de l'Estat polonès, ha quedat tan viva en la memòria dels polonesos, que fins avui Targowica és sinònim de traïció.

Grodno (Bielorússia) per ratificar el repartiment. A l'ombra de les baionetes russes, el Parlament (anomenat *mut*) va ratificar l'acord sobre la segona repartició de Polònia i va anul·lar la Constitució del 3 de maig. El tros que quedava de Polònia es convertia formalment en un sotmès aliat rus i, en realitat, quedava sota l'ocupació russa, fet que ja anunciava la partició definitiva.

Moguda pels reformistes, l'opinió pública progressista va rebutjar la segona repartició del país amb una crida a les armes. Va esclatar, així, la insurrecció dirigida per Tadeusz Kościuszko, qui, conscient que s'havia de fer el possible perquè les masses pageses s'identifiquessin amb la causa nacional, va promulgar un decret⁷⁶ que anul·lava la servitud personal dels pagesos i reduïa sensiblement la quantitat de dies que havien de treballar les terres dels seus amos.

Malgrat aquestes mesures, que per altra banda anaven en contra dels interessos de la noblesa i condemnaven a la desaparició el sistema social i econòmic creat per ella i l'únic que coneixia, l'exèrcit insurrecte no va poder oposar resistència indefinidament a les forces conjuntes de Rússia i Prússia. Tot i algunes victòries significatives al començament de la insurrecció (com a la batalla de Raclawice,⁷⁷ guanyada gràcies a l'atac dels pagesos armats amb dalles, l'expulsió dels ocupants russos de Varsòvia o la rebel·lió de Vilnius), la causa polonesa es va veure perduda amb l'arribada dels reforços russos dirigits pel general Suvorov, que, després d'ocupar el barri de Praga de Varsòvia, va ordenar la matança de deu mil civils.⁷⁸ Aquesta massacre va precipitar la capitulació de Varsòvia i va posar fi a la insurrecció.

El 3 de gener de 1795 Rússia i Àustria van acordar a San Petersburg la tercera i definitiva partició de les terres poloneses amb l'adjudicació d'una part a Prússia. La República de les Dues Nacions quedava, doncs, esborrada del mapa

⁷⁵ Prússia es va annexionar Wielkopolska, Mazowsze, Gdańsk i Toruń, en total 58.000 km² i aproximadament un milió d'habitants, mentre que Rússia es va apropiat de Bielorrússia, Ucraïna i Podòlia, en total 280.000 km² i gairebé tres milions d'habitants.

⁷⁶ La proclamació de Połaniec del 7 de maig de 1794 significava una reforma molt més radical que la Constitució del 3 de maig de 1791. A part d'atorgar la llibertat personal als pagesos, els garantia el tros de terra que treballaven, disminuïa el treball obligatori per a l'amo en un 25-50% i aquells que servien a l'exèrcit en quedaven totalment alliberats. Vegeu TOPOLSKI, J. (ed.) (1976). *Op. cit.*, pàg. 410.

⁷⁷ El 4 d'abril de 1794.

⁷⁸ El 4 de novembre de 1794.

d'Europa mentre les tres potències executores dels repartiments insistien en un acord tripartit en “la necessitat de suprimir tot allò que pogués significar un record de l'existència del regne de Polònia”.

L'Estat va deixar d'existir, però Polònia continuava viva en la memòria col·lectiva dels polonesos. I continuava viva en la forma sociopolítica i l'extensió que tenia abans del primer repartiment. La unitat territorial de la Polònia d'abans de 1772 era indubtable per als polonesos i a ningú se li hauria acudit qüestionar-la. I encara menys després de la proclamació de la Constitució del 3 de maig, que eliminava gairebé del tot les diferències institucionals entre la Corona i Lituània.

La historiosofia contemporània polonesa, igual que la literatura, tendeix a idealitzar la Polònia dels Jagellons i la República de les Dues Nacions, presentant-la com el primer Estat multinacional, multicultural i multireligiós a l'Europa moderna.

[...] el mèrit més important de Polònia en la història del continent va ser la seva contribució a la creació del primer Estat en la història d'Europa multinacional, multicultural i multireligiós. Per aconseguir-ho Polònia va col·laborar amb Lituània i Rus, però sens dubte va ser ella el constructor principal, tenaç i constant de la casa comuna, el seu puntal o fonament, i gràcies a la major densitat de la població, al nivell més alt de la cultura i de la civilització material, també el seu líder. [...]⁷⁹

[...] La República de les Dues Nacions va ser una creació única en el seu gènere, admirable, amb la mirada posada al futur, però al mateix temps va ser una creació difícil, un mecanisme d'alta precisió que exigia una preocupació constant per al funcionament de tots els petits engranatges, pinyons i les grans rodes motrius que giraven al seu interior. Va aconseguir una cosa importantíssima: la igualtat de drets i la cooperació generalment pacífica de la Corona i el Gran Principat [de Lituània], alhora que assegurava una harmonia vital entre els catòlics, els protestants i els ortodoxos.[...]⁸⁰

⁷⁹ JASIENICA, P. (1986). “Srebrny wiek”, a: *Rzeczpospolita Obojga Narodów*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 11:

[...] Główną w czasach popiastowskich zasługą polską wobec historii kontynentu był udział w stworzeniu pierwszego w dziejach Europy państwa wielu narodów, wiar i kultur. Polska współpracowała w tej mierze z Litwą i Rusią, lecz bez wątpienia była naczelnym, upartym i wytrwałym budowniczym wspólnego domu, walnym jego wspornikiem czy fundamentem, a ze względu na gęściejsze zaludnienie, wyższy poziom kultury i cywilizacji materialnej – także i przodownikiem.[...]

⁸⁰ *Ibid.*, pàg. 491-492:

[...] Rzeczpospolita Obojga Narodów była tworem jedynym w swoim rodzaju, wspaniałym, twarzą obróconym w przyszłość, lecz trudnym, wymagającym nieustannej, zegarmistrzowskiej troski o wielorakie we wnętrzu jej obracające się kółka, trybiki i całe koła

La visió de la Polònia d'abans dels repartiments com un model de convivència pacífica entre diverses cultures no ha estat creada modernament, sinó que va néixer al segle XIX, el segle en què la vida sociopolítica real va ser substituïda per les imatges idealitzades del passat, fruit de la imaginació dels escriptors polonesos.

No és l'objectiu d'aquest treball esbrinar si realment la concepció política de l'Estat polonès era una concepció conscient, i, per tant, si es tractava d'una idea avançada a la seva època o és que per un cúmul de circumstàncies, tant internes com externes, va néixer un règim diferent de tots els altres coneguts a Europa que, justament pel fet de ser massa avançat en el temps, va ser condemnat a desaparèixer. Probablement la consciència de la societat no era prou madura per poder suportar els problemes d'una democràcia, encara que fos "la democràcia d'una sola classe".

El que sí que queda clar, i d'això es parlarà en el següent capítol d'aquest estudi, és que la imatge idealitzada de la realitat multicultural de la Polònia d'abans dels repartiments va influir d'una forma definitiva en la manera en què els polonesos van veure el seu país fins després de la Segona Guerra Mundial. Els estudiosos moderns crítics amb el passat, com Tadeusz Chrzanowski, continuen elogiant "aquella concepció de la unió federativa, que augurava unes grans esperances per al futur".

Aquella concepció, però, no es va realitzar perquè s'havia avançat massa a la seva època. No obstant, al llarg d'un procés de gairebé dos-cents anys, coronat finalment per la unió de Lublin (1569), uns espais diferenciats ètnicament, religiosament i culturalment es van fondre en una unitat que va funcionar fins als repartiments.⁸¹

napędowe. Dokonała ogromnej rzeczy, osiągnąwszy równouprawnienie i zgodną już na ogół współpracę Korony i Wielkiego Księstwa, zapewniwszy życiową harmonię pomiędzy katolikami, ewangelikami i prawosławnymi.[...]

⁸¹ CHRZANOWSKI, T. (2001). *Op. cit.*, pàg. 10:

[...] Koncepcja ta się jednak nie zrealizowała, znacznie bowiem wyprzedzała swą epokę. Niemniej przez niemal dwóchsetletni proces, zakończony ostatecznie unią lubelską (1569), rozmaite etnicznie, wyznaniowo i kulturowo obszary zjednoczyły się w pewną całość, która funkcjonowała aż po okres rozbiorów.

5. La Polònia repartida i els intents de recuperar la independència i els territoris d'abans dels repartiments

A partir del moment en què Polònia va desaparèixer del mapa, les tres potències que se la van repartir van posar en marxa les seves pròpies polítiques respecte als amplis territoris ex polonesos. Els antics confins orientals de la República de les Dues Nacions van quedar dividits entre Rússia i Àustria.

Caterina II es vanagloriava d'haver recuperat les terres perdudes de l'antiga Rus de Kíev i es va proposar russificar-les. Però la burocràcia russa no tenia els mitjans per dur a terme una tasca d'aquesta envergadura. Als antics *Kresy*, durant les primeres tres dècades de l'ocupació russa, l'ordre social va quedar pràcticament intacte. La petita aristocràcia terratinent poloneso-lituana va conservar molts dels seus privilegis socials, es va mantenir la servitud i, a més, la pertinença a l'Imperi rus va obrir als terratinents noves possibilitats d'exportar els seus productes agrícoles des del port d'Odessa.

Caterina II només va intentar forçar la russificació de les noves adquisicions territorials en matèria religiosa i invertir, així, el procés portat a terme pels jesuïtes al segle XVI. En aquest segle, en efecte, a l'inici de l'avançament de la Contrareforma, en l'afany de subordinar tot creient de l'extensa República de les Dues Nacions al Vaticà, els jesuïtes van aconseguir unir l'Església romana i l'ortodoxa (Unió de Brześć, 1596). El fruit d'aquesta unió va ser l'Església grecocatòlica, que conservava la litúrgia en eslau antic i la llibertat dels sacerdots per casar-se, però reconeixia el papa com el seu superior. Com que la religió era l'element d'identificació més important per al poble, Caterina II va voler esborrar el lligam creat entre l'ortodòxia i l'Església llatina, i així la major part dels pagesos grecocatòlics d'Ucraïna van ser obligats a tornar a la cleda ortodoxa. D'aquesta manera es reforçava la diferència entre el poble ortodox i la noblesa, generalment polonitzada i catòlica.

A l'antic Gran Ducat de Lituània, on el catolicisme tenia arrels molt més fondes, la política de la russificació a través de la religió va ser abandonada pel tsar Pau I. La diferència entre el nord dels *Kresy* catòlic (romà o uniata) i el sud

ortodox influiria més tard en la diferenciació del moviment nacionalista polonès a la part nord, lituano-bielorussa, de la part sud, ucraïnesa.

A les terres poloneses ocupades per Àustria i anomenades Galítsia les coses van anar de manera molt diferent. Àustria era l'única potència entre els tres invasors oficialment catòlica, i, per tant, l'ocupació austríaca era més fàcil d'acceptar per la noblesa polonesa. Àustria va centralitzar el sistema burocràtic i va introduir les pròpies jerarquies en la noblesa polonesa, que fins aleshores, almenys teòricament, constituïa una sola classe. I, finalment, va fomentar el sentiment de lleialtat dels pagesos amb els Habsburgs, alleugerint-los les càrregues laborals i adjudicant-los certs drets de propietat, encara que sense anul·lar la servitud. Totes les mesures polítiques austríaques anaven dirigides a diferenciar i separar els interessos dels diferents grups socials de la societat polonesa i a lligar aquests interessos amb la lleialtat amb la dinastia austríaca.

Al llarg dels cent vint-i-tres anys en què Polònia va estar repartida entre Àustria (posteriorment Àustria-Hongria), Rússia i Prússia, les condicions polítiques, socials i culturals van anar canviant en relació amb als canvis dels règims de les potències governants i amb la situació internacional. Aquests canvis sempre afectaven d'una o altra manera els antics confins orientals polonesos.

A partir de la desaparició de la República de les Dues Nacions, els polonesos van dipositar totes les esperances d'alliberament nacional en la persona de Napoleó. Napoleó encarnava per als polonesos els ideals de llibertat, igualtat i fraternitat, ideals clarament enfrontats amb el despotisme de les tres potències que s'havien repartit Polònia. Milers de polonesos es van enrolar a l'exèrcit napoleònic confiant que així es guanyarien els favors de l'emperador i que aquest, després de vèncer Àustria, Rússia i Prússia, restauraria Polònia amb les seves fronteres d'abans de 1772.

Efectivament, l'any 1807, després d'una sèrie de victòries sobre Àustria i Prússia, Napoleó va firmar amb el tsar Alexandre I un tractat de pau a Tilsit, que a part de posar fi a la coalició antinapoleònica, dividia Europa en dues zones d'influències: l'occidental per a França i l'oriental per a Rússia. El tractat de Tilsit també preveia la creació d'un petit Estat polonès supervisat directament per Napoleó anomenat "Ducat de Varsòvia". Territorialment, el Ducat de Varsòvia

estava format per les terres poloneses arrabassades a Prússia, però l'any 1809, després d'una breu guerra entre França i Àustria, va ser eixamplat a costa d'aquesta última. Tot i així, els amplis territoris dels antics confins orientals de Polònia quedaven fora del Ducat de Varsòvia. Els polonesos, però, tenien l'esperança que Napoleó continués el seu avanç cap a l'est d'Europa, derrotés Rússia i recuperés les terres poloneses en la seva integritat.

El petit Ducat de Varsòvia, que en realitat servia a França de base militar a l'est d'Europa, va proporcionar cent mil soldats per a la campanya russa i va donar per fet la recuperació de les terres poloneses en poder de Rússia. La derrota de Napoleó va acabar amb les il·lusions poloneses de recuperar un Estat independent.

L'any 1815 el Congrés de Viena va acordar la creació del Regne de Polònia (anomenat també Regne del Congrés), amb un territori un trenta per cent més petit encara que el del Ducat de Varsòvia i unit amb Rússia sobre la base d'una unió personal. El fet que el tsar absolutista de Rússia esdevingués alhora rei constitucional del Regne de Polònia era una contradicció que a la llarga havia de provocar una catàstrofe.

La recuperació de tots els territoris perduts era un somni impossible, sobretot perquè les potències de la coalició antinapoleònica eren exactament les mateixes que s'havien repartit Polònia. Quant als antics confins orientals, aquests van quedar repartits entre Àustria (Galítzia) i l'Imperi rus. Les terres poloneses que a partir del Congrés de Viena pertanyien a Rússia tenien dos estatus diferents: per una banda hi havia el Regne de Polònia, un Estat satèl·lit de Rússia unit a ella per la persona del rei, i, per l'altra, els antics *Kresy*, que quedaven convertits en part integrant de l'Imperi rus amb el nom de *gubernii* occidentals.

Després de l'any 1815 hi va haver una dècada i mitja de relativa pau i prosperitat. El tsar Alexandre I va atorgar al Regne de Polònia una avançada Constitució liberal, que, juntament amb un Parlament electiu, un ampli sufragi i uns extensos drets civils, el diferenciaven de l'autocràtic Imperi rus. En aquest moment Alexandre I defensava opinions liberals, i, com que pensava introduir una certa democratització en la vida política de Rússia, feia servir el Regne de Polònia

com una mena de camp d'experimentació de les seves idees.⁸² També es va assegurar la simpatia de nombrosos lliberals i patriotes polonesos amb la promesa, finalment incomplerta, d'unir els *gubernii* occidentals al Regne de Polònia.

Durant el regnat d'Alexandre I el fràgil ordre polític establert pel Congrés de Viena va donar als polonesos certes possibilitats de desenvolupament econòmic i cultural. Continuava funcionant la xarxa d'escoles creada per la Comissió d'Educació Nacional, l'any 1817 es va crear la Universitat de Varsòvia, mentre que a Vilnius (que estava al territori annexionat a Rússia) funcionava la Universitat polonesa, considerada la millor institució científica de tot Rússia. Als antics confins orientals, incorporats ara a Rússia, funcionaven les escoles poloneses i, tant al Regne de Polònia com als territoris ocupats per Rússia, no estaven prohibits l'ensenyament i les publicacions en polonès.

Les coses van canviar amb l'arribada al poder de Nicolau I, anomenat el tsar-gendarme, que no va ser capaç d'entendre en què consistia la monarquia constitucional. La suspensió de les activitats culturals i socials i el desencadenament del terror policial van coincidir amb la propagació de les idees romàntiques, molt radicals en qüestió de llibertat tant individual com nacional. La nit del 29 de novembre de 1830, a Varsòvia, un grup de joves oficials de l'exèrcit polonès, inspirats pels somnis romàntics d'alliberament nacional, es van rebel·lar contra el poder rus. Aquesta insurrecció, coneguda com a Insurrecció de novembre, es va acabar convertint en una guerra oberta contra Rússia. El Parlament polonès va proclamar l'acte de destronament del tsar com a rei del Regne de Polònia i, com que la insurrecció es va escampar pel territori dels *gubernii* occidentals de Rússia, aquest Parlament, en una nova acció de desafiament al Tractat de Viena, va promulgar una llei per la qual incorporava aquestes vastes terres a l'Estat polonès.

La guerra contra Rússia es va acabar l'any 1831 amb la derrota dels polonesos, derrota que va costar molt cara, ja que no només no es va aconseguir recuperar els *Kresy* ni la independència nacional, sinó que es va perdre la poca autonomia de què s'havia gaudit des de l'any 1815. Encara que sobre el paper

⁸² Cf. TOPOLSKI, J. (1976). "Naród polski w okresie schyłku feudalizmu i walk narodowyzwoleńczych (1815-1864)", a: TOPOLSKI, J. (ed.). *Op.cit.*, pàg. 446.

Nicolau I va mantenir l'estatus del Regne de Polònia com una unitat administrativa i legal diferent de Rússia, de fet va fer el possible per esborrar tot rastre de la seva personalitat pròpia. Es va anul·lar la Constitució, el Parlament i l'exèrcit polonesos, es va tancar la Universitat de Varsòvia i gran part de l'elit cultural, política i militar es va veure forçada a emigrar.

Pitjor sort van tenir els insurrectes polonesos que habitaven els antics *Kresy*. Aquests eren tractats com a súbdits russos, executats, enviats a treballs forçats a Sibèria, privats de les propietats o incorporats a l'exèrcit tsarista. La Universitat de Vilnius va quedar tancada, igual que tota la xarxa de les escoles poloneses, cosa que va significar un dur cop a la rica cultura polonesa dels *Kresy*. L'any 1831 marca el començament de la intensificació de la russificació de la regió dels antics confins orientals de Polònia.

Però amb la derrota de 1831 els sentiments patriòtics polonesos no es van pas apagar. Tant a l'exili, principalment a París, on va anar a parar la part més important de la intel·lectualitat, com als territoris de l'antiga República de les Dues Nacions, patriotes de diverses orientacions polítiques treballaven per recuperar la independència. Als antics confins orientals els emissaris de la Societat Patriòtica,⁸³ dirigida per Joachim Lelewel, van intentar revifar les flames de la insurrecció, però els seus esforços no només van fracassar, sinó que van provocar una resposta contundent de les autoritats tsaristes, que van procedir a limitar la influència polonesa i catòlica als *gubernii* occidentals. L'any 1839 l'Església grecocatòlica (amb dos milions de feligresos) va ser absorbida formalment per l'Església ortodoxa russa. L'any 1840, el codi legal lituà, l'últim llaç institucional amb la República de les Dues Nacions, va quedar substituït per les lleis russes, mentre que a la part sud-est, a la regió d'Ucraïna, les autoritats tsaristes van anul·lar els títols dels petits nobles polonesos i els van convertir en pagesos.

⁸³ Societat Patriòtica o Club Patriòtic. Organització revolucionària de nobles creada durant la insurrecció de novembre com a continuació d'una organització clandestina amb el mateix nom (fundada l'any 1821 i liquidada per les autoritats tsaristes després de la insurrecció dels decabristes com a represàlia per la col·laboració dels polonesos amb aquests últims) que tenia per objectiu la unificació del Regne de Polònia amb les terres annexionades per la potències veïnes i la lluita per l'alliberament nacional. Vegeu *Encyklopedia Powszechna PWN*, Varsòvia, 1987, pàg. 516.

Als territoris polonesos ocupats per Àustria, als anys que van seguir el Congrés de Viena, es van fer moltes menys concessions que a la part russa. La Galítzia austríaca estava governada per una administració germanoparlant presidida per un governador imperial amb seu a Lvov. S’hi van imposar les lleis austríaques i s’hi va introduir una censura estricta. L’assemblea provincial, totalment inefectiva, només representava els terratinents rics, mentre els serfs, tant els polonesos catòlics de la Galítzia occidental, com els ucraïnesos grecocatòlics de la Galítzia oriental, eren doblement explotats, pels seus amos i pel govern imperial. Les autoritats austríaques alimentaven amb molta habilitat el naixent conflicte entre la noblesa i els pagesos. A la Galítzia occidental incitaven els pagesos polonesos a reclamar els seus drets socials, mentre que a la Galítzia oriental animaven l’incipient moviment nacionalista ucraïnès a enfrontar-se amb “els senyors polonesos”. Fruit d’aquesta política a Galítzia va ser una sagnant revolta dels pagesos contra la noblesa i la intel·ligència, atida per les autoritats austríaques l’any 1846, per trencar una possible unitat nacional en la lluita per l’alliberament nacional. Aquesta revolta, que es va caracteritzar per l’extrema crueltat dels pagesos amb els senyors i el seu personal administratiu, va tenir unes conseqüències nefastes des del punt de vista de la cohesió de la societat, ja que els pagesos es van convertir en el terror dels nobles i durant molts anys qualsevol intent d’entesa entre aquests dos grups socials va ser del tot impossible.

Més endavant les autoritats austríaques van continuar jugant la carta de l’odi entre els propietaris de terres i els serfs. El 1848, quan, aprofitant la revolució vienesa, els comitès nacionals polonesos de Cracòvia i de Lvov es volien guanyar els pagesos per a la causa nacional abolint la servitud, el governador austríac se’ls va avançar per un dia. D’aquesta manera els pagesos devien la seva llibertat a l’emperador i no pas als terratinents polonesos.

Durant l’agitat any 1848, els polonesos, animats per diversos alçaments revolucionaris a Europa, van intentar organitzar-se una vegada més. Va sorgir la idea de convertir Galítzia en un nou Piemont, per, seguint l’exemple de Víctor Manuel II, unir el país “des de dalt”, és a dir, crear un terreny polonès independent a partir del qual s’alliberaria la resta de Polònia.

Ara bé, a la Galitzia oriental els interessos nacionals polonesos es van veure enfrontats amb l'incipient moviment nacional ucraïnès que, aglutinat en torn de l'Església grecocatólica, va reclamar la protecció imperial contra els polonesos i la divisió de la regió en sectors ètnics. Una vegada més els austríacs van saber manipular les qüestions ètniques i socials. Per una banda van recolzar els ucraïnesos en contra dels polonesos i, per l'altra, alliberant els pagesos, els van convertir en ciutadans lleials a l'emperador i indiferents a la causa nacional polonesa, que s'identificava amb els interessos de la noblesa.

Els activistes radicals i demòcrates, tant de les terres ocupades per Rússia com per Àustria, eren conscients que la causa nacional no es podia deslligar de la qüestió social i volien veure en els serfs lituans, bielorrussos i ucraïnesos els futurs ciutadans lliures de la nació polonesa que, segons el seu projecte, havia d'ocupar els territoris d'abans de 1772. En realitat, identificaven les reivindicacions territorials de l'est amb la causa de la llibertat universal, però les potències ocupants, conscients del perill d'aquesta identificació, utilitzaven la creixent complexitat ètnica, religiosa i social d'aquells territoris per enfrontar els seus habitants amb els polonesos.

I així, l'any 1861, després de la derrota de Rússia a la guerra de Crimea i de la mort del tsar-gendarme Nicolau I, el nou tsar Alexandre II, pressionat per la intel·ligència liberal, va proclamar l'abolició de la servitud. L'edecte del tsar no es referia a la Polònia central, on la situació dels pagesos era diferent des de la instauració de la constitució napoleònica de 1807, sinó justament als pagesos dels *gubernii* occidentals, és a dir, dels antics confins orientals polonesos. Encara que la reforma tsarista era tímida i no atorgava terres als serfs alliberats, sinó que commutava el treball obligatori a les propietats de l'amo per una quantitat en metàl·lic, la propaganda russa la va presentar als pagesos com l'acte d'alliberament de l'opressió dels senyors. I el benefactor i defensor dels pagesos era el tsar de Rússia.

En general, totes les potències que s'havien repartit el territori de Polònia es van afanyar a satisfer els justos desitjos de llibertat dels serfs guanyant-se d'aquesta manera la seva lleialtat i enfrontant-los amb la noblesa, que els pagesos associaven amb l'opressió i l'explotació.

Al Regne de Polònia la pujada al tron de Rússia del tsar Alexandre II, que tenia fama de lliberal, va tornar a desvetllar les esperances de més autonomia nacional. Però Alexandre II va acabar amb aquestes esperances quan, en una visita que va fer a Varsòvia, es va dirigir als representants de la noblesa polonesa amb les paraules: *Point de rêveries, Messieurs!*⁸⁴

Tot i aquesta negativa a fer concessions polítiques als polonesos, la creixent exaltació nacional al Regne de Polònia ja no es podia aturar. A Varsòvia cada vegada hi havia més enfrontaments entre la població i l'exèrcit rus, es va crear un comitè revolucionari clandestí i les disputes entre els radicals, partidaris d'una nova insurrecció, i els moderats, partidaris de mètodes pacífics, eren cada vegada més enceses.

En un intent d'evitar la lluita armada i marginar els radicals, un dels líders dels moderats, Andrzej Zamoyski, va demanar al gran duc Constantí, germà del tsar i virrei del Regne de Polònia, que els *gubernii* occidentals s'unissin al Regne, que es restablís la Constitució de 1815, el Parlament i l'exèrcit independent. El tsar va enviar a l'exili l'impertinent polític polonès, però al mateix temps, amb la seva negativa, va enfortir els radicals. Una decisió desafortunada del comte Aleksander Wielopolski, cap de les autoritats civils del Regne de Polònia, va provocar una nova insurrecció polonesa el gener de 1863. Wielopolski, el personatge més influent entre els conservadors polonesos i enemic dels moviments revolucionaris, va aconsellar a les autoritats tsaristes que cridessin al servei militar per un període de vint anys tots els joves sospitosos de participar en les activitats polítiques subversives. Deu mil joves, que constituïen la base de l'organització clandestina dels radicals, van ser inclosos a les llistes dels soldats de lleva. Abans de perdre així la flor i nata de la joventut polonesa, els radicals van preferir lluitar. El Comitè Revolucionari Clandestí es va proclamar Govern Nacional Provisional i, en nom de Polònia, Lituània i Rus, va declarar la guerra a Rússia. Al mateix temps va promulgar una llei que donava en propietat als pagesos les terres que treballaven. Aquesta última mesura tenia per objectiu animar els pagesos a la lluita comuna al costat de la noblesa per la causa nacional.

⁸⁴ BORKOWSKA, G. (1999). *Pozytywiści i inni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, pàg.10.

Els pagesos, però, es van mostrar gairebé del tot indiferents a la crida dels seus compatriotes. Només a Lituània i a la part catòlica de Bielorússia la participació pagesa va ser significativa. A la resta de les terres poloneses la guerrilla dels insurrectes estava integrada pràcticament només per aristòcrates, nobles mitjans, artesans i alguns obrers de les primeres indústries que començaven a sorgir al Regne de Polònia. També es van afegir a la lluita contra de l'Imperi rus voluntaris estrangers: russos, alemanys, francesos i italians. La insurrecció no va arribar a Ucraïna.

Com que els insurrectes no van ser capaços de prendre el control efectiu de cap de les importants regions de la Polònia russa, tampoc van poder posar-hi en pràctica la reforma agrària. Les autoritats tsaristes van aprofitar aquest fet i l'any 1864 van oferir els mateixos drets de propietat que havia promès als pagesos el Govern Nacional Provisional polonès. Un gest pensat evidentment per guanyar-se la simpatia de la pagesia i d'aquesta manera restablir l'ordre i el control rus sobre el territori del Regne de Polònia. L'invent va funcionar, fins i tot es van donar casos d'hostilitat pagesa cap als insurrectes, que eren denunciats o capturats i lliurats a les autoritats tsaristes.

La derrota de la insurrecció i la "pacificació" que la va seguir, va significar per als polonesos execucions massives, desterraments a Sibèria, confiscacions de béns i imposició de tributs que significaven la ruïna de molts propietaris rurals.

De totes maneres, la insurrecció del gener de 1863 va demostrar que els polonesos seguien reivindicant la totalitat dels territoris de la Polònia d'abans dels repartiments. Gairebé setanta anys després de la desaparició de l'Estat, la idea que tenien sobre la forma i l'extensió del seu país els hereus de la República de les Dues Nacions era la mateixa que la que tenien els avantpassats que l'havien coneguda empíricament i no només a través d'una imatge transmesa de generació en generació.

Després de la infructuosa insurrecció de 1863-1864, la situació a les terres poloneses ocupades per Rússia i per Àustria (que a partir de 1867 es va convertir en l'Imperi austrohongarès) va canviar substancialment. Si després del Congrés de Viena de 1815 Rússia havia estat la potència que més llibertats havia concedit als polonesos enfront d'Àustria, que havia fet el possible per germanitzar les noves

adquisicions territorials del sud-est, els anys 60 del segle XIX van ser testimoni d'un total capgirament de la situació.

Rússia va castigar severament el Regne de Polònia per la seva insubordinació i va esborrar literalment tots els vestigis d'autonomia que encara hi quedaven. El Regne de Polònia va deixar d'existir i les seves terres van ser incorporades a Rússia amb la categoria de província i el nom de Privislinski Krai (les Terres a la vora del Vístula). Es va introduir el rus com a llengua obligatòria a les escoles de tots els nivells i a les oficines estatals. L'administració va passar a mans russes i els polonesos tenien vedat l'accés a la carrera de funcionari de l'Estat. La censura i els controls policials es van convertir en una realitat quotidiana i les autoritats tsaristes van iniciar el procés d'afebliment de la noblesa.

Als antics *Kresy*, a part de la prohibició de l'ús públic del polonès, també es va prohibir que els particulars d'origen polonès o catòlic comprassin terres. La repressió va caure també sobre l'Església catòlica, es van tancar la majoria dels monestirs, mentre que a Lituània i Bielorússia es van dissoldre una cinquena part de les rectories. El règim tsarista va apostar clarament per la russificació total de les terres i els habitants de l'antiga República de les Dues Nacions.

Amb la tendència russa d'engolir literalment els territoris polonesos contrastava del tot la política de la monarquia austríaca i després austrohongaresa, que a partir dels anys 60 del segle XIX va començar a fer importants concessions a les aspiracions nacionals poloneses.

El 1866 Àustria va atorgar a les seves províncies poloneses, anomenades oficialment Regne de Galítzia i Lodomíria⁸⁵ i correntment Galítzia, una àmplia autonomia. A canvi de la lleialtat a Àustria, primer, i després, a la monarquia austrohongaresa, el control dels afers interns de Galítzia es va anar transferint als líders conservadors polonesos, que van dominar el Parlament local de Lvov i que també enviaven representants al Parlament austríac. El càrrec de virrei era ocupat

⁸⁵ El nom de Regne de Galítzia i Lodomíria venia del medieval Regnum Galiciae et Lodomeriae (Królestwo Halicza i Włodzimierza). Aquest territori, al segle XIII, va pertànyer transitòriament a Hongria, fet que havia de crear una aparença de legitimitat del poder austríac sobre ell.

per un polonès i alguns aristòcrates polonesos fins i tot van ocupar alts càrrecs al govern de Viena.⁸⁶

Aquesta nova situació va crear condicions favorables per al floriment cultural. A partir de 1870 es va restaurar l'ús del polonès a l'administració, als tribunals i a les Universitats de Lvov i de Cracòvia. El polonès va tornar a ser llengua oficial, i la història i la literatura poloneses s'ensenyaven a les escoles. Els polonesos tenien la possibilitat de crear associacions culturals i de desenvolupar activitats culturals a tots els àmbits socials.

No obstant, els grans terratinents que ostentaven el poder autonòmic, atemorits pel record de la rebel·lió dels pagesos de 1846 i pel naixement dels sentiments nacionalistes ucraïnesos, procuraven preservar els seus privilegis i posaven tota mena d'obstacles a l'ascens social i cultural de les classes socials desfavorides. Així que, encara que al costat de la Polònia prussiana i russa, a la part austrohongaresa els polonesos gaudien d'uns drets polítics i socials incomparablement més grans, aquest fet no es va traduir en un progrés socioeconòmic, al contrari, Galítsia continuava sent una província endarrerida de l'Imperi i també la part més endarrerida de l'ex-Polònia.

Pel que fa al despertar de la consciència nacional de la població rural dels antics confins orientals, al final del segle XIX i al començament del XX, es va poder observar un procés semblant entre la població polonesoparlant i els altres grups ètnics que hi vivien. Els nous moviments nacionals no polonesos adquirien identitat política, però alhora rebutjaven la idea de l'antiga comunitat multicultural, que estava marcada per la supremacia social i cultural polonesa.

Les comunitats poloneses i ucraïneses de la Galítsia austrohongaresa conviuen d'una manera bastant pacífica, gràcies a la relativa llibertat sota el règim dels Habsburgs. No obstant, el fet que els polonesos dominessin la vida pública de Galítsia i que la majoria dels terratinents fossin polonesoparlants anava agreujant uns ressentiments ètnics i socials que van acabar desembocant en un antagonisme mutu.

⁸⁶ En dues ocasions el càrrec de primer ministre d'Àustria va ser ocupat pels polonesos: en 1870-1871 pel comte Alfred Potocki i en 1895-1897 per Kazimierz Badeni.

Als *gubernii* occidentals de l'Imperi rus, el règim tsarista va ser tan intransigent amb les mostres de nacionalisme polonès com de tots els altres. L'ús de l'ucraïnès va ser prohibit tant a les escoles com a les editorials, i el lituà va córrer la mateixa sort.

Els lituans que van fer costat als polonesos en la Insurrecció del gener de 1863 contra l'Imperi rus poc temps després es van distanciar de la idea de la “polonitat” i van iniciar el propi camí nacionalista, un camí marcat per trets antipolonesos. També a Lituània, igual que a Galítsia, es van desvetllar ressentiments per la polonització cultural de la noblesa i les capes cultes del país. La situació multiètnica dels antics confins orientals polonesos, en el moment en què van sorgir els sentiments nacionalistes locals, es va veure complicada per factors socials, religiosos i lingüístics, que no sempre i no necessàriament coincidien, i si a Bielorússia i a Ucraïna la polonitat s'identificava en la majoria dels casos amb el catolicisme, a Lituània la identitat polonesa s'associava més aviat amb la llengua polonesa.

A finals del segle XIX i al començament del XX, a les terres de l'antiga Polònia va néixer el modern moviment nacionalista polonès, i ho va fer amb el Partit Democràtic Nacional de Roman Dmowski. Els nacionaldemòcrates consideraven que entre els Estats i els grups nacionals hi havia una constant lluita per la supervivència que era vital per enfortir la identitat d'una nació. L'objectiu de la lluita nacional no era només l'alliberament nacional, sinó també l'assimilació o l'aïllament de les altres nacionalitats que haguessin de conviure en el mateix territori. D'acord amb aquests plantejaments, l'actitud dels nacionaldemòcrates amb les nacionalitats no poloneses dels antics confins orientals estava clara: o bé havien d'acceptar el projecte nacional polonès i sotmetre's a l'assimilació lingüística i cultural, o bé havien de lluitar per aconseguir un Estat propi.⁸⁷

La concepció de la Polònia ètnicament pura de Dmowski topava amb una tradició política polonesa de molts segles, tradició històricament real, encara que idealitzada en l'època romàntica amb la visió d'una Polònia multicultural,

⁸⁷ Cf. TRZECIAKOWSKI, L. (1976). “Wzrost aktywności politycznej społeczeństwa na przełomie XIX i XX w.: rozwój ruchu robotniczego, ruch ludowy, endecja, tendencje polityczne wśród konserwatystów”, a: TOPOLSKI, J. (ed.). *Op.cit.*, pàg. 565-581.

pluralista i lluitadora a més per la llibertat de totes les nacions oprimides. Malgrat la tradició històrica multinacional, els creixents conflictes entre les diferents ètnies que habitaven les terres dels *Kresy* anaven guanyant simpatitzants per a les idees xenòfobes de Dmowski.

La revolució que hi va haver a les terres poloneses ocupades per Rússia el 1905 va demostrar als imperis que ocupaven les terres poloneses que, a part dels nacionalismes, també estaven naixent uns moviments socials nous que amenaçaven l'ordre existent. I tot i que el règim tsarista va recuperar el control sobre els seus dominis, va fer importants concessions als polonesos per mirar de calmar les tensions nacionals. Es van aixecar moltes restriccions referents a la vida cultural, social i política, es va restablir l'ús del polonès en la vida pública i es va tornar a permetre als polonesos comprar terres als antics *Kresy*. Però l'agitació revolucionària de 1905 també va mostrar que les aspiracions nacionals de lituans, bielorrussos i ucraïnesos estaven cada vegada més separades de les poloneses. I tant és així que les autoritats també van fer concessions als nacionalismes no polonesos dels *Kresy*.

Els efectes de la revolució de 1905 van arribar també a la Galízia austrohongaresa. Un dels seus resultats positius va ser la democratització del sistema electoral austríac i la introducció del sufragi universal masculí al Parlament de Viena. Però el Partit Nacional Demòcrata, que l'any 1905 es va convertir en una força política important a la Galízia oriental, va assegurar la supremacia en aquestes terres de la influència polonesa gràcies a la creació d'un sistema electoral que privilegiava les capes altes de la societat, sobretot els terratinents.⁸⁸ Malgrat alguns intents de reconciliar les comunitats enfrontades, aquest nou sistema electoral del Parlament de Galízia de Lvov, que donava la majoria als representants dels polonesos terratinents, va contribuir a fer créixer les passions nacionalistes poloneses i ucraïneses.

⁸⁸ La llei electoral del Parlament de Galízia estava basada, per una banda, en el cens del patrimoni i, per l'altra, en el cens de la categoria de propietat (per exemple, la gran propietat, les cambres de comerç i d'indústria, les ciutats i la petita propietat, etc.), per tant, privava del dret de vot els més pobres. Vegeu: TRZECIAKOWSKI, L. (1976). "Polityka państwo zaborczych. Autonomizacja Galicji", a: TOPOLSKI, J. (ed.). *Op. cit.*, pàg. 554-555.

Així que, a mesura que s'aproximava el 1914 i l'inevitable conflicte entre Austro-Hongria (recolzada per Prússia) i Rússia, les terres de l'antiga República de les Dues Nacions apareixien cada vegada més dividides. Aquestes divisions no eren degudes només a les particions i al fet de pertànyer, les antigues terres poloneses, a tres Estats molt diferents, sinó també a l'existència de diversos i enfrontats moviments socials, opcions polítiques i lleialtats ètniques. Cap de les regions que antany havien format part de Polònia no era homogènia quant a la nacionalitat, la llengua o la religió.

Malgrat totes aquestes diferències, també existien poderoses forces culturals que cohesionaven la societat polonesa i li proporcionaven una identitat nacional, ètnica i lingüística, les quals substituïen moltes de les funcions de l'inexistent Estat. Però el creixent èmfasi que es posava en una identitat nacional etnolingüística també denotava que la influència polonesa als confins orientals anava minvant.

6. La Primera Guerra Mundial (1914-1918), la creació de la II República de Polònia i la lluita per recuperar els antics confins orientals

L'esclat de la Primera Guerra Mundial, en què es van enfrontar els tres imperis ocupants de les terres poloneses, va crear una situació propícia per intentar recobrar la llibertat nacional. Durant el conflicte les tres potències van fer concessions als polonesos en l'intent de guanyar-se les seves simpaties en la lluita contra el bàndol contrari.

El novembre de 1916 els emperadors alemany i austríac van proclamar la creació d'una monarquia constitucional polonesa, mentre que el gener de 1917, en resposta a la iniciativa alemanya, el tsar Nicolau I va declarar que un dels objectius de la guerra era la creació d'una Polònia lliure i reunificada unida a Rússia. No obstant, la promesa dels tsar va quedar anul·lada per la victòria de la Revolució d'octubre, que va derrocar la dinastia dels Romanov. En un primer moment, el Govern provisional rus va donar el seu suport a la creació de la

Polònia independent, encara que va deixar la qüestió de les fronteres per a una futura Assemblea constituent russa.

Mentrestant Józef Piłsudski, socialista i conspirador antirus, que havia fundat a Cracòvia l'embrió de l'exèrcit polonès (les legions), es va negar a jurar "la germanor militar" amb les Potències Centrals (Àustria i Alemanya) i a posar les legions a la seva disposició. Aquest fet va obligar les Potències Centrals a fer més concessions a les demandes poloneses i a crear una mena d'autogovern: el Consell de Regència, que es convertiria en el nucli del govern polonès independent. En acabar la guerra, la situació de les tres potències va permetre als polonesos prendre la iniciativa, ja que Rússia estava immersa en el caos revolucionari, Alemanya havia quedat derrotada i l'Imperi austrohongarès havia deixat d'existir. L'11 de novembre de 1918 les tropes alemanyes estacionades a Varsòvia van ser desarmades i el Consell de Regència va nomenar Piłsudski cap de les forces armades. Tres dies més tard, el Consell de Regència, abans d'autodissoldre's, va conferir a Piłsudski el càrrec de cap de l'Estat amb poders gairebé dictatorials.

El nou Estat polonès, que estava format per les terres de l'antic Regne de Polònia i la Galítsia occidental, s'havia d'enfrontar encara al problema d'establir les seves fronteres. En la memòria col·lectiva de la majoria dels polonesos, l'Estat polonès continuava incloent els antics confins orientals, malgrat l'existència dels moviments nacionalistes no polonesos que hi actuaven i que lluitaven per la pròpia independència. Piłsudski, que era originari de Lituània, pretenia reconquerir els territoris que havien format part de la I República d'abans dels repartiments. La seva concepció de Polònia com a Estat federal es basava en la tradició de la comunitat multinacional, per a la qual els confins orientals tenien una importància cabdal.

Acabada la guerra, a mesura que l'exèrcit alemany es retirava de Bielorússia i Ucraïna, les forces poloneses anaven ocupant els territoris que abans dels repartiments havien pertangut a la República de les Dues Nacions. Però en la seva marxa cap a l'est els polonesos es van trobar amb l'exèrcit soviètic, que avançava en direcció contrària. Piłsudski no tenia intenció de col·laborar amb l'exèrcit contrarevolucionari rus, però sí que volia recuperar les antigues terres de

l'Estat polonès i aquesta va ser la raó per la qual va firmar una aliança militar amb el govern ucraïnès de Semen Petlura, que lluitava contra l'exèrcit soviètic.⁸⁹ L'ofensiva de les forces aliades poloneso-ucraïneses va tenir un èxit momentani quan van prendre Kíev la primavera de 1920. No obstant, es van haver de retirar de seguida pressionades pels bolxevics, que avançaven cap a l'oest. Els bolxevics estaven convençuts que la revolució s'estendria per tot Europa i la guerra amb Polònia no tenia per a ells importància des del punt de vista territorial, sinó que era imprescindible per arribar a Berlín (immers, d'altra banda, en una agitació revolucionària). L'exèrcit soviètic, amb Trotski al capdavant, va foragitar els polonesos de Kíev i els va perseguir fins al Vístula, a prop de Varsòvia, on va tenir lloc la batalla que va ser decisiva per aturar l'avançament de la revolució cap a l'oest d'Europa. El 15 d'agost de 1920, Piłsudski, aprofitant un error estratègic dels soviètics, els va encerclar i els va infligir una derrota definitiva; en pocs dies les tropes enemigues s'havien retirat a centenars de quilòmetres a l'est de Varsòvia. El resultat d'aquesta victòria va ser la firma d'un acord de pau entre Polònia i la Rússia Soviètica a Riga (1921) que va traçar la frontera entre tots dos Estats, frontera que tallava uns territoris ètnicament heterogenis habitats per una població de parla bielorrussa i ucraïnesa.

Des del començament de la Primera Guerra Mundial, els territoris dels *Kresy* van ser escenari no només d'operacions bèl·liques, sinó també de lluites interètniques, assassinats, violència i destrucció. El 1915 els exèrcits russos en retirada davant de l'ofensiva alemanya anaven deixant darrere seu ciutats cremades i pobles destruïts. Els antics *Kresy* van quedar en gran part dividits en dos per la línia de les trinxeres alemanyes, i a la part que va quedar en mans russes van començar a créixer les tendències antipoloneses, que amb "l'ajuda" dels agitadors bolxevics van degenerar en una oberta massacre dels "senyors polonesos".

⁸⁹ El 1919, Piłsudski, d'acord amb la seva idea federalista, va firmar un acord amb el govern de S. Petlura segons el qual Lvov i Galítsia oriental quedaven en mans poloneses, mentre el futur Estat lliure d'Ucraïna havia d'estendre's a l'est del riu Zbrucz. Vegeu: "Deklaracja misji dyplomatycznej rządu Semena Petlury w Polsce w sprawie zawarcia traktatu politycznego i konwencji wojskowej z Polską" ["Declaració de la missió diplomàtica del govern de Semen Petlura a Polònia en qüestió de formalitzar el tractat polític i convenció militar amb Polònia"] a: MIŁOSZ, Cz. (2000). *Op. cit.*, pàg.106-108.

Just abans del ressorgiment de Polònia com a Estat, els polonesos van lliurar una dramàtica batalla contra els ucraïnesos en defensa de Lvov (1-22 de novembre de 1918),⁹⁰ ciutat que havia format part de la comunitat poloneso-lituana des del segle XIV i que, al llarg dels segles, s'havia destacat per la seva fidelitat a l'Estat polonès (i coneguda per això amb el nom de *Leopolis semper fidelis*). La batalla va ser conseqüència de la creació de la República Popular de la Ucraïna Occidental,⁹¹ que pretenia incorporar tota la Galítsia oriental i convertir Lvov en la seva capital. La sacrificada defensa de la ciutat pels mateixos habitants va recordar als polonesos les heroiques gestes dels seus avantpassats, que als segles XVI i XVII havien defensat els confins orientals de Polònia contra l'enemic exterior. A partir d'aleshores, el terme *Kresy* es va estendre al territori de tota la Galítsia oriental.

Una cosa semblant va passar amb Vilnius i Lituània, que fins al 1919 no havien format part del concepte dels *Kresy*. Van ser justament les accions militars, interpretades com a defensa de les possessions territorials poloneses, que van ennoblir aquests territoris als ulls dels polonesos i els van convertir en nous llocs de llegenda, d'aquella llegenda heroica pròpia dels *Kresy*.

La ciutat de Vilnius va ser reclamada pel nou Estat de Lituània, creat el 1918, com la seva capital històrica, però com que la població de Vilnius era predominantment polonesa i jueva i, a més, Vilnius, en la memòria i en la consciència dels polonesos, era una ciutat tan polonesa com ho podien ser Varsòvia o Cracòvia, va ser del tot impensable que l'Estat polonès acabat de renéixer no

⁹⁰ La ciutat de Lvov va ser incorporada a la Corona polonesa l'any 1349 amb la Rus de Galítx per Casimir el Gran i a partir de la unió de Polònia amb Lituània va formar part de l'Estat poloneso-lituà fins al 1772. Als segles XV-XVIII va ser la ciutat més important de la part sud-est de la República de les Dues Nacions. Des dels seus inicis havia estat lloc de convivència d'un col·lectiu multinacional (autòctons rutens, alemanys, polonesos, armenis i jueus). Va ser arquebisbat catòlic romà a partir de 1412, bisbat ortodox a partir de 1539, bisbat armeni a partir de 1626. Va tenir un desenvolupament arquitectònic a l'època barroca amb importants influències italianes importades pels jesuïtes als temps de la contrareforma. A partir de 1772 va formar part d'Àustria i va ser la seu de les autoritats austríaques del Regne de Galítsia i Lodomíria. La universitat, oberta l'any 1783, va ser considerada una de les millors d'Europa. Recuperada per l'Estat polonès l'any 1918, va formar part de la II República de Polònia com a capital de la regió fins a l'any 1939, quan va ser annexionada per l'URSS i incorporada a la República Soviètica d'Ucraïna. Vegeu: CHRZANOWSKI, T. (2001). *Op. cit.*, pàg. 49-66. També WITTLIN, J. (1991). *Mój Lwów*, Varsòvia, Czytelnik.

intentés recuperar-la. Finalment, Vilnius va ser incorporada a Polònia l'octubre de 1920 després d'una acció militar autoritzada extraoficialment per Piłsudski i realitzada per unes unitats poloneses locals suposadament amotinades.⁹²

La proposta de Piłsudski de crear una federació formada per Lituània i Polònia va ser rebutjada tant pels lituans com per l'Assemblea regional de Vilnius, que el 1922 va votar la incorporació a Polònia tant de la ciutat com de la regió de Vilnius anomenada Lituània Central.⁹³ Les conseqüències d'aquesta acció per a les relacions poloneso-lituanes van ser nefastes; encara que els lituans no es van atrevir a reconquerir Vilnius i van establir la seva capital provisional a Kovno, fins al 1938 van sostenir que hi havia un estat de guerra formal entre Polònia i Lituània. L'enemistat amb Lituània va impedir a Piłsudski fer realitat la seva idea de reconstruir l'Estat polonès d'acord amb la tradició de la República de les Dues Nacions. Aquest Estat havia d'estar protegit a l'est per Lituània, Bielorússia i Ucraïna, unides amb ell per una estreta aliança. De fet, el que pretenia Piłsudski era recrear l'ordre establert per la Unió de Lublin de 1569, cosa que va resultar impossible en una època de nacionalismes ètnics. Els temps havien canviat.

La seva visió no era compresa ni tan sols pels seus col·laboradors més pròxims, que en les accions militars a l'est només hi veien les ganes de tornar a les antigues fronteres de la I República. Però Piłsudski no era un imperialista i en el seu propòsit de crear una Ucraïna lliure i independent unida per una aliança amb Polònia era sincer, la unió que volia amb Bielorússia tampoc era per polonitzar-la. Tenia en contra no només el nacionalisme polonès, sinó també la història de molts segles en què la polonitat als *Kresy* es va convertir per a la població autòctona en sinònim de llengua i cultura dels terratinents.⁹⁴

⁹¹ Caiguda la monarquia austrohongaresa, els ucraïnesos de Galítzia, l'1 de novembre de 1918, i els ucraïnesos de la regió de Bukovina, el 4 del mateix mes, van proclamar la fundació de la República Popular de la Ucraïna Occidental.

⁹² La recuperació de Vilnius per part de les forces poloneses va ser dramàtica i complicada. L'abril de 1919 Vilnius va ser alliberada per l'exèrcit polonès del poder dels bolxevics. Més tard, el 1920, durant la guerra poloneso-bolxevic, els exèrcits russos van ocupar Vilnius i el govern de la Rússia soviètica la va lliurar a Lituània. Va ser aleshores quan Piłsudski va instar el general Lucjan Żeligowski a atacar Vilnius, suposadament per iniciativa pròpia i sense autorització del govern polonès. L'atac va ser coronat amb la victòria dels polonesos i, malgrat les protestes del govern lituà, que considerava Vilnius la capital històrica de Lituània, Vilnius i la Lituània Central van ser annexionades a Polònia.

⁹³ Cf. MIŁOSZ, Cz.(2000). "Wilno", a: *Op.cit.*

⁹⁴ *Ibid.*, pàg. 545.

El març de 1923 la Conferència d'ambaixadors de París, que feia el paper d'òrgan executiu de les potències aliades, va fixar finalment les fronteres orientals de Polònia.

7. Els confins orientals a l'època d'entreguerres

La majoria de la població polonesa es va trobar vivint en territoris ètnicament polonesos, però les minories nacionals constituïen gairebé una tercera part dels habitants del país. I si la frontera occidental del nou Estat seguia bàsicament la divisió ètnicolingüística, en el cas de les fronteres de l'est van prevaldre les consideracions estratègiques.

El problema més greu de la II República de Polònia era que, de fet, va poder néixer amb les seves dimensions només gràcies a una temporal debilitat dels seus veïns: Alemanya i la Rússia Soviètica. I mentre la frontera amb Alemanya quedava assegurada, o almenys ho semblava, per una aliança de Polònia amb França, les fronteres orientals estaven totalment al descobert i amb l'agreujant que, en cas d'un conflicte a l'est, la lleialtat de les minories dels confins orientals era més que dubtosa.

El drama dels *Kresy* consistia en el fet que, d'acord amb el Tractat de pau de Riga, el seu territori va ser dividit en dos: els *Kresy Interiors*, dins dels límits de l'Estat polonès, i els *Exteriors*, annexionats a la Rússia soviètica. A partir de 1921, els *Kresy Exteriors* van deixar de tenir importància real per a Polònia i es van convertir en memòria d'un antic territori històric del país. D'aquesta manera els *Kresy Interiors* no van trigar a identificar-se amb els *Kresy*, encara que territorialment modificats. A partir de 1921 els *Kresy* abastaven les voivodies orientals de la II República situades al llarg de les fronteres amb Lituània, Letònia, la Rússia soviètica (i després l'URSS) i Rumania.⁹⁵

⁹⁵ Formaven part dels *Kresy* d'entreguerres les voivodies de Vilnius i Białystok (amb Grodno i Wołkowysk incloses), la voivodia de Nowogródek, l'extensa i pantanosa voivodia de Polèsia amb la capital a Brześć, les voivodies de Volínia (amb Łuck), Tarnopol, Lvov i Stanisławów.

Els *Kresy* de la II República eren territoris molt extensos, fisiogràficament diversificats i d'una gran bellesa paisatgística. Però al mateix temps que tenien una gran importància per al nou Estat polonès, sobretot en el sentit de la continuïtat del llegat històric del país, els *Kresy* també van suposar per a Polònia grans problemes. Encara que hi havia certes diferències entre els territoris que fins al 1918 havien format part de l'Imperi rus i aquells que havien pertangut a la monarquia austrohongaresa, tots en general es caracteritzaven per un gran endarreriment econòmic i per una situació ètnica complicada.

El 1921 el 31,5 % de la població de Polònia corresponia a les minories nacionals, de les quals el grup més nombrós, un 13,9%, eren ucraïnesos. Hi havia també un 8,6% e jueus, un 3,1% de bielorrussos i un 2,3% d'alemanys.⁹⁶ El que crida l'atenció és la relativament poca quantitat de lituans i bielorrussos, fet que pot ser atribuït a un falsejament de les dades, però també pot ser resultat de la poca consciència nacional dels bielorrussos, que es definien com a “gent d'aquí”, és a dir, que només s'identificaven amb el lloc concret on vivien, amb la gent, amb la natura, però no pas amb una ideologia patriòtica abstracta.

Les minories nacionals es concentraven principalment als *Kresy* on, a la majoria de les voivodies, els polonesos no passaven del 38% del total de la població. Però la minoria polonesa tenia la particularitat de pertànyer principalment a les capes altes i mitjanes de la societat. Els terratinents, els industrials, la intel·ligència, els funcionaris i la petita burgesia en una gran majoria eren d'origen polonès, mentre que ni els bielorrussos ni els ucraïnesos no havien aconseguit crear una estructura social moderna. Els bielorrussos eren bàsicament pagesos pobres amb un percentatge d'analfabetisme altíssim. Els ucraïnesos, que tenien una forta consciència nacional (cosa que havien demostrat durant la Primera Guerra Mundial i més tard proclamant la República de la Ucraïna Occidental), estaven en una situació millor, ja que disposaven de l'important centre cultural que era Lvov, però

⁹⁶ En realitat el paisatge ètnic dels *Kresy* de la II República era encara més complicat i variat. En el mosaic dels pobles que hi convivia també hi havia tàrtars, karaïms i armenis. A Lituània cohabitaven i convivia uns al costat dels altres: polonesos, lituans, rutens, bielorrussos, jueus, tàrtars, alemanys i russos, mentre que a la part sud-est dels *Kresy*, a Ucraïna, hi vivien ucraïnesos, polonesos, alemanys, tàrtars, rumanesos, russos i txecs. Dades segons KOLBUSZEWSKI, J. (1996). “Kresy Drugiej Rzeczypospolitej”, a: *op. cit.*

les seves manifestacions nacionalistes sovint entraven en conflicte amb la política de les minories de l'Estat polonès.

Piłsudski, un idealista de procedència romàntica, pretenia realitzar la gran idea jagellona que havia de consistir en la convivència harmoniosa de diversos pobles amb igualtat de drets en un únic Estat comú. Però els nacionalistes polonesos no eren capaços d'abandonar la idea sobre el paper especial que havia de tenir la nació polonesa, un paper de guia, líder, protector, salvador i, a vegades, pare repressor. A partir de 1924 el govern de Władysław Grabski va començar a posar en pràctica una política respecte a les minories nacionals contrària a la idea de Piłsudski: una política d'assimilació. Amb el pretext de fomentar el bilingüisme es van clausurar moltes escoles de llengua ucraïnesa i bielorrussa, també es va prohibir l'ús dels idiomes locals a les oficines governamentals, encara que els representants de les minories tenien dret a dirigir-se a les autoritats i a l'administració en la seva llengua.

El que pretenia el govern de Grabski era portar a terme una veritable integració de les minories dins l'organisme estatal polonès, objectiu que no es va aconseguir per múltiples raons. Una d'elles era la deplorable situació econòmica de la població bielorrussa i ucraïnesa, agreujada per l'actitud de l'administració polonesa als *Kresy*, que sovint tractava la població local com ho podrien fer unes forces d'ocupació enemigues. A poc a poc la situació es va anar complicant i van començar a aparèixer focus de violència. A Volínia i a Polèsia els partidaris d'unir Bielorússia i Ucraïna a la Unió Soviètica organitzaven atemptats terroristes en què s'assassinava representants de l'administració polonesa, mestres i policies, i, amb el suport de la Unió Soviètica, van crear una regular guerrilla antipolonesa.⁹⁷ El terrorisme va dificultar el seguiment de la política d'integració i va obligar el

⁹⁷ La difícil qüestió de les minories a Polònia era aprofitada per la Unió Soviètica per desestabilitzar l'Estat polonès. Els partits ucraïnesos que actuaven al territori de la Galítsia Oriental, i sobretot el més influent, el partit nacionalista UNDO (Organització Nacional Demòcrata de Ucraïna), estaven disposats a entendre's i conviure amb l'Estat polonès. En canvi, el coronel Ewhen Konowalec, actuant des de l'estranger, va fundar un partit terrorista OUN (Organització de Nacionalistes Ucraïnesos), que va centrar la seva activitat a perpetrar atemptats a Galítsia. Els terroristes, a part d'incendiar i destruir propietats poloneses i esglésies, i d'assassinar policies, també es dedicaven a cobrar una mena d'impostos a la població pagesa i formar així una administració paral·lela a la polonesa. Vegeu: MIŁOSZ, Cz.(2000). "Sanacja", a: MIŁOSZ, Cz. *Op. cit.*

govern polonès a adoptar mesures dràstiques per combatre'l. Es va militaritzar l'administració i es va crear una formació militar especial, el Cos de Guàrdia Fronterera (KOP),⁹⁸ dotat de prerrogatives molt àmplies. Aquesta formació militar, en la consciència dels polonesos que habitaven els *Kresy*, de seguida va ser identificada amb els llegendaris cavallers dels segles XVI i XVII, defensors de les fronteres orientals, de la cultura, de la religió i de la civilització cristiana occidental.

La situació a Ucraïna va arribar a un punt tan crític, que el 1930 el govern va considerar que l'única manera de salvar l'Estat era la pacificació amb la participació de l'exèrcit. La pacificació d'Ucraïna va quedar en la memòria dels ucraïnesos com un seguit d'actes de crueltat dirigits contra tota la nació ucraïnesa. El que li retreien al govern polonès els partits democràtics ucraïnesos, com UNDO, era que havia fet pagar a tots els ucraïnesos les culpes comeses per uns extremistes; extremistes que havien estat identificats, sobretot per la campanya de premsa que va precedir la pacificació, amb el conjunt de la nació ucraïnesa.⁹⁹

Però és que, a part d'aquest enorme error polític, en general la política nacional, social i cultural que aplicava l'Estat polonès als confins orientals deixava molt a desitjar. I tot i que els horrors de la col·lectivització de Stalin a la Ucraïna soviètica van fer desaparèixer qualsevol atractiu que hagués pogut tenir l'URSS per als ucraïnesos polonesos, la discriminació que patien dins l'Estat polonès tampoc els va atreure cap a Polònia.

La política d'integració va fracassar. En els vint anys d'entreguerres les voivodies dels *Kresy* van continuar sent les regions més endarrerides, amb el percentatge d'analfabetisme més alt i el d'escolarització més baix. Eren regions amb poques ciutats que disposessin de centres educatius o culturals, i a més, els bielorusos o ucraïnesos que no coneixien el polonès o el coneixien poc tenien l'accés molt limitat a la cultura polonesa. En aquestes condicions, la propaganda polonesa, centrada a recordar la tradició jagellonica de convivència dels pobles, no podia arribar òbviamment als seus destinataris.

⁹⁸ KOP, Korpus Ochrony Pogranicza.

De fet, tot sembla indicar que el fracàs de la política interior polonesa respecte a les minories nacionals va ser degut a l'existència de massa orientacions diferents sobre aquesta qüestió. Com ja s'ha dit, la concepció de Piłsudski, que pretenia reconquerir el màxim dels territoris polonesos d'abans de 1772 per crear una federació de nacions lliures i amb els mateixos drets, va fracassar no per falta de força i voluntat militar, sinó perquè aquesta concepció no era compartida pels nacionalistes polonesos. En el tractat de Riga (1921) els soviètics estaven disposats a cedir més territoris dels que havia demanat la delegació polonesa, dominada pels nacionalistes.¹⁰⁰ La concepció dels nacionalistes polonesos sobre els territoris dels *Kresy* atribuïa a Polònia un caràcter prometeic (clara herència dels messianisme romàntic del segle XIX). D'acord amb aquesta concepció, l'Estat polonès havia de crear unes condicions avantatjoses de desenvolupament per a les minories dins de Polònia, sobretot per eliminar les seves possibles simpaties prosoviètiques. A partir de 1924 van guanyar terreny les tendències assimilacionistes, que pretenien polonitzar els *Kresy*. Paral·lelament, hi havia també la concepció de crear “un Piemont ucraïnès” a la regió de Volínia, lleial a Polònia, amb una vaga promesa de la creació d'una Ucraïna independent després de reconquerir la part que s'havia annexionat la Unió Soviètica.

Finalment, el 1934 es va crear el Comitè de les Nacionalitats, transformat l'any següent en el Comitè d'Afers Nacionals, que havia d'unificar la política polonesa respecte a les minories. En la declaració de principis, la nova institució proclamava que la unió de les minories amb l'Estat polonès no s'havia de fer a través d'una política de desnacionalització.

Els projectes del Comitè de les Nacionalitats no es van poder portar a la pràctica plenament per falta de mitjans i de temps. La barreja multiètnica i multicultural resultava molt exòtica per als turistes, però era problemàtica a l'hora de governar. L'exotisme dels *Kresy* va ser explotat pel turisme del país i era molt preuat pels visitants provinents d'altres regions de Polònia ètnicament

⁹⁹ Cf. “Uzasadnienie do wniosku Senatorów ukraińskich w sprawie tzw. Pacyfikacji Galicji Wschodniej, zgłoszonego w Senacie w dniu 17 grudnia 1930 r.” Document de la Biblioteca Jagellona citat per MIŁOSZ, Cz. (2000). *Op. cit.*, pàg. 446-450.

¹⁰⁰ Vegeu documents referents al Tractat de Riga a “Traktat Ryski”, a: MIŁOSZ, Cz. (2000). *Op. cit.*, pàg. 151-169.

homogènies, encara que cal reconèixer que aquest exotisme era degut principalment a l'endarreriment econòmic heretat del temps dels repartiments.

No totes les iniciatives del govern que pretenien dinamitzar i desenvolupar econòmicament els confins orientals van ser encertades, com segurament no ho va ser la colonització dels *Kresy* duta a terme per nous colons polonesos amb l'ajuda de l'Associació de Protecció dels *Kresy* que patrocinava el Partit Democràtic Nacional. Encara que aquesta iniciativa va contribuir a activar l'economia de la regió, també va agreujar els ressentiments i els conflictes nacionals.

L'any 1938 el ministre del tresor, Eugeniusz Kwiatkowski, promotor de les iniciatives econòmiques més importants de la Polònia d'entreguerres, va elaborar un projecte de llarg abast que, a través de nombroses inversions en transports, urbanització, indústria, modernització de l'agricultura, educació i cultura, havia de fer desaparèixer abans de 1954 les diferències entre la Polònia A i la Polònia B. Probablement també era el millor camí per anivellar les diferències ètniques, però la realització d'aquest projecte ambiciós es va veure interrompuda per l'esclat de la Segona Guerra Mundial.

8. La Segona Guerra Mundial i la pèrdua definitiva dels confins orientals polonesos annexionats per la Unió Soviètica

El 23 d'agost de 1939 Hitler i Stalin van firmar un pacte secret de no agressió, el pacte Ribbentrop-Molotov, en què s'especificava el repartiment entre Alemanya i la Unió Soviètica de l'Europa central i oriental, amb la partició de Polònia inclosa. L'1 de setembre del mateix any, els exèrcits alemanys entraven a Polònia amb un contingent militar que superava amb escreix les forces militars poloneses. Els defensors polonesos es van anar retirant cap a l'est. El projecte de crear un últim reducte de defensa al sud-est de Polònia, tocant la frontera romanesa, es va veure frustrat el 17 de setembre per l'atac de les tropes soviètiques, que, d'acord amb el pacte amb Hitler, van ocupar la part oriental de Polònia. L'acord nazisoviètic del 28 de setembre va dividir el territori de Polònia en dues parts al llarg dels rius Narew, Bug i San.

Una vegada més Polònia deixava d'existir a mans dels seus veïns. I encara que cinc anys més tard recuperaria l'Estat com a satèl·lit de la Unió Soviètica, no recuperaria mai més els històrics territoris dels confins orientals, annexionats definitivament per l'URSS el 1939.

El 1939 marca, per tant, la fi definitiva dels *Kresy* com a ens real, però com demostrarem en les següents parts del present treball, no n'esborra el record, que continua viu i continua nodrint la imaginació dels polonesos fins avui.

IV. La imatge dels confins orientals en la literatura polonesa i la seva funció en diferents èpoques històriques

1. Introducció

Els confins orientals han estat presents en la literatura polonesa d'una manera constant des del segle XVI, en què la llengua polonesa va arribar a la seva maduresa literària, fins avui. Donada aquesta circumstància, la crítica literària polonesa parla sovint del *corrent de la literatura dels confins orientals*. I encara que per raons històriques aquest concepte no s'ha arribat a consagrar com a categoria literària, és àmpliament utilitzat. Va ser introduït als estudis literaris a l'època d'entreguerres, i com que les investigacions orientades cap als estudis geograhicohistòrics i regionals despertaven aleshores molt interès a tot Europa, la categoria de la literatura dels *Kresy* encaixava perfectament amb les tendències europees. A l'època d'entreguerres la feien servir crítics literaris de la talla de Julian Krzyżanowski, Jan Lorentowicz o Stefan Kołaczkowski.

El 1935 va tenir lloc a Lvov un congrés dedicat a Ignacy Krasicki¹⁰¹ en què es van presentar una sèrie de ponències dedicades a la literatura dels *Kresy*. Els treballs que s'hi van exposar justificaven des del punt de vista històric i metodològic la categoria de la literatura dels confins orientals i li atorgaven un lloc privilegiat en la història de la literatura polonesa. No obstant, abans que el concepte de la literatura dels *Kresy* pogués arrelar en la ciència històricoliterària, va esclatar la Segona Guerra Mundial. Els confins orientals van deixar d'existir com a tals i la censura del règim polonès prosoviètic va esborrar el vocable *Kresy* del llenguatge públic.

Durant uns anys va poder semblar que el concepte de la literatura dels *Kresy* desapareixeria del tot dels estudis literaris i de la memòria dels polonesos. Però no va ser així. En primer lloc perquè no era possible eliminar l'alta literatura polonesa ni dels programes escolars, ni de la consciència col·lectiva de la societat, ni dels estudis literaris, ni de la història. Era possible prohibir parlar dels *Kresy* als escriptors contemporanis, però no es podia eliminar de la història de la literatura

¹⁰¹ Vegeu nota de la pàg. 96.

polonesa el seu corrent més valuós, més persistent i portador dels valors de la consciència nacional polonesa. No es podia oblidar l'obra de Mickiewicz, Słowacki, Orzeszkowa o Sienkiewicz, per esmentar només els noms més importants.

Per altra banda, i malgrat les prohibicions de la censura, el motiu dels *Kresy* continuava apareixent en les obres tant dels escriptors exiliats com dels que vivien a Polònia, en aquest cas de forma encoberta. El constant desenvolupament d'aquest corrent literari va obligar els científics a ocupar-se'n. Als anys vuitanta, el relaxament del règim comunista, que estava arribant al seu final, va fer possible que es publicuessin diversos treballs d'historiadors de la literatura sobre la presència i el paper dels confins orientals en la literatura polonesa.¹⁰²

Encara que actualment les investigacions i publicacions sobre el tema de la literatura dels *Kresy* no són gaire nombroses, permeten veure clarament l'existència del fenomen literari que es pot anomenar *el corrent de la literatura dels confins orientals*. Els esmentats treballs d'investigació també mostren, per una banda, la constant presència d'aquest corrent en la literatura polonesa a partir del segle XVI, i, per l'altra, que es tracta d'un corrent que continua viu i creatiu, i que aporta constantment obres noves.

¹⁰² Entre els primers treballs publicats a Polònia cal destacar els de: KOLBUSZEWSKI, J. (1982). *Legenda Kresów w literaturze XIX wieku*, ULIASZ, St. (1984). *Mit kresów wschodnich w Drugiej Rzeczypospolitej. Rekonosans historyczno-literacki*, ODOJEWSKI, Wł. (1985). *Polsko-ukrajńska tematyka v súčasnej polskej prozi*, HADACZEK, B. (1986). *Proza Kresów Wschodnich w dwudziestoleciu międzywojennym (rekonosans)*, TAYLOR, N. (1986). *Dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego w literaturze emigracyjnej*, KOLBUSZEWSKI, J. (1987). *Kresy jako kategoria aksjologiczna*. A finals dels anys vuitanta i als anys noranta apareixen també els primers llibres sobre el tema dels *Kresy*: BEAVOIS, D. (ed.) (1988). *Les Confins de l'ancienne Pologne. Ukraine – Lituanie – Biélorussie XVIe-XXe siècles*, HADACZEK, B. (1993). *Kresy w literaturze polskiej XX wieku: szkice*, CHODŹKA, R. (1994). *Zabalsamowana dolina. Studia o polskiej prozie kreatywnej pogranicza kultur*, PODGÓRSKI, W.J. (1994). *Litwa – Polska XIX i XX wieku. Inspiracje literackie, kulturalne, oświatowe. Wybór esejów*. Dades de: CZAPLEJEWICZ, E. (1996). “Czym jest literatura kresowa?”, a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.) *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Varsòvia, Wiedza Powszechna.

2. Els confins orientals en la literatura dels segles XVI i XVII com a factor constructor de la identitat nacional i estatal

Com s'ha dit anteriorment, la major part dels territoris considerats com a confins orientals van ser incorporats a l'Estat polonès per via pacífica, a través de la unió de la Corona polonesa amb el Gran Ducat de Lituània. Al segle XVI aquesta unió, al principi personal, va arribar a la seva maduresa política i va convertir Polònia i Lituània en un organisme estatal comú. Era un Estat poderós, però estava constantment amenaçat pels atacs de l'Imperi otomà, i, encara que era prou fort per resistir aquests atacs i conservar la independència i la integritat territorial, la mentalitat dels seus habitants s'anava formant en la consciència d'un perill de mort sempre present. La identitat dels polonesos es forjava, doncs, en oposició a *l'altre*, a "l'infidel", i, en canvi, tot el que quedava dins de les fronteres defensades d'aquest infidel era percebut com a propi. Paradoxalment, el món propi no era homogeni, sinó al contrari, molt variat, però, aquesta varietat, pel fet de ser pròpia, estava perfectament acceptada i considerada com un fet natural. Es pot dir que dins del territori considerat com a propi *l'altre* també es convertia en element propi.

En aquest sentit l'obra més emblemàtica, que per una banda expressa la fascinació per la varietat dins de la pròpia realitat i, per l'altra, serveix per conèixer altres mons dins del propi i ensenya l'art de conviure amb els estranys és la *Crònica polonesa, lituana, samogitiana i de tot Rus*,¹⁰³ escrita per Maciej Strykowski i publicada l'any 1582.

Maciej Strykowski, poeta i historiador, defensor ell mateix de les terres poloneses contra els turcs, emissari a l'Imperi otomà i viatger, nascut a Masòvia però establert a Lituània, va escriure la seva obra, que va ser la primera crònica sobre la història de la República de les Dues Nacions, per fer justícia a tots els pobles que l'habitaven.

¹⁰³ *Która przedtem nigdy światła nie widziała, Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi.*

Strykowski es va passar anys estudiant les cròniques de les terres lituanes i rutenes amb la intenció de crear un gran poema èpic sobre la seva història i el seu passat cavalleresc. L'objectiu de l'epopeia era demostrar que les terres dels confins tenien els mateixos orígens que la resta d'Europa. L'epopeia escrita en vers va ser abandonada per l'autor i es va conservar en forma manuscrita,¹⁰⁴ però Strykowski va refer el material, el va convertir en prosa (amb fragments en vers) i el va publicar amb el títol de *Crònica... La Crònica...* comença amb la descripció de la creació del món, parla de les èpoques llegendàries i introdueix el temps històric amb l'aparició dels llegendaris fundadors de Polònia (sàrmates) i de Lituània (el romà Palemon, que va arribar amb un destacament armat a les terres lituanes per fundar-hi una nova Itàlia-Lituània). La *Crònica...* arriba fins al 1581, és a dir, fins a l'època contemporània de l'autor, i demostra un coneixement i una valoració dels *altres* que ells mateixos difícilment haurien pogut expressar millor.

L'obra de Strykowski és l'únic cas d'epopeia i crònica del *Kresy* concebuda com a descripció de terres i pobles "diferents". Tota la resta de la literatura dels segles XVI i XVII que utilitzava la imatge dels confins orientals ho feia d'una manera del tot natural, indiferenciada, tractant-los com a part integrant de l'Estat. L'única excepcionalitat d'aquells territoris era la constant amenaça que planava a sobre d'ells i la necessitat de defensar-los en tot moment.

La literatura polonesa dels segles XVI i XVII (o més ben dit, la poesia, ja que és la forma d'expressió predominant en l'època) que parla dels *Kresy* es podria dividir en dos corrents: un seria la poesia noble i heroica, que narra les gestes dels cavallers polonesos en defensa de les fronteres, i l'altre seria la poesia popular, en què el protagonista és el poble rutè, la seva vida, els seus costums, els seus rituals, etc.

El primer corrent tractava els confins orientals com a escola dels cavallers, el lloc on es formava l'*ethos* del cavaller polonès. Per això les victòries que hi aconseguien els cavallers polonesos en les constants guerres

¹⁰⁴ Publicat per J. Radziszewska el 1978 amb el títol *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtem nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmię pilnego doświadczenia*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy.

eren objecte de grans elogis i es convertien en històries mítiques i exemplars, que havien de servir de model de comportament per als contemporanis i per a les generacions posteriors. Els defensors dels confins orientals eren idealitzats i adquirien dimensions d'herois antics. Morir heroicament en la lluita contra els tàrtars pagans era motiu de màxima glòria. I els més grans poetes de la República de les Dues Nacions empraven el seu talent per glorificar i immortalitzar aquells grans cavallers.

Quan l'any 1571, a la batalla de Rastawice, a Ucraïna, va morir el valent cavaller Stanisław Strus, tant Jan Kochanowski¹⁰⁵ com Mikołaj Sęp-Szarzyński¹⁰⁶ van cantar i plorar la seva mort.

El poema *Epitafi per a Stanisław Strus*,¹⁰⁷ de Kochanowski, és significatiu en el sentit que mostra la mort del cavaller en una batalla contra els pagans tàrtars no com un fet aïllat, sinó com l'element d'una tradició cavalleresca, i fins i tot com un deure i un destí familiar heretat dels avantpassats, que inevitablement condueix a una mort heroica i exemplar. El missatge amb què conclou el poema és que la mort d'un heroi que mor per la fe no ha de moure a pietat sinó, al contrari, ha de ser objecte d'enveja, ja que es tracta d'un destí desitjable.

¹⁰⁵ Kochanowski Jan (1530-1584). Poeta renaixentista considerat el pare de la poesia lírica polonesa. Va començar escrivint en llatí utilitzant els models literaris dels poetes antics llatins i grecs, però d'acord amb l'esperit renaixentista es va passar al polonès, que en la seva obra va aconseguir la maduresa com a llengua literària. Va introduir en la poesia polonesa diversos gèneres com ara el cant (*Pieśni*), la bagatel·la (*Fraszki*), el plany (*Treny*). També és autor del primer i únic drama renaixentista polonès *Odprawa posłów greckich [L'acomiadament dels emisaris grecs]*, obra que representa un experiment formal, tant en la mètrica (utilització del vers sil·labotònic i vers blanc) com en la construcció dramàtica. J.K. representa la postura del poeta humanista que podriem resumir com a afirmació de la vida a través de la bellesa (*Cants*), de la comicitat (*Bagatel·les*) i de la tragèdia (*Planys*). Cap dels poetes anteriors ni dels següents dos-cents anys no el van superar ni igualar en l'amplitud de visió, en originalitat dels temes ni en la perfecta expressió artística. És un poeta d'una sensibilitat alhora profunda i directa, en qui la inspiració rivalitza amb les formes imposades per les convencions de l'època.

¹⁰⁶ Sęp-Szarzyński Mikołaj (1550-1581). Poeta contemporani de Kochanowski. No obstant, l'estil dels seus cants i sonets dramàticament religiosos és tan innovador respecte a la norma creada pel "pare de la poesia polonesa" que se'l pot considerar precursor de la poesia barroca. M. S-S. va crear un llenguatge místic, del tot absent en la poesia de Kochanowski, en què expressava les doloroses reflexions sobre la debilitat de l'home en la seva lluita contra Satanàs, el món i el cos i la seva ferma oposició a la felicitat. M. S-S. considerava que el mèrit i la dignitat humana consisteixen en una lluita heroica amb la debilitat humana. Es pot dir per oposició a Kochanowski que M. S-S. representa la cara fosca del Renaixement. La seva obra va ser editada amb el títol de *Rytmy albo wiersze polskie [Ritmes o versos polonesos]* (1601).

¹⁰⁷ *Nagrobek Stanisławowi Strusowi.*

Per als Strus no els ve de nou, quan hi ha perill,
Barrar el pas amb el propi cos a l'infidel innoble;
Així moriren l'avi, el pare i els oncles;

I aquest destí també estava escrit per a mi.
Jo he caigut enmig de la sang pagana, però qui plora per ma mort
No sap el gust que té una mort honorada.
Aquí descanso jo, Stanisław Strus; pagà, no hi entris!
De la justa ira ni després de mort no te n'escaparàs.¹⁰⁸

Mikołaj Sęp-Szarzyński, en el cant *Sobre Strus mort a Rastawica pels tàrtars l'any del Senyor de 1571*,¹⁰⁹ opta per elogiar el valor i l'orgull del cavaller, que per no deixar-se veure fugir s'enfronta amb les forces dels pagans, que superen amb escreix les seves. El poema pretén preservar per a la posteritat la memòria de l'heroi que s'ha sacrificat entorpint amb el propi cos l'avanç de l'enemic "infidel".

La batalla de Rastawica i la mort de Stanisław Strus van tenir lloc en vida dels dos poetes i van afectar les ments i els sentiments dels seus contemporanis, de manera que resulta comprensible la reacció poètica per immortalitzar una gesta lloable des del punt de vista patriòtic i religiós cristià. Però en l'obra de Kochanowski i de Sęp-Szarzyński també trobem poemes dedicats als heroics defensors dels confins orientals de la República de les Dues Nacions en el passat, que els poetes ja coneixien en forma llegendària i idealitzada.

¹⁰⁸ KOCHANOWSKI, J. (1982). "Nagrobek Stanisławowi Strusowi", a: *Dziela polskie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 209:

Nie nowina to Strusom na wszelaką trwoę
Ciały swymi zawalać złą pohańcom droę;
Tak dziad zginał, tak ociec, tak moi stryjowie;
Tenże upad i mojej naznaczon był głowie,
Bom legł we krwii pogańskiej, a kto mię żaluje,
Znać, że nie wie, jako śmierć ućciwa smakuje.
Stanisław Strus tu leżę; nie wchodź poganinie!
Sprawiedliwa waśń i po śmierci nie ominie.

¹⁰⁹ *Pieśń VI. O Strusie, który zabit na Rastawicy od Tatarów roku Pańskiego 1571.*

Aquest és el cas de la batalla de Sokal,¹¹⁰ el 1519, on els exèrcits polonesos i lituans van ser contundentment derrotats pels tàrtars.

Mig segle després, l'heroisme dels cavallers cristians encara era vivament recordat i inspirava la imaginació dels poetes, que creien necessari transmetre la memòria de les seves proeses a les generacions posteriors. En el poema *Sobre Fridrusz mort pels tàrtars a Sokal l'any del Senyor de 1519*,¹¹¹ Sęp-Szarzyński, a través del subjecte líric, expressa l'esperança que el nom de l'heroi continuï viu per sempre, "mentre el riu Bug porti les seves silencioses aigües al Vístula", alhora que no dubta que el mateix heroi viu entre els esperits dels grans herois de la història. El missatge final del poema també posa èmfasi en el fet que la mort de Fridrusz és l'enveja de tot noble cavaller. I és que Fridrusz es podia haver salvat, de fet ja estava sa i esalvi quan va decidir tornar a enfrontar-se amb l'enemic, cosa que significava una mort segura. Entre una salvació vergonyosa i una mort heroica va optar pel segon. Trencant una norma (el desig de salvar-se) va establir una norma (la mort voluntària).¹¹²

El motiu d'una mort envejable, enmig d'un camp de batalla i en defensa de la pàtria, es repeteix també en un conegut epigrama-epitafi de Kochanowski titulat *Sobre les tombes de Sokal*.¹¹³

Aquí ens vam batre amb gran coratge per la pàtria
I finalment hi vam deixar les nostres vides.
Però no cal, vianant, que vessis llàgrimes per nosaltres,
Ja que tu mateix donaries molt per tenir una mort així.¹¹⁴

¹¹⁰ Sokal. Ciutat vora el Bug, a la regió de Lvov, que a partir de 1421 va formar part dels dominis dels prínceps de Masòvia. El 2 d'agost de 1519 els exèrcits polonès i lituà van atacar els tàrtars a les ruïnes de la ciutat que aquests últims acabaven de cremar i van patir una completa derrota. Vegeu JASIENICA, P. (1986). *Polska Piastów. Polska Jagiellonów*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 324, i KOPALIŃSKI, Wł. (1991). *Słownik mitów i tradycji kultury*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy.

¹¹¹ *Pieśń V. O Fridruszu, który pod Sokalem zabity od Tatarów roku Pańskiego 1519.*

¹¹² Cf. TOMICKI, G., "Taki był on mąż". O Pieśni V O Fridruszu Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego", a: *Twórczość*, gener 2003, pàg. 64-73.

¹¹³ *Na sokalskie mogiły.*

¹¹⁴ KOCHANOWSKI, J. (1982). "Na sokalskie mogiły", a: *op. cit.*, pàg. 152.

Tuśmy się mężnie prze ojczyznę bili
I na ostatek gardła położyli.
Nie masz, przecz, gościu, złez nad nami tracić,
Taką śmierć mogłbyś sam drogo zapłacić.

A part del motiu heroic, que canta el valor dels cavallers polonesos i lituans, les seves victòries i derrotes, un altre motiu constantment present en la poesia dels segles XVI i XVII és la preocupació per la seguretat de les terres orientals de l'Estat. En el *Cant V* de Kochanowski, conegut amb el nom popular de *Cant sobre la destrucció de Podòlia*,¹¹⁵ el poeta expressa la seva preocupació, per no dir alarma, per la falta de mitjans econòmics que permetin defensar dignament les terres de Podòlia, acabades d'arrasar pels turcs. La por d'un possible atac tàrtar o turc per la part oriental del país és un motiu que trobem sovint en les obres que aparentment no tenen res a veure ni amb el tema bèl·lic ni amb el patriòtic. Aquest pot ser el cas de l'últim poema del cicle *Planys*¹¹⁶ de Kochanowski. Els dinou *Planys*, escrits pel poeta a la mort de la seva filla de divuit mesos, Urszula, tenen per argument la descripció de la pròpia pena per la desaparició d'un ésser estimat. Podria semblar que no hi ha res més allunyat del tema de la seguretat estatal. Però, sobtadament, a l'últim plany, el poeta (que hi apareix alhora en funció de narrador i de subjecte líric), després de viure una gran desesperació i, posteriorment, una crisi de fe tant religiosa com humanista, rep un consol. Se li apareix en somnis la seva mare morta amb la petita Urszula en braços i el convenç que la seva filla és molt més feliç i està molt més segura al cel que a la terra, on tenia la possibilitat de viure greus patiments. I un d'aquests possibles sofriments podia ser el rapte i la deshonrosa i humiliant esclavitud turca o tàrtara, pitjor que la mort.

Les obres analitzades demostren que al segle XVI, que és el període en què l'Estat polonès va ser més poderós i més pròsper de tota la seva llarga història, ja s'estava formant la imatge dels confins orientals com a fortalesa assetjada. La llegenda dels *Kresy*, amb tots els elements d'heroisme i de lluita contra l'enemic, no té continguts que demostrin la intenció de conquesta. L'heroisme dels cavallers polonesos estava dirigit a preservar i defensar les possessions territorials considerades poloneses i no pas a conquerir-ne de noves. Com que la lluita defensiva es desenvolupava justament als confins orientals i sud-orientals de

¹¹⁵ "Pieśń V. O spustoszeniu Podola" a: *Księgi wtóre.*

¹¹⁶ *Tren XIX – albo sen.*

l'Estat, va ser també allí on es va anar formant el sentiment d'identitat nacional i estatal. Els herois venerats, immortalitzats i idealitzats en la poesia transmetien als seus successors a través d'aquesta la consciència de pertànyer a una gran nació i a un gran Estat, la integritat del qual s'havia de defensar. No es posava en dubte la necessitat de protegir la regió de Podòlia, igual que no s'hagués posat en qüestió la defensa de Masòvia.

La unió de les dues nacions, la polonesa i la lituana, és expressament elogiada per Kochanowski en el poema *El pendó o la cerimònia de submissió prussiana*.¹¹⁷ El poema és la descripció del pendó que es va fer servir en aquesta cerimònia,¹¹⁸ que, per una banda, representava la història de les relacions poloneso-lituanes amb els cavallers teutònics i, per l'altra, els llegendaris orígens comuns dels pobles eslaus. L'obra acaba amb una invocació al rei perquè continuï la política d'unió entre Polònia i Lituània¹¹⁹ que va portar a la victòria sobre els cavallers teutònics i que és la garantia de pau per al futur. Kochanowski expressa aquí el ferm convenciment que, igual que els homes s'uneixen en societats, les nacions també s'han d'unir per formar organismes forts i segurs. Això sí, s'haurien d'unir nacions d'una mateixa religió per fer front als possibles atacs dels *altres*. Cal recordar, però, que als temps de Kochanowski, temps de gran tolerància religiosa a Polònia, per la mateixa religió s'entenia totes les confessions cristianes.

El segle XVII va estar marcat per un seguit de conflictes bèl·lics interiors i exteriors en què la República de les Dues Nacions es va veure implicada. Va ser el segle del triomf de la contrareforma i del sarmatisme amb els consegüents megalomania, xovinisme, intolerància, identificació de la polonitat amb el catolicisme i, malgrat el clar afebliment de l'Estat, una fe ferma en la seva invencibilitat. Als confins orientals, a part de les habituals lluites contra els atacs dels tàrtars i dels turcs, va sorgir un greu conflicte interior amb els cosacs que va

¹¹⁷ *Proporzec albo Hold pruski*.

¹¹⁸ El 1525 el príncep de la Prússia Oriental Albrecht Hohenzollern, l'últim gran mestre de l'orde del cavallers teutònics, va adoptar el protestantisme i va retre homenatge de vasall al rei polonès Segismon el Vell. Amb aquest acte se sotmetia al poder del sobirà de la República de les Dues Nacions.

¹¹⁹ El poema va ser escrit el 1569, l'any de la unió real entre Polònia i Lituània, que com es pot deduir del poema de Kochanowski va ser rebuda amb moltes esperances pels polonesos.

dur a una llarga guerra entre la Corona polonesa i Ucraïna. Fins aleshores no s'havia concebut Ucraïna com a part de la República de les Dues Nacions amb identitat nacional pròpia. En la unió real entre Polònia i Lituània tant Ucraïna com la Rússia Blanca formaven part de la “nació” lituana, encara que se les anomenés terres rutenes per diferenciar-les de les terres genuïnament lituanes.

A partir de 1648 Ucraïna es va convertir en un escenari de conflictes bèl·lics en què l'enemic ja no va ser únicament el pagà, que atorgava caràcter religiós a les guerres defensives i les convertia en una mena de creoades en defensa de la “veritable” fe. La guerra contra els cosacs i contra Ucraïna va demostrar que dins del territori considerat com a propi també hi havia els *altres*, que encara que professessin una religió cristiana, estaven sota la influència del clero ortodox, que alimentava entre els seus fidels el sentiment d'una identitat diferent. La unitat de la República de les Dues Nacions començava a tenir esquerdes, però la resposta dels defensors dels confins orientals de l'Estat va ser tan contundent en el cas de la rebel·lió dels cosacs i dels pagesos ucraïnesos com ho havia estat en el cas dels atacs dels pagans.

I tot i que al segle XVII hi havia escriptors conscients de la crisi d'aquest Estat implicat en contínues guerres i rebel·lions internes que advocaven per enfortir el poder central i per limitar les llibertats de la noblesa, el corrent que més va arrelar en la ment dels polonesos va ser aquell que continuava la heroica tradició dels guerrers patriotes i defensors de la fe.

Qui va consolidar la llegenda dels grans cavallers morts en les nombroses batalles contra els turcs va ser Wespazjan Kochowski,¹²⁰ l'escriptor sàrmata per

¹²⁰ Kochowski, Wespazjan (1633-1700). Poeta i historiador. Els anys 1651-1660 va participar en les guerres contra els cosacs, Moscou, Suècia i Hongria. Va participar a la batalla de Beresteczko en què l'exèrcit polonès va vèncer les forces unides cosaco-tàrtares (1651). Va ostentar càrrecs importants de l'Estat. El rei Joan III Sobieski li va atorgar el títol d'*historiographus privilegiatus* i com a tal va participar a la batalla de Viena (1683), en què Joan III va derrotar definitivament les forces de l'Imperi otomà. W. K. cultivava la poesia lírica i epigramàtica i la poesia èpica històrica i religiosa en polonès i la historiosofia i els panegírics en llatí. Les seves obres més importants són els *Annals (Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV: Climacter I-III)* publicats entre 1683 i 1698, *Climacter IV*, conservat en manuscrit i publicat el 1853) i la *Salmòdia polonesa* (1695). W. K. és el principal representant del corrent cavalleresc i patriòtic del barroc polonès i alhora propagador de la concepció messiànica del paper de Polònia com a *antemurale cristianitas*. Vegeu KRZYŻANOWSKI, J. (ed.) (1984). *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Varsòvia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

excel·lència i l'historiador oficial del rei Joan III Sobieski, el vencedor de l'Imperi otomà a Viena l'any 1683.

En la *Salmòdia polonesa*,¹²¹ dedicada a relatar els esdeveniments històrics que havia presenciats personalment, Kochowski erigeix uns veritables monuments als coratjosos cavallers polonesos morts no només per la pàtria sinó per tot Europa en la guerra contra Turquia, conflicte que es va resoldre l'any 1673 amb la victòria polonesa a Chocim. L'autor no dubta a assegurar que Europa no oblidarà mai el sacrifici dels polonesos que la van salvar de l'esclavitud pagana aturant amb els propis cossos l'avanç de les forces otomanes.

El món d'Europa n'ha de guardar memòria,
I anotant en cròniques aquesta victòria
Dirà dels polonesos: a la vora del Dnièster
Van caure, valerosos, en el son etern.¹²²

En la *Salmòdia polonesa* Kochowski també demostra la voluntat de crear uns nous herois, l'exemple dels quals s'ha d'eternitzar i de seguir. L'expressió d'aquesta voluntat és l'elogi del rei Joan III Sobieski presentat a l'obra com a salvador del món cristià, encarnació de totes les virtuts cavalleresques i hereu de la tradició dels antics sàrmates.

Però a part de l'obra poètica, que canta tant les derrotes com les victòries poloneses a la guerra contra Turquia, Kochowski és autor d'una crònica en llatí coneguda com *Annals*, que narra la història de Polònia durant els agitats anys 1648-1673. La crònica tenia un objectiu històric; no obstant, l'autor, que va presenciar personalment molts dels esdeveniments narrats, no es va saber escapar d'unes valoracions dels fets clarament subjectives, per la qual cosa la seva obra s'ha de qualificar més aviat de memòries històriques.

¹²¹ *Psalmodya polska*.

¹²² Fragment citat per KOLBUSZEWSKI, J. (1996). *Op. cit.*, pàg. 37.

Świat europejski musi być pamiętny,
Włożywszy w roczne to zwycięstwo dzieje,
Napisze: Mężni nad tym Dniestru brzegiem
Polacy legli wieczności noclegiem.

Els *Annals* de Kochowski, escrits en un llatí viu i plàstic, idealitzen els polonesos i continuen la tradició de la defensa heroica de les pròpies fronteres, identificades amb les fronteres d'Europa. La historiosofia de Kochowski va influir en gran manera les futures generacions d'escriptors, que van reproduir les seves idees en els temps difícils en què Polònia no existia com a Estat i en què la literatura havia de salvaguardar la identitat nacional. Es pot considerar que Kochowski va anticipar tot un important corrent literari polonès anomenat "literatura per enfortir els cors" que va trobar la seva culminació en l'obra de Henryk Sienkiewicz. La prosa de Sienkiewicz, que centra la seva atenció a exaltar els sublimes valors de l'*ethos* dels cavallers polonesos dels confins, estava inspirada justament en els *Annals* de Kochowski, abastant exactament el mateix període de la història i aprofitant el material històric contingut en la crònica, que sovint, des del punt de vista científic, no era gaire rigorós. Però ni Kochowski, ni Sienkiewicz, ni els altres escriptors influïts pel primer (com Niemcewicz o els poetes romàntics polonesos), no pretenien segurament ser estrictament fidels als fets. L'objectiu que perseguïen era aixecar la moral dels polonesos mostrant-los la grandesa dels seus avantpassats i la seva capacitat de lluitar en una època crítica per al país. I no es tractava de recordar només les victòries, sinó d'instal·lar en la memòria col·lectiva la idea de la voluntat de sobreposar-se a les circumstàncies adverses en nom d'uns valors considerats com a eterns i inamovibles. Cal pensar, a més, que tant Kochowski com els seus seguidors en la idealització de l'*ethos* cavalleresc dels confins ja eren hereus d'aquesta tradició i segurament ni se n'adonaven del que Miłosz qualifica de *polonocentrisme* en les imatges que es transmetien de generació en generació sobre el passat polonès. Per altra banda, l'etnocentrisme no era un mal reservat exclusivament als polonesos, sinó que era practicat per tots els pobles per manipular més o menys conscientment les emocions vinculades a la identitat ètnica. Totes les historiosofies, encara que no falsifiquessin els fets, posaven èmfasi en allò que podia corroborar els valors que des del punt de vista de la col·lectivitat interessava conservar i transmetre a les següents generacions.

Com hem dit al començament del present capítol, a part del corrent heroic i noble en la literatura dels *Kresy* dels segles XVI i XVII, que es considera

predominant, també hi ha un corrent popular. Aquest segon corrent també va contribuir a la idealització de la imatge dels confins orientals de Polònia en el sentit que concebia les terres dels *Kresy* com un paradís, una terra on regnaven uns costums senzills i una felicitat comparable a l’Arcàdia cantada per poetes clàssics com Teòcrit o Virgili.

Els confins orientals mostraven una certa semblança amb aquella antiga regió grega, terra de pastors, que a l’antiguitat es va mantenir al marge de l’evolució urbana general a Grècia. Els poetes clàssics la van mitificar com un lloc paradisiàc habitat per gent lliure que menava una vida de placidesa i serenitat. El mite d’Arcàdia es va escampar per tot Europa al Renaixement i a Polònia va coincidir amb una època de grans migracions cap als *Kresy* que, pel seu allunyament de la civilització i per la seva extensió i fertilitat, es veien com una terra promesa. Va ser als segles XVI i XVII quan es va crear la imatge dels *Kresy* com “una terra que regala llet i mel”, i aquesta frase bíblica que fa referència a la promesa que Déu va fer a Moisès de portar el seu poble a la terra promesa¹²³ es faria servir per sempre més en la literatura polonesa per descriure les meravelles d’aquelles terres que es percebien com un regal de Déu.

Al mateix inici de la literatura dels confins trobem una obra escrita en llatí per Sebastian Klonowic,¹²⁴ poeta d’origen no noble sinó burgès i no nascut als confins sinó a la regió central de Polònia, Wielkopolska. Klonowic es va passar uns anys a la regió sud-est dels confins orientals i a Lvov i fruit d’aquesta experiència va ser un poema en llatí titulat *Roxolania*¹²⁵ i publicat l’any 1584. És una mena de tractat poètic etnograficogeogràfic i antropològic que presenta una

¹²³ Vegeu la *Bíblia* (1968). Barcelona, Fundació Bíblica Catalana i Editorial Alpha, S.A., Ex., 3,8, que descriu la terra promesa com “una terra bona i ampla, una terra que regala llet i mel”.

¹²⁴ Klonowic, Sebastian (aprox. 1545-1602). Poeta, autor de poemes descriptius i satírics. Burgès d’origen, havia rebut molt bona educació, escrivia en llatí i en polonès, va exercir diversos càrrecs municipals fins a arribar a ser alcalde de Lublin. A part del poema en llatí *Roxolania*, en què expressa la seva fascinació per les terres i la població rutenes, és autor de poemes en polonès dels quals els més coneguts són: *Flis, to jest spuszczenie statków Wisłą i innymi rzekami do niej przypadającymi* (1595) [*Flis, és a dir, el transport fluvial pel Vístula i els seus afluents*], que és una mena de guia per als barquers i comerciants que transportaven blat pel Vístula cap al mar Bàltic escrita en estrofes sàfiques, i *Worek Judaszów* (1600) [*El sac de Judes*], que es podria definir com un tractat en vers de criminologia. El valor de les obres de Klonowic consisteix sobretot en l’aportació d’innombrables detalls de la vida de les capes baixes de la societat, cosa inusual en la literatura, creada majoritàriament pels representants de la classe noble.

part d'Ucraïna i de Podòlia i que conté detallades descripcions de la rica natura de la regió, de ciutats com Lvov, Kíev i Krzemienic i també de les diverses ocupacions dels seus habitants, de les creences, els costums, les celebracions, els rituals, etc., d'aquella gent. Al poema de Klonowic els confins orientals apareixen com unes terres paradisiàques, plenes de tota mena de riqueses i també fascinants gràcies al seu exotisme, al seu misteri i a una curiosa barreja de cultura cristiana amb elements pagans i màgics.

Encara que hi manquin vinyes al país rutè,
Les seves abelles laborioses donen mel;
Només cal treure el nas al bosc o a l'hort,
Per veure, de les bresques, vessar els raigs d'or.¹²⁶

També són burgesos i populars, i no nobles, els idil·lis dels germans Zimorowic: *Roksolanki, o les noies rutenes* de Szymon¹²⁷ i, sobretot, *Els idil·lis nous rutens* de Józef Bartłomiej.¹²⁸ En els idil·lis de Szymon, encara que els protagonistes són noies i nois joves de poble, hi preval l'estilització típica de la poesia renaixentista, que fa que els poemes estiguin plens de referències i d'al·lusions mitològiques. No obstant, de tant en tant apareixen protagonistes amb noms locals, elements típics de la vida de Lvov o expressions col·loquials en rutè.

La presència o, més ben dit, el protagonisme del poble rutè es fa més palès en *Els idil·lis nous rutens*, en què aquesta presència és evident sobretot en

¹²⁵ Roxolania era el nom culte que es donava a la part occidental d'Ucraïna (també anomenada Rússia Vermella).

¹²⁶ Fragment citat per KOLBUSZEWSKI, J. (1996). *Op. cit.*, pàg. 38, en traducció al polonès de Władysław Syrokomla:

Choć ruska ziemia nie ma winogradu,
Za to jej pszczoły miód dają pracowne;
Dość jeno zajrzeć do lasu, do sadu,
Gdzie z plastrów cieką patoki klarowne.

¹²⁷ Zimorowic, Szymon (1608-1629). Poeta, autor d'un cicle d'idil·lis, *Roksolanki*, escrit amb ocasió del casament del germà del poeta, Józef Bartłomiej. El cicle, publicat el 1654 pel seu germà, està format per 70 idil·lis entre els quals hi ha sofisticats madrigals cortesans, poemes conceptistes barrocs i poemes que imiten senzills cants populars. Es considera el més bell recull de poemes eròtics de la literatura antiga polonesa.

¹²⁸ Zimorowic, Józef Bartłomiej (1597-1677). Poeta, alcalde de Lvov, germà gran de Szymon. Autor de *Sielanki nowe ruskie [Els idil·lis nous rutens]*, un recull de poemes que va publicar amb el nom dels seu germà mort.

el llenguatge ple de paraules i expressions rutenes, però també en els trets costumistes i socials. Els poemes de Józef Bartłomiej Zimorowic són una mena de producte intercultural, es podria dir que és poesia polonesa amb música rutena.¹²⁹

Józef Bartłomiej Zimorowic, igual que els altres poetes de la seva època, fa servir sovint en *Els idil·lis...* la imatge dels *Kresy* com a Arcàdia. Però aquesta imatge està lligada amb una altra, amb la de la destrucció d'aquesta terra promesa, de la pèrdua del paradís. De manera que les dues imatges mítiques, la dels *Kresy* com a Arcàdia i la de l'Arcàdia perduda, neixen al mateix temps i s'entrellacen. La imatge de l'Arcàdia perduda estava evidentment lligada amb la condició dels confins orientals, una terra fronterera que vivia sempre sota l'amenaça de la destrucció, amenaça que sovint es convertia en realitat.

Els desastres provocats per les guerres amb els cosacs a Ucraïna és un dels motius importants en l'obra de Józef Bartłomiej, que va introduir en la literatura polonesa un tema que més endavant faria una gran fortuna: els cosacs. Fins i tot hi ha dos idil·lis que porten el tema en el mateix títol: *Els cosacs*¹³⁰ i *La rebel·lió rutena*.¹³¹ Encara que el que dóna forma artística als dos poemes és el gènere de l'idil·li, el seu contingut queda molt lluny del que s'acostuma a entendre per idil·li. Els dos poemes descriuen els horrors de la invasió de les forces unides cosaques i tàrtars a Lvov i a la part occidental d'Ucraïna l'any 1648, presenten el panorama d'una destrucció total i d'unes matances despietades enmig de les quals els seus protagonistes perden fins i tot la noció del seu objectiu. La guerra contra els senyors, i contra els polonesos en general, que era en principi el motiu del conflicte bèl·lic, es va acabar convertint en una guerra contra la pròpia terra i la població ucraïneses, contra la convivència pacífica i contra aquell suposat paradís terrenal que havia estat Ucraïna en temps de pau. L'Arcàdia va quedar destruïda.

¹²⁹ Cf. BRÜKNER, A. (ed.) (1922). *Sielanka polska XVII wieku. Szymon Simonides-Bartłomiej Zimorowic-Jan Gawiński*, Cracòvia, Biblioteka Narodowa seria I, n. 48, Krakowska Spółka Wydawnicza, pàg. 13-14.

¹³⁰ *Kozaczyzna*.

¹³¹ *Burda ruska*.

Aquella púrria abjecta i malvada
 Ha saquejat la feliç terra rutena,
 Que regalava llet i mel antany;
 I avui la banyen sang i llàgrimes amargues.¹³²
 [...]
 I en poc temps, els pagesots innobles
 Han vist que per la seva perdiçió s'han aixecat!
 Mig Rutènia de mort ha quedat tocada,
 I no pels polonesos, sinó pels seus propis esbirros.
 S'occien entre ells germans, pares i fills.¹³³

El segle XVII, amb les guerres interiors, va comportar la consciència de la diferenciació social i ètnica de la societat de la República de les Dues Nacions. Per primera vegada apareix en la literatura dels confins el motiu de la diferent confessió religiosa dels cosacs i del poble rutè. Però les divisions socials, ètniques i religioses a les terres rutenes eren prou complexes perquè els autors que narraven els esdeveniments del seu temps no els presentessin com una simple contraposició entre polonesos i rutens. I Józef Bartłomiej Zimorowic, que en *La rebel·lió rutena* posa en boca dels mateixos rutens la crítica de la rebel·lió dels cosacs que ha portat el poble cap a una guerra destructora en què ja no s'entén ni per què ni en contra de qui es lluita, arriba a la conclusió que el mal està en la gent. Aquesta visió de les coses permet explicar el conflicte poloneso-ucrainès com la lluita entre el bé i el mal. Zimorowic és conscient que la gent és molt diversa, de manera que interpreta el conflicte no com una lluita de pagesos contra senyors, ni de rutens contra polonesos, ni d'ortodoxos contra catòlics, sinó com una rebel·lió de gent malvada (que evidentment es tracta de pagesos rutens i ortodoxos, perquè a Ucraïna no n'hi ha d'altres) contra una gent millor i diferent (però no

¹³² ZIMOROWIC, J.B. *Kozaczyzna*. Fragment citat per KOLBUSZEWSKI, J. (1996). *Op. cit.*, pàg. 38:

Ono chłopstwo nikczemne, bezecni hultaje
 Szczęśliwe niegdy ruskie splondrowali kraje,
 Które miodem i mlekiem przed tym opływały;
 Dziś się łzami gorzkimi i krwią swą zalały.

¹³³ ZIMOROWIC, J.B. *Kozaczyzna*. Fragment citat per CZAPLEJEWICZ, E. (1996). *Op. cit.*, pàg. 37.

A niedługo czekając, samo chłopstwo grube
 Widzi, że się porwało na swą własną zgubę!
 Już to Rusi zginęła niemal połowica,
 Po większej części pusta stoi ich ziemica,
 Nie tak od szabli polskiej, jako swoich zbójców.
 Bilić to bracia bracią, a synów ojców.

necessàriament nobles i polonesos). En la gent contagiada del mal es desperten els instints assassins i, amb l'ajuda dels tàrtars pagans, es dediquen a matar, torturar, destruir i robar.

El fet que les plomes més insignes de la República de les Dues Nacions possessin el seu talent i inspiració al servei de la causa polonesa als confins orientals de l'Estat demostra la importància que representaven aquelles terres per al conjunt dels ciutadans.

I va ser així perquè als segles XVI i XVII la imatge idealitzada dels confins orientals ja contenia tots aquells elements que la caracteritzarien al llarg dels segles següents. La literatura dels *Kresy* exposaria en cada època aquell element que calgués en relació amb les necessitats del moment històric i d'acord amb la funció que hauria de complir la imatge dels confins en l'imaginari col·lectiu.

La imatge idealitzada dels *Kresy* que neix en la literatura dels segles XVI i XVII és la imatge de la terra promesa, extensa, rica i paradisiàca, on es compleix el principi de la *coincidentia oppositorum*, de la convivència pacífica de diversos elements ètnics, culturals i religiosos. Els *Kresy*, vistos i presentats com a Arcàdia, són una imatge mítica que expressa un dels mites més ancestrals de la humanitat, el mite de la unitat còsmica, el desig de l'home d'aconseguir la unitat primordial trencada *in illo tempore* perquè el món comencés a existir.¹³⁴ Però aquesta plenitud primordial tan anhelada és impossible de recuperar, per la qual cosa el desig d'assolir la *coincidentia oppositorum* sempre està acompanyat pel pressentiment del final. Per això la imatge dels *Kresy* com a Arcàdia està acompanyada des del començament per la imatge de l'Arcàdia perduda. La pau i la felicitat d'aquest paradís terrenal sempre contenen el pressentiment o la presència de la destrucció i de la mort.

Al començament la destrucció i la mort provenen de fora d'aquella terra promesa, que apareix en la literatura com a fortalesa assetjada defensada heroicament contra les forces del mal personificades pels pagans. Aquesta fase correspon al naixement de la identitat nacional polonesa en oposició a *l'altre* i

¹³⁴ Cf. ELIADE, M. (1984). *Mefistófeles y el andrógino*, trad. de García Prieto F., Barcelona, Labor, pàg. 124-127.

identificada amb la defensa i l'heroisme. Igual que en la lluita interior de l'home contra el mal, en el sentit col·lectiu, nacional, resistir també equival a triomfar. I justament aquesta resistència contra el mal, identificat amb *l'altre*, amb el pagà, és el que dóna a la defensa territorial un significat axiològic. A partir d'aleshores els *Kresy* no s'associaran en l'imaginari polonès només amb una terra rica i bella que val la pena explotar i conservar pel que significa per a l'economia del país. Els *Kresy* s'associaran sobretot amb una sèrie de valors que constitueixen el nucli ideal de la polonitat com ara la fidelitat a la fe i a la pàtria (que representen el bé) i també el desig de viure a l'Arcàdia, cosa que significa el desig de conviure en pau amb els altres pobles que hi habiten.

El que es desprèn de l'obra de Józef Bartłomiej Zimorowic és que el mal és contagiós i la gent dèbil o amb inclinacions cap al mal no hi pot viure en contacte sense acabar-ne infectada. Per això el mal s'infiltra al territori de l'Arcàdia i contamina els cosacs i part del poble rutè, els *altres* dins de la pròpia terra, i finalment la destrucció de l'Arcàdia es produeix des de l'interior. I és que l'Arcàdia no pot existir en el món humà i temporal en què tot està marcat per la mort, però el que sí que pot existir i existeix és el desig de l'Arcàdia en la literatura.

La imatge dels *Kresy* com un món ètnicament i socialment divers ja és present en els *Els idil·lis...* de Józef Bartłomiej Zimorowic. És potser el primer intent en la literatura polonesa d'entendre el món i un mateix des de la perspectiva de *l'altre* i alhora un intent d'entendre *l'altre* a través d'un mateix.

La perspectiva popular, que en principi li dóna al contingut un caire local i regional, en realitat permet la universalització de la problemàtica dels confins orientals polonesos. La diversitat concreta dels *Kresy* dóna peu a un universalisme que trobarà la seva màxima expressió en les obres d'escriptors del segle XX (que es comentaran més endavant) com Andrzej Kuśniewicz, Julian Strykowski, Leopold Buczkowski, Stanisław Vincenz, Czesław Miłosz, Tadeusz Konwicki, Włodzimierz Odojewski o Jerzy Stempowski, que transformaran aquesta diversitat dels *Kresy* en un diàleg entre les cultures.

3. Els *Kresy* al segle XVIII: la llegenda heroica de la confederació de Bar i de la *koliszczynna* com a expressió del patriotisme conservador

El segle XVIII va comportar un gradual declivi de l'Estat que va acabar amb la desaparició de la República de les Dues Nacions, repartida entre els poderosos veïns. Va ser un segle que va abundar en esdeveniments dramàtics i tràgics, dels quals dos dels més importants es van desenvolupar als confins orientals i van contribuir a la prolongació de la tradició heroica i patriòtica dels *Kresy* en la consciència col·lectiva dels polonesos. Aquests dos esdeveniments, que van ser la confederació de Bar i la rebel·lió antifeudal i antipolonesa dels pagesos ucraïnesos i cosacs, anomenada *koliszczynna*, van tenir lloc el 1768 i es van convertir més tard en llegenda literària del romanticisme. Però, abans que la recollissin els romàntics i la convertissin en tot un símbol del patriotisme, ja l'havien creat els poetes anònims que havien viscut personalment els agitats moments de la confederació i de la *koliszczynna*.

La confederació armada de Bar¹³⁵ va ser organitzada per un grup de magnats i dirigida en contra del rei i dels russos, que li donaven suport. El conflicte, iniciat per un grup relativament reduït, es va acabar estenent per tot Ucraïna i Małopolska i va durar quatre anys (el cop definitiu l'hi va donar la *koliszczynna*). La tragèdia de la confederació de Bar va consistir que els que la van fundar, tot i que no pretenien més que defensar els seus propis interessos, van aconseguir, amb uns lemes anacrònics i conservadors, atreure una gran part de la noblesa, convençuda que defensant els propis privilegis defensava el país. Al principi els postulats dels confederats només eren la protecció de la “daurada llibertat” que garantia els privilegis de la noblesa, la limitació dels drets dels dissidents¹³⁶ i l'oferiment del tron polonès a algun membre de la dinastia saxona (que s'havia guanyat la simpatia de la noblesa per no haver intentat introduir cap mena de reformes). No obstant, en el moment en què els confederats van començar a ser combatuts pels exèrcits reials i també per l'exèrcit tzarista, als

¹³⁵ Ciutat de Podòlia amb una fortalesa important construïda per defensar les terres frontereres.

¹³⁶ Per dissidents s'entenia gent de confessió no catòlica, és a dir, principalment protestants i ortodoxos.

nombrosos petits nobles que s'havien afegit a la confederació se'ls va despertar un autèntic patriotisme dirigit contra la creixent dominació russa.¹³⁷

Però la confederació va estar condemnada al fracàs militar des d'un bon començament, ja que els petits nobles que s'afegien a la lluita continuaven creient en el poder de la lleva general,¹³⁸ mentre que en realitat les seves forces consistien en petits destacaments de civils, que per més heroics que fossin, no podien fer front a un exèrcit regular. I malgrat que els confederats disposaven d'uns quants cabdills militars de gran talent, que van ser posteriorment immortalitzats en la literatura romàntica com a exemple de cavallers patriotes dignes de ser imitats,¹³⁹ al llarg de tot el conflicte van poder celebrar molt poques victòries. El fet que la desesperada lluita dels confederats contra l'exèrcit rus estigués marcada principalment per derrotes va constituir un valor afegit a aquest enfrontament, iniciat, en el fons, contra el rei que representava el món modern dels il·lustrats i pretenia reformar el país d'acord amb l'esperit de l'època. Com que l'enfrontament interior es va convertir en una guerra contra Rússia, es van acabar identificant els propòsits conservadors dels confederats amb el patriotisme. I els seus desastres militars van entrar a formar part de la martirologia nacional polonesa.

El sentiment patriòtic despertat en el curs de la confederació de Bar va trobar la seva expressió artística en l'abundant poesia anònima de to encès i inspirat que circulava en còpies manuscrites i es va conservar principalment gràcies al costum generalitzat de portar una mena de diaris, anomenats *silva rerum*, en què s'apunten els esdeveniments importants i s'inclouïen obres de creació domèstica o altres que coincidien amb el gust de l'autor del diari.

¹³⁷ Cf. TOPOLSKI, J.(ed.) (1976). "Od wojny o sukcesję polską do pierwszego rozbioru", a: *op. cit.*, pàg. 370-380, i CHRZANOWSKI, T. (2001). "Województwo ruskie, Podole i Wołyń", a: *op. cit.*, pàg. 67-105.

¹³⁸ Lleva general. Des del segle XIII, a Polònia, mobilització general de la noblesa obligada a presentar-se a la crida del rei armada i a cavall per defensar el país. La institució de la lleva general de la noblesa va deixar d'existir a Polònia el 1794.

¹³⁹ Aquest és el cas de Kazimierz Pułaski (més endavant heroi de la guerra d'independència dels Estats Units), Sawa Celiński i Maurycy August Beniowski, i també del capellà Marek Jandołowicz (Jandowicz), protagonistes del poema digressiu *Beniowski* de Juliusz Słowacki i del drama *Les confédérés de Bar* d'Adam Mickiewicz, entre altres.

La poesia de la confederació de Bar abasta des d'obres que podríem denominar publicística en vers (amb predomini de sàtires) fins a poesia lírica, sobretot cantada.¹⁴⁰ Encara que la majoria de les obres poètiques espontànies creades durant la confederació de Bar per immortalitzar el patriotisme dels seus participants no tenen valor artístic, constitueixen un document força valuós de la mentalitat i la cultura de la mitjana i la petita noblesa. És una poesia impregnada d'atmosfera religiosa i té com a característica principal la utilització de metàfores religioses per a la temàtica guerrera i al revés. Les esferes religiosa i guerrera s'hi entrellacen a tots els nivells, així que resulta impossible classificar d'una manera unívoca un poema des del punt de vista de la seva temàtica. I aquesta barreja d'elements de la defensa territorial (d'uns territoris tradicionalment amenaçats) amb elements de la defensa de la religió (la catòlica contra l'ortodoxa de l'enemic) remet a la tradició cavalleresca de segles anteriors, amb tots els valors que aquella tradició representava. L'única cosa que canviava en la imatge dels confins orientals polonesos com a bastió defensiu a finals del segle XVIII respecte al passat era l'enemic, que ja no era la Turquia musulmana, sinó la Rússia ortodoxa.¹⁴¹

Però, a part de l'enemic exterior, la confederació de Bar es va trobar amb un altre enemic que dinamitava el país des de dintre: la rebel·lió dels cosacs i els pagesos ucraïnesos contra els nobles. Les causes directes d'aquesta rebel·lió, coneguda com la *koliszczyzna*, van ser l'enduriment de la servitud, la imposició de la confessió unita i la fundació de la confederació de Bar dirigida contra els dissidents religiosos.

Al mateix temps que els confederats lluitaven per conservar l'ordre feudal, primer contra les forces reials i després contra l'exèrcit rus, els pagesos rebels i els cosacs atacaven mansions nobles, pobles i petites ciutats i hi assassinaven polonesos, jueus i capellans unites. La *koliszczyzna*, dirigida pels cosacs Maksym Żeleźniak i Ivan Gonta, va provocar la matança d'unes dues-centes mil persones i

¹⁴⁰ Entre els cants més coneguts caldria esmentar: *Marsz imć pana Sawy Calińskiego* [La marxa de l'Exel·lentíssim senyor Sawa Celiński], *Pieśń konfederacka w roku 1769* [El cant dels confederats de 1769] o *Lament konfederacki* [El lament dels confederats].

¹⁴¹ Cf. ASCHERSON, N. (2001). *El mar Negro. Cuna de la civilització y la barbarie*, Barcelona, Tusquets Editores, pàg. 200-203.

va ser finalment esclafada per forces poloneses i russes,¹⁴² cosa que no deixa de ser irònica: en el mateix moment en què els nobles lluitaven contra els russos, els russos els van ajudar a acabar amb una rebel·lió interna dels pagesos. No cal oblidar, però, que l'odi dels pagesos ucraïnesos contra la noblesa, a part de tenir la seva font en l'explotació de què eren objecte, també era constantment alimentat pels russos amb una hàbil propaganda antiunitarista i antipolonesa. La dimensió i la crueltat de la *koliszczyzna* els va fer veure que jugaven amb foc i que la rebel·lió cosaco-pagesa també podia representar un perill per a Rússia.¹⁴³

Igual que al segle anterior la rebel·lió cosaco-pagesa de Chmielnicki havia trobat el seu reflex en la literatura, també la història de la *koliszczyzna* va ser transmesa a les generacions posteriors a través d'obres anònimes i es va convertir en un dels temes recurrents del romanticisme.

No obstant, abans que es produís la catàstrofe definitiva, Polònia va viure un breu, però culturalment fecund, període il·lustrat. Curiosament, gairebé tots els escriptors que van intentar salvar el país i que van contribuir al desenvolupament de la literatura il·lustrada van sorgir de les mansions nobles més o menys poderoses de les terres lituanes o rutenes, és a dir, dels confins orientals de l'Estat.¹⁴⁴ I encara que pels avatars de la vida i de la història canviaven constantment de lloc de residència, impregnaven les seves obres d'elements de la realitat de les terres nats.

L'escriptor més cèlebre de la Il·lustració polonesa, Ignacy Krasicki,¹⁴⁵ “el príncep dels poetes”, va néixer a Dubieck, a la vora del San, i, encara que les

¹⁴² L'hecatombe més gran es va produir a Humań, on es va refugiar la noblesa de la zona i els rebels van assassinar amb extrema crueltat tota la població.

¹⁴³ Cf. CHRZANOWSKI, T. (2001). *Op. cit.*, pàg. 88.

¹⁴⁴ Eren originaris dels confins orientals els principals escriptors que pertanyien al grup reformista que donava suport al rei Stanisław August Poniatowski (nascut ell mateix als *Kresy*) com ara: Krasicki, Niemcewicz, Naruszewicz, Zabłocki, Bohomolec, Kołłątaj, Karpiński.

¹⁴⁵ Krasicki Ignacy (1735-1801). Poeta i novel·lista, típic home il·lustrat, un dels col·laboradors més pròxims del rei Stanisław August Poniatowski i del grup reformista que va intentar salvar l'Estat. Autor de poemes heroicocòmics com *Monachomachia* [*La monasticomàquia*] i *Antymonachomachia* [*L'antimonasticomàquia*] en què condemna l'estil de vida dels monestirs i posa en dubte la capacitat de l'estament religiós per fer-se càrrec de l'educació. A *Satyry* [*Les sàtires*] critica els dos mals principals de la societat polonesa del seu temps: el sarmatisme i la irreflexiva imitació de les modes franceses. És autor de la primera novel·la moderna polonesa, *Mikołaja Doświadczynskiego przypadki* [*Les aventures de Mikołaj Doświadczynski*] (1776), obra que combina diversos tipus de ficció, però que en conjunt té un significat didàctic d'acord amb les exigències de l'època.

seves obres no tracten sobre la problemàtica dels *Kresy*, els elements de la realitat dels confins orientals són sempre presents en l'imaginari poètic d'aquest autor. Els seus dos poemes heroicocòmics *Monasticomàquia*¹⁴⁶ i *Antimonasticomàquia*,¹⁴⁷ estan ambientats a la ciutat de Przemyśl, capital de la regió on va néixer, i encara que Krasicki no revela el nom de la ciutat, els seus habitants sabien reconèixer-la perfectament. En l'obra de Krasicki els *Kresy* apareixen no com un paratge exòtic, sinó com la cosa més natural del món, senzillament perquè l'acció dels poemes està situada al lloc més pròxim i més conegut per l'autor.

La presència dels elements de la realitat dels *Kresy* en l'obra de Krasicki era tan evident pels que coneixien aquella realitat, que Mickiewicz en el curs de les seves conferències al Collège de France, a París, sobre literatures eslaves va dir que Krasicki “era un autèntic rutè del sud, que posseïa la vitalitat d'un cosac formada a la italiana; era un rutè en els costums i en l'aspecte”.¹⁴⁸

Els homes de la Il·lustració van centrar totes les seves forces creatives en la salvació de l'Estat, salvació que ells veien en la introducció de reformes en la vida pública, per una banda, i en l'educació de la societat, per l'altra. El gènere literari més indicat per educar el públic va ser per als il·lustrats el drama, i dins d'aquest, el que era més fàcilment assimilat pel públic era la comèdia. Els objectius didàctics obligaven a una producció dramàtica ràpida i abundosa, per tant, es va optar per adaptar al polonès les comèdies franceses a l'estil de Molière, per la qual cosa la creació literària d'aquest període està mancada d'originalitat. Una altra manera d'influir en la societat va ser a través de la literatura polèmica i política, on tampoc cabia la literatura dels confins. En definitiva, els literats il·lustrats van dedicar els seus esforços a propagar i elogiar les virtuts ciutadanes i no cavalleresques, i la seva crítica més càustica anava dirigida contra el sarmatisme, que encara que en forma ja degenerada, continuava cultivant les tradicions dels cavallers medievals sempre disposats a defensar, si no la pàtria, almenys les pròpies llibertats i els propis privilegis.

¹⁴⁶ *Monachomachia*.

¹⁴⁷ *Antimonachomachia*.

¹⁴⁸ Citat per HADACZEK, B. (1993). *Op. cit.*, pàg. 9.

En l'ideari dels escriptors il·lustrats tampoc hi cabia el postulat de crear una bellesa gratuïta; la literatura tenia un clar objectiu didàctic i moralitzant i els paisatges captivadors i “les terres que regalaven llet i mel” van deixar de ser un valor en si.

Però fins i tot en una època que no convidava a crear valors purament estètics i a recordar el passat heroic, perquè els seus interessos estaven dirigits cap al didacticisme i cap a la construcció d'un futur millor, no hi va poder faltar una obra important dedicada als confins orientals. Es tracta de *Sofiówka*, de Stanisław Trembecki, un llarg poema descriptiu el títol del qual fa referència al palau del magnat Stanisław Szczęsny Potocki a Tulczyn, Ucraïna, palau conegut amb el nom del “Versalles ucraïnès”. El palau, i sobretot els jardins, van ser construïts en honor a la tercera dona de Szczęsny Potocki, Sofia, i d'aquí ve el nom de tot aquest complex arquitectònic i de jardineria que es va acabar convertint en llegenda i en tot un símbol del paper civilitzador polonès als confins orientals.¹⁴⁹

El poema comença cantant les meravelles de la terra ucraïnesa, l'exuberància de la seva vegetació, la seva fertilitat, el seu bestiar. Una vegada més es repeteix la imatge dels *Kresy*, i concretament d'Ucraïna, com a “terra que regala llet i mel”. Anys més tard, Adam Mickiewicz, en un comentari que va escriure sobre *Sofiówka*, va dir que l'expressió “la terra que regala llet i mel” era repetida per tots els poetes que descrivien l'edat d'or.¹⁵⁰ I Ucraïna, una vegada més, és evocada pel poeta com l'Arcàdia, com la terra feliç *in illo tempore*. Però el poema no és només un cant a la bellesa i a la riquesa d'aquest paradís terrenal, sinó que Trembecki també hi elogia la voluntat de l'home, és a dir, la força que transforma i domina la naturalesa del món. Aquest últim tret es podria considerar com a propi d'un poeta il·lustrat, però, de fet, en l'obra de Trembecki no hi ha didacticisme ni intenció moralitzant, sinó exaltació de l'epicureisme i de l'alegria de viure propis de qui ha trobat el paradís.

¹⁴⁹ A partir del segle XVIII es va imposar el costum d'envoltar les mansions nobles dels *Kresy* amb uns imponents parcs i jardins que enmig d'una natura salvatge es distingien de lluny i testimoniaven la voluntat civilitzadora de la noblesa. Entre aquests parcs *Sofiówka* va ser el més conegut i es va convertir en un lloc de referència per als aristòcrates i nobles dels confins orientals del país. Vegeu STEMPOWSKI, J. (1984). “W dolinie Dniestru”, a: *Eseje*, Cracòvia, Znak.

¹⁵⁰ Cf. MICKIEWICZ, A. *Objaśnienia do “Zofijówki”*, Biblioteka Wirtualna Literatury polskiej, <http://monika.univ.gda.pl/~literat/sofiowka/003.htm>.

Veiem, doncs, que al segle de la raó la imatge dels *Kresy* continuava present en l'imaginari polonès. Per una banda, seguia representant el mite de l'Arcàdia (Trembecki) i, per l'altre, animava l'esperit patriòtic amb uns recursos semblants als que feien servir els cantors de l'heroisme cavalleresc als segles anteriors, quan les seves obres construïen la identitat nacional i estatal polonesa. Al segle XVIII la noblesa ja tenia molt clara la seva identitat i també, desgraciadament per a ella i per a l'Estat, la seva superioritat. Defensava la pròpia llibertat identificant-la amb la llibertat del país, defensava la fe com en els temps de les lluites contra els *infidels* i defensava la pàtria polonesa... a Ucraïna, convertida una vegada més en l'escenari del seu heroisme.

4. La imatge dels *Kresy* en la literatura romàntica com a representació del centre de la polonitat

El 1795 el tercer repartiment va esborrar Polònia del mapa d'Europa. La República de les Dues Nacions, el gran Estat multinacional, va deixar d'existir físicament, encara que continuava existint en la consciència i en la memòria col·lectiva dels polonesos. I, evidentment, continuava existint en la forma territorial i ideològica d'abans del primer repartiment.

Els romàntics polonesos van ser la primera generació nascuda en la Polònia inexistent com a Estat i la seva visió del món va estar dramàticament marcada tant per aquest fet com per les esperances vinculades als canvis que va comportar per a Europa la Revolució francesa. Les insurreccions heroïques, la participació en els moviments revolucionaris a tot Europa, les execucions i deportacions a Sibèria, l'emigració, van formar irremeiablement la mentalitat polonesa. Tots aquests esdeveniments tan importants tenien lloc en el temps en què, sota la influència de la Revolució francesa i de la filosofia alemanya, s'anava formant el nacionalisme modern.

A l'antiga República de les Dues Nacions, independent i orgullosa dels seu sistema polític únic i de la seva missió defensora del món cristià, la idea de la polonitat estava més vinculada amb les institucions polítiques que no pas amb la

comunitat espiritual. Però en el moment en què Polònia va perdre la independència, va aparèixer la idea de la polonitat com una mena de realitat indefinible i inabastable, que no obstant requeria fidelitat i que existia fins i tot sense l'Estat. Aquesta idea nova, moderna, de la polonitat la van crear els romàntics i ho van fer barrejant elements de la realitat que més coneixien, aquella en què van néixer, créixer i van passar la joventut, amb la memòria històrica transmesa a través de les generacions.

Resulta, però, que tots els grans romàntics polonesos eren fills dels confins orientals. Un altre tret comú que els caracteritza i al mateix temps els diferencia dels romàntics occidentals és que tots eren d'origen noble i, per tant, el seu entorn natural era el camp, amb la seva cultura popular i el seu folklore, i no pas la ciutat. L'origen noble i nacionalista va marcar el caràcter original del romanticisme polonès i va fer que els assumptes de què tractava no tinguessin res a veure amb els que poblaven les obres dels altres romanticismes europeus. El romanticisme polonès va centrar la seva atenció en qüestions com la llibertat i la independència nacionals, el nou model de patriotisme, la nova categoria de la nació integrada per la noblesa i el poble, la nova forma de la cultura nacional basada en la cultura popular. Però, encara que els romàntics estaven imbuïts de l'esperit modern i eren conscients de la necessitat de canvis, també estaven fortament ancorats en el passat, i el model de la societat polonesa que tenien sempre present era la imatge idealitzada de la societat de la República de les Dues Nacions en els seus moments d'esplendor.

I finalment, un fet de gran importància que va determinar la manera de veure i de concebre Polònia per part dels romàntics polonesos és que gairebé tots van crear a l'exili, sense poder contrastar la seva visió literària amb la realitat. I com que no podien tornar a la seva terra, pretenien recrear-la amb paraules. Però la imatge de Polònia recreada a partir dels records era una imatge idealitzada, encarnava, per una banda, el mite de l'Arcàdia perduda de la infantesa, i, per l'altra, propagava la idea de "la Polònia jagellona", és a dir, el convenciment de la unitat de totes les terres de l'antiga República de les Dues Nacions, que integrava diferents pobles i nacions en llibertat i harmonia. Ara bé, aquesta unitat no era posada en dubte per ningú i, al llarg de l'època romàntica (i també després, fins al

naixement del nacionalisme modern), els *Kresy* eren tractats com a terres poloneses no només en la literatura, sinó també en els treballs científics o en la publicística.¹⁵¹

La temàtica dels *Kresy* va dominar totalment la literatura romàntica polonesa i va determinar la seva poètica. El romanticisme és “un corrent estretament unit a l’espiritualitat dels *Kresy* polonesos”,¹⁵² ja que, com s’ha dit, els principals creadors romàntics polonesos eren originaris d’allí. Les seves obres estaven ambientades a les terres poloneso-ruteno-lituanes i transmetien la imatge de la Polònia jagellona amb Lituània, Podòlia i Ucraïna al centre. Els confins orientals aportaven diversos elements que postulava el romanticisme, com ara la cultura primitiva popular que preservava la tradició eslava, l’exotisme i la llegenda cavalleresca de la defensa de la terra dels avantpassats.

Els romàntics van considerar el poble i la seva cultura espiritual com a font de la diferenciació nacional. Aquesta cultura de caràcter pagà, eslau, nòrdic i propi, era per als romàntics el factor principal de la identitat nacional, que fins aleshores havia estat contínuament diluïda per una cultura aliena, la cultura europea, llatina, meridional. Els romàntics van elevar la cultura popular, fins aleshores marginal i provinciana, a la categoria de cultura de tota la nació. Però la cultura popular que coneixien els romàntics i que evocaven en les seves obres era la cultura dels confins orientals polonesos, és a dir, la lituana, la bielorusa i la ucraïnesa, que per a ells era la quinta essència de la polonitat.

La presència dels *Kresy* en la literatura romàntica era tan constant que es van arribar a distingir dues escoles i dos grups literaris dels *Kresy*: "l'escola lituana", fascinada per la realitat multinacional dels territoris poloneso-lituano-

¹⁵¹ Per exemple J.U.Niemcewicz a *Podróże historyczne po ziemiach polskich od 1811 do 1828 roku* (1858) [*Viatges històrics per les terres poloneses de 1811 a 1828*] on parla de Galitzia, Volínia, Ucraïna i Lituània, W. Pol a *Pieśń ziemi naszej* (1843) [*El cant de la nostra terra*] també concentra la seva atenció principalment en les terres dels confins orientals de l’antiga Polònia, T. Święcki a *Opis starożytnej Polski* (1816) [*La descripció de l’antiga Polònia*] descriu la Rússia Vermella, Volínia, Polèsia, Ucraïna, el Gran Principat de Kíev, Lituània, Samogítia, Infanty, Kurlandia, Valàquia, Moldàvia.

¹⁵² Expressió de K. Wyka citada per HADACZEK, B. (1993). *Op.cit.*, pàg. 9.

bielorusos, de la qual el representant màxim és Adam Mickiewicz,¹⁵³ i "l'escola ucraïnesa", que es nodria de la història comuna poloneso-cosaca, de la història de la Ucraïna noble i popular, i que va ser creada per poetes de la talla de Juliusz Słowacki,¹⁵⁴ Józef Bohdan Zaleski,¹⁵⁵ Antoni Malczewski¹⁵⁶ i Seweryn Goszczyński.¹⁵⁷

¹⁵³ Mickiewicz Adam (1798-1855). Nascut a Nowogródek, al territori de l'antic Gran Ducat de Lituània. El màxim poeta del romanticisme polonès, considerat per molts com el més gran poeta polonès de tots els temps. Considerat i venerat en vida com a poeta profeta i guia espiritual de la nació polonesa privada de llibertat. A. M. va introduir les idees i la poètica romàntica en la literatura polonesa i va iniciar aquest gran moviment cultural i polític el 1822 amb el recull de poemes *Ballady i romanse [Balades i romanços]*. Cofundador i activista de l'associació dels Filomats a la Universitat de Vilnius, el 1823 va ser arrestat juntament amb els altres membres de l'associació per les autoritats russes i desterrat a Rússia acusat d'activitats subversives. Es va passar la resta de la vida fora del país natal. Autor d'obres fonamentals del romanticisme polonès com ara el drama *Dziady [Els avantpassats]*, les novel·les poètiques *Grażyna* i *Konrad Wallenrod*, obres ambientades a Lituània que feien una crida al sacrifici personal en la lluita per la llibertat nacional, i *Pan Tadeusz*, l'epopeia nacional en vers escrita a París que pretenia recrear Polònia amb les paraules. A.M. marca tota la poesia i la literatura poloneses fins avui. Va saber sintonitzar perfectament amb els sentiments dels polonesos de la seva època, interpretar-los i expressar-los d'una manera comprensiva per a tothom i contribuir d'aquesta manera a la democratització de la poesia. Va encarnar el model del poeta revolucionari romàntic. Era un home d'acció, un militant de les causes col·lectives, socials i nacionals, un lluitador "per la nostra i la vostra llibertat" que creia en la possibilitat d'alliberament de totes les nacions europees oprimides sota el lideratge espiritual de Polònia. A.M. va exercir una poderosa influència no només en la poesia polonesa, sinó també en la mentalitat dels polonesos, a qui exigia heroïsmes i sacrificis de la vida personal per les causes col·lectives. Paradoxalment el poeta polonès nacional per excel·lència no va estar mai a la Polònia ètnica i la Polònia que descriu i recrea en les seves obres és Lituània. Miłosz el defineix com el fill pòstum de l'antiga República de les Dues Nacions d'abans dels repartiments.

¹⁵⁴ Słowacki Juliusz (1809-1849). Un dels poetes més importants de la literatura polonesa en general i del romanticisme en particular, autor també de nombroses obres teatrals. El 1831 (durant la insurrecció de novembre) va abandonar el Regne de Polònia viatjant amb una missió del govern nacional a París i ja no hi va tornar. Va viure a l'ombra de Mickiewicz, i va dedicar pràcticament tota la seva obra a polemitzar amb el seu adversari. Fruit d'aquestes polèmiques són les millors obres del romanticisme polonès, com ara el drama *Kordian* (que polemitzava amb *Els avantpassats* de Mickiewicz), *Fantazy* (que crea una imatge de la societat polonesa contrària a la creada per Mickiewicz a *Pan Tadeusz*), *Balladyna* (un subtil joc literari en què J. S. juga amb la tradició literària tan polonesa com universal), el poema digressiu *Beniowski* (en què J. S. expressa la seva consciència de la crisi del romanticisme, polemitzava amb els seus creadors, els crítics, els lectors i es rebel·la contra les imposicions de l'estètica i la poètica romàntiques), el poema en prosa *Anielli* (que ofereix una visió diferent de la de Mickiewicz sobre els patiments de l'emigració), etc. Al final de la seva vida J. S., influït per les idees messiàniques, crea un sistema místic propi que expressa primer en el poema en prosa *Genesis z ducha [Gènesi de l'Esperit]* i després en l'inacabat poema *Król-Duch [El Rei Esperit]*. Les darreres obres de J. S. no van ser enteses pels seus contemporanis, ja que de fet trencaven amb l'estètica romàntica i anunciaven la poètica simbolista.

¹⁵⁵ Zaleski Józef Bohdan (1802-1886). Poeta. Després de participar en la insurrecció de novembre de 1831 va emigrar a París, on va participar activament en la vida de l'emigració polonesa. En els seus poemes rítmics, tristos i malenconiosos, que imiten els gèneres de la literatura popular ucraïnesa (*dumki*), aprofita la riquesa del folklore i de la fantasia popular i idealitza la imatge de la Ucraïna rica i salvatge i l'esperit de la llibertat dels cosacs. La seva poesia, plena de senzillesa i d'encant romàntic, que tracta el tema de la germanor dels pobles, li va fer guanyar molta popularitat i l'admiració dels seus contemporanis.

A part d'ennobrir i universalitzar la cultura popular, el romanticisme va donar una gran importància al món de la naturalesa. La capacitat constant de renéixer provava, segons els romàntics, el caràcter espiritual de la natura, que era per a ells un ésser primitiu, misteriós, sempre viu i creatiu i que exercia una important influència en els homes, en el seu esperit i en la seva manera de percebre el món. Ara bé, la natura que omplia les pàgines dels poetes romàntics polonesos i que determinava els caràcters i els destins dels seus protagonistes era la natura dels *Kresy*: la suau, dolça i acollidora del nord, i la salvatge, amenaçadora i d'espais il·limitats del sud.

La natura dels confins complia també un altre propòsit important de la literatura del romanticisme: proporcionava exotisme. Pel seu caràcter primitiu era al mateix temps pròpia i diferent, coneguda i fascinant. Els romàntics van atorgar a la cultura primitiva i a la bellesa de la natura no contaminada per l'home un valor excepcional. En la poesia romàntica l'esfera de l'exotisme va estar dominada per l'Orient en general, i en el cas de la poesia polonesa l'exotisme dels deserts i del món àrab era substituït sovint per l'exotisme "casolà", és a dir, per l'estepa, pels cosacs i pels tàrtars. Els romàntics polonesos, molts dels quals eren originaris de Podòlia o Ucraïna (els poetes Antoni Malczewski, Juliusz Słowacki, Józef Bohdan Zaleski i Seweryn Goszczyński, i el novel·lista Henryk Rzewuski),¹⁵⁸ van enriquir el ventall europeu de paisatges romàntics justament

¹⁵⁶ Malczewski Antoni (1793-1826). Poeta, militar i viatger. Va ser el primer polonès que va fer el cim del Mont Blanc. Autor de la primera novel·la en vers en la literatura polonesa, *Maria* (editada el 1825), considerada una obra mestra.

¹⁵⁷ Goszczyński Seweryn (1801-1876). Poeta. Participant actiu en la insurrecció de novembre de 1831, després de la seva derrota va haver d'abandonar el Regne de Polònia i es va establir a la Galítzia austríaca. Perseguit per la policia, va emigrar a París, on va conèixer Mickiewicz i Słowacki. Va tornar a les terres poloneses el 1872 i es va establir a Lvov (Galítzia), on va viure fins a la mort. Les seves obres (els poemes lírics de Humań, la novel·la en vers *Zamek kaniowski* [*El castell de Kaniów*], etc.) estan impregnades de radicalisme polític, social (hi apareix sovint el motiu de la venjança) i patriòtic.

¹⁵⁸ Rzewuski Henryk (1791-1866). Escriptor i publicista, fill d'una de les famílies aristòcrates poloneses més il·lustres, procedent i afincada a Ucraïna. Va ser un personatge controvertit que representava el conservadurisme extremista i la lleialtat prussesa a l'època entre les dues insurreccions contra Rússia, quan a les terres poloneses regnava l'ambient del patriotisme romàntic. H.Rz. va convertir en gènere literari consagrat i va perfeccionar la "xerrada noble", gènere iniciat espontàniament per Jan Chryzostom Pasek al segle XVII. El recull de relats *Pamiętki JPana Seweryna Soplicy* [*Memòries de l'Excel·lentíssim Senyor Seweryn Soplica*] (París, 1839) està ambientat a les terres dels confins orientals i explica en una sèrie de divertides anècdotes la vida de la noblesa del segle XVIII. Els relats estan units per un mateix narrador i per un estil viu, barroc i exagerat. El contingut patriòtic i antirus de les *Memòries...* quedava en clar

amb l'estepa, que igual que el mar o el cim d'una muntanya proporcionava una sensació semblant a la de tenir una llunyania sense límits davant dels ulls o el món als peus. Era un espai que permetia fer volar el pensament i la imaginació amb llibertat. Sovint apareix com un espai immens i buit que desperta el sentiment de malenconia, com en el poema de Zaleski *L'esperit de l'estepa*.

Vent de l'estepa, alè diví,
El meu tàlem aeri,
Com per un senyal, en un instant,
Com en una mortalla, envolta la vista en la boira,
I a poc a poc, xiulet rere xiulet
Volant a l'oïda xiuxiueja,
Una nota salvatge, trista, trista,
I més trista encara, sinistra.¹⁵⁹

Amb la imatge de l'estepa els poetes hi associaven sovint la fascinant sensació de solitud que sent l'home integrat a la natura. Una solitud que li permet sentir la proximitat de Déu.

Déu! Qui no t'ha sentit als camps blavencs
D'Ucraïna, on l'ànima tan trista es posa [...]¹⁶⁰

Però potser el més important de la imatge de l'estepa en la poesia romàntica polonesa és que encarnava la idea de la total llibertat de l'home.

desacord amb les teories polítiques de H. Rz., segons les quals Polònia havia de ser absorbida per Rússia i la nacionalitat polonesa havia de diluir-se en el "mar eslau". Tampoc era coherent amb aquesta teoria el postulat de H. Rz. de desenvolupar la literatura nacional sobre la base d'elements propis continguts en la tradició noble.

¹⁵⁹ZALESKI, J.B. *Duch od stepu*, <http://monika.univ.gda.pl/~literat/bogdan/0002.htm>:

Wiatr stepowy, tchnienie Boże –
Napowietrzne moje łożo,
Jak na hasło –mkniem rwiem –
Wzrok otula w mgle – jak w płótnie,
Posuwisciej –świsz za świstem.
Jakaś nutę dziką –smutnie –
Coraz smutniej – smutniej – głucho –
Pogwizduje w lot na ucho.

¹⁶⁰ SŁOWACKI, J. (1996). "Beniowski, Pieśń V", a: *Wiersze i poematy*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 337:

Boże! Kto Ciebie nie czuł w Ukrainy
Błękitnych polach, gdzie tak smutno duszy [...]

Aquesta idea es corresponia molt bé amb el tradicional amor per la llibertat dels nobles polonesos, “que se sentien iguals als reis”, i amb el mite fundacional de la noblesa polonesa, que es creia descendent de la tribu nòmada i lliure dels sàrmates. En els temps en què Polònia i els polonesos no podien gaudir de llibertat, aquesta imatge prenia un profund sentit simbòlic tant en el pla personal com en el col·lectiu.

Inclinat com una fletxa sobre la sella alta,
Agafat al cavall, l'àgil cosac aguaita;
I es llança camps a través el rei del desert
I estepa i cavall, cosac i nit, són ànima salvatge.
Oh! Qui pot negar-li córrer com el vent?
Ni rastre! Ningú l'atraparà a la seva estepa.¹⁶¹

La imatge de l'estepa es repeteix molt sovint en la poesia romàntica polonesa. És com si aquests immensos espais buits estiguessin amarats de valors espirituals i, d'alguna manera, santificats. Santificats per les tombes dels avantpassats, dels cavallers polonesos, defensors dels *Kresy*, que encarnaven la idea del patriotisme polonès.

Els romàntics atribuïen molta importància a la tradició nacional entesa, per una banda, com una unió espiritual entre les generacions mortes i vives que es donen suport mútuament, i, per l'altra, com un conjunt de valors i mites nacionals que permeten preservar la identitat nacional en temps de manca de llibertat. La imatge dels *Kresy* i de l'estepa ucraïnesa encaixaven perfectament amb aquests dos propòsits: eren territoris sembrats de les tombes dels heroics defensors de la pàtria que recordaven el gran passat polonès i, al mateix temps, encarnaven el mite de la unió primordial, ja que simbolitzaven la convivència pacífica i voluntària de diferents pobles en un únic organisme estatal.

¹⁶¹ MALCZEWSKI, A. (1922). *Marja. Powieść ukraińska*, cant I, III, Cracòvia, Krakowska Spółka Wydawnicza, pàg. 6:

I jak strzała schylony na wysokiej kuli,
Czai się zwiczny kozak, do konia się tuli;
I przez puste bezdroża król pustyni rusza
A step – koń – kozak – ciemność – jedna dzika dusza.
O! któż mu tam przynajmniej pohulać zabroni?
Zginał – w rodzinnym stepie nikt go nie dogoni.

Sota les plomes dels poetes de l'escola ucraïnesa, que en les seves obres evocaven sovint la història polonesa, Ucraïna hi apareixia com un país mític, una extensa terra de gent lliure dins de les fronteres de l'antiga República de les Dues Nacions, habitada per cavallers defensors de la pàtria i la fe cristiana davant de les invasions tàrtares.

Òbviament, Ucraïna és present en la majoria d'obres importants dels poetes de l'escola ucraïnesa. Potser l'obra més ucraïnesa i que més va contribuir a la mitificació d'Ucraïna en la literatura polonesa és la novel·la en vers *Maria*, d'Antoni Malczewski, que du com a subtítol el gènere a què pertany: *novel·la ucraïnesa*.

Malczewski, encara que en aquesta obra planteja els mateixos temes bàsics que Mickiewicz: el destí i el lloc de l'home en el món i en la història, ho fa amb una òptica del tot diferent. Si els protagonistes de Mickiewicz, malgrat els seus drames, tenien una fe profunda en l'ordre diví i en el sentit de la vida, els personatges de *Maria* estan subjectes a un destí cec i cruel. La seva història demostra que la sort de l'home no depèn d'ell i que no hi ha justícia. El poema de Malczewski, profundament pessimista, representa la cara obscura del romanticisme polonès, que és obra dels poetes integrants de l'escola ucraïnesa.

La història de Maria està basada en un fet real que va commoure l'opinió pública polonesa uns decennis abans que Malczewski escrivís el poema. El magnat Stanisław Szczęśny Potocki es va casar secretament amb Gertruda Komorowska, filla d'una casa noble, però de categoria molt inferior. El pare del nuvi no va acceptar el matrimoni i va fer assassinar la nora. En la realitat, el desafortunat marit va acatar la voluntat del pare i la família de la noia morta va acceptar una indemnització en diners.

Malczewski va aprofitar aquest succés per transformar-lo en una història romàntica a l'estil baironià. Va canviar els noms i els caràcters dels protagonistes, i també part dels esdeveniments. Waclaw és un heroi romàntic tràgic que estima la pàtria i la seva dona. L'assassinat de Maria es produeix justament quan Waclaw i el pare de Maria estan complint amb el seu deure patriòtic lluitant contra els tàrtars. El pare de la noia, un noble patriota, mor de tristesa després de la mort de la seva filla. La tragèdia culmina quan Waclaw s'assabenta que Maria va ser

assassinada per ordre del seu pare i en un rampell de desesperació i venjança el mata.

Malczewski va utilitzar aquesta història per construir una visió filosòfica de la història nacional i una concepció tràgica del fat humà. La sort de Maria i Waclaw mostra la solitud i la impotència dels individus davant dels altres homes i de la ironia del destí. En aquest poema, que es considera l'obra més pessimista del romanticisme polonès, cada un dels elements: l'home, la natura i la història, crea la mateixa atmosfera de desesperació. I la trista i malenconiosa estepa ucraïnesa esdevé el símbol tràgic del món.

A *Maria* Malczewski va fer servir tota una sèrie d'imatges mítiques relacionades amb els *Kresy* que a partir d'aleshores es van convertir en especialment recurrents i evocadores, primer en el romanticisme, i després, a causa de la poderosa influència romàntica en la literatura polonesa posterior, en totes les altres èpoques literàries fins avui.

La primera d'aquestes imatges, suggerida pel mateix subtítol, és la d'Ucraïna, que encarna, per una banda, el mite de l'Arcàdia perduda i, per l'altra, el de l'etern retorn. La imatge idealitzada dels cosacs, inseparables del paisatge de l'estepa, transmet la idea d'una llibertat sense límits i, per tant, expressa el mite fundacional, el de l'origen sàrmata de la noblesa polonesa. Malczewski evoca també la imatge mítica de l'antiga Polònia i del passat cavalleresc dels polonesos. Aquesta darrera imatge va ser molt desenvolupada pels romàntics, sobretot en les obres de Juliusz Słowacki.¹⁶²

El missatge contingut en *Maria* és l'obligació de recordar el passat. Perquè el sacrifici dels avantpassats no sigui inútil, perquè el seu exemple segueixi servint la causa nacional, és indispensable la memòria. No s'han d'oblidar els antics cavallers, ni l'antiga Polònia, poderosa, multinacional i lliure. La memòria és l'únic tribut que es pot pagar als avantpassats en agraïment als seus mèrits. Encara més, la memòria es pot convertir en una força vital que conduirà les noves generacions a la lluita per la llibertat del país.

¹⁶² Beniowski, *Książd Marek [El pare Marek]*, *Duma o Waclawie Rzewuskim [Duma sobre Waclaw Rzewuski]*.

I per recordar la gran història polonesa i els sacrificis dels avantpassats era imprescindible recordar els confins orientals i els seus defensors. Era allí, a l'estepa ucraïnesa, on residia el centre de la polonitat.

Amb obres com *Maria* el romanticisme va crear uns models de comportament que tenien les seves arrels en la tradició i que va saber imposar a la societat. Es va produir un fenomen que Maria Janion anomena “la imposició mítica” i que consisteix que la literatura, que a Polònia va tenir un poder excepcional al llarg dels segles XIX i XX, va imposar al subconscient col·lectiu el convenciment que a través de la mort s'entra en la història i s'aconsegueix la grandesa i la immortalitat.¹⁶³ Fins i tot escriptors molt posteriors al romanticisme i que van polemitzar amb la consciència romàntica no es van saber escapar de la idea que “ha de morir el que ha de viure”.¹⁶⁴

Els poetes de l'escola ucraïnesa, a part d'introduir en la seva obra paisatges, motius i temes prestats de la història dels cosacs i del folklore ucraïnès, també van assimilar els gèneres i l'estil de la literatura popular ucraïnesa (*duma*,¹⁶⁵ *dumka*)¹⁶⁶ i van crear d'aquesta manera una proposta romàntica de la literatura nacional semblant a la de Mickiewicz. El crític literari de l'època Aleksander Tyszyński, autor de la teoria de les escoles regionals en la poesia, va caracteritzar així l'escola ucraïnesa:

L'esperit i l'estil de l'escola ucraïnesa són del tot diferents de l'esperit i l'estil de l'escola lituana, i encara més de les altres poesies poloneses. El contingut preferit de les obres dels poetes ucraïnesos són imatges sinistres, salvatges i sagnants de crims; [...] Els temes i les imatges de l'escola ucraïnesa han creat en molts sentits un nou món en la poesia polonesa; els atamans,¹⁶⁷ els cosacs, els tàrtars, les estepes, els salts d'aigua, les canoes, els pobles i els rius ucraïnesos són motius que s'han

¹⁶³ Cf. JANION, M. (2000). “Rozmowa na koniec wieku. O duszy”, a: *Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi*, Varsòvia, Wydawnictwo Sic! S.c..

¹⁶⁴ “Umierać musi, co ma żyć”, coneguda cita del drama de Stanisław Wyspiański *Noc listopadowa [Una nit de novembre]* (1904) que resumeix el significat de l'obra. La tragèdia i la derrota de la insurrecció de novembre anuncia la futura victòria. El sacrifici i la mort no són vanes, encara que són inevitables. Són una necessitat històrica que dona esperances per al futur.

¹⁶⁵ *Duma*. Nom que es donava al segle XIX a la poesia èpica ucraïnesa.

¹⁶⁶ *Dumka*. Cançó popular ucraïnesa de caràcter elegíac o semblant a una balada; trista i nostàlgica, amarada de motius del paisatge i del folklore ucraïnès. Gènere imitat pels romàntics polonesos de l'escola ucraïnesa.

¹⁶⁷ Ataman. Nom d'un càrrec militar cosac.

deixat sentir i veure per primera vegada en les seves obres. L'estil dels poetes ucraïnesos és desigual, incorrecte, fosc.¹⁶⁸

Un altre crític literari i integrant ell mateix de l'escola ucraïnesa com a novel·lista, Michał Grabowski,¹⁶⁹ justificava l'existència d'aquest grup de la següent forma:

El seu dret de fundar una escola pròpia no es basa en el fet que escullin com a contingut de les seves obres temes de la història d'aquesta terra, sinó més aviat perquè adopten totalment l'esperit i el color de l'autèntica poesia ucraïnesa, una de les branques més perfectes de la poesia popular eslava. [...] els poetes ucraïnesos polonesos han adoptat aquesta característica molt sincerament, l'han nacionalitzat; l'entenen profundament, perquè a tots ells els és familiar i per a molts els ve de família.¹⁷⁰

¹⁶⁸ TYSZYŃSKI, A. (1837). "O szkołach poezji polskiej", a: *Amerykanka w Polsce*, Petersburg, citat per MAKOWSKI, St. (1995). *Romantyzm*, Varsòvia, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, pàg. 210:

Duch i styl ukraińskiej szkoły różne są zupełnie od ducha i stylu szkoły litewskiej, a bardziej jeszcze od innych poezji polskich. Ponurość, dzikość, krwawe obrazy, zbrodnie są ulubioną, powszednią poetów ukraińskich treścią; [...] Przedmioty i obrazy ukraińskiej szkoły z wielu względów świat nowy dla poezji polskiej stworzyły; atamany, Kozaki, Tatarzy, stepy, porohy, czajki, ukraińskie miasteczka i ukraińskie rzeki po raz pierwszy dały się słyszeć, dały się widzieć w jej tworach. Styl ukraińskich poetów wszędzie nierówny, niepoprawny, ciemny.

¹⁶⁹ GRABOWSKI, M. (1804-1863). Crític literari, novel·lista i publicista. Contrari a la conspiració política, va evolucionar cap a les posicions ultraconservadores. Considerava la pèrdua de la independència nacional com a definitiva i deixava als seus compatriotes l'autonomia només en qüestions de llengua i cultura i atribuïa al règim tsarista una missió moral i civilitzadora a Europa. En la seva concepció de la literatura nacional el paper clau el tenia la tradició vinculada només a la noblesa com a únic grup social dotat de consciència històrica. Atribuïa molta importància al folklore, sobretot ucraïnès, tot i que, contràriament als altres escriptors romàntics, no considerava l'art popular com a centre de la cultura nacional. Es va convertir en apòlogista de la cultura i l'estil de vida de la noblesa i el gènere literari que segons ell expressava millor els trets nacionals polonesos era la "xerrada noble". Les seves obres més importants sobre la literatura romàntica són: *Literatura i krytyka [Literatura i crítica]*, *O poezji XIX wieku [Sobre la poesia del segle XIX]*, *O szkole ukraińskiej poezji [Sobre l'escola ucraïnesa de poesia]*. Va publicar també unes novel·les històriques sobre el passat de les terres rutenes en què plasmava el model de la literatura nacional proposat en els escrits crítics, entre elles: *Koliszczyzna i stepy [La koliszczyna i les estepes]*.

¹⁷⁰ GRABOWSKI, M. (1840). *Literatura i krytyka*, vol. I, citat per MAKOWSKI, St. (1995), *Op. cit.*, pàg. 210:

Ich prawa do stanowienia osobnej szkoły zasadzają się nie na tym, że obierają na treść swoich utworów przedmioty z historii tej ziemi, ale raczej, że przyjmują całkiem duch i barwę właściwej poezji ukraińskiej, jednej z najdoskonalszych gałęzi samorodnej poezji słowiańskiej. [...] polscy poeci ukraińscy przejęli tę właściwość szczerze, unarodowili ją sobie; rozumieją ją głęboko, bo jest dla nich wszystkich domową, dla wielu rodzinną.

El primer que va introduir el món ucraïnès en la poesia polonesa romàntica va ser Józef Bohdan Zaleski, autor de *dumki*, balades i cançons basades en motius històrics i folklòrics ucraïnesos. Zaleski, molt apreciat pels seus contemporanis i anomenat “el rossinyol de l’escola ucraïnesa”, com tots els romàntics construïa el seu món poètic dels elements més pròxims, més familiars i més estimats procedents del folklore de la seva terra natal. En la seva poesia, trista, melòdica i malenconiosa, Ucraïna apareix personificada com a mare, una imatge significativa si es té en compte que Zaleski va quedar orfe de mare acabat de néixer i va passar part de la infantesa a casa d’un curandero a la vora del Dnièper. Aquests anys li van permetre establir uns profunds lligams sentimentals i emotius amb la natura i el poble d’Ucraïna.

En la perspectiva de Zaleski, el país de la seva infantesa era un idealitzat món en què l’home convivia amb la natura, una terra habitada per un poble no contaminat per la civilització i que cultivava la memòria del passat cavalleresc i cosac. Al contrari del que feien altres poetes de l’escola ucraïnesa, fascinats pels dramàtics conflictes propis d’Ucraïna, Zaleski tocava molt rarament el tema de les lluites fratricides, en canvi insistia sovint en el motiu de la germanor poloneso-ucraïnesa durant les guerres contra els turcs i els tàrtars. Va crear la imatge d’una Ucraïna arcàdica que es va guanyar molta popularitat entre els seus contemporanis i que va ser transmesa a les següents generacions, sobretot perquè molts dels seus poemes es coneixien en forma cantada. En les estilitzacions i paràfrasis de les cançons populars ucraïneses, Zaleski va aconseguir recrear un ambient molt particular d’Ucraïna i també el caràcter mèlic de la poesia popular ucraïnesa.

Molt diferent és la imatge del món ucraïnès creada per Seweryn Goszczyński, influïda sens dubte per les conviccions polítiques i socials radicals de l’autor. Goszczyński es va donar a conèixer com a activista polític i publicista compromès amb la causa de l’alliberament nacional, que ell vinculava amb la revolució social. Va participar activament en la insurrecció del novembre de 1830 i després del seu fracàs va haver d’exiliar-se, primer a la Galítzia austríaca i més tard a París. És autor d’abundant poesia de temàtica revolucionària i patriòtica, però l’obra que li va aportar més fama i el va situar entre els autors romàntics de

primera fila va ser la novel·la en vers *El castell de Kaniów*,¹⁷¹ editada el 1828. El tema de l'obra està extret de les llegendes populars ucraïneses que guardaven memòria de les revoltes populars del 1768 a Ucraïna, la *koliszczyzna*.

Goszczyński, però, va aprofitar el folklore ucraïnès no només per construir l'argument de l'obra, sinó també per introduir-hi la cosmovisió popular, amb les seves creences sobre la unió entre el món terrenal i el món dels morts i entre l'home i la natura. La natura d'Ucraïna, igual que en les obres dels altres representants de l'escola ucraïnesa, té una importància cabdal en la formació dels caràcters dels protagonistes, indomables, amants de la llibertat, orgullosos i temeraris.

La superfície d'unes desenes de milles d'Ucraïna conté una encantadora diversitat. Boscos i barrancs, que formen la major part d'aquesta província per la banda del riu Boh; roques de granit a la regió de Humań, Bohusław i Korsuń; selves de pins, pujols boscosos, rius envoltats d'aiguamolls, com entre Moszne i Smiła, abundants aigües al Boh, al Dnièper i als nombrosos pantans i llacs, l'inici del mar d'estepes; en poques paraules: sorral·ls erms i camps fertilíssims, aigües cristal·lines i pantans inaccessibles, bosquets amables i selves seculars, valls silencioses i tossals interminables; boscos intransitables i estepes il·limitades es van aplegar aquí per oferir un gran festí de la natura. No és gens estrany, doncs, que consideri aquest país com potser el més bell de l'antiga Polònia; no és gens estrany que una terra així hagi influït els seus habitants i hagi donat una nació que es pot situar entre les més valentes. N'hi prou de sentir les seves llegendes, els seus cants històrics, n'hi ha prou de veure els seus camps plens de tombes, per estar d'acord amb la meva opinió.¹⁷²

¹⁷¹ *Zamek kaniowski*.

¹⁷² GOSZCZYŃSKI, S. (2002). "Kilka słów o Ukrainie i rzezi humańskiej", a: *Zamek kaniowski*, Cracòvia, Universitas, pàg. 91-92:

Powierzchnia kilkudziesięciu mil Ukrainy mieści w sobie najmilszą różnorodność. Lasy i jary płaszczyn, składających większą część tej prowincji od strony Bohu; skały nadbrzeżne z granitów, jak okolica Humania, Bohusławia i Korsunia; sosnowe bory, lesiste wzgórza, całe rzeki w bagnach, jak między Mosznami i Smiłą, okazałe gromady wód Bohu, Dniepru, licznych stawów i kilku jezior, zaczynające się morze stepów; jednym słowem: piaski i najżyźniejsze w świecie łąny, najprzejrzystsze wody i bagna niedostępne, wesołe laski i odwieczne puszcze, ciche doliny i olbrzymie wzgórza; bory nieschodzone i stepy nieprzejrane, zgromadziły się tu, jakoby na pojednawczą przyrody ucztę. Nie dziw, że taką krainę uważam za najpiękniejszą może w dawnej Polsce; nie dziw, że taka ziemia wpłynęła na swoich mieszkańców i wypiastowała naród, mogący stanąć między najdzielniejszymi. Dostyc słyszeć jego podania, jego dumy historyczne, dostyc obejrzeć pola najeżone mogiłami, aby przystać na moje zdanie.

La novel·la poètica de Goszczyński és fruit de la fascinació de l'autor per la seva terra natal, per la natura, el poble i la cultura ucraïnesos. La novel·la està enfocada des de l'òptica ucraïnesa i representa un dels episodis més sagnants en la història comuna dels polonesos i ucraïnesos: la rebel·lió cosaco-ucraïnesa, la *koliszczyzna*. L'argument se centra en el destí del cosac Nebaba, que s'uneix al destacament rebel de l'ataman Szwaczka per venjar-se del comandant polonès del castell de Kaniów per haver-li arrabassat la seva estimada Orlika. Amb un encès discurs, en què recorda als cosacs els greuges que han patit per culpa dels senyors polonesos, Nebaba aconsegueix que una part del destacament es passi al seu bàndol. Però l'altra part del destacament, comandada per Szwaczka, arriba primer a Kaniów i hi organitza una matança en què moren tots els habitants del lloc. Al castell incendiat per Szwaczka també hi mor Orlika després d'haver matat el seu marit polonès. Nebaba, arran d'una batalla perduda contra l'exèrcit polonès, mor empalat enmig de les restes fumejants de la ciutat cremada.

El protagonista, Nebaba, uneix en si els trets típics d'un ataman cosac orgullós, valent i amant de llibertat, i d'un heroi baironià, un rebel que carrega amb el sentiment de culpa per haver comès un crim (va seduir i va intentar assassinar la boja Ksenia, que el persegueix en forma de fantasma fins a la mort).

La motivació dels esdeveniments és doble. Per una banda, la rebel·lió té una justificació social (l'opressió i l'explotació del poble ucraïnès pels senyors polonesos), però, per l'altra banda, és l'exemplificació de la visió fatalista del destí humà. D'acord amb aquesta cosmovisió, l'home està condemnat al mal, que és una força activa sempre present al món i que es manifesta tant en actes individuals, com en accions col·lectives de rebel·lió i de càstig.

El tema principal d'*El castell de Kaniów* i de l'assaig *Unes paraules sobre Ucraïna i sobre la matança de Humań*, amb què Goszczyński va acompanyar la seva novel·la poètica, és la conversió del paradís en l'infern. Per crear la imatge infernal del món l'autor fa servir "l'estètica de l'horror"; l'acció de l'obra es desenvolupa enmig de sang, violència, assassinats, incendis; tot això a causa d'homes, elements naturals i forces infernals desfermats.

Com ja s'ha dit, des del segle XVI la imatge d'Ucraïna ha estat impregnada de fatalisme, de catastrofisme, del sentiment d'un dolorós

desdoblament entre el bé i el mal i de la constant presència o pressentiment de la derrota. Goszczyński es va valer de la imatge apocalíptica d'Ucraïna per crear la seva pròpia filosofia de la història segons la qual la nit i el mal regnen sobre el món i els homes que, de tant en tant, cauen en la bogeria i en “el cercle viciós del crim”.¹⁷³

Juliusz Słowacki, un dels tres poetes romàntics polonesos que es van guanyar el sobrenom de poeta-profeta, també va néixer a Ucraïna i va ser inclòs pels crítics de l'època dins l'escola ucraïnesa de poesia.

Słowacki, com gairebé tota l'elit cultural i literària del país, després de la insurrecció de 1830 es va exiliar a París. I, com tots els romàntics, va dedicar gran part de la seva obra a recordar els paisatges de la infantesa i el passat associat a aquests paisatges. La pàtria que conservava en la memòria i que plasmava en la seva obra sempre que recordava Polònia era la terra ucraïnesa.

Segons el pensament romàntic, la natura era la manifestació del poder creador de Déu i els rastres que hi deixaven els homes eren el record de les generacions passades. I és així com veia la natura d'Ucraïna Słowacki, que descobria en els seus paisatges els vestigis d'una història complicada i dramàtica. Sens dubte, l'obra més significativa en aquest sentit és el poema digressiu *Beniowski*, obra, per cert, considerada com un dels assoliments poètics més importants de la poesia polonesa. Es tracta d'un poema l'argument del qual està situat a Ucraïna durant la confederació de Bar. El tema de la confederació de Bar (1768-1772) era molt popular entre els romàntics, que la interpretaven com el primer acte de la lluita per la independència nacional. Un segon tema, lligat amb el primer, és el de la *koliszczyzna*, la rebel·lió cosaco-ucraïnesa que va coincidir en el temps amb la confederació.

Encara que la part argumental del poema és, de fet, un pretext per polemitzar amb els crítics literaris i els lectors, per analitzar l'estat de la literatura romàntica i per proclamar la independència del propi camí literari del poeta, l'elecció del protagonista, del tema i del lloc on queda situada la trama principal no és casual.

¹⁷³ Cf. JANION, M. (1988). “Cierń i róża Ukrainy”, a: *Wobec zła*, Chotomów, Verba.

El fet que l'acció inicial estigui situada a la regió de Bar fa reviure la llegenda d'Ucraïna com a terra que conserva la memòria històrica dels polonesos. Es tracta d'una terra sembrada de les tombes dels seus heroics defensors, que aquí s'anomenen *kurhan*¹⁷⁴ i que són un dels elements constants i característics del paisatge. Això fa que els vius sempre notin la presència dels morts i que la unió entre el món dels vius i dels morts es torni quelcom real. El passat i la memòria dels cavallers caiguts a les batalles, adormits sota terra amb les seves armes i armadures, són recordats en els cants populars per cantants ambulants, una mena de trobadors que s'encarreguen de mantenir viva la tradició cavalleresca. I a Ucraïna la tradició guerrera no separa els polonesos dels ucraïnesos, sinó que testimonia l'existència d'una unió de voluntat i de forces en la lluita comuna contra els tàrtars i els turcs.

És el present representat en l'obra el que apareix més complicat i gens unívoc. En principi, a Bar són els polonesos els que defensen la pàtria, la fe i la llibertat contra els afanys imperials russos, però a *Beniowski* no hi falta el personatge del polonès traïdor contrari a la confederació (Tadeusz Dziejuszycy), ni el personatge del cosac (Sawa Celiński), que s'uneix a la lluita del polonesos. Les divisions, per tant, no són senzilles i no sempre corresponen a la pertinença nacional o social dels participants en els esdeveniments.

El model del protagonista principal de l'obra, Maurycy Beniowski, està basat en un personatge real, un extravagant noble d'origen hongarès, participant en la confederació de Bar, posteriorment desterrat a Kamtxatka, que després de fugir del seu confinament i de viure innumbrables aventures, va morir com a rei de Madagascar en una batalla contra els francesos. Słowacki va aprofitar alguns fets de l'agitada vida de Beniowski extraient-los de les seves memòries publicades a París, però va polonitzar el personatge, el va lligar amb la tradició històrica polonesa i amb l'ambient de la petita noblesa, convertint-lo en un típic noble dels confins orientals (de Podòlia). La participació en la confederació de Bar converteix el jove Beniowski, irreflexiu i despreocupat, en un patriota conscient, i obre davant d'ell un futur heroic nodrit per un passat no menys heroic.

¹⁷⁴ *Kurhan*. Tomba en forma de monticle de terra; el nom polonès ve de l'ucraïnès i aquest del turc *kurgan*. (jardí).

En els fragments escrits els anys 1844 i 1846, és a dir, cap al final de la redacció de l'obra, són fàcilment detectables idees relacionades amb la historiosofia creada per Słowacki sobre la gènesi de l'esperit. D'acord amb la seva filosofia, cada esperit nacional crea una forma pròpia d'organització socionacional que no pot ser traïda, ja que trair-la i adoptar unes formes organitzatives alienes condueix a la catàstrofe. És el cas de Polònia, que va intentar abandonar el seu sistema secular d'unanimitat parlamentària i el dret de l'individu d'oposar-se a la voluntat de la comunitat (*liberum veto*) i adoptar el sistema parlamentari europeu, aliè al seu esperit. No és casual, doncs, que Słowacki escollís l'episodi de la confederació de Bar per situar-hi l'acció de la part argumental de *Beniowski*, perquè els confederats de Bar eren justament defensors del vell ordre propi de la república dels nobles i de la democràcia nobiliària. La república dels nobles abastava els vastos territoris polonesos, lituans, bielorusos i ucraïnesos, però els defensors del vell ordre provenien gairebé tots dels confins orientals i no és gens estrany que escollissin per a la seva rebel·lió un lloc lligat a la tradició heroica polonesa i que el convertissin en el centre de defensa de la quinta essència de la polonitat.

Si la imatge dels confins sud-orientals, els que corresponen al territori de la Ucraïna d'avui, era una imatge bèl·lica i sovint infernal, la imatge dels confins nord-orientals, els lituans, era del tot contrària, era una imatge paradisiàca.

Jan Błoński, en analitzar la imatge de Lituània en la mitologia literària polonesa, crida l'atenció sobre l'oposició d'aquesta a la imatge d'Ucraïna. Si "el paradís polonès" es troba a Lituània, "l'infern polonès" ha estat situat a Ucraïna. Les dues imatges contràries comporten tota una sèrie d'oposicions que les caracteritzen, com ara l'idil·li i el frenesí, la pau i la guerra, la natura civilitzada i la natura salvatge, la família unida i la família dividida pels conflictes.

El mite lituà, al contrari que l'ucraïnès, mai no ha estat relacionat amb el romanticisme de la lluita, i encara menys de la conquesta. L'encant de Lituània és justament la modèstia, la senzillesa, el cel pàl·lid i la boira.¹⁷⁵

¹⁷⁵ BŁOŃSKI, J. (1987). "Polski raj", *Tygodnik Powszechny*, n. 51-52, pàg. 3:

Mit litewski, inaczej niż ukraiński! – nie wiązał się nigdy z romantyką walki, a tym bardziej podboju [...] Urokiem Litwy jest właśnie skromność, prostota, blade niebo i mgła.

La creació d'aquesta imatge mítica, idealitzada, de Lituània com a paradigma de la polonitat la devem sens dubte a Adam Mickiewicz. Encara que Lituània és l'escenari de pràcticament totes les obres de Mickiewicz, algunes de les quals no estan ambientades precisament en temps de pau, sinó que parlen de la lluita dels lituans per la seva independència (com *Grażyna* o *Konrad Wallenrod*), és la imatge de Lituània creada en l'epopeia nacional *Pan Tadeusz* la que va iniciar el mite literari del “paradís polonès”.

Pan Tadeusz és una epopeia nacional, però al mateix temps es podria classificar com a epopeia dels *Kresy*, en què s'evidencia la presència de la poètica de l'emigració,¹⁷⁶ igual que en gran part de la literatura dels confins orientals dels segles XIX i XX.

Mickiewicz la va escriure “a la recerca del temps perdut” i del món perdut i ja inexistent, el món de la infantesa. *Pan Tadeusz* és un poema ubicat, segons l'autor, al “centre de la polonitat”, a la terra polonesa, en la llengua polonesa, i representa el model polonès de l'existència. Mickiewicz el va escriure a París. Va escriure sobre Polònia, on no podia tornar, i que ni ell ni els seus lectors emigrants no podien veure. Per això es va proposar recrear Polònia amb les paraules, perquè els seus compatriotes condemnats a l'exili la poguessin veure i sentir.

L'epopeia s'inicia amb una invocació que tot polonès té interioritzada i assumida com a pròpia i que, en canvi, pot confondre qualsevol estranger:

Lituània! Pàtria meva! Tu ets com la salut.
Com s'ha d'apreciar-te, només ho sabrà el
Que t'ha perdut. Avui la teva bella
Veig i descriu perquè t'enyoro.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Cf. CZAPLEJEWICZ, E. (1987). “Poetyka literatury emigracyjnej”, *Poezja*, n. 4-5.

¹⁷⁷ MICKIEWICZ, A. (1998). *Pan Tadeusz*, Varsòvia, Prószyński i S-ka, pàg. 7:

Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie!
Ile Cię cenić trzeba, ten tylko się dowie
Kto Cię stracił. Dziś piękność Twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po Tobie.

L'acció de *Pan Tadeusz* està situada a la regió de Nowogródek (Lituània), la terra natal de Mickiewicz i el lloc on va passar la infantesa. El poeta feia servir sovint la paraula *ojczyzna* (pàtria) d'acord amb la seva etimologia, és a dir com a *ojcowizna*, la terra heretada del pare, la petita pàtria. Lituània era per a ell justament la petita pàtria i al mateix temps era una part de Polònia, composta per moltes petites pàtries com la seva. El sentiment d'amor que sentia Mickiewicz, tant per la pàtria lituana com per la polonesa, expressa una característica important del seu patriotisme, que estava més lligat a un lloc concret, a la natura, a la gent, a la llengua, que no pas a una ideologia patriòtica abstracta. En l'article "Lituània! Pàtria meva!..." l'estudiós Czesław Zgorzelski explica el motiu pel qual Mickiewicz va donar a la seva pàtria el nom de Lituània:

Adam Mickiewicz, en "el més polonès de tots els poemes" (definició de J. Kleiner) va donar a la seva pàtria el nom de Lituània. Amb aquest acte de fusió poètica va unir tots dos països per sempre. Ho va fer inconscientment, perquè, d'acord amb la percepció seva i dels seus compatriotes, es dirigia d'aquesta manera a Lituània com a part integrant (juntament amb la Corona) de l'antiga Polònia. I anomenava la seva pàtria amb el nom que li era més pròxim, el més familiar de tots, el nom de la terra dels seus avantpassats. Tenia el costum d'expressar el seu afecte pel país de la vora dels rius Neman i Vilija en gairebé totes les seves obres, començant per les més primerenques. En el poema *L'hivern urbà* ens condueix cap als "miralls de Vilija". En un altra obra es dirigeix al segon riu dels seu país: "Oh, Neman, el meu riu familiar..." Un dels poemes juvenils l'obre una invocació: "Oh, la terra de Nowogródek, el meu país natal..." I així serà fins al final de la vida. Els seus records, la imaginació i el cor estaran sempre units al país natal.

I no és gens estrany. Al cap i a la fi, a Lituània hi va passar els millors i més feliços anys de la seva joventut. Recordem la confessió feta des del patiment de l'emigració:

Només existeix un país
On hi ha una mica de felicitat per a un polonès:
És el país de la infantesa! Ell sempre serà
Sant i pur com el primer amor...

No obstant, aquest país lituano-bielorus i alhora polonès no va suposar per al poeta únicament el tresor d'uns records idíl·lics. La tradició

multiètnica i ricament variada dels confins orientals obria davant d'ell les fonts vives de la cultura popular.¹⁷⁸

L'argument de l'obra està basat en el motiu estereotipat de l'enemistat entre dues famílies nobles poloneses que es disputen una propietat. El conflicte, en què també es barregen motius polítics i patriòtics, acaba en una apoteòsica unió de tots els nobles enfrontats davant de l'enemic comú, que són les tropes russes. L'enemistat entre les dues famílies renyides es resol a través del casament dels seus descendents més joves.

L'argument que, resumit en prosa, es pot assemblar a una novel·la de Walter Scott, és, però, un pretext per recuperar, a través d'unes minucioses descripcions, un món desaparegut. Curiosament, la imatge de Polònia que crea Mickiewicz a *Pan Tadeusz* no té res a veure amb la imatge creada en altres obres del poeta, on apareix o bé com a màrtir o bé com a mare pàtria, la qual ha de ser defensada pels seus fills. Aquí, al contrari, és un país feliç i d'una bellesa extraordinària, un país de records comuns.

El mateix Mickiewicz, en una carta al seu amic Antoni Odyniec, en què l'informava que havia acabat el poema el 13 de febrer de 1834, deia que “el millor

¹⁷⁸ ZGORZELSKI, Cz. (1989). “Litwo! Ojczyzna moja!...”, *Ethos*, n. 6/7:

Litwy imieniem nazwał Mickiewicz swą ojczyznę w “najbardziej polskim poemacie” (określenie J. Kleinera). Tym aktem unii poetyckiej związał oba kraje na zawsze. Choć nieświadomie, bo – w rozumieniu własnym i rodaków – zwracał się w ten sposób do Litwy jako do integralnego (obok Korony) członu Rzeczypospolitej. Imieniem najbliższej sobie, bo rodzimej, “dziedziny” okraślał swą polską Ojczyznę. Przywiązanie do kraju znad Niemna i Wilii miał zwyczaj wyrażać w każdym niemal utworze od najwcześniejszych począwszy. W Zimie miejskiej prowadzi nad “Wiliji zwierciadła”. W innym utworze zwraca się do drugiej z rzek swego kraju: “Niemnie, domowa rzeka moja...” Jedną z ksiąg młodzieńczego poematu otwiera inwokacją: “O nowogródzka ziemio, kraju mój rodziny...” I tak będzie już do końca życia. Zawsze przypomnieniami, wyobraźnią i sercem przylegać będzie do kraju rodzinnego.

I jakże się temu dziwić? Wszak na Litwie upłynęły mu najpiękniejsze lata młodzieńczej szczęśliwości. Pamiętamy wyznanie, z udręki emigracyjnej ujawnione:

Dziś dla nas...
Jedna już tylko jest kraina taka,
W której jest trochę szczęścia dla Polaka,
Kraj lat dziecinnych! On zawsze zostanie
Święty i czysty, jak pierwsze kochanie...

Wszakże ten litewsko-białoruski, a jednocześnie polski kraj stał się dla poety nie tylko skarbcem idyllicznych wspomnień. W swej kresowej, różnoplemiennej, bogato zróżnicowanej tradycji otwierał przed nim ożywcze źródła kultury ludowej.

[del poema] són les escenes copiades de la natura del nostre país i dels nostres costums casolans”.¹⁷⁹

Encara que l'acció està situada a Lituània, Mickiewicz recorda contínuament que el poema es refereix a tot el país. El petit racó dels *Kresy*, gràcies justament al fet que pertany als *Kresy*, representa la *pars pro toto* de la desapareguda República de les Dues Nacions, i per això mateix es converteix en l'essència de la polonitat. A *Pan Tadeusz* els *Kresy* s'erigeixen en centre de Polònia i de la polonitat, es converteixen en el seu *eidos*.¹⁸⁰

En el poema de Mickiewicz es repeteix sovint la paraula *últim* (començant pel subtítol de l'obra). I és així perquè *Pan Tadeusz* representa l'antic ordre en els últims moments de la seva existència. L'obra és un intent d'eternitzar, de preservar una forma de vida que estava desapareixent, d'apartar-la del poder destructiu del temps.

Aquesta forma de vida es caracteritzava, sobretot, per l'harmonia, l'harmonia entre l'home i la natura, i també, entre els humans i el món en què els havia tocat viure. El que garantia aquesta harmonia i alhora la llibertat dels homes era la tradició basada en l'ordre natural i no en l'obligació. El poema de Mickiewicz és un gran cant a la tradició polonesa, als costums antics, a la cultura d'una casa noble, que era comuna per a tot el país (tot i que al final hi apareix l'element modern d'atorgar llibertat als pagesos).

També era pròpia de l'antic ordre tradicional la concepció de la nació, que té aquí un significat molt ampli. Un dels personatges més populars entre la noblesa poloneso-lituana és el jueu Jankiel, un emissari que treballa per a l'alliberament del país i que és capaç de despertar els sentiments patriòtics més elevats entre els polonesos. La Lituània de Mickiewicz també és una terra comuna on conviuen els nobles d'arrels diferents (autòctons i vinguts de la Corona), els tàrtars i el poble local, el bielorús. Per Mickiewicz, igual que pels romàntics en general, la nació era un concepte obert en què tenien cabuda diferents ètnies, cultures i religions.

¹⁷⁹ Citat per KOWALCZYKOWA, A. (1996). “Ojczyzna inaczej”, a: *Romantyzm*, pàg. 110.

¹⁸⁰ Cf. CZAPLEJEWICZ, E. (1996). “Literatura kresowa w znaczeniu szerszym: motyw, obraz, przestrzeń”, a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Op. cit.*

A tots els personatges de l'obra els uneix el desig i la voluntat de recuperar la pàtria lliure amb la mateixa forma que tenia abans dels repartiments, la de la gran República de les Dues Nacions. El poema acaba amb un acte de germanor entre Lituània i la Corona, que s'uneixen en la lluita comuna per la llibertat.

"El país de la infantesa" recuperat per Mickiewicz a *Pan Tadeusz* és un país idíl·lic, un país utòpic on regna la felicitat humana. Malgrat alguns conflictes inicials i alguns drames del passat, tot aquí és pau, harmonia, convivència solidària, amistat i amor.

En aquest paradís, el paradigma de totes les relacions interhumanes és la família i el seu valor suprem és la *convivialité*, una convivència festiva, que és el que millor defineix el comportament dels protagonistes de *Pan Tadeusz*. Jan Błoński assenyala "l'harmonia de la convivència" i "l'optimisme metafísic" com els trets principals del mite lituà.¹⁸¹

Quan parlem de la "literatura dels confins", ens podem estar referint a dues coses diferents. Hi ha obres que utilitzen l'espai dels *Kresy*, hi situen l'acció, però els *Kresy* no constitueixen el tema en si, no són "el problema", només serveixen d'escenari natural o bé hi aporten els significats i els valors intrínsecs d'aquest espai històric. Aquest seria el cas de *Pan Tadeusz*, que situa l'acció a Lituània, perquè és l'espai natural de l'autor, però Lituània representa aquí part de Polònia i en cap moment se'n parla com d'una regió diferenciada de la resta del país. I la invocació a Lituània de l'inici del poema de fet és la invocació a Polònia.

Un cas totalment diferent és el de la ja esmentada obra de Wincenty Pol,¹⁸² que d'una manera conscient i premeditada va situar els *Kresy* al centre del seu interès i els va convertir en un espai simbòlic, que havia de recordar als polonesos les velles tradicions cavalleresques. Curiosament, Pol no era originari dels *Kresy*, encara que hi va passar gran part de la seva vida.

¹⁸¹ Cf. JANION, M. (1989), *Op.cit.*, pàg. 184.

¹⁸² Pol Wincenty (1807-1872). Poeta i geògraf, va participar en la insurrecció del novembre de 1830 a Lituània. A partir de 1833 va viure a Galitzia. El 1849 es va fer càrrec de la primera càtedra polonesa de geografia a la Universitat Jagellona de Cracòvia. Autor de coneguts poemes lírics amb el tema de la insurrecció de novembre. Va assolir la fama gràcies al cicle de poemes *Pieśń o ziemi naszej [Cant de la nostra terra]* i al poema rapsòdic *Mohort*. Però també té mèrits importants com a investigador dels Cárpat i creador de la geografia històrica polonesa.

Com ja s'ha dit, Pol és qui va batejar els confins sud-orientals de l'antiga República de les Dues Nacions amb el nom de *Kresy* i ho va fer en el poema rapsòdic cavalleresc *Mohort*, escrit entre 1840 i 1852 i publicat el 1854 a Cracòvia. *Mohort* és un monumental cant d'homenatge a l'últim veritable cavaller dels *Kresy*.

Aquest *Mohort* va existir realment, encara que de la seva biografia no se'n sap gaire. Va servir en l'exèrcit tota la vida protegint les fronteres dels confins sud-orientals de la República a la segona meitat del segle XVIII i va morir en una batalla el 1792, és a dir, just abans de la desaparició del país que defensava. Per obra de la seva vida dura, virtuosa i plena de sacrificis, el poema de Pol el converteix en l'últim i simbòlic defensor de l'antiga República de les Dues Nacions. Va ser una vida dedicada del tot al compliment del deure, al servei prestat a la col·lectivitat sense esperar cap premi, només per motius patriòtics i religiosos. D'aquesta manera Pol va crear el personatge d'un heroi que plasmava la idea de romandre amb fermesa en un post amenaçat amb una fidelitat inamovible als ideals i valors elegits. No és casual, doncs, que amb la mort d'aquest últim gran cavaller, morís també el món que ell havia defensat.

Igual que Mickiewicz, de qui va ser un gran admirador, Pol també va escollir com a temps de l'acció del poema els esdeveniments relacionats amb la fi del vell món i del vell ordre. La diferència consisteix que Mickiewicz descrivia "el paradís perdut", en què tot era pau i alegria, amb l'única condició de seguir l'ordre natural de les coses, mentre que Pol recordava als polonesos el deure que tenien de lluitar per recuperar les possessions territorials d'abans dels repartiments. *Mohort* tornava a fer reviure la tradició heroica lligada als confins orientals de l'Estat i convertia els nobles del segle XIX en hereus i continuadors de les virtuts cavalleresques dels defensors dels *Kresy* dels segles XVI i XVII.¹⁸³

Mohort ofereix una imatge dels confins orientals que a l'època del seu creador ja no es corresponia amb la realitat. Així que no és gens estrany que el vocable *Kresy* fos identificat amb el seu significat original (línia de posts de defensa a la frontera sud-est d'Ucraïna) durant molt pocs anys. Ja al voltant dels

¹⁸³ Cf. KOLBUSZEWSKI, J. (1994). "Kresy: Arkadia literatury popularnej", a: *op. cit.*

anys 60 del segle XIX el concepte de *Kresy* va començar a adquirir significats nous i a abastar terrenys més amplis i, en certa manera, en contra de les intencions del poeta. Per Pol els *Kresy* eren les terres situades entre el Dnièper i el Dnièster, tan importants per a Polònia i per a tota l'Europa cristiana, perquè era allí on s'havia defensat la frontera europea dels tàrtars, dels turcs i dels cosacs rebels.

Però, inesperadament, la paraula *Kresy* va fer una gran fortuna i es va convertir en un dels més importants conceptes nacionals polonesos. En poc temps es va allunyar del territori estricte i concret que li havia estat adscrit originalment i va començar a abastar cada vegada més terres que havien pertangut a la desapareguda República de les Dues Nacions, terres frontereres ja no només al sud-est, sinó també a la part est i nord-est de l'antiga Polònia. Després de la Primera Guerra Mundial, quan es va recuperar l'Estat polonès, però només amb una part dels antics confins orientals, els polonesos van parlar dels *Kresy* interiors¹⁸⁴ (els que van entrar a formar part de la Segona República de Polònia) i els exteriors¹⁸⁵ (els que van quedar incorporats a la Rússia Soviètica). La manera d'entendre avui el concepte dels *Kresy* té els seus orígens en els anys d'entreguerres.

Un altra obra de Pol que va contribuir a la idealització dels confins orientals va ser el llarg poema compost en forma de relat d'un viatge *El cant de la nostra terra*.¹⁸⁶ Si *Mohort* idealitzava una certa postura ideològica i vital i atribuïa als territoris que l'havien format una dimensió axiològica, *El cant...* representava la continuació de la llarga tradició polonesa de la idealització dels *Kresy* com a "terra que regala llet i mel".

Aquest aspecte va ser molt explotat per la literatura romàntica, que a més li va afegir l'importantíssim aspecte estètic. El regionalisme romàntic s'expressava en els elogis entusiastes de la bellesa del paisatge de les petites pàtries dels poetes dels *Kresy*, i es pot dir que gràcies als poetes romàntics en l'imaginari polonès es va arribar a identificar els *Kresy* amb la bellesa.

¹⁸⁴ Kresy wewnętrzne.

¹⁸⁵ Kresy zakordonowe.

¹⁸⁶ *Pieśń o ziemi naszej*.

El cant... de Pol va ser una contribució fonamental a la manera de veure i concebre els confins orientals per part dels polonesos fins al tractat de Riga (1921), que va establir les fronteres orientals de la Segona República. El poema, que dedica més atenció a les terres dels antics confins orientals de Polònia (i prescindeix del tot de les terres ocupades per Prússia), a part de descriure la bellesa de la seva natura i els seus paisatges, elogia també les virtuts psíquiques i culturals dels pobles que hi viuen. L'autor no amaga els greuges soferts pels pagesos autòctons dels confins, però culpa dels mals socials els magnats contagiats de costums estrangers i, en canvi, crea una imatge idíl·lica de convivència solidària entre la noblesa, que conserva l'esperit polonès, i el poble ètnicament diferent.

Per tant, no serà exagerat dir que l'obra de Pol va tenir una influència cabdal en la formació de la imatge espacial de la Polònia que els polonesos esperaven recuperar. D'altra banda, Pol també va contribuir a crear el mite de la convivència ideal dels polonesos amb les altres ètnies dels confins orientals. I és que el regionalisme romàntic, de fet, era justament el regionalisme dels *Kresy*, i els seus representants, que veien la diversitat ètnica d'aquelles terres, tendien conscientment a mantenir la seva tradicional unitat amb la resta de Polònia utilitzant el folklore i les idees eslavòfiles.¹⁸⁷

Resumint tot el que s'ha dit en el present capítol, no serà gens exagerat afirmar que el romanticisme és el veritable responsable de convertir els *Kresy* en el centre de la polonitat, en un espai ideal on es conserva l'estil de vida antic, la fe, els costums i l'esperit cavalleresc fidel als valors propis del vell món. El passat sempre està subjecte a la idealització i en el cas de Polònia aquesta idealització encara estava més justificada pel fet que el país havia deixat d'existir. Per parlar de Polònia s'havia de parlar del passat i el passat, als ulls dels emigrants, els desterrats i la gent privada del seu país i de la seva identitat, apareixia idealitzat i encarnant els mites de la terra promesa, de l'Arcàdia i de l'edat d'or. I aquests mites remetien tradicionalment als *Kresy*.

¹⁸⁷ Cf. KOLBUSZEWSKI, J. (1994). *Op. cit.*, pàg. 182.

La importància que van tenir els confins orientals per als romàntics, no en el sentit territorial, sinó simbòlic, pot ser il·lustrada pel poema *Als germans pelegrins*, escrit per Bohdan Zaleski després de la derrota de la insurrecció de 1830, que va comportar una massiva emigració de les capes il·lustrades poloneses a París.

L'emigració és la nova Ucraïna polonesa,
Sembrada d'un munt de tombes famoses,
Els *Kresy* immensos que protegeixen del moscovita
I de l'alemany...¹⁸⁸

Els *Kresy* van deixar de significar només un territori geogràfic i polític amb els seus paisatges i el seu folklore i van adoptar un significat nou, sociològic, que abastava els personatges del món polític i de la cultura que continuaven lluitant fora del país per preservar la memòria del passat i mantenir viva la idea de la unitat del país d'abans dels repartiments. S'ha de tenir en compte que a l'època romàntica els centres de cultura més importants de les terres poloneses com ara Vilnius, Krzemieniec o Lvov es trobaven als *Kresy* i que, per tant, la major part dels emigrants il·lustrats i militants de la causa polonesa a l'emigració provenien d'allà. Així que en la consciència romàntica els *Kresy* van esdevenir el símbol de la polonitat, símbol que contenia la memòria del gran passat de la República de les Dues Nacions.¹⁸⁹

¹⁸⁸ ZALESKI, B. "Do współtułaczów", poema citat per KOLBUSZEWSKI, J. (1988). *Legenda Kresów w literaturze polskiej XIX i XX w.*, a: WRZESIŃSKI, W. (ed.) *Między Polską etniczną a historyczną. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, pàg. 62:

Emigracja – to nowa polska Ukraina
Najeżona sławnymi mogiłami tyłą –
Kresy wielkie – strażnicze – i od moskwicina,
I od Niemca...

¹⁸⁹ En el capítol referent al romanticisme hem concentrat la nostra atenció en la poesia, ja que va ser el gènere literari predominant de l'època. No obstant, els *Kresy* van estar presents també en la prosa. A part dels ja esmentats escriptors Henryk Rzewuski i Michał Grabowski, qui va dedicar una gran part de la seva creació literària a les terres dels confins orientals va ser Józef Ignacy Kraszewski (1812-1887). Va escriure més de set-centes novel·les, i encara que va néixer a Varsòvia, va estudiar a Vilnius i va quedar tan fascinat per Lituània que es va dedicar a recollir materials referents a la seva història i mitologia. Alguns dels seus estudis i novel·les sobre els temes lituans van contribuir al renaixement dels sentiments nacionals lituans. Durant molts anys

5. El fracassat intent positivista d'abandonar la tradició heroica dels *Kresy*

Després de la catàstrofe que va suposar la insurrecció del gener de 1863, inspirada pel romanticisme polític, la nova generació d'escriptors, coneguda amb el nom de positivista, va intentar trencar amb l'herència d'un passat marcat per la dominació de la noblesa, que havia fet impossible el desenvolupament normal de la burgesia i havia reduït els pagesos a la categoria d'esclaus.

Els positivistes van adoptar una postura extremadament crítica respecte al passat de Polònia i van atribuir el desastre de l'antiga República de les Dues Nacions a la llibertat de què gaudia la noblesa polonesa i que havia desembocat en anarquia. Aquesta postura estava en clara oposició amb la versió romàntica de la història, que presentava Polònia com a víctima innocent dels veïns malvats i la noblesa com el baluart de la polonitat. La revisió del romanticisme literari portada a terme pels positivistes era molt severa. Encara que no negaven la grandesa dels romàntics de primera fila com Mickiewicz i Słowacki, mostraven un rebuig total de les idees messiàniques i de l'apologia de la lluita. Consideraven que el valor d'una nació no depèn de la seva independència, sinó de la seva aportació a l'economia i a la cultura. Per tant, l'obligació principal del ciutadà era, segons ells, contribuir al desenvolupament de la indústria i del comerç i donar suport a

J.I.K. va viure a Volínia, on arrendava una propietat rural i on va conèixer de prop la vida dels pagesos. Fruit d'aquesta experiència van ser unes novel·les "pageses" (*Ułana*, 1843, *Ostap Bondarczuk*, 1847, *Chata za wsią [La casa fora del poble]*, 1854) d'un marcat contingut antifeudal. A part de les nombroses obres històriques sobre els confins orientals, en la creació de J.I.K. destaca una novel·la de viatges, gènere de moda al romanticisme *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy [Records de Volínia, Polèsia i Lituània]* (1847). El que diferencia *Records...* dels altres llibres de viatges és que el seu autor no busca llocs exòtics, tan de moda al romanticisme, sinó al contrari, d'una manera del tot premeditada dedica la seva atenció "al propi país". Kraszewski no idealitza la realitat dels *Kresy*, pren nota no només de la bellesa del paisatge i de la riquesa del folklore, sinó que també constata la pobresa, la injustícia social, el subdesenvolupament d'aquelles terres (sobretot de Polèsie), on les coses no havien canviat des de feia segles. Però coneixent la realitat multicultural dels *Kresy*, el missatge que llança J.I.K. és el de la tolerància i el respecte cap a l'altre, perquè creu que és l'única garantia de la coexistència pacífica. De manera que J.I.K., igual que els seus contemporanis polonesos cultes, considera les terres dels *Kresy* com a part integrant del seu país, alhora que en les descripcions de Lituània, Polèsia i Volínia pren com a principi obligatori el respecte per les conviccions, la llengua i la cultura dels seus pobles.

l'educació per tal de canviar l'anacrònic sistema social i la mentalitat feudal caduca, que era el principal fre al progrés i a la modernització.

De la literatura els positivistes també exigien utilitat. Van rebutjar la poesia com a forma d'expressió poc lògica i el gènere literari que van considerar com a més adequat per a les necessitats de l'escriptor-ciudadà va ser la novel·la, capaç, segons ells, de transmetre millor que qualsevol altre la grandesa de la tècnica i la indústria. La novel·la havia de ser realista i reflectir la realitat més pròxima a l'entorn de l'escriptor. Es descartava la novel·la històrica, ja que el propòsit de la literatura positivista no era presentar la vida de la noblesa ni de l'aristocràcia, que eren les classes hegemòniques del passat, sinó penetrar en els ambients socials que fins aleshores no havien despertat l'interès dels literats i retratar les classes emergents: la burgesia i la gent senzilla i humil tant del camp com de la ciutat.

En principi, el programa dels positivistes estava a les antípodes dels plantejaments dels romàntics, que elogiaven l'ordre ancestral, els valors cavallerescos, la lluita armada per la llibertat i pretenien, a través de les seves obres, preservar la imatge de la unitat de totes les terres poloneses d'abans dels repartiments.

Però sorprenentment, en l'època positivista, els *Kresy* no només no van desaparèixer de la literatura polonesa, sinó que, de fet, s'hi van instal·lar definitivament. És cert que, en principi, en comparació amb el romanticisme, l'interès pels *Kresy* va minvar, i això com a resultat dels llargs anys de repressió antipolonesa duta a terme per les autoritats tzaristes després de la insurrecció de 1863, notablement més brutal que al territori del Privilinski Krai. Com a conseqüència de la política de russificació van quedar debilitats centres importants de la cultura polonesa com Vilnius, Lvov, Krzemieniec o Kíev. No obstant això, la temàtica dels confins orientals va continuar present en la literatura. A part de nombrosos autors que mostraven la situació de la petita noblesa que lluitava per preservar les seves propietats i la identitat pròpia davant de la política de russificació, dues de les màximes figures del positivisme van crear unes obres destacades que tornaven a integrar els *Kresy* en la tradició polonesa. Es tracta de

dos escriptors d'estils, plantejaments literaris i maneres de tractar els *Kresy* del tot diferents.

Eliza Orzeszkowa¹⁹⁰ és autora de nombrosos contes i novel·les ambientats al camp de l'antic Gran Ducat de Lituània, on va néixer i on va passar pràcticament tota la vida. Orzeszkowa considerava que “s’ha d’escriure només del que s’ha vist amb els propis ulls. En cas contrari, la novel·la serà pàl·lida, li faltará sang”. Els confins nord-orientals, el seu país natal, són, per tant, l’escenari natural per a l’escriptora. No són tractats com un problema, sinó com a part integrant de les terres poloneses, la polonitat de les quals no es posa en dubte en cap moment.

La seva obra, a part dels valors estètics, ètics o morals, també té valor com a document històric, ja que hi va quedar plasmada la imatge de la vida social als confins orientals de l’època (segona meitat del segle XIX). Entre les novel·les ambientades a les terres bielorrusses de l’antic Gran Ducat de Lituània destaquen *Terra baixa*,¹⁹¹ *Dziurdziowie*,¹⁹² *El pagesot*¹⁹³ i *A la vora del Niemen*.¹⁹⁴ Les primeres tres tracten dels problemes dels pagesos i s’inscriuen en el corrent del realisme crític positivista, que posava especial èmfasi en les qüestions socials més candents de l’època. Les obres d’Orzeszkowa, encara que no estan mancades de profunds interessos ètics i fins i tot metafísics (per la qual cosa se situen fora del corrent principal del pensament positivista), se centren sobretot en una de les qüestions fonamentals de la segona meitat del segle XIX, a saber, en el nivell d’educació de les capes baixes de la societat. Orzeszkowa hi descriu la vida dels pagesos dels confins orientals de Polònia, territoris sotmesos a les autoritats russes, endarrerits i subdesenvolupats, on regnen la superstició, la ignorància i

¹⁹⁰ Orzeszkowa Eliza (1841-1910). Va néixer al territori de l’antic Gran Ducat de Lituània. Les seves obres constitueixen els assoliments més importants del realisme en la literatura polonesa del segle XIX. Va debutar amb novel·les que propagaven les idees positivistes, compromeses amb la causa de les reformes socials. La qüestió tractada principalment per E.O. era la demanda de la igualtat per a tots els grups socials desfavorits com ara les dones (*Marta*, 1873), els jueus (*Meir Ezołowicz*, 1878) o els pagesos sense terra (*Niziny*) [*Terra baixa*] (1884). Més endavant va abandonar la prosa tendenciosa a favor de la novel·la realista, èpica, lligada a una profunda observació psicològica de la societat (*Nad Niemnem*) [*A la vora del Niemen*] (1888). Malgrat el trencament teòric amb les idees romàntiques, en la seva obra sovint torna el motiu de la insurrecció de 1863, en què va participar activament (*Gloria victis*, 1910).

¹⁹¹ *Niziny* (1885).

¹⁹² *Dziurdziowie* (1885).

¹⁹³ *Cham* (1888).

¹⁹⁴ *Nad Niemnem* (1888).

l'analfabetisme, causes d'innombrables drames i tragèdies humans. També hi reproduïx la manera de pensar i raonar dels pagesos, les seves opinions, les motivacions dels seus actes, és a dir, tot allò que forma part de la mentalitat i la moral i que és fruit d'una determinada situació sociohistòrica. I posa en boca dels pagesos la seva llengua, la bielorrussa. La crida de l'autora a les capes altes perquè es comprometessin amb la tasca de l'educació i la integració social de la pagesia era la mateixa que feien els positivistes de les terres ètnicament poloneses. Per Orzeszkowa estava clar que la societat havia de reparar els greuges comesos amb el poble, però en cap moment percebia aquest poble com a estrany a la condició polonesa.

A la vora del Niemen, que és una de les obres cabdals del positivisme polonès, canvia l'enfocament utilitzat en les obres anteriors. Ja no es tracta d'una denúncia de l'estat d'abandonament en què vivien els pagesos, sinó que és una crítica amarga de la desarrelada alta noblesa i un elogi de la petita noblesa rural, que viu del treball de les seves pròpies mans i que es diferencia de la pagesia per un nivell cultural que li permet mantenir vives la tradició, la memòria històrica i la consciència nacional.

Els llocs dels fets, que estan situats "a la vora del Niemen", és a dir, a la part nord del confins orientals de l'antiga Polònia, recorden els idíl·lics paratges de *Pan Tadeusz* de Mickiewicz. Les descripcions de la resplendent natura i dels treballs al camp, lluny d'un bucolisme artificial, estan immerses en una aura de poesia. Igual que en l'epopeia de Mickiewicz, el món d'Orzeszkowa és dolç, harmoniós i humà i pertany a l'antic ordre, en què tothom coneixia quins eren el seu lloc i les seves obligacions, sense necessitat de lleis escrites. I encara que en una obra positivista no podia haver-hi una crida a les armes, sí que hi ha un record emotiu i nostàlgic de l'última insurrecció heroica i romàntica dels polonesos contra els russos de 1863. Aquesta insurrecció, que en la novel·la es desenvolupa al territori de l'antic Gran Ducat de Lituània, simbolitza (encara que la realitat fos una altra) la unió solidària de tots els estaments socials en la lluita per l'alliberament de Polònia.

A la vora del Niemen és una obra que, igual que *Pan Tadeusz*, pretenia infondre optimisme i fe en el futur. Una fe, però, vinculada no pas amb la lluita

armada, sinó amb el món rural, amb el poble, en contacte amb la natura. La terra, el poble i la natura són símbols de l'essència del país i dipositaris dels valors nacionals i, segons Orzeszkowa, només ells podien preparar moralment la nació per a un temps millor. I tant la terra com el poble i la natura que l'escriptora evocava en les seves pàgines com a símbols de la polonitat eren elements de la realitat dels *Kresy*.

Sens dubte, però, l'escriptor que més va contribuir a la idealització dels confins orientals i de l'*ethos* dels cavallers dels *Kresy* va ser Henryk Sienkiewicz.¹⁹⁵ Sienkiewicz, probablement el narrador amb més talent que ha tingut mai la literatura polonesa, després d'una primera etapa en què va coincidir amb els plantejaments positivistes, va acabar buscant un camí literari propi que el va convertir en l'escriptor més llegit, estimat i amb més influència sobre la imaginació i la mentalitat dels polonesos de tots els temps.

L'elecció d'un camí propi i la traïció a les idees positivistes es van traduir en el fet que Sienkiewicz abandonés els temes i els problemes contemporanis i traslladés l'acció de les seves novel·les al passat, a la Polònia del segle XVII. L'escriptor va considerar que l'objectiu de la literatura havia de ser "enfortir els cors"¹⁹⁶ i que aquest objectiu s'aconseguiria proporcionant al lector allò que ell realment volia i no allò que unes ments superiors creien que era adequat per al públic. Per això va decidir recórrer a la història, que sempre havia estat la matèria predilecta dels polonesos i d'ell mateix. Fruit d'aquest canvi ideològic de l'escriptor van ser tres llargues novel·les: *A sang i foc*,¹⁹⁷ *El diluvi*¹⁹⁸ i *El senyor Wołodyjowski*,¹⁹⁹ conegudes amb el nom comú de *Trilogia*.

Sienkiewicz estava sota la influència de la tradició heroica de la literatura polonesa i la seva inspiració provenia de la lectura d'obres com els *Annals* de

¹⁹⁵ Sienkiewicz Henryk (1846-1916). Un dels novel·listes polonesos més populars i que més ha influït en la mentalitat dels polonesos de la seva època i de les èpoques posteriors. Va debutar com a positivista amb relats curts que expressaven el seu compromís social amb les classes desfavorides i la crítica de la noblesa. Més tard va abandonar el positivisme i va escriure les novel·les històriques per les quals és tan conegut i que van tenir un èxit sense precedents. Entre aquestes novel·les destaquen: *Trylogia [Trilogia]* (1884, 1886, 1887-1888), *Quo vadis* (1896) i *Krzyżacy [Els cavallers teutònics]* (1900). Guardonat amb el premi Nobel el 1905.

¹⁹⁶ És el lema que Sienkiewicz va formular al final de la *Trilogia*.

¹⁹⁷ *Ogniem i mieczem* (1884).

¹⁹⁸ *Potop* (1886).

¹⁹⁹ *Pan Wołodyjowski* (1887-1888).

Wespazjan Kochowski, les *Memòries* de Jan Chryzostom Pasek,²⁰⁰ *Els cants històrics* de Julian Ursyn Niemcewicz²⁰¹ o *Mohort* de Pol. *Els cants històrics*, que il·lustren la història de Polònia prenent com a tema dels successius poemes els reis i cabdills destacats del passat, van ser una mena de beceroles de la nació polonesa i van educar diverses generacions en l'esperit del romanticisme nacional. Els romàntics van ser els primers a rebre la inspiració de Niemcewicz, però la seva influència es va estendre a les generacions posteriors. Les proeses polítiques i guerreres dels protagonistes d'*Els cants*, que es refereixen als temps de la grandesa de l'Estat polonès, en la majoria dels casos es desenvolupen o estan relacionades amb els territoris dels confins orientals. Quant a *Mohort*, es tracta d'una d'aquestes rares obres que desperten l'entusiasme general, potser més que per les qualitats literàries, que també hi són, pel moment en què apareixen i per la sintonia amb els sentiments dels conciutadans. *Mohort* va ser rebut amb crítiques entusiastes per escriptors i intel·lectuals de diverses orientacions i ideologies, com Zygmunt Krasiński,²⁰² Aleksander Fredro,²⁰³ Seweryn Goszczyński o Józef

²⁰⁰ Pasek Jan Chryzostom (aprox. 1636-1701). Típic representant de la noblesa sàrmata, autor de *Pamiętniki* [*Memòries*] escrites en forma de "xerrada noble". Pasek és el precursor d'aquest gènere literari típicament polonès que prové de la tradició literària oral. En les *Memòries* Pasek fa servir un llenguatge col·loquial, ple d'exclamacions i gestos, el seu estil és natural, viu, enèrgic i sucòs. Pasek narra les pròpies aventures sobre el fons d'esdeveniments històrics i polítics autèntics. La narració està escrita en primera persona i tot l'argument gira al voltant d'un mateix tema que és l'exaltació del propi Pasek, que és alhora narrador, protagonista i autor. La "xerrada noble" va ser consagrada com a gènere literari per l'escriptor romàntic Henryk Rzewuski a *Pamiętki JPana Seweryna Soplicy* [*Memòries de l'Excel·lentíssim Senyor Seweryn Soplica*] editades el 1839. L'estil de Pasek va ser admirat i imitat per molts escriptors polonesos de totes les èpoques literàries, entre ells per Sienkiewicz.

²⁰¹ Niemcewicz Julian Ursyn (1758-1841). Nascut a Lituània. Poeta, novel·lista, dramaturg, autor de memòries. Patriota i un dels personatges principals de la Il·lustració polonesa, partidari de les reformes proposades pel rei Stanisław August Poniatowski, un dels autors de la Constitució del 3 de maig de 1791. Les seves obres més importants són la comèdia didàctica *Powrót posła* [*El retorn del diputat*], que va contribuir a la votació favorable a la constitució reformista, i *Pieśni historyczne* [*Els cants històrics*] (1816).

²⁰² Krasiński Zygmunt (1812-1859). Aristòcrata, dramaturg i poeta, considerat com el tercer poeta profeta del romanticisme polonès després de Mickiewicz i Słowacki. En tota la creació de Z.K. apareix la inquietant consciència de la fragilitat de l'existència i el convenciment que la civilització basada en l'herència de l'antiguitat i en els valors cristians arriba al seu final, amenaçada per la revolució en què el poble exigeix el rescabament pels seus patiments. L'obra dramàtica més important de Z. K. és *Nie-Boska komedia* [*La no-divina comèdia*] (1835), un drama romàntic metafísic, l'acció del qual té lloc en la fortalesa anomenada la Trinxera de la Santíssima Trinitat, construïda a Ucraïna, en la confluència dels rius Zbrucz i Dnièster, per a la defensa contra els turcs. En el drama de Z.K. és l'últim lloc defensat per l'aristocràcia i la noblesa contra els revolucionaris. Tot i que el missatge de l'obra no queda clar, ja que la mort de la vella civilització, segons diferents interpretacions, pot conduir a una renovació moral o, al contrari, a un món sense esperança, el que resulta significatiu és que l'autor utilitza la imatge dels *Kresy* com a paradigma

Ignacy Kraszewski. Sienkiewicz, més jove que els romàntics esmentats, es podria dir que es va formar llegint el poema de Pol. *Mohort* va exercir sobre ell una tal fascinació, que el va qualificar de “monument a tot allò que era bo en la tradició, un monument tan esplèndid que resulta difícil apartar-ne la vista”.²⁰⁴

Sienkiewicz va escollir com a temps de l'acció mitjans del segle XVII (exactament els mateixos anys que tractava Kochowski en els *Annals*), perquè volia traslladar el lector a l'època de la poderosa república noble, encara que fos un període en què ja es produïa el declivi de l'Estat polonès, involucrat en successives guerres amb els cosacs, els suecs i els turcs. El fet que Sienkiewicz no hagués escollit el moment de la màxima esplendor de l'Estat polonès era perquè volia establir un paral·lelisme en el temps i presentar una sèrie de personatges que infonguessin optimisme i fe en el futur i proporcionessin al lector polonès la consciència de pertànyer a una gran nació. Es tractava de salvar l'orgull nacional i la satisfacció per haver tingut un passat gloriós i heroic que, segons el missatge de Sienkiewicz, es podia recuperar, sempre que hi hagués fe i voluntat de vèncer.

L'acció de la primera i la tercera part de la *Trilogia* està situada a les terres ucraïneses i la de la segona es desenvolupa parcialment al Gran Ducat de Lituània. Els confins orientals són, per tant, el gran protagonista d'aquest cicle novel·lesc i hi juguen un paper de primera importància, ja que simbolitzen l'heroica defensa del país (és l'espai on es va gestar la identitat nacional i estatal) i fan que els

de la defensa de “l'ordre diví”, de la fe i dels valors de l'aristocràcia i de la noblesa que semblaven eterns com l'honor i el coratge. En aquest sentit el missatge heroic i cavalleresc contingut en *Mohort* de Pol coincideix amb el missatge de Z.K., que fa morir els seus protagonistes per defensar uns valors perduts i un ordre que ja no existeix.

²⁰³ Fredro Aleksander (1793-1876). Dramaturg. Nascut a Galítzia en una rica família aristòcrata amb tradicions literàries. Encara que va crear en l'època romàntica, no era romàntic. La seva obra dramàtica té arrels en la comèdia polonesa del segle XVIII. Segons Miłosz Fredro és l'últim escriptor de l'antiga República de les Dues Nacions. En les seves comèdies utilitza personatges que coneixia millor que ningú: nobles polonesos, que ridiculitza i critica sense pietat. Com diu Jerzy Stempowski en l'assaig dedicat a una de les comèdies de Fredro més conegudes, *Pan Jowialski [El senyor Jowialski]* (1832), “el riure del senyor Jowialski és l'expressió de la impotència de la noblesa en un món que es desenvolupa d'una manera desfavorable i incompreensible per a ella.” Tot i que A. F. estava molt lluny de presentar la noblesa com a hereva de la tradició heroica i cavalleresca, va rebre amb entusiasme l'obra de Pol, en què la protagonista també era la gran República de les Dues Nacions. Les comèdies més importants d'A.F. són: *Damy i Huzary [Dames i húsars]* (1826), *Śluby panieńskie [Promeses de senyoretetes]* (1827), *Zemsta [Venjança]* (1833) i el ja esmentat *El Senyor Jowialski* (1832).

²⁰⁴ Citat per KOLBUSZEWSKI, J. (1994). *Op.cit.*, pàg. 183, seguint JANION, M. (1963). “Wstęp”, a: POL, W. *Wybór poezji*, Wrocław, Ossolineum, pàg. CIV i CII-CX.

lectors es tornin a sentir hereus de la gran República de les Dues Nacions. No és gens d'estrany, per tant, que malgrat algunes crítiques dels positivistes, que no acceptaven l'elecció de la temàtica ni estaven d'acord amb la interpretació de la història que hi feia l'autor, la *Trilogia* fos considerada com una revelació literària i un aliment espiritual únic no només pel gran públic, sinó fins i tot per crítics literaris de la talla d'Ignacy Chrzanowski.

De la mateixa manera que només Déu ha pogut comptar els sacrificis, els patiments, les llàgrimes i la sang que va donar Polònia en les seves lluites per l'alliberament, només Déu pot comptar quantes ànimes va guanyar la *Trilogia* per a Polònia, quantes en va salvar per a la polonitat, quantes en va recuperar de la mar morta de la falta de fe i de la indiferència en què estaven enfonsades les nostres ànimes poloneses després de 1863, quantes en va treure del basal del cosmopolitisme en què les empenyia la propaganda internacional, quantes en va arrabassar de la gola àvida i insaciable de l'enemic que pretenia devorar i digerir no només el cos de Polònia, sinó també la seva ànima.²⁰⁵

Malgrat les crítiques, la *Trilogia* va ser considerada una obra mestra de la literatura polonesa. I encara que els seus adversaris li retreien, no sense raó, la glorificació de la noblesa i el falsejament de la història, sobretot pel que fa a les relacions socials, Sienkiewicz va guanyar la batalla per les ànimes dels polonesos. Seguint la tradició de *Mohort* de Pol, va crear una llegenda patriòtica fortament lligada amb els *Kresy*, vistos aquí no com "la terra que regala llet i mel", sinó com un espai de batalles victorioses per als qui practiquen les virtuts cavalleresques. Els cavallers polonesos, bons cristians i patriotes, sempre acaben triomfant, encara que sigui al més enllà. Fins i tot si moren es converteixen en herois immortals. Sienkiewicz recupera la llegenda d'herois antics com Strus o Fridrusz i la

²⁰⁵ CHRZANOWSKI, I. (1962). "Co dała 'Trylogia'?", a: "*Trylogia*" H. Sienkiewicza. Selecció realitzada per T. Jodełka, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 366-367:

Jak jeden Bóg tylko zliczył, ile ofiał i mąk poniosła, ile łez i krwi wylała Polska w swoich walkach o niepodległość tak jeden tylko Bóg zliczyć może, ile dusz przysporzyła Polsce Trylogia, ile ich dla polskości ocaliła, ile ich wyratowała z martwego morza niewiary i obojętności, w którym tonęły nasze dusze polskie po roku 1863, ile ich wyciągnęła z kałuży kosmopolityzmu, w którą je wpychała propaganda międzynarodowa, ile ich wyrwała z chciwej i nienasyconej paszczy wroga, który chciał połknąć i strawić nie tylko ciało Polski, ale i jej duszę.

transforma en una novel·la d'aventures ambientada en un espai pintoresc i exòtic com són els *Kresy*. D'aquesta manera la *Trilogia* recull diversos motius relacionats amb els confins orientals i recorda als polonesos que “la gran Polònia” es pot recuperar. A partir de Sienkiewicz, els *Kresy* no només van adoptar la importància simbòlica de ser uns territoris vinculats als valors antics, sinó que també es van associar a un espai on la vida és intensa, lliure, perillosa, excitant, contrària a l'avorrida quotidianitat dedicada al treball que proposaven els positivistes. Els valors nacionals, patriòtics, van quedar fusionats en l'obra de Sienkiewicz amb l'encant de la vida aventurera irremeiablement unida als extensos confins orientals de la República de les Dues Nacions.

6. La doble imatge dels *Kresy* en la literatura de final del segle XIX i començament del XX: entre l'estetització modernista i la missió defensiva neoromàntica

A l'època de la Jove Polònia, i més concretament dins del seu corrent modernista, que considerava la contemplació de la natura com un dels remeis al patiment existencial, va néixer la tendència a l'estetització del confins orientals com una terra d'extraordinària bellesa i de gran encant romàntic. S'escribia poesia sobre els paisatges sembrats de tombes i cases pageses envoltades d'horts de guinders, es descrivia la natura pletòrica i salvatge per expressar les emocions i els sentiments propis de l'època, la solitud, la nostàlgia i el dolor existencial.

Els modernistes es proposaven desentendre's dels temes patriòtics i nacionals i pretenien concentrar-se en la creació de valors estètics i en l'expressió dels propis sentiments i emocions. Els *Kresy*, amb els seus paisatges rics i variats, exuberants i misteriosos, i amb l'estepa, que transmetia tristor, nostàlgia i malenconia profundes i inexplicables, s'adeien molt bé amb els sentiments decadents.

No obstant, la influència dels *Kresy* va anar més enllà de la pura estetització de l'època decadent. Un exemple d'obra poètica influïda clarament pel

món dels confins orientals és la de Bolesław Leśmian.²⁰⁶ Leśmian, que per a molts és el poeta més eximi de la literatura polonesa, encara que va iniciar la seva creació dins del període de la Jove Polònia, no només va sobrepassar els límits temporals de la seva època, sinó que va crear una visió del món particular fora de tota escola i tendència. Per expressar aquest món fantàstic i la seva particular antropologia Leśmian va crear també una poètica pròpia, inconfusible i inimitable.

Ara bé, tot i que Leśmian, al nostre entendre, és un poeta que s'escapa de qualsevol intent de definició, hi ha un tret constant en la seva obra que permet vincular-lo amb el panteisme i és la fascinació per la natura. La natura en la poesia de Leśmian és la imatge d'un canvi continu, ja que la seva essència consisteix a passar d'una forma a l'altra, la natura és la indestructible font de l'existència, expressa el somni humà de la immortalitat. La naturalesa leśmianiana està "humanitzada". L'home no la domina, sinó que és el seu *partenaire*. La natura és tan protagonista dels poemes de Leśmian com ho és el subjecte líric. Està dotada de capacitat cognitiva, parla i transmet la seva saviesa i els seus sentiments i emocions a l'home. En la poesia de Leśmian no és només l'home qui observa i percep la natura, sinó que és la natura la que contempla i admira l'home.²⁰⁷ I no és l'home qui s'embriaga amb el perfum de les flors, sinó que són les flors "que es desmaïen embriagades pel perfum dels nostres cossos", i no som nosaltres qui mira el bosc, sinó que és el bosc que ens observa "a través dels cristalls enterbolits de la rosada", i no és l'home qui va a la prada, sinó que és la prada, enamorada de l'home, que va a casa seva.

Aquesta fascinació per la naturalesa, per les seves exuberància, profunditat i immortalitat, i la relació d'igualtat que estableix Leśmian entre el món humà i el món de la natura, són fruit, segons les paraules del mateix poeta, dels anys viscuts als *Kresy*. En una entrevista en què li van preguntar per la font de la seva

²⁰⁶ Leśmian Bolesław (1877-1937). Poeta l'obra del qual és un dels fenòmens més originals de la literatura polonesa. B. L. continua la tradició del simbolisme modernista, però la seva originalitat consisteix en una barreja de folklore amb elements fantàstics i grotescos i en una gran sensualitat. B. L. va crear un llenguatge propi, ple de neologismes que havia d'expressar l'inexpressable. La seva poesia està dominada per la fascinació per la natura, la mort i no-res. Autor dels volums de poesia *Sad rozstajny* [El verger de la cruïlla] (1912), *Łąka* [La prada] (1920), *Napój cienisty* [Beguda ombrívola] (1936) i, editada pòstumament, *Dziejba leśna* [La ballada del bosc] (1938).

²⁰⁷ Cf. RYMKIEWICZ, J.M. (2001). "Natura", a: *Leśmian*, Varsòvia, Sic!

inspiració, el poeta va dir: “Aquesta inexplicable verdor és Ucraïna, on em vaig criar”.²⁰⁸

Leśmian, encara que no va néixer als *Kresy*, va passar tota la infantesa i joventut a Ucraïna, en total més de vint-i-dos anys. Aquesta llarga estada en una terra on convergien i convivia diverses cultures i on la convivència de l’home amb la natura era molt més orgànica o primitiva que a altres llocs més “civilitzats” va influir d’una manera decisiva en la seva visió del món i en la seva poètica. Però la manera en què s’expressa aquesta influència no té res a veure amb cap escriptor o poeta anterior o posterior a Leśmian. No és un món particular, la petita pàtria, el que evoca el poeta en la seva obra. No hi trobarem la nostàlgia per un paradís perdut ni l’enyorament d’una terra abandonada. El món que recrea Leśmian en la seva poesia és l’univers sencer, i l’experiència d’haver viscut en un ambient multicultural li serveix al poeta per crear una visió universal del món en què predomina i es repeteix el motiu de la comunitat. Els seus poemes estan plens de paraules que denoten unió: “comú”, “uneix”, “mutu”, “recíprocament”, etc.²⁰⁹ El món de Leśmian, malgrat el mal, la mort i el dolor, que també hi són, és una mena de paradís present, paradís viscut aquí i ara justament gràcies a una omnipresent voluntat de convida, compartir i confondre’s amb l’altre, que tant pot ser un ésser humà com una criatura fantàstica o la natura. Podríem dir que la poesia de Leśmian expressa d’una manera paradigmàtica el mite de la *coincidentia oppositorum*, de la unitat primordial.

Encara que en la seva obra Leśmian no anomena mai Ucraïna ni els *Kresy*, sí que en parla en diverses ocasions en textos metaliteraris, articles o crítiques literàries, en què exposa els principis de la cultura i de la cosmovisió dels habitants dels *Kresy*, comunes per als polonesos i ucraïnesos i que van exercir una influència definitiva en la seva creació poètica.

²⁰⁸ LEŚMIAN, B. (1959). *Szkice literackie*, redacció i pròleg J. Trznadel, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 500. Sobre la influència dels anys viscuts a Ucraïna en la seva obra, vegeu també ŁOPUSZAŃSKI, P. (2000). “W niepojętej zieloności”, a: *Leśmian*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, pàg. 23-43.

²⁰⁹ Cf. CZAPLEJEWICZ, E. (1996). *Op. cit.*, pàg. 66-72.

El moviment intel·lectual polonès i ucraïnès als *Kresy* creix cada vegada més. Les dues nacions germanes que estimen el mateix paisatge i que viuen encisades per la bellesa de la mateixa natura hauran d'influir-se mútuament i gaudir recíprocament de la seva riquesa espiritual si no ara en algun altre moment, en un moment de profunda compenetració amb aquesta natura. A pesar de les diferències individuals les uneix el passat i el present comuns i, sobretot, els tresors inesgotables de l'exuberant natura ucraïnesa, el poder de la qual produeix d'una manera irresistible una cosmovisió particular, dirigida cap a l'infinit, que segueix uns principis que xiuxiuegen i canten a l'interior de l'ànima...²¹⁰

Però, donada la situació política de les terres poloneses, repartides i sense Estat, el corrent modernista, amb els seus plantejaments sobre l'art lliure d'obligacions nacionals, no va poder arrelar i aviat va donar pas al corrent neoromàntic, que reprenia la tradició filosòfica i literària del romanticisme. Dins d'aquest corrent, encara que sense comptar amb escriptors de primera fila, apareixen nombroses obres no només ambientades als *Kresy*, sinó que en parlen expressament i els tracten com a problema.

Després de la fracassada insurrecció de 1863, la situació de la noblesa polonesa als territoris incorporats a l'Imperi rus es va deteriorar sensiblement en comparació amb l'anterior. Les finques dels polonesos no confiscades van patir com a càstig una pressió fiscal tal que molts dels terratinents es van veure obligats a abandonar les seves terres i anar-se'n. Com que les autoritats tsaristes, dins de les mesures repressives, van prohibir als polonesos comprar propietats agrícoles, les terres i mansions que feia segles que estaven en mans de polonesos sovint passaven ara a mans de russos. Els nous propietaris, capitalistes i nou-rics, destruïen el llegat de moltes generacions, substituïen els interiors seculars per uns de nous i ostensiblement luxosos, alhora que tractaven les finques sense cap sentimentalisme, com una empresa que havia de donar beneficis.

²¹⁰ LEŚMIAN, B. (1959). *Op. cit.*, pàg. 249:

Ruch umysłowy polski i ukraiński na kresach wzmaga się coraz bardziej. Oba narody pobratymcze, jednaki krajobraz miłujące i pięknem jadrnej przyrody oczarowane, jeśli nie teraz, to kiedyś, w chwili głębszego w tę przyrodę wniknięcia – muszą wzajem wpływać na siebie, wzajem korzystać ze zdobyczy duchowych i uświadomień. Pomimo różnic indywidualnych łączy je wspólna przeszłość i wspólny dzień dzisiejszy, przede wszystkim zaś niewyczerpane skarby bujnej natury ukraińskiej, której potęga niodparcie wytwarza odrębny, rozkołysany w nieskończoność, jakimś śpiewnym, rozszemranym w duszy zasadom hołdujący – światopogląd...

Aquesta situació va provocar una autèntica allau de literatura que denunciava les difícils condicions dels polonesos que defensaven, ja no les fronteres del país, sinó les seves possessions territorials, que per a ells significaven la terra polonesa.

L'escriptora que més fama es va guanyar entre els lectors del seu temps amb novel·les sobre els *Kresy* del nord (Lituània i Bielorússia) va ser Maria Rodziewiczówna (1893-1944), autora de segona fila, que no obstant això va crear escola, va tenir seguidors i va mantenir l'èxit durant l'època d'entreguerres. La seva obra, silenciada durant el règim comunista, ha tornat, una altra vegada amb èxit, a les llibreries de la Polònia postcomunista.

Les novel·les sentimentals de Rodziewiczówna, inspirades en les tradicions positivistes i amb notable influència de la prosa d'Orzeszkowa, transmeten un missatge ideològic força simple que parla de la necessitat de conservar la identitat nacional i de mantenir la terra en mans poloneses a qualsevol preu. També hi és present la necessitat de la solidaritat social. L'acció de les seves obres està situada al camp i els seus protagonistes, els pagesos, per una banda, i els habitants de les mansions nobles, per l'altra, viuen en una simbiosi i una entesa ideals. Encara que Rodziewiczówna era conscient de la diferència ètnica i cultural entre el poble i els habitants de les mansions, idealitzava tant els personatges com les seves relacions solidàries, i considerava al mateix temps que les aspiracions nacionals lituanes no representaven cap perill per als polonesos. En les obres que van tenir més èxit, com *L'avi terrible*²¹¹ (1887) o *Dewajtis* (1889), Rodziewiczówna posava molta atenció en la descripció de la bellesa del paisatge, cosa que, juntament amb la idealització de la vida als *Kresy* i amb el missatge patriòtic sobre el deure de conservar la terra, va fer que els seus llibres es convertissin en font d'inspiració per als autors que van tractar el tema dels confins orientals a l'època d'entreguerres.

El corrent iniciat en la literatura dels *Kresy* per Rodziewiczówna va trobar molts continuadors (i, sobretot, continuadores) que, igual que ella, van començar la seva creació abans de la Primera Guerra Mundial i que transmetien el mateix

²¹¹ *Straszny dziadunio*.

missatge ideològic sobre la necessitat de defensar les propietats poloneses als confins orientals. Tots aquests escriptors van continuar escrivint sobre els *Kresy* després de 1918, quan, recuperat l'Estat polonès, la realitat d'aquells territoris i la vida dels seus habitants van sofrir uns canvis importants.

7. La instrumentalització ideològica i política de la imatge dels *Kresy* en la literatura polonesa d'entreguerres

En la literatura dels confins orientals creada en els vint anys d'entre les dues guerres mundials es poden distingir dues fases. La primera comença durant la Primera Guerra Mundial i s'acaba cap a mitjans de la meitat dels anys vint i la segona dura fins al final de la II República, l'any 1939.

En la primera fase destaca la prosa autobiogràfica, memòries escrites “en viu” mentre es produïen els grans cataclismes històrics de què els autors eren testimonis directes. És una prosa que es caracteritza per la poètica de l'emoció. Els seus autors tenien la consciència de participar en uns esdeveniments que significaven la fi del seu món i aquest convenciment els obligava a escriure per preservar la imatge del passat destruït irremeiablement i per donar testimoni de la desaparició del vell ordre i de l'heroisme dels seus defensors.

En els primers anys de la II República es va produir una veritable allau de literatura testimonial, memòries, diaris, apunts, etc. Escrivia tothom que creia en l'obligació de deixar constància escrita dels drames i de les tragèdies que havien viscut els confins orientals en temps de guerra i revolució. Els *Kresy* es van convertir en un dels escenaris de la Primera Guerra Mundial. És on més temps van durar les cruentes batalles entre els exèrcits enemics i és on l'exèrcit polonès va lluitar per la independència i per la forma de les futures fronteres del país.

Els trets que caracteritzen aquesta prosa autobiogràfica són el realisme i el verisme. Generalment està escrita en primera persona i vol transmetre “la veritat” dels esdeveniments viscuts personalment. Els autors, en la majoria dels casos, no tenien pretensions literàries i el que es proposaven era transmetre un missatge des

del centre mateix de l'horror. Són textos que expressen unes conviccions polítiques clares i un patriotisme entusiasta i sense fissures.²¹²

En la segona fase, des de la perspectiva dels anys que els separen dels esdeveniments bèl·lics, els autors adopten una certa distància amb els fets recents, abandonen l'estil del relat directe, "en calent", i donen al material històric un tractament èpic. També fan incursions en el passat i en el present de la Polònia recentment recuperada.

La prosa dels confins orientals dels anys d'entreguerres és gairebé sempre obra d'escriptors nascuts als *Kresy*, originaris de famílies nobles terratinents que com a conseqüència de la Primera Guerra Mundial van perdre les seves propietats i van quedar arruïnats. El seu objectiu era conservar la memòria dels dramàtics esdeveniments de la guerra i de la imatge d'un món únic i ja inexistent.

[...] Aquesta casa i la vida que contenia havien de desaparèixer. La casa va ser construïda sobre la vida com si fos una forma passada, una podridura, un anacronisme d'aquesta vida. No estava preparada per als temps que s'acostaven. [...]
[...] La vida antiga no existeix.
Havia de desaparèixer.
Ho entenc.
Però és una llàstima.²¹³

La prosa dels confins orientals dels primers anys de la Polònia renascuda coincidia en el sentit polític amb les aspiracions de reconstruir l'Estat polonès amb les fronteres d'abans de 1772. Cal recordar que els cent vint-i-tres anys dels repartiments eren considerats pels polonesos com una ocupació estrangera que un dia s'havia d'acabar. Les polítiques de desnacionalització dutes a terme pels ocupants no van poder destruir el sentiment d'unitat de les terres poloneses.

²¹² Cf. HADACZEK, B. (1993). "Opowieści wspomnieniowe z Kresów (o latach 1914-1921)", a: *op. cit.*

²¹³ WAŃKOWICZ, M. (1957). *Szczenięce lata*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 70-71:

[...] Dom ten i życie w nim zawarte musiały zniknąć. Był zbudowany na życiu, niby życia tego przekwit, zmurszałość i przeżytek. Nie był przygotowany na czasy, które idą. [...]
[...] Życia dawnego nie ma.
Musiało dejść.
Rozumiem.
Ale żal.

Polònia, encara que no existia com a Estat, si que existia com un ens ideal, com a idea. Per tant, en el moment de la recuperació de la independència, encara que amb el territori dels confins orientals retallat, la literatura va reaccionar amb amargs retrets i violentes acusacions dirigides a aquesta Polònia mítica per haver menyspreat no només els interessos dels polonesos dels *Kresy*, sinó també el sacrifici de tanta sang vessada a l'altar de la pàtria. Després de la definitiva ratificació de les fronteres orientals en el pacte de pau de Riga l'any 1921, l'única manera de pensar en els *Kresy* va ser identificant-los amb els *Kresy* interiors, és a dir, amb les voïvodies orientals de la nova Polònia. Però l'acceptació de la dura realitat no va ser fàcil, cosa que va quedar reflectida en tot un corrent literari dedicat al problema dels confins orientals.

El que crida l'atenció és que la majoria de les narracions memorístiques dels *Kresy* són obra d'escriptores, dones nobles i terratinents. Les dones, que no estaven obligades a fer carrera professional i, per tant, no havien d'estudiar a les escoles dels dos imperis que ocupaven els confins orientals, no tenien ocasió de contagiar-se de cosmopolitisme, ni de renegar de la polonitat, sinó que conservaven intacte l'esperit nacional i se sentien responsables de transmetre la tradició a les joves generacions. Eren elles les que organitzaven les escoles poloneses, les escoles populars, els cursos per als mestres, les "cases poloneses" dedicades a cultivar la cultura pròpia, etc.²¹⁴ L'obligació de les dones era preservar i conservar la consciència nacional i la fidelitat als valors tradicionals continguts en la literatura i la historiosofia poloneses. Això explica que, per una banda, les escriptores que van prestar les seves plomes al tema dels *Kresy* demostrin un profund coneixement de la tradició literària polonesa i, per l'altra, que la seva cosmovisió sigui conservadora.

Les narracions memorístiques dels anys 1914-1921, a part de reproduir les vivències de les seves autores, pretenen donar una visió més àmplia dels esdeveniments històrics que eren el fons sobre el qual es desenvolupava l'acció. En la majoria dels casos, aquestes autores s'identifiquen amb les narradores, cosa que queda explícita en els pròlegs, les postdates, les notes explicatives, etc.

²¹⁴ Cf. IWASZKIEWICZ, J. (1926). "Niewiasty kresowe", *Wiadomości literackie*, n. 5.

Elżbieta Dorożyńska,²¹⁵ per exemple, va començar a escriure el diari en què apuntava les pròpies vivències i els esdeveniments que tenien lloc a prop de la seva finca de Podòlia en previsió de la pròpia mort i amb la intenció de deixar a la família una crònica detallada dels horrors, els incendis, els saqueigs i els pogroms viscuts.

8 de novembre de 1917

Sóc a Gruszka. He deixat la tranquil·litat de Halzbijówka cridada per una carta alarmant. La situació és dolenta, i els pagesos cada vegada més arrogants; ja han començat a destruir els boscos i la desorganització és total. La veritat és que a tot arreu les coses estan malament, o fins i tot pitjor que aquí: quantes mansions arrasades, quants robatoris, quants assassinats! Els boltxeuics avancen. A tot arreu hi ha lluites fraticides, un veritable apocalipsi.

Temem per les nostres vides; a cada moment podem esperar un atac o un incendi provocat tant pels nostres pagesos com per escamots de soldats que volten descontrolats. Vivim com entre llops i xacals; no podem desfer-nos dels lladres que roben obertament el que poden en ple dia. Hauríem d'amagar-ho tot sota terra, però de sota terra també ho traurien, al cap i a la fi treuen els morts de les tombes per robar-los el que porten a sobre.²¹⁶

A part que la majoria de les narracions dels confins orientals d'aquesta època estan escrites en primera persona i, per tant, es tracta de testimonis directes, les autores també hi aporten documents per corroborar la veracitat dels seus relats.

²¹⁵ Dorożyńska Elżbieta. Nascuda a Podòlia en una família terratinent. Va portar un diari des del 8 de novembre de 1917 fins al 18 de juliol de 1921 en què va anotar les seves vivències enmig de massacres, assassinats, pogroms i destrucció. Es va quedar treballant i defensant la seva terra fins a la total destrucció dels seus bens. Les seves memòries van ser publicades el 1925 amb el simbòlic títol de *L'últim reducte [Na ostatniej placówce]*.

²¹⁶ DOROŻYŃSKA, E. (1925). *Na ostatniej placówce. Dziennik z życia wsi polskiej w latach 1917-1921*, Varsòvia. Fragment inclòs a: HADACZEK, B. (1995). *Antologia polskiej literatury kresowej XX wieku*, Szczecin, Ottonianum.

8 listopada 1917

Jestem w Gruszcze. Porzuciłam moje ciche halzbijowieckie kąty wezwana alarmującym listem. Sytuacja jest zła, a chłopci coraz zuchwalsi, wzięli się już do niszczenia lasów, a dezorganizacja zupełna. Co prawda, wszędzie tak samo, albo jeszcze gorzej: ileż już dworów zrównanych z ziemią, ile napadów, ile mordów! Bolszewicy górą. Wszędzie bratobójcze walki; prawdziwy dzień sądu.

Nie jesteśmy pewni życia; co chwila spodziewać się można napadu albo podpalenia zarówno od swoich chłopów, jak i od wojska włóczącego się teraz bandami. Żyjemy niby wśród wilków i szakali; nie można się opędzić od złodziei, którzy kradną bezczelnie w biały dzień, co się da. Chyba pod ziemię wszystko schować, ale i spod ziemi wygrzebią, bo przecież i umarłych z grobów wyciągają i obdzierają.

Els arguments tracten de fets històrics coneguts, però també de nombrosos incidents dramàtics i tràgics de què tenim notícia gràcies només a la literatura.

Donada la procedència de les autores, un dels motius que es repeteix en totes aquestes narracions memorístiques és el dels greuges i els patiments de la població civil, sobretot dels terratinents. Com demostra el fragment acabat de citar, enmig de les operacions bèl·liques i revolucionàries, aquest grup social estava en perill constant no només de perdre les propietats, sinó la vida.

Un altre motiu constantment present en les memòries és el de l'heroisme de la població civil en temps de guerra. Els polonesos dels confins orientals mantenen la tradició dels avantpassats, que es manifesta, igual que als segles anteriors, de dues maneres: lluitant al camp de batalla i mantenint-se a la pròpia terra enmig d'un cataclisme històric, terra que defensen com "l'últim reducte" de la civilització enmig de la barbàrie.

Entre l'abundància d'aquesta prosa memorística sobresurten dues obres: *La borrasca de l'Est*, de Maria Dunin-Kozicka,²¹⁷ i *El foc*, de Zofia Kossak-Szczucka,²¹⁸ que, a part de contenir les memòries personals de les autores-narradores, evoquen fragments de la història dels *Kresy*. El recurs de la rememoració de la història serveix per presentar la pròpia òptica dels fets. Les autores escullen determinats aspectes de la història i ho fan amb una visió que destaca la missió civilitzadora polonesa als confins orientals, els mèrits i sacrificis de la classe noble i els seus immerescuts patiments.

A les parts referents al passat o als esdeveniments històrics contemporanis de les autores, aquestes sovint adopten un estil assagístic, però el seu to neutre acostuma a desembocar en un registre vehement i emotiu quan expressen l'amor

²¹⁷ Dunin-Kozicka Maria (1877-1948). Novel·lista. Va néixer a Odessa, filla d'un metge polonès desterrat a Rússia per haver participat en la insurrecció de 1863. Casada amb un terratinent, a partir de 1900 va viure a la propietat del marit a Ucraïna, a la regió de Kíev, on va presenciar els esdeveniments dels anys 1918-1921. La Comissió Internacional de la Lliga de les Nacions a Ginebra va incloure *Burza od Wschodu [La borrasca de l'Est]* en la llista d'obres literàries més cèlebres l'any 1925.

²¹⁸ Kossak-Szczucka Zofia (1890-1968). Novel·lista i publicista. Va néixer a prop de Lublin al si d'una família terratinent. El 1909 la família es va traslladar als *Kresy*, a Volínia, on el pare de l'escriptora va arrendar una propietat agrícola. Després de casar-se Z. K-S. va continuar vivint a Volínia, on va viure la Primera Guerra Mundial. *Požoga [El foc]* és probablement la novel·la memorística dels *Kresy* més coneguda a l'època d'entreguerres.

per la terra dels *Kresy*, la pena per haver-la perdut, l'esperança de tornar-hi o la desesperació per no poder fer-ho.

Seràs, Polònia, la guardiana de les nacions! [...] Seguiràs defensant els altres de la destrucció i l'extermini que ve de l'Est! Aquesta és l'ordre que fa segles et va donar Déu!

I si algun dia es produeix un miracle tan gran com el miracle de la resurrecció de Polònia i podem tornar a la terra dels nostres Pares, a la terra dels *Kresy*, tan estimada com la Mare...

Et prometem, Senyor, que no hi anirem com a venjadors, sinó com a cavallers de l'Esperit de Déu i lluitarem contra la ignorància i la desconfiança fins que desapareguin, vençudes per sempre!

Prometem... que hi anirem amb l'amor que ho pot tot, no té por de res i és capaç de tot!

Hi anirem amb el perdó dels greuges soferts... amb l'oblit de les ferides sagnants... amb el lema: "La vida per a tothom! I la possibilitat de desenvolupament i de floriment per a tothom, i no per als efimers vencedors de classe o de partit!"

Et prometem, Senyor, que hi treballarem fins a l'últim alè i amb la suor al front, com els teus obrers, fins que arribi el Teu Regne en aquesta terra.

Però fes que hi tornem, Senyor!²¹⁹

Aquest text, compost com una oració, conté tots els tòpics del pensament polonès sobre el paper de la noblesa als confins orientals i és una mostra de la instrumentalització ideològica que tenia com a objectiu convèncer el lector no només de la polonitat dels territoris dels *Kresy*, sinó també de les bones intencions de la noblesa polonesa que, "lluitant contra la ignorància i la desconfiança", feia el

²¹⁹ DUNIN-KOZICKA, M. (1990). *Burza od Wschodu*, Varsòvia. Fragment inclòs a: HADACZEK, B. (1995). *Op. cit.*, pàg. 251.

Zostaniesz, Polsko, strażnicą narodów! [...] Będziesz dalej broniła innych od destrukcji i zagłady ciągnącej od wschodu! Taki nakaz od wieków rzucił Ci Bóg!

A jeśli kiedyś stanie się cud tak wielki, jak cudem było wskrzeszenie Polski, i będziemy mogli powrócić do ziemi Ojców naszych, do tej ziemi kresowej, tak drogiej, jak Matka...

Ślubujemy Ci Panie, że nie pójdziemy tam jako mściciele, ale jako rycerze Ducha Bożego, i walczyć będziemy z ciemnotą i nieufnością, aż padną w proch, pokonane na wieki!

Ślubujemy, że pójdziemy tam z miłością, co wszystko może, niczego się nie ulęknie, do wszystkiego jest zdolna!

Pójdziemy z przebaczeniem doznanych krzywd... z niepamięcią krwawych ran... z hasłem: "Życie dla wszystkich! I możliwość rozwoju i rozkwitu dla wszystkich, nie zaś dla biorących chwilowo górę partyjnych lub klasowych zwycięzców!"

Ślubujemy Ci, Boże, że pracować tam będziemy do ostatniego tchu i w pocie czoła, jak robotnicy Twój, aż nastanie Królestwo Twoje na tej ziemi.

Tylko wróć nas do niej, Panie!

possible perquè tothom tingués els mateixos drets. En el fragment citat també hi és present el missatge messiànic implícit en la imatge de Polònia com a guardiana i protectora de les nacions de la barbàrie procedent de l'Est. El messianisme desenvolupat pels romàntics tenia les seves arrels en el sarmatisme i, fins i tot, abans, ja havia estat present en l'obra de Piotr Skarga. Però veiem que als anys vint del segle XX hi continua present d'una forma intacta. Polònia, malgrat tots els avatars de la història, segueix tenint la mateixa missió que ja tenia al segle XVI: ser “la guardiana de les nacions” i defensar-les de “la destrucció i extermini procedents de l'Est”. I no és la situació geopolítica o les aliances amb altres països el que li imposen aquesta missió, sinó la inamovible ordre de Déu, tan eterna com ell mateix.

A part de la missió de defensa contra la barbàrie, la noblesa polonesa tenia una altra missió no menys important: “fer de pare” al poble. El paternalisme era una idea molt assumida i sentida pels nobles terratinents, que mai no havien entès els esclats de violència popular, atribuint-los al mal intrínsec de l'home i no pas a la injustícia de les relacions socials. Per altra banda, aquestes relacions, en ple segle XX, eren pròpies de l'època feudal, és a dir, d'un sistema econòmic i cultural orgànic en què cadascú tenia un lloc i una utilitat assignats i no intentava transgredir els límits de la pròpia casta. En temps de pau la convivència entre la mansió noble i el poble acostumava a ser no només exemplar, sinó fins i tot afectuosa, cosa que creava la sensació d'una vida harmoniosa, bucòlica i paradisiàca. La vida als *Kresy* adquiria una dimensió mítica, extratemporal, escandida només pel ritme biològic de la natura i pel ritme del calendari ritual, religiós. I malgrat el record del passat històric, de la tradició de les lluites lligades als confins orientals al llarg dels segles, per als habitants dels *Kresy* el temps no era lineal sinó circular, per la qual cosa la vida hi apareixia com una cosa eterna.

En l'òptica dels terratinents polonesos era, per tant, una Arcàdia en què es complia el principi de la unió dels contraris, manifestada en la simbiosi social, per una banda, i en la simbiosi de l'home amb la natura, per l'altra.

[...] els terratinents polonesos dels *Kresy* tenien simpatia pels rutens; quan s’hi dirigien, els agradava utilitzar la seva llengua i consideraven tot aquest poble com a familiar i propi. Més d’una vegada els habitants de la mansió se sentien més propers a les cases pageses dels rutens que no pas a les escasses finques nobles, sovint es dirigien amb més cordialitat a les primeres. Aquesta relació era resultat natural de la història; al cap i a la fi, un important percentatge dels més grans llinatges dels *Kresy* van néixer del mateix tronc que el poble rutè, de la mateixa terra exuberant, extensa i diversa.

Al cap i a la fi, és dels *Kresy* d’on van sorgir els cavallers que van fer tants mèrits amb la República [de les Dues Nacions], mentre els antics boiars i *kniaz* es van convertir al llarg dels segles en els millors polonesos.²²⁰ [...]

El fragment citat mostra el clar convenciment per part de l’autora que el paper de la noblesa polonesa als *Kresy* va ser positiu, que hi va haver una simbiosi i una simpatia entre els nobles i els pagesos i que la història comuna i, sobretot, la influència de la terra, de la natura, en els humans va convertir els polonesos i els rutens en germans. A més, gràcies a la influència positiva dels polonesos (també en opinió de l’autora), les capes altes originàries dels confins orientals es van convertir en “els millors polonesos”.

Les relacions patriarcals són referides per diversos autors dels *Kresy*, fins i tot per aquells que es mostren crítics amb el paper de la noblesa i amb el sistema polític que sempre havia privilegiat d’una manera exagerada aquesta capa social. Melchior Wańkowicz²²¹ és un d’aquests escassos casos d’escriptors nascuts als *Kresy* que saben parlar-ne amb ironia. Tot i que Wańkowicz era conscient que el

²²⁰ KOSSAK-SZCZUCKA, Z. (1990). *Požoga. Wspomnienia z Wołynia 1917-1919*, Łódź, Wydawnictwo Artus, pàg. 9:

[...] ziemiaństwo polskie kresowe lubiło Rusinów; zwracając się do nich, chętnie używało ich mowy, uważając lud ten cały za bliski i swój. Niejednokrotnie dwór czuł się prawie bliższy wsi ruskiej niż nielicznych zagród szlacheckich, częściej serdeczniej zwracał się do pierwszej. Stosunek ten był naturalnym wynikiem historii; wszakże poważny procent najpiękniejszych rodów ziemiańskich kresowych wyrósł z tego samego szczepu co lud ruski, z tej samej ziemi bujnej, szerokiej i barwnej.

Wszak z kresów powstały szeregi rycerzy, hojnie zasłużonych wobec Rzeczypospolitej, a dawne, dumne bojary i kniazie zmieniły się w ciągu wieków w najlepszych Polaków.[...]

²²¹ Wańkowicz Melchior (1892-1974). Escriptor i un dels reporters polonesos més eminents del segle XX. El seu estil viu i enèrgic continuava la tradició de la “xerrada noble”. Les obres més conegudes són novel·les autobiogràfiques *Szczenięce lata [Els anys tendres]* (1934) i *Ziele na kraterze [Herbes al cràter]* (1951), i una obra entre reportatge i novel·la èpica de tres volums, *Bitwa o Monte Cassino [La batalla de Montecassino]* (1945-1947). Els anys 1939-1958 els va passar a l'emigració.

seu món era totalment anacrònic al segle XX, que es basava en unes premisses equivocades i que havia de desaparèixer, tampoc s'escapa de la nostàlgia del paradís perdut. Un paradís en què la gent vivia en pau, perquè tothom sabia i acceptava el seu paper.

[...] Si analitzo detingudament el passat, no puc recordar que els habitants de la finca de Nowotrzeby,²²² encara que fos d'una manera amagada, en el fons de l'ànima, sentissin cap mena d'inquietud social. La gent creixia en aquesta terra com les plantes, per la voluntat de Déu, uns més amunt, altres més avall, tots eren germans, iguals entre ells; cadascú tenia un breu paper designat en aquesta vida terrenal, que, al cap i a la fi, era un càstig pel pecat original, era un deure.²²³

Qui ens pot dir quins mètodes de domadura havien fet servir els cavallers que es van instal·lar als *Kresy* feia segles! El cas és que ara, al segle XX, el règim patriarcal estava profundament arrelat a la sang dels dos bàndols, necessari com l'aigua, com l'aire.

Al pagès li agradava sentir una mà dura a sobre seu, comprenia el "senyoriu" i l'adorava. Amb un curiós instint sabia distingir un "senyor senyor" d'un burgès, que aparentment no es distingia en res d'un "senyor" en la manera de vestir i comportar-se.

El concepte de senyoriu estava inseparablement lligat amb la polonitat i el catolicisme.²²⁴

Una mansió noble com cal era un microcosmos perfecte, en què hi havia tots els serveis necessaris per al cos i l'ànima dels subalterns. Les senyores de les mansions organitzaven escoles per als fills dels pagesos, on intentaven inculcar-

²²² Nowotrzeby. Nom de la propietat rural materna de l'autor, situada a la regió de Kovno, en la part central de Lituània d'avui.

²²³ WAŃKOWICZ, M. (1957). *Op. cit.*, pàg. 59.

[...] Najskrupulatniej roztrząsając przeszłość, przypomnieć sobie nie mogę, by w mieszkańcach dworu nowotrzebskiego, gdzieś, choćby na dnie duszy, zatajony był niepokój socjalny. Ludzie wyrastali z tego gruntu jak rośliny – woła Bożą – jedni wyżej, niżej inni, wszyscy byli bliźni, sobie równi; każdy miał poruczoną sobie krótką rolę w tym życiu doczesnym, które wszak było karą za grzech pierworodny – było obowiązkiem.

²²⁴ WAŃKOWICZ, M. (1957). *Op. cit.*, pàg. 95-96.

Któż powie, jakie tam metody tresury stosowali przed wiekami osiadający na kresach rycerze! Dość, że teraz w XX wieku, ustrój patriarchalny był we krwi obu stron zakorzeniony głęboko, potrzebny jak woda, jak powietrze.

Chłop lubił czuć silną rękę nad sobą, rozumiał się na tej "pańskości" i kochał się w niej. Instynktem przedziwnym umiał odróżnić "pana z panów" od miejskiego ciaracha, który wszak niczym na pozór nie różnił się od "pana" w ubraniu i zachowaniu.

Do pojęcia pańskości nieodłącznie były przywiązane polskość i katolicyzm.

los el sentit de la polonitat i els principis de conducta propis d'un bon cristià; també proporcionaven ajuda mèdica als seus pagesos, mentre que els senyors feien el paper de jutge. El món exterior a aquest microcosmos no era necessari per a res, entre altres coses, perquè les autoritats d'aquest món exterior eren estrangeres i, per tant, totalment menyspreades i ignorades pels que es consideraven la sal de la terra del país.

[...] l'actitud de la casa era com si la finca de Kałużyce,²²⁵ llançada enmig d'un oceà pagès, hagués de fer justícia ella mateixa i establir normes per si sola.

La mansió no reconeixia l'autoritat dels tribunals i, sempre que era possible, no s'hi dirigia. El principi era: fer la justícia per compte propi, premiar i castigar, sempre pel seu compte. Pegar en poques ocasions, però quan es pegava, es tractava de tombar el que rebia els cops a terra. La gent gran no aprovava el meu germà: "Ai, el difunt senyor Mela", deien amb tot entenedor, "a vegades et cridava al despatx i t'engegava un mastegot..."

Per demanar justícia arribava a la mansió gent de tots els nostres pobles, és a dir, dels que havien pertangut a Kałużyce abans de la reforma,²²⁶ i ara quedaven en simbiosi econòmica amb la finca (el bosc, les pastures, el pagament en forma de feina). La mansió no era només un mediador en qüestions materials, sinó que reconciliava els matrimonis, intervenia quan la madrastra pegava la fillastra, etc. Una vegada una parella va venir a la mansió per demanar el divorci.

El "senyor", en principi, havia d'anar sempre amb una aurèola de benevolència patriarcal, com "el bon solet",²²⁷ però era impensable una situació en què no tingués raó, que pogués trobar-se en una situació ridícula o que pogués deure al pagès qualsevol favor, que pogués demanar-li o donar-li les gràcies per alguna cosa.

Quan el "senyor" travessava en carruatge el poble, tots els nens anaven corrents a obrir-li el portal de la finca, per la qual cosa se'ls llançava des del carruatge benèvolament caramels o xavalla que es portava per a aquest propòsit a la butxaca de la jaqueta, fet que provocava baralles enmig del camí polsegós.

El "senyor" que a desenes de verstes de casa seva, travessant un poble, perdia una roda o se li trencava un timó, si necessitava enviar algú a algun lloc a unes verstes de distància, entrava a la primera casa i manava fer això o allò.

²²⁵ Kałużyce. Nom de la propietat de la família paterna de Wańkowicz, situada al territori de Bielorússia d'avui.

²²⁶ La reforma agrària de 1864 proclamada pel règim tsarista que atorgava als pagesos les terres que treballaven.

²²⁷ "El bon solet". Referència a un conegut poema bucòlic de Szymon Szymonowic, *Żeńcy [Els segadors]* (1614), en què dues pageses es burlen del senyor que les fa treballar de sol a sol comparant-lo irònicament amb el bon solet.

Hauria estat una ofensa inimaginable, però també una sorpresa, que el pagès demanés alguna cosa a canvi. Ni tan sols es feia servir la fórmula usada al Regne [de Polònia] de “la voluntat”.

Tot l'aspecte, les reverències i els somriures del bielorús anaven dirigits a testimoniar que se li desbordava l'alegria, que se sentia prou premiat amb la felicitat que venia del sol fet de servir el “senyor”.²²⁸

Wańkowicz va escriure les memòries de la seva infantesa als *Kresy (Els anys tendres)*²²⁹ el 1934, per tant, la seva obra ja no estava dictada per emocions recents, ni moguda per l'esperança de poder recuperar la vida passada. Les seves memòries, escrites amb l'estil d'una “xerrada noble”,²³⁰ moderna, no reivindiquen res, només volen recordar el món ja inexistent, el món feliç de la infantesa i, s'inscriuen, doncs, en la llarga tradició polonesa dels desterrats que recreen en la literatura l'Arcàdia perduda. Hi són presents tots els tòpics de la literatura noble:

²²⁸ WAŃKOWICZ, M. (1957). *Op. cit.*, pàg. 93-94:

[...] A mimo to całe nastawienie domu było takie, jakby te Kałużyce oto, rzucone w ocean chłopski, same sobie miały wymierzać sprawiedliwość, same stanowiły normy.

Dwór nie uznawał sądów, nie zwracał się do nich w miarę możliwości. Było zasadą – wymierzać sobie samemu sprawiedliwość, samemu nagradzać, samemu karać. Bić rzadko, ale jak bić, to żeby bity się zwalił. Starzy ludzie bardzo nie aprobowali brata: “ot niaboszczyk pan Mela”, mówili z rozrzewnieniem, “bywało woźmie w kancelarju, dy jak zadaśt...”.

Do dworu po osąd Ściągali ludzie ze wszystkich naszych wsi tzn. tych, które należały do Kałużyc przed uwłaszeniem, a teraz zostawały w symbiozie gospodarczej z dworem (las – pastwiska – odrobek). Dwór był nie tylko materialnym rozjemcą, ale godził małżeństwa, interweniował, gdy macocha biła pasierbicę, itp. Zdarzyło się, że do dworu przyszli prosić o rozwód.

“Pan” w zasadzie, chodząc był winien zawsze w nimbie patriarchalnej łaskawości, niby “dobre słonko”, ale nie do pomyślenia była sytuacja, by nie mógł mieć racji, aby mógł znaleźć się w sytuacji śmiesznej, aby mógł zawdzięczać chłopu jakąkolwiek przysługę, aby mógł o coś prosić, za coś dziękować.

“Pan” kiedy jechał przez wieś, biegły z całej wsi dzieciaki otwierać wrota – za co z bryczki rzucało się im na ziemię łaskawie cukierki, wożone na ten cel w kieszeniach burek, albo miedziaki – o co powstawały bójki w pyle gościńca.

“Pan”, który o dziesiątki wiorst od domu, przejeżdżając przez wieś, zgubił koło, złamał dyszel, na skutek czego potrzebował kogoś gdzieś posłać o kilka wiorst, wkraczał do pierwszej lepszej chaty i polecał zrobić to a to.

Byłoby obrażą nie do pomyślenia, ale też i niespodzianką, aby chłop za przysługę zażądał czegokolwiek. Nawet spotykana w Królestwie formułka “co łaska” nie miała miejsca.

Cały wygład, wszystkie pokłony i uśmiechy Białorusa szły w kierunku zadokumentowania, że przepelniony jest radością, że dostatecznie nagrodzony jest samym szczęściem, płynącym z faktu usłużenia panu”.

²²⁹ *Szczenięce lata*.

²³⁰ Xerrada noble. Gènere literari genuïnament polonès iniciat al segle XVII per Jan Chryzostom Pasek en les seves *Memòries* i perfeccionat per Henryk Rzewuski en l'època romàntica. Es caracteritza per la identificació del narrador amb el protagonista (i en el cas de Pasek també amb l'autor), per la hiperbolització del propi paper enmig dels esdeveniments històrics i per un estil lliure que imita l'estil d'una xerrada.

el senyor bo i just, els súbdits satisfets sota el seu govern, els nobles plens de fantasia i amb temperament de cavaller medieval, el bon menjar i beure, el bon humor, que es tradueix en un munt d'anècdotes, i l'omnipresent bellesa de la natura salvatge. No obstant, l'autor es distancia de tot aquest món anacrònic en un pròleg en què demostra que és conscient de tots els defectes de la cultura noble polonesa. N'és conscient, però alhora reconeix que és de la cultura noble d'on ve tota la cultura polonesa. I les terres on van perdurar durant més temps intactes els models de la cultura noble van ser els *Kresy*, i és justament per això que l'autor es va llançar a l'aventura d'evocar els anys de la seva infantesa.

Vaig escriure *Els anys tendres* mogut per un sincer enyorament de les formes d'aquella cultura que havia originat i en què es basa fins ara la cultura polonesa. No hem tingut burgesia com a estament entre la capa pagesa i la noble. El pagès, en entrar en la capa anomenada intel·ligència sense transició, adquiria totes les formes post-nobles.²³¹

Cal dir, però, que encara que en el pròleg l'autor exposi la seva consciència dels defectes de la noblesa, el to de la narració està en contradicció amb l'esperit crític del Wańkiewicz prologuista. *Els anys tendres* és un gran cant a una vida "de debò", una vida autèntica, els protagonistes de la qual són els nobles terratinents que, malgrat les seves estranyeses i extravagàncies, hi estan retratats amb molt afecte i d'acord amb els sentiments col·lectius de l'època, que demanaven la idealització dels *Kresy* i dels seus pobladors polonesos.

Uns quants anys abans, quan les emocions relacionades amb la guerra, la revolució, les expropiacions, les matances ètniques i l'establiment de les fronteres que tallaven els *Kresy* pel mig estaven encara a flor de pell, Zofia Kossak-Szczucka expressava la seva desesperació i alhora la seva incapacitat d'entendre com el renascut Estat polonès podia permetre la pèrdua d'unes terres de valor incalculable en tots els sentits, en el sentit material, humà, històric, axiològic. La

²³¹ WAŃKOWICZ, M. (1957). "Pròleg de l'autor", a: *op.cit.*, pàg. 8.

Szczenięce lata pisałem ze szczerzej tęsknoty do form tej kultury, z której poczęła się i na której dotąd trwa kultura polska. Nie mieliśmy mieszczaństwa jako stanu pośredniego między warstwą chłopską a szlachecką. Chłop, wchodząc w tzw. "inteligencję" bez stadium przejściowego, przyjmował wszystkie formy poszlacheckie.

prosa de Dunin-Kozicka i de Kossak-Szczucka són l'exemple d'una literatura que podria comparar-se amb les literatures post-colonials d'altres llocs del món. Per sort, el motiu dels *Kresy*, com veurem més endavant, va donar més de si, no es va aturar en la simple commemoració del passat feliç, dels propis mèrits i de la incomprensió per part dels altres de la importància de les terres perdudes.

Per què es repeteix un altra vegada l'error històric, la permanent subestimació dels *Kresy*, del seu valor i significat?

A tot el món els confins o les colònies, el país ample, extens, proper o llunyà, que constitueix camp lliure per a l'expansió, representa per a l'Estat una gran riquesa i un veritable tresor. D'allà arriba a la Mare Pàtria un nou element humà, ple d'energia i salut. Allà neixen individus atrevits, tossuts, que tenen voluntat i saben actuar. D'allà vénen les matèries primeres i l'alè jove i lliure.

A casa nostra no se li dóna importància i no s'hi pensa...

Kresy... una paraula rica, antiga, bella. Hi ha en ella l'espai i l'extensió, les interminables planures ondulants, l'allunyament del món i el vent de l'estepa. Per a qualsevol persona que és d'aquella banda engloba el contingut de la terra paterna, el color, les formes i l'olor propis.

Com una joia sense preu podria caure aquesta terra als peus de la República, florir amb l'ordre, regalar llet i mel, ser la nodrissa de la Pàtria...

Però la República no la necessita.

[...] Tot això és el nostre país d'on hem de marxar...

Marxarem d'aquí, però abans de fer-ho, en una muntanya elevada, en el silenci dels cors que bateguen, prometem una fe i un amor eterns a aquesta terra. Li prometem tornar-hi, de seguida que hi hagi possibilitat de fer-ho, li prometem quedar-nos aleshores fins al final...

Oh, Ucraïna de terres negres, Pàtria desagraïda i estimada, Terra sense límits, fèrtil i ampla, bella i fecunda, mandrosa i somnolenta, nostàlgica i melodiosa, inerta i forta i, sobretot, familiar i amada...

Terra estimada a pesar de les persecucions, Terra natal malgrat els tractats, Terra polonesa i pàtria malgrat els plans dels partits, Terra nostra, malgrat els tribunals estrangers...²³²

²³² KOSSAK-SZCZUCKA, Z., (1990). *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917-1919*, Rzeszów, pàg. 282-283. Fragment inclòs a: HADACZEK, B. (1995). *Op. cit.*, pàg. 264-265.

Dlaczego znów się powtarza historyczny błąd, wieczna niedocena Kresów, ich wartości i znaczenia?

Na całym świecie kresy czy kolonie, kraj szeroki, rozległy – daleki czy bliski – stanowiący wolne pole dla ekspansji, jest dla państwa największym bogactwem i skarbem. Stamtąd przychodzi do Macierzy nowy żywioł ludzki, pełen energii i zdrowia. Tam rodzą się typy zuchwałe, uparte, umiejące chcieć i działać. Stamtąd przychodzą surowce i szeroki, młody oddech.

U nas się o to nie dba i o tym nie myśli...

A part de la prosa memorística sobre els *Kresy*, tant aquella escrita “en calent”, com l'altra, elaborada a posteriori, en els anys d'entreguerres va aparèixer un altre fenomen literari relacionat amb els confins orientals. Es tracta de la *literatura noble* o, si traduïm el concepte literalment, la *literatura dels terratinents*.²³³

La *literatura noble* tenia a Polònia una llarga tradició. Fins al segle XX pràcticament tots els escriptors eren d'origen noble, el model de la vida perfecta era el model feudal, per tant, la majoria de les obres literàries creades pels polonesos retrataven el món rural; per una banda, el dels nobles terratinents, atractiu i fascinant pel seu luxe i la seva riquesa cultural, i, per l'altra, el miserable món pagès. En tot cas, la literatura polonesa havia cultivat la tradició rural des dels seus inicis al segle XVI (amb Rej i Kochanowski) fins al segle XX.

Com que la constitució de 1921 va abolir tots els títols nobiliaris, es va substituir, d'una manera espontània, la paraula *noble* per la paraula *terratinent*, i d'aquesta manera les novel·les situades en els ambients dels antics nobles van passar a anomenar-se *novel·les dels terratinents*.

La *novel·la dels terratinents* situava l'acció preferentment als *Kresy*, on les propietats eren molt més extenses i riques que a les altres regions de les terres poloneses i on, després dels repartiments, la política de les potències ocupants no va eliminar la noblesa de la vida social. Aquí és on es van conservar tots els trets

Kresy... Bogate, stare, piękne słowo. Jest w nim obszar i przestrzenność, bezkres równin falujących, oddalenie od świata i wicher stepowy. Dla każdego z tamtej strony zawiera w sobie treść ojczystej ziemi, jej barwę, kształty i woń.

Jak klejnot bezcenny ta ziemia bogata mogłaby legnąć u stóp Rzeczypospolitej, zakwitnąć ładem, zapłynąć mlekiem i miodem, być karmicielką Ojczyzny...

Ale Rzeczpospolita jej nie potrzebuje...

[...] To wszystko – to jest nasz kraj, od którego odejść trzeba...

Odejdziemy od tych stron, ale przed odejściem – na wyniosłej górze, w ciszy serc bijących – ślubujemy wieczną wiarę i miłość tej ziemi. Ślubujemy jej powrócić, gdy tylko pierwsza możliwość powrotu nadejdzie, ślubujemy jej pozostać wtedy aż do końca...

Ukraino czarnoziemna, Ojczyzno niewdzięczna a umiłowana, ziemio bezkresna, żyzna i szeroka, urodziwa a urodzajna, leniwa a senna, tęskniąca a śpiewna, bezwolna a mocna – nad wszystkie bliska i droga...

Ziemio najmiłsza mimo prześladowań, ziemio rodzona pomimo traktatów, ziemio polska i ojczysta mimo planów partii, ziemio nasza – pomimo sądów cudzoziemskich...

²³³ Literatura ziemiańska.

típics de la noblesa polonesa, amb la fantasia sàrmata i cavalleresca, la desmesura, el convenciment d'estar per sobre de la llei, etc.

Cal dir que la intel·lectualitat polonesa d'entreguerres jutjava molt severament els terratinents per la seva degradació material, moral i ètica, i en l'alta literatura les referències a la vida d'aquesta capa social el que feien, en general, era criticar-la.²³⁴

En canvi, la *novel·la dels terratinents* va optar pel model de la literatura popular creat i portat a la perfecció per Maria Rodziwiczówna i que responia a la demanda d'un ampli públic, que com sempre i a tot arreu era amant d'històries "de les altes esferes". En el pla argumental i de composició es feien servir els esquemes típics de la literatura popular, com el melodramàtic, el didàctic o el sensacionalista. El temps de l'acció acostumava a estar situat entre la segona meitat del segle XIX i l'època d'entreguerres, contemporània de l'autor. I els temes principals abordats en aquestes novel·les eren els mèrits i les culpes de la noblesa polonesa als confins orientals (la balança, però, s'inclinava amb preferència cap al cantó dels mèrits), el drama de la Primera Guerra Mundial i la Revolució bolxevic i, finalment, la crítica de la política estatal als *Kresy* de després de la guerra.

L'Estat, que intentava tirar endavant una política federal, permetia comprar o arrendar terres als *Kresy* als pagesos de les minories nacionals. Així que, malgrat l'afluència de nous colons militars i civils polonesos, els anys 1920-1925 les possessions poloneses anaven minvant substancialment. La literatura popular dels *Kresy* el que pretenia era guanyar-se l'opinió pública per pressionar l'Estat perquè ajudés els terratinents que no se'n sortien en les noves condicions de la II República.

La població polonesa, després del tractat de Riga, es trobava sota l'impacte d'haver perdut part del territori considerat com a nacional que, a més, era justament la part més valuosa, aquella on havia nascut l'*ethos* de la polonitat i

²³⁴ Per exemple: *Przedwiośnie* [Abans de la primavera] de Żeromski, *Noce i dnie* [Nits i dies] de Dąbrowska o *Ferdydurke* de Gombrowicz, contenen parts de la narració situats en els ambients terratinents que són objecte de despietada crítica. L'alta literatura era una resposta a la literatura dels terratinents que repetia tots els tòpics sobre el paper de la noblesa a la societat polonesa.

amb la qual estaven relacionats diversos mites nacionals. La literatura popular dels Kresy coincidia, doncs, amb el sentiment de greuge general i trobava, així, un terreny ben adobat per divulgar les seves consignes ideològiques. Clamant per la defensa de la terra dels *Kresy* per no deixar-la caure en mans no poloneses, responia a l'ample demanda social i a la necessitat d'heroisme, sempre present en la nació polonesa. Els protagonistes de la literatura popular eren elevats pels seus autors a la dimensió d'herois, hereus de la tradició dels segles anteriors, que, igual que els seus avantpassats, es mantenien amb obstinació al seu tros de terra, que no consideraven només com a origen de les seves rendes, sinó com un llegat nacional que s'havia de preservar i traspasar a les següents generacions. Aquesta postura era la prolongació de l'actitud dels polonesos als *Kresy* en el temps dels repartiments, quan es considerava que la terra en mans poloneses era el fonament del futur ressorgiment del país. La terra dels *Kresy*, per als seus defensors, era quelcom sagrat a què es devia una fidelitat absoluta. L'historiador Stefan Kieniewicz comenta aquest fenomen de la següent manera:

La pressió de l'ocupant va contribuir a la creació d'una mentalitat particular de l'habitant polonès dels *Kresy*: la del defensor d'un post avançat de summa importància per a tota la nació. En aquestes províncies van sorgir unes normes de comportament, la transgressió de les quals era castigada amb l'ostracisme; es considerava com a crim nacional la venda de la terra dels pares, el matrimoni amb un *cismàtic* o convertir-se en funcionari del govern ocupant. El malbaratament i la ineptitud econòmica era un pecat contra la polonitat.²³⁵

Malgrat el canvi radical en la situació política polonesa a partir de 1921, la mentalitat dels habitants dels *Kresy*, orientada tradicionalment a la preservació i la conservació de l'*statu quo*, es va mantenir intacta. I davant dels nous perills, la missió de conservar la terra a tot preu va quedar renovada. I és aquesta missió i els

²³⁵ KIENIEWICZ, S. (1977). "Wpływ zaboru rosyjskiego na świadomość społeczeństwa polskiego", *Dzieje najnowsze*, n. 4.

Nacisk zaborcy przyczynił się do wytworzenia swoistej mentalności kresowca polskiego – obrońcy posterunku o znaczeniu ogólnonarodowym. Wytworzyły się w tych prowincjach normy zwyczajowe, których przekroczenie karane było ostracyzmem; za przestępstwo narodowe uważano sprzedaż ojcowizny, małżeństwo ze "schizmatykiem", wejście na służbę rządową w obrębie zachodnich guberni. Utracjuszostwo i nieład gospodarczy poczytywano za grzech przeciw polskości.

homes que la compleixen els protagonistes de la majoria de les novel·les populars de l'època. Un exemple paradigmàtic d'obra que exposa aquest missatge i presenta el tipus d'heroi nou és el conte de Rodziewiczówna *Niedobitowski del bastió fronterer*²³⁶ publicat en un recull de contes amb el mateix títol. De fet, els contes tracten de la difícil situació dels petits propietaris a Polèsia en els primers anys de la Polònia lliure. Sotmesos a unes càrregues tributàries que a penes els deixaven sobreviure, contínuament eren atacats per escamots de bolxevics que passaven la frontera i als quals s'afegien els pagesos locals. Els propietaris polonesos se sentien amenaçats, però, igual que el protagonista del conte de Rodziewiczówna, es mantenien heroicament als seus "bastions fronterers".

[...] –Demà vindran els jornalers i començarem a llaurar els guarets. Els cavalls passaran l'estiu a l'aire lliure, i abans de l'hivern reconstruiré l'estable i la quadra.

–Perquè els bolxevics puguin cremar-los.

–Si els cremen, tornaré a reconstruir-los, però ningú podrà dir que Niedobitowski ha deixat abandonat el seu Horodyszczce.²³⁷

[...] –Per què ens odien tant, senyoret? Per què ens volen fer fora d'aquí, esgotar-nos, expulsar-nos? Ens martiritzava l'enemic rus, ens martiritzava la sangonera alemanya, ens martiritzava el dimoni bolxevic, però, per què ens martiritza cada un d'aquests nous polonesos? De què ens culpa Polònia? Nosaltres havíem resat per ella, l'havíem esperat com la salvació!

[...] –Polònia sóc jo i ho sou vós! I tot allò no és més que remor després d'una gran tempesta, una ona que s'emportarà el que és dèbil, vil i estúpid, però no nosaltres. Nosaltres no ens deixarem treure d'aquí vius ni ens farem enrere davant la xusma.

En la grisa boira d'aquell dia de tardor, Niedobitowski, com cada any a aquella època, semblava la seva terra. S'estenia davant d'ell la tan estimada, grisa, pobra terra de Polèsia, i caminava per un solc del tros escampant rítmicament llavors platejades de civada. Des del bosc de mel arribava l'olor de bruc, sobre les tardanes flors de mostassa de color ambre s'atrafegaven les abelles, entre els núvols s'acomiadaven del seu estiu

²³⁶ *Niedobitowski z granicznego bastionu* (1926).

²³⁷ RODZIEWICZÓWA, M. (1926). *Niedobitowski z granicznego bastionu*, Lvov, pàg. 18-19. Fragment inclòs a: HADACZEK, B. (1995). *Op. cit.*, pàg. 53-54:

[...] – Jutro dostanę parobków i zaczniemy odłogi karczować. Konie spędzą lato pod niebem, a do zimy odbuduję stajnię i stodołę.

- Będą mieli bolszewicy co palić.

- Jak spalą, to znowu odbuduję, ale nie będzie powiedziane, że Niedobitowki zaniedbał swoje Horodyszczce.

unes fileres de grues. Quan el sembrador es girava cap a l'est, veia amb el pensament els ulls diabòlics del bolxevic aguantant el fruit del seu treball; quan es girava cap a l'oest, veia els fums de les cases del poble envejós, agitat, delerós de robar la propietat aliena. A sobre d'ell s'estenia un cel sinistre, amenaçador de pluja, neu, pedra i d'un llarg hivern sense sol que l'aïllaria en total solitud. Era tan menut, estava tan sol en aquell post de guaita a la frontera oriental de la República! Però sembrava sense parar, inamovible en la seva obstinació, inflexible en la seva decisió de resistir. Totes les forces dels avantpassats, que havien sobreviscut a la tsarina Caterina, a Wieszatiel Muraviev²³⁸ i a tants altres, es van concentrar en aquest miserable que, condemnat per les noves lleis i pels nous temps al desterrament i la confiscació, escampava les llavors a terra creient que resistiria.²³⁹

Com ja hem dit anteriorment, el concepte dels *Kresy*, que inicialment es referia a la part sud-est de la República de les Dues Nacions (corresponent a Ucraïna), a la segona meitat del segle XIX va passar a designar també tot el territori dels *gubernii* occidentals. I va ser així pels motius que exposa Stefan

²³⁸ Mijail Muraviev (1794-1866). Anomenat pels polonesos Wieszatiel (Penjador), general rus, governador de Lituània. Va introduir el govern del terror decretant condemes a mort massives per als participants de la insurrecció de 1863.

²³⁹ RODZIEWICZÓWNA, M. (1926). *Op. cit.*, pàg. 28-29.

[...] –Jutro dostanę parobków i zacniemy odłogi karczować. Konie spędzą lato pod niebem, a do zimy odbuduję stajnię i stodołę.

–Będą mieli bolszewicy co palić.

–Jak spalą, to znowu odbuduję, ale nie będzie powiedziane, że Niedobitowski zaniedbał swoje Horodyszcze.

[...]

–Za co oni nas tak nienawidzą, paniczu! Dlaczego chcą nas stąd wyrzucić, wymęczyć, wygnać! Dręczył Moskał wróg, dręczył Niemiec pijawka, dręczył bolszewik szatan, ale dlaczego dręczy każdy z tych nowych Polaków. Co my Polsce zawinili!? Myż się o nią modlili, my jej jak zbawienia wyglądali!

[...]

–Polska to ja, to wy! A tamto – szum po wielkiej burzy, fala, co słabe, podłe i głupie zniesie, ale nie nas. Żywi się stąd nie damy wykorzenieć ani ustąpimy przed szumowinami.

W szarej mgle jesiennego dnia tego Niedobitowski, jak co roku o tej porze, zasiewał swoją ziemię. Leżała przed nim ukochana, siwa, uboga, poleska, a on szedł bruzdą zagonu i ciskał miarowo srebrzyste żyto. Od boru miodowego pachniały wrzosy, po późnych kwiatach świerzopu bursztynowego gwarzyły pszczoły, w chmurach żegnały swe letnie wyraje sznury żurawi. Gdy siewca zawrócił ku wschodowi, widział w myślach szatańskie oczy bolszewika czyhającego na tę jego pracę; gdy zawrócił ku zachodowi, widział dymy chatnie wsi zawistnej, rozagitowanej, gotowej do grabieży cudzego dobra. Nad nim wisiało posepne niebo, grożące słońcem, śniegiem, gradem i długą bezsłoneczną zimą w pustce i samotności. Był taki drobny, mały, taki sam na tej swojej wschodniej strażnicy Rzeczypospolitej. Ale siał, siał – w swej zawziętości kamienny, w swym postanowieniu trwania żelazny. Wszystkie moce przodków, co przetrwali Katarzynę carycę, Wieszatiela Murajewa i tylu innych – skupiły się w tym nędzarzu, który skazany przez nowe prawa i czasy na wygnanie i konfiskatę, ziarno w ziemię rzucał, wierząc, że wytrwa.

Kieniewicz.²⁴⁰ Amb la pressió de l'ocupant rus, la tradició heroica dels *Kresy* ucraïnesos va ser considerada com a pròpia també pels polonesos que habitaven els territoris de Lituània i Bielorússia. Més endavant, a partir de 1919, aquesta tradició, i amb ella el concepte dels *Kresy*, es va estendre també a Lvov i a les terres que durant els anys dels repartiments havien format part de l'imperi austrohongarès.

El fragment de *Rodziewiczówna* citat anteriorment il·lustra perfectament en què va consistir la instrumentalització ideològica i política de la imatge dels confins orientals en la literatura popular d'entreguerres. El que queda patent és que l'autora no es limita a l'exposició d'uns fets o a la presentació del destí d'un personatge. A part que el mateix personatge principal i els que comparteixen les seves idees exposen constantment les seves raons ideològiques al llarg de l'obra, hi ha també el patètic comentari del narrador, que pretén fer el missatge més explícit, més comprensible i més contundent. La dramàtica comparació de la situació del defensor del territori nacional a la Polònia lliure amb la situació dels seus avantpassats a l'època de l'ocupació russa és una dura denúncia de la política polonesa als *Kresy* i un clam perquè l'Estat donés suport als seus fills més valuosos que estaven abandonats enmig dels enemics.

Ens hem aturat en el tema de la literatura popular no precisament a causa dels seus valors estètics, sinó per veure com la literatura polonesa, que durant més de cent vint anys havia complert funcions alienes a les de la literatura d'un país lliure, no podia abandonar el paper de guia de la societat. L'alta literatura d'entreguerres sí que va aconseguir desprendre's (i d'una manera, a més, programàtica i radical) de la preocupació social, ètica i moral per la col·lectivitat. En tot cas, quan recorre a les imatges de determinats sectors socials és amb la intenció irònica de desvetllar en el lector el sentit crític envers la societat. Així doncs, com que l'alta literatura abandona el tema nacional i social per concentrar-se en l'individu a seques, és la literatura popular la que omple aquest buit, la que reprèn la tradició de la literatura compromesa i satisfà la demanda social dels polonesos, que difícilment podien acceptar una literatura mancada d'un missatge

²⁴⁰ Vegeu la cita de la pàg. 173.

ideològic. La literatura popular sobre els *Kresy*, en plena època de les avantguardes, reprèn la tradició positivista del realisme crític i intenta corregir la realitat insatisfactòria amb unes receptes solidaristes totalment anacròniques i ineficaces.²⁴¹

Si hem considerat important parlar de la novel·la popular ambientada als *Kresy* és per dues raons. Primer, perquè al nostre entendre, aquest corrent, molt abundant (que, per altra banda, s'inscriu en la moda europea dels anys vint i trenta de les literatures regionals), demostra una sorprenent vitalitat de la imatge mítica dels *Kresy* en la consciència col·lectiva dels polonesos. Malgrat el canvi radical de la situació del país, als anys d'entreguerres els confins orientals continuen funcionant en l'imaginari dels polonesos com a centre de la polonitat i com a lloc sagrat, santificat pel sacrifici de moltes generacions de defensors seus, un lloc amb què Polònia sempre estarà en deute. I també se'ls continua veient com una Arcàdia perduda o una Arcàdia per recuperar. En segon lloc, creiem que aquest corrent va exercir una influència importantíssima en la manera en què els polonesos percebien els *Kresy* en el moment de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, quan, per enèsima vegada en la història, aquests territoris es van convertir en escenari d'un complicadíssim entramat de lluites, no només entre dos totalitarismes, sinó també entre les diferents ètnies, confessions, cultures, ideologies i interessos.

Abans d'analitzar l'evolució de la imatge dels *Kresy* a partir de 1939, creiem convenient afegir un breu comentari sobre la poesia dels confins orientals en els vint anys d'entreguerres. Els anys 1918-1939, període excepcionalment fructífer en el camp poètic, en què nombrosos grups avantguardistes van introduir canvis importants tant en el pla del contingut com

²⁴¹ Cal esmentar, però, que encara que els *Kresy* no apareixen en la literatura avantguardista com a problema i no serveixen per cap mena de reivindicació, sí que hi són presents com a escenari natural en què es desenvolupa la trama de l'obra. És així, per exemple, en les obres de Bruno Schulz *Sklepy cynamonowe* [*Les botigues de color canyella*] i *Sanatorium pod klepsydrą* [*El sanatori de la clepsidra*], ambientades al poble natal de l'autor, Drohobycz, a la Galítzia Oriental. Aquest poble, un gresol de diverses cultures, llengües i tradicions, és senzillament l'univers particular de l'escriptor, la seva realitat més pròxima i coneguda. I serveix millor que qualsevol altre lloc per presentar el xoc que va suposar la revolució industrial en un món antiquat i tradicional que durant segles havia viscut en un immobilisme total, fora del temps.

en el formal, va sorgir un fort corrent de la poesia dels *Kresy* que continuava la llarga tradició poètica dels confins orientals desenvolupada pels romàntics, però iniciada al segle XVII.

Aquesta allau de poesia dels confins orientals als anys d'entreguerres era l'eco dels esdeveniments de la Primera Guerra Mundial i de les seves conseqüències. A la Polònia lliure arribaven poetes dels *Kresy exteriors*, és a dir, de la part dels confins orientals que arran del pacte de Riga van quedar inclosos a la Rússia Soviètica. Les veus d'aquests poetes són les que es van fer sentir amb més dramatisme, ja que la seva situació era realment peculiar. Es trobaven a la Polònia lliure, que havien somniat tota la vida, però s'enyoraven de la seva petita pàtria, privada, íntima, que havia quedat fora del territori polonès. I encara que estiguessin a Polònia, els sentiments de nostàlgia que expressaven en la seva poesia no eren gaire diferents dels que havien expressat els romàntics des de l'emigració. I és que, donat el model econòmic polonès i la història del país, el desarrelament apareixia als ulls dels polonesos com el pitjor desastre vital. Inesperadament, molts dels polonesos dels *Kresy exteriors* es van adonar que recuperar l'Estat no ho és tot.

La gent d'ara anhela una pàtria, però enlloc de pàtria se'ls atorga només Estats. La Pàtria és orgànica, està arrelada en el passat, sempre és petita, escalfa el cor, és propera com el propi cos. L'Estat és mecànic. La pàtria és el País de Gal·les, Bretanya, Provença, Catalunya, el País Basc, Transilvània, Huculsczyzna.²⁴²

Els motius, el llenguatge i els recursos de composició que caracteritzen la poesia dels *Kresy* es nodreixen de la tradició poètica romàntica i modernista i no s'endinsen en el terreny de les innovacions avantguardistes. El tema principal és la nostàlgia i la tristor d'éssers desterrats i desarrelats de les seves petites pàtries.

²⁴² MIŁOSZ, Cz. (1983). "La Combe", a: VINCENZ, St., *Po stronie dialogu*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, vol. I., pàg. 27:

Ludzie tęsknią dziś do ojczyzny, a zamiast niej przyznaje się im tylko państwa. Ojczyzna jest organiczna, wrośnięta w przeszłość, zawsze nieduża, grzejąca serce, bliska jak własne ciało. Państwo jest mechaniczne. Ojczyzna to Walia, Bretania, Prowansja, Katalonia, Kraj Basków, Siedmiogród, Huculsczyzna.

Acostuma de ser una poesia autobiogràfica, que centra l'atenció a reproduir i descriure amb un munt de detalls la bellesa del feliç "país de la infància".

Davant del drama del desterrament, el subjecte líric es decanta per una de dues actituds possibles. La primera, marcada per un fort to emocional, a part d'expressar l'enyorament i la tristesa per trobar-se lluny de la terra natal, manifesta l'esperança de poder tornar-hi. Entre els poetes que adopten aquesta actitud destaca Leonard Podhorski-Okolew,²⁴³ que diu:

Ja no puc pensar en res més
Que en això i només en això,
Què dolç serà posar-nos en camí
De retorn cap als nostres nius llunyans!²⁴⁴

Amb aquesta actitud, que, per una banda, no accepta la realitat i, per l'altra, manifesta l'esperança en el canvi del destí, contrasta l'actitud filosòfica de qui accepta la pèrdua de la pàtria privada i opta per reconstruir la seva imatge a través de la paraula poètica. Aquesta és l'actitud de Jarosław Iwaszkiewicz,²⁴⁵ poeta nascut a Ucraïna.

²⁴³ Podhorski-Okolew Leonard (1891-1957). Poeta i traductor. Nascut en una família terratinent al territori de la Bielorússia d'avui. El 1918 es va traslladar amb la família a Varsòvia. Va traduir poetes russos i, investigador de l'obra de Mickiewicz, va ser un dels redactors de l'edició de l'obra completa d'aquest autor. La seva obra poètica gira al voltant dels nostàlgics records de la infantesa feliç i de la pèrdua de la casa familiar i la terra natal. Autor de volums de poesia: *Druga do Emaus [El camí a Emaus]* (1923), *Białoruś [Bielorússia]* (1924), i d'una extensa obra dedicada a la creació de Mickiewicz *Realia Mickiewiczowskie* (1952-1955).

²⁴⁴ PODHORSKI-OKOLEW, L. (1924). *Białoruś*. Fragment inclòs a: HADACZEK, B. (1995). *Op. cit.*, pàg. 123.

O niczym myśleć już nie mogę,
Jak tylko o ten, tylko o tem,
Jak słodko będzie ruszyć w drogę
Do swych dalekich gniazd z powrotem!

²⁴⁵ Iwaszkiewicz Jarosław (1894-1980). Poeta, novel·lista, assagista. Nascut a prop de Kiev. Un dels creadors del grup poètic Skamander. La seva creació està inspirada en la tradició literària i, sobretot, en l'esteticisme modernista. En les obres de J. I. la fascinació per la bellesa, la passió de viure, el vitalisme xoquen amb el pessimisme, l'atracció per la mort i el convenciment de la inutilitat dels esforços humans davant de les forces sobrehumanes de la natura i de la història. Autor, entre altres, de volums de poesia: *Oktostychy [Octaves]* (1919), *Mapa pogody [Mapa del temps]* (1977), de contes: *Panny z Wilka [Les senyorettes de Wilko]*, *Brzezina [El bosc de bedolls]* (1933), de novel·les: *Śława i chwala [Fama i glòria]* (1956-1962). Després de 1945 va donar suport actiu al règim comunista. La seva creació de després de la guerra va quedar a l'ombra de les obres anteriors.

Acabat. Tancat. Conclòs. Per sempre!
No retinc aquesta aigua. Corre, s'escapa.
Que corri cap on desapareixen tots els rius,
El vell món ha declinat i neix un altre dia.²⁴⁶

Malgrat l'actitud d'acceptació de la mort del vell món, Iwaszkiewicz, igual que altres poetes del corrent dels *Kresy*, dedica una part important de la seva obra poètica (i també en prosa) a retornar al passat i recrear detalls d'aquell món inexistent retinguts en la memòria.

Com hem dit, el corrent de la poesia dels *Kresy* d'entreguerres és molt abundant i analitzar-lo detingudament sobrepassa els límits d'aquest treball, que només es proposa indicar-ne els determinants més importants. El que cal destacar és que, al contrari que la prosa, la poesia no participa en la creació de la imatge heroica dels polonesos que es mantenen en la seva terra malgrat les adversitats. Com que la majoria dels seus creadors són gent definitivament desterrada de les seves pàtries privades, el que preval en la seva obra és un intent proustià de reviure el temps perdut mitjançant impressions poètiques. El lloc privilegiat en la recreació del passat l'ocupen les descripcions de l'exuberant naturalesa dels *Kresy*, present en els poemes de tots els poetes, tant d'aquells que no accepten la realitat present com dels que s'han resignat a la condició de desterrats. Així doncs, la bellesa de la terra natal, del paradís perdut, és el motiu constant en els poemes de Leonard Podhorski-Okolów i de Jarosław Iwaszkiewicz, de Kazimierz Wierzyński²⁴⁷ i de Kazimiera Hłakowiczówna²⁴⁸, de Stanisław Baliński²⁴⁹ i de

²⁴⁶ IWASZKIEWICZ, J. (1938). *Odwiedziny miejsc ulubionych w młodości*. Fragment inclòs a: HADACZEK, B. (1993). *Op. cit.*, pàg. 59.

Przeminęło. Zamknięte. Skończone. Na wieki!
Nie wstrzymuję tej wody. Odpływa, odchodzi.
Niechże bieży, gdzie giną wszystkie, wszystkie rzeki,
Stary świat się pochylił, inny dzień się rodzi.

²⁴⁷ Wierzyński Kazimierz (1894-1969). Poeta, novel·lista, assagista. Nascut a Drohobycz (avui Ucraïna). Va estudiar filosofia, història i literatura a Viena, Cracòvia i Lvov. Va participar en el moviment independentista abans de la I Guerra Mundial, el 1914 va ingressar en una formació militar voluntària polonesa. Va caure presoner dels russos i va estar més de dos anys al camp de presoners de Riazan. Després de fugir-ne, va marxar a Varsòvia. Va participar en la defensa de Lvov (1919) i en la guerra poloneso-soviètica el 1920. El 1939 va fugir a França i posteriorment, als Estats Units. Abans de morir es va traslladar a Londres. El motiu més freqüent en l'obra poètica de K. W. són els records de Drohobycz i d'altres pobles i paisatges de la seva terra natal. Els primers volums de poesia estan plens d'alegria i vitalitat: *Wiosna i wino [La primavera i el vi]* (1919), *Wróble na dachu [Els pardals sobre la teulada]* (1921), per donar pas més tard a un

Józef Łobodowski,²⁵⁰ i de molts més poetes dels *Kresy* que els límits del present treball no ens permeten esmentar. Dins de l'obra dels poetes dels *Kresy*, unida per motius i emocions semblants, destaca la de Łobodowski, que a part de descriure la bellesa de la terra d'Ucraïna, la seva difícil història, els dramàtics conflictes poloneso-ucraïnesos, formula un missatge de concòrdia entre les dues nacions. Malgrat els conflictes del passat, la seva visió del futur és d'un optimisme sorprenent, sobretot si tenim en compte que el recull de poemes en què el poeta expressa la idea de la unió entre Polònia i Ucraïna va ser escrit a l'exili, a Madrid, l'any 1958. El "jo" líric veu les dues nacions germanes unides per una voluntat comuna d'acostar l'Est i l'Oest. El cant XIII del cicle *El cant d'Ucraïna*²⁵¹ s'acaba amb una profecia contundent:

sentiment de nostàlgia: *Wielka Niedźwiedzica [L'Ossa Major]* (1923), fins a arribar a la desesperació en les obres escrites a l'exili: *Tkanka ziemi [El teixit de la terra]* (1960).

²⁴⁸ Hłakowiczówna Kazimiera (1892-1983). Poetessa i traductora. Nascuda a Vilnius en una família de la intel·liguència polonesa. Va estudiar filologia polonesa i anglesa a la Universitat de Cracòvia. A partir de 1918 va viure a Varsòvia i va treballar al Ministeri d'afers estrangers. Els anys 1926-1936 va ser secretària de Józef Piłsudski al Ministeri de l'exèrcit. El 1939 va ser evacuada a Romania, on va passar la guerra. Va tornar a Polònia el 1949 i va viure a Poznań. En la poesia de K.I. hi ha un fort lligam "de la memòria i la sang" amb la terra natal. Lituània, el país de la infantesa, inspira la seva obra, en què la poetessa recorda la vida quotidiana del poble, el folklore i els paisatges. Els seus poemes es caracteritzen pel culte a les coses senzilles i per un fort sentiment de nostàlgia.

²⁴⁹ Baliński Stanisław (1899-1984). Poeta, novel·lista, traductor. Nascut a Varsòvia en una família de terratinents que provenia dels *Kresy* i que cultivava l'antiga tradició cultural i intel·lectual. S. B. va estudiar dret, filologia polonesa i música; a partir de 1922 es va dedicar a la carrera diplomàtica. Des de 1939 va ser funcionari del govern polonès a l'exili. La seva poesia està inspirada pels records dels paisatges familiars i també per la tradició literària, sobretot romàntica, vinculada d'una forma inseparable amb els *Kresy*. Del dolor de l'exili neixen les imatges poètiques d'uns retorns nostàlgics a les terres de la regió de Vilnius. Autor dels cicles poètics *Wielka podróż [El gran viatge]* (1941), *Tamten brzeg nocy [L'altra vora de la nit]* (1943), *Peregrynacje. Poezje wybrane 1928-1981 [Peregrinacions. Poemes escollits 1928-1981]* (1982).

²⁵⁰ Łobodowski Józef (1909-1988). Poeta, prosista, traductor. Nascut a la regió de Suwałki, va passar els anys 1914-1922 a Rússia i al Caucas, convivint amb els cosacs de Kuban'. En tornar a Polònia, durant uns anys va estar unit al moviment comunista, però a partir de 1935 va trencar amb ell i va iniciar la col·laboració amb els emigrants ucraïnesos i caucasiens. El 1939 va participar en la lluita contra els nazis, va ser internat a Hongria, d'on va fugir cap a França. El 1941 es va traslladar a Espanya i es va establir a Madrid, on va viure fins a la mort. La seva creació poètica va estar marcada des del començament pel pessimisme i per un sentiment tràgic que venien de la confrontació de les forces vitals amb la cultura i la ideologia. Aquests motius també dominen la poesia de després de la II Guerra Mundial, que parla de la dramàtica història d'Ucraïna i de la seva bellesa natural. No obstant, el missatge de l'obra de J. Ł. és el de la concòrdia entre els dos pobles germans. Autor dels cicles poètics *Rozmowa z Ojczyzną [La conversa amb la Pàtria]* (1935), *Demonom nocy [Als dimonis de la nit]* (1936), *Złota Hramota [Carta daurada]* (1954), *Pieśń o Ukrainie [Cançó d'Ucraïna]* (1959). Col·laborador de la revista *Kultura* de París, traductor de poesia russa i ucraïnesa.

²⁵¹ *Pieśń o Ukrainie*.

Un crit commourà el món, quan les aus salvatges
comencin el festí sobre la carronya dels tàrtars.
I de nou es trobaran les mans a Winnica²⁵²
i ningú
les podrà separar!²⁵³

La visió d'Ucraïna que representa Łobodowski és la d'un ucraïnòfil que veu les relacions poloneso-ucraïneses des de la perspectiva d'una persona que no guarda rancúnia ni busca revenja pels drames del passat, sinó que, malgrat ser conscient del mal que els polonesos i els ucraïnesos s'han fet mútuament, busca la concòrdia. El món poètic de Łobodowski traspua una profunda identificació del subjecte líric amb tot el que, per a un polonès, significa Ucraïna de bo i de dolent. No en va va ser titllat de "cosac, ataman, ucraïnès", ja que la seva actitud difereix substancialment de la posició de la majoria dels polonesos, que quan parlen d'Ucraïna parlen de la Ucraïna polonesa i quan parlen del poble ucraïnès utilitzen els models folklòrics que fan que el món dels ucraïnesos sempre aparegui exòtic i separat del polonès. En l'obra de Łobodowski aquesta separació no hi és, els dos móns estan fusionats en un de sol, fascinant, sensual, cruel, però, sobretot, comú. "A través de la seva poesia parla la crida de la sang, la llibertat o el lliure albir dels cosacs, de l'estepa".²⁵⁴

Jo no volia fronteres. Ni separar, sinó unir!
I no acusar, sinó perdonar-nos mútuament.
No esquinçar aquesta vella capa,
cosida per la mateixa esclavitud...
El mateix destí sagnant i errabund
i les tombes comunes als camps veïns.²⁵⁵

²⁵² Winnica. Ciutat ucraïnesa de la vora del Boh que simbolitza un lloc de l'antiga discòrdia que s'ha de transmutar en la germanor.

²⁵³ ŁOBODOWSKI, J. (1959). *Pieśń o Ukrainie*, París, pàg. 32. Inclòs a: HADACZEK, B. (1995). *Op. cit.*, pàg. 323:

Krzyk światem wstrząśnie, gdy ptakowie dzicy
zaczną ucztować na tatarskim ścierwie.
I znów spotkają się dłonie w Winnicy
i nikt
tych rąk nie rozerwie!

²⁵⁴ CZERNIK, S. (1938). "Dwadzieścia lat poezji polskiej (1918-1938)", *Okolica Poetów*, n. 1-2, pàg. 71. Citat per HADACZEK, B. (1995). *Op. cit.*, pàg. 55.

²⁵⁵ ŁOBODOWSKI, J. (1959). *Op. cit.*, "Pieśń XII" inclosa a: HADACZEK, B. (1995), *Op. cit.*, pàg. 321-322:

Nie chciałem granic. Nie dzielić, lecz łączyć!
I nie oskarżać, lecz wzajem przebaczać.

I aquest missatge de Łobodowski, el missatge de la unitat en la multiplicitat, és quelcom molt valuós en la seva imatge dels *Kresy* i, justament aquest missatge, revestit de diferents formes literàries, serà el que reprendran els escriptors polonesos després de la definitiva pèrdua dels confins orientals arran de la Segona Guerra Mundial.

8. La imatge dels *Kresy* en la literatura de l'emigració després de 1939. Entre la nostàlgia de l'Arcàdia perduda i la idealització de la multiculturalitat

La literatura polonesa, que al llarg dels vint anys d'entreguerres va veure néixer les avantguardes en la poesia, la prosa i el teatre i que semblava haver-se alliberat de les càrregues extraliteràries imposades anteriorment per la situació política del país, a partir de 1939 va tornar a adoptar el paper de guia espiritual i jutge moral de la nació. I, juntament amb l'annexió dels confins orientals de Polònia a la Unió Soviètica, va renéixer el tema dels *Kresy* que, igual que durant la Primera Guerra Mundial, es van convertir en escenari de massacres mai vistes a la resta d'Europa.

La majoria dels escriptors de l'emigració eren originaris dels *Kresy*, els més grans encara dels *Kresy* ocupats per Rússia i Austrohungria, i els més joves, dels *Kresy interiors* de la II República. Tots ells vivien amb la convicció que les terres i les nacions dels confins orientals no només pertanyien a Polònia, sinó que enriqueixen l'Estat comú. La manera de pensar en l'Estat dels polonesos diferia de la idea de l'Estat nació d'Occident d'Europa. Els repartiments van conservar en la consciència polonesa la imatge de la Polònia multinacional durant un període de més de cent vint anys. En el temps en què les societats d'Europa Occidental consolidaven el

Nie rwać na strzępy tej starej opończy,
która zszywała ta sama niewola...
Ta sama dola krwawa i tułacza
i wspólne groby na sąsiednich polach.

model de l'Estat nació, Polònia, inexistent com a Estat, conservava, gràcies en bona part a la literatura, el model de l'Estat multinacional.²⁵⁶

No és gens estrany, per tant, que els escriptors reaccionessin molt vivament sempre que aquest model estava amenaçat, ja que, com diu Leszek Szaruga, “el mite dels Kresy enfortia la idea de la polonitat com a «nació oberta»”.²⁵⁷ Així que, els *Kresy* ocupats per les tropes soviètiques i annexionats a la Unió Soviètica, havien de generar per força molta literatura.

Igual que la Primera Guerra Mundial, la Segona també va generar molta literatura memorística. I també, igual que en la literatura de després del primer conflicte mundial, hi podem distingir dos corrents. El primer narra els esdeveniments de la Segona Guerra Mundial i dels anys immediats que la van seguir als territoris dels *Kresy*, i el segon es remunta al passat, al temps de la felicitat infantesa dels escriptors i la seva vida als confins orientals fins a l'any 1939.

La prosa que tracta de la guerra dóna fe de la tragèdia dels *Kresy*, explica la invasió soviètica a les terres poloneses el 17 de setembre de 1939, les deportacions massives de la població civil als territoris asiàtics de la Unió Soviètica, les atrocitats estalinistes, la massacre d'oficials polonesos a Katyń, Starobielsk, Kozielsk i Ostaszków perpetrada pels soviètics, que pretenien eliminar la capa il·lustrada de la societat polonesa abans d'apropiar-se el país. Acostumen a ser memòries novel·lades escrites pels seus autors després d'haver estat alliberats. A diferència del període de la Primera Guerra Mundial, aquí sí que trobem obres que, tot i que parlen d'experiències directes i recents, pertanyen a l'alta literatura, com és el cas d'*Un món a part* de Gustaw Herling-Grudziński²⁵⁸ o

²⁵⁶ Cf. SZARUGA, L. (2001). “Pamięć Kresów”, a: *Węzeł kresowy*, Częstochowa, Wydawnictwo WSP.

²⁵⁷ *Ibid.*, pàg. 73.

²⁵⁸ Herling-Grudziński Gustaw (1919-2000). Escriptor i crític literari. Al començament de la Segona Guerra Mundial és arrestat per les autoritats soviètiques en el territori dels confins orientals i enviat a un *lager* a prop d'Arkhanguelsk. Alliberat el 1942 gràcies a l'acord entre Stalin i el govern polonès a l'exili, va abandonar l'URSS amb l'exèrcit del general Anders. Després de la guerra es va instal·lar a Nàpols. Va ser cofundador i autor assidu de la revista *Kultura* de París. L'obra de G. H-G, està dominada per la problemàtica ètica i política. La novel·la que li va portar la fama va ser *Inny świat [Un món a part]* (1953) en què relata les seves experiències en un *lager* soviètic. Però a l'autor li interessa l'aspecte moral de la realitat totalitària i mostra la degradació de l'home en unes condicions infrahumanes. La conclusió a què arriba G. H-G. és que l'home privat de tot sistema de valors es converteix en una massa mal·leable amb què es pot fer qualsevol cosa. Autor de dos volums de contes en què les seves experiències de l'exili li serveixen per abordar

En la terra inhumana de Józef Czapski.²⁵⁹ Evidentment, per causes polítiques, el corrent que parla de la tragèdia dels *Kresy* durant i després de la Segona Guerra Mundial només va poder desenvolupar-se a l'exili. A Polònia tot el que es referia al tema de les atrocitats comeses pel règim soviètic en la població polonesa i tot el que es referia als territoris dels confins orientals annexionats per la Unió Soviètica va ser tema tabú fins al 1989, en què es va instaurar al país un règim democràtic. Tot i les prohibicions de la censura, els llibres escrits pels escriptors polonesos a l'emigració arribaven clandestinament al país i eren publicats per editorials il·legals. Amb el temps, els escriptors que vivien a Polònia també van començar a publicar llibres a les editorials extraestats i a les editorials poloneses a l'estranger, amb què van entrar a formar part del moviment conegut a Polònia amb el nom de "la segona circulació". Gràcies a aquest moviment, els polonesos van poder conservar la memòria històrica, i, malgrat la propaganda oficial, que es dedicava a silenciar o tergiversar els fets, el corrent de la literatura dels *Kresy* va poder conservar la seva vitalitat.

El segon corrent que hem esmentat al començament d'aquest capítol, el de les memòries de la infantesa i de la vida als *Kresy* abans de 1939, també es va poder desenvolupar només a l'exili. En les obres escrites a Polònia, qualsevol referència als confins orientals havia d'estar camuflada, dissimulada, disfressada d'al·lusions comprensibles només pels entesos en el tema. Això produïa casos tan surrealistes com el de la novel·la *El rellotge de sol* de Jan Parandowski,²⁶⁰ en què l'autor descriu la seva ciutat natal, Lvov, sense esmentar-ne cap vegada el nom.

qüestions morals fonamentals com el mal, el pecat o el dolor. A partir de 1971 va anar publicant el *Diari* en la revista *Kultura*. La seva obra va estar prohibida a Polònia fins a la caiguda del règim comunista.

²⁵⁹ Czapski Józef (1896-1993). Publicista, escriptor, teòric de l'art, pintor, home de gran autoritat moral. Durant la Segona Guerra Mundial va caure presoner dels soviètics al territori dels confins orientals i va estar al camp de Starobielsk, on va estar a punt de morir. La seva estada a l'URSS va quedar immortalitzada en dos llibres de memòries *Wspomnienia starobielskie [Memòries de Starobielsk]* (1944) i *Na niehumannej ziemi [En una terra inhumana]* (1947). Després de la guerra va viure a l'exili i va col·laborar amb la revista *Kultura* de París. Les seves obres van estar prohibides a Polònia fins al 1989.

²⁶⁰ Parandowski Jan (1895-1978). Escriptor i assagista. El tema principal de les seves obres és l'art, sobretot antic, de què va ser un gran coneixedor i que elogiava per la seva bellesa i harmonia. Autor de *Mitologia* (1924), de novel·les com *Dysk olimpijski [El disc olímpic]* (1933), *Wojna trojańska [La guerra de Troia]* (1927) i d'un volum de memòries de la infantesa: *Zegar słoneczny [El rellotge de sol]* (1953).

En la literatura dels *Kresy* creada a l'emigració es poden distingir dos vessants, segons el criteri geogràfic. El primer està constituït per les obres relacionades amb el territori de l'antic Gran Ducat de Lituània, és a dir, amb les terres lituanes i bielorrusses d'avui, i és la continuació del que s'anomena l'escola lituana en la literatura polonesa. Entre els escriptors més destacats d'aquest vessant hi ha: Czesław Miłosz,²⁶¹ Florian Czarnyszewicz²⁶² i Józef Mackiewicz.²⁶³ Tots ells tornen en les seves obres a la pàtria privada, però ho fan amb una perspectiva del tot diferent que els escriptors del període d'entreguerres.

²⁶¹ Miłosz Czesław (nascut el 1911 a l'antic Gran Ducat de Lituània). Escriptor, historiador de les idees, historiador de literatura i un dels poetes més importants del segle XX. Abans de la guerra va formar part del grup poètic Żagary a Vilnius. La seva poesia d'aquesta època està marcada pel radicalisme d'esquerrès i destaca per un to catastrofista. Les experiències de la Segona Guerra Mundial, que Cz. M. va viure a Varsòvia, van trobar la seva expressió en el volum de poesia *Ocalenie [Salvació]* (1945) en què el poeta es distancia de la poesia patriòtica i de guerra de la seva generació. Els poemes del volum *Salvació* no criden a les armes, sinó que conviden a una profunda reflexió sobre l'existència, la natura humana i el salvador paper de la poesia. Després de la guerra, Cz. M. es va adherir al règim comunista i va treballar com a diplomàtic fins al 1951, en què va demanar asil polític a França. A partir de 1961 va ser professor de literatura polonesa a la Universitat de Berkeley. Va publicar principalment als E.U.A. i a França, ja que a Polònia la seva obra va estar prohibida i el seu nom totalment silenciats fins al 1980, quan Cz. M. va ser guardonat amb el premi Nobel de literatura. Entre les obres importants cal esmentar un volum de poemes, *Światło dzienne [La llum de dia]* (1953), i un volum d'assaigs, *Zniewolony umysł [El pensament captiu]* (1953), en què analitza la natura i els mecanismes de funcionament del comunisme. Destaquen també la novel·la amb elements autobiogràfics *Dolina Issy [La vall de l'Issa]* (1955) i els llibres d'assaigs *Rodzinna Europa [Una altra Europa]* (1959), *Prywatne obowiązki [Obligacions privades]* (1972), *Ziemia Ulro [La terra Ulro]* (1977), *Ogród nauk [El jardí de les ciències]* (1979). Després de la caiguda del règim comunista, Cz. M. va tornar a Polònia, viu a Cracòvia i continua actiu com a poeta, escriptor i publicista.

²⁶² Czarnyszewicz Florian (1895-1964). Novel·lista. Va néixer a la Bielorússia d'avui en una família de *szlachta zagrodowa* (petita noblesa que treballava la terra personalment). Autodidacte, va fer quatre cursos d'escola primària. Va participar en la guerra entre Polònia i la Rússia bolxevic (1919-1920). Després del tractat de Riga es va traslladar a Vilnius i va ingressar al cos de la policia estatal. El 1924 va emigrar a l'Argentina. Es va establir a Berisso, on va treballar com a obrer en una fàbrica de productes carnis. Va publicar obres basades en fets autèntics (memòries de l'autor): *Nadbereżnicy [Vora del Berezyna]* (1942), *Wicik Żywica* (1953), *Losy pasierbów [El destí dels fillastres]* (1958) i *Chłopcy z Nowoszyzszek [Els nois de Nowoszyzski]* (1963).

²⁶³ Mackiewicz Józef (1902-1985). Novel·lista. Va participar en la guerra poloneso-soviètica de 1919-1920. A partir de 1922 va viure a Vilnius. Va debutar amb un volum de reportatges literaris, *Bunt rojstów [La rebel·lió dels aiguamolls]* (1938), en què presentava la sinistra realitat dels *Kresy* del nord entre els rius Pryp'at' i Dvina (Bielorússia), la misèria material dels autòctons i l'inquietant desenvolupament de sectes de tota mena. Durant la Segona Guerra Mundial va estar a la Vilnius ocupada. El 1943 va ser testimoni de l'exhumació de les fosses comunes en Katyń. El tema principal de les seves novel·les *Droga donikąd [El camí cap enlloc]* (1955), *Kontra* (1957), *Nie trzeba głośno mówić [No s'ha de parlar en veu alta]* (1969) i la seva publicística va ser el comunisme, vist per l'autor com el pitjor mal del segle XX. Va crear un original tipus de novel·la històrica que barreja la ficció amb abundants parts documentals i que il·lustra la tesi de l'autor que "només la veritat és interessant".

La imatge dels *Kresy* en la literatura d'entreguerres estava influïda en bona part pels estereotips romàntics i sienkiewiczians, basats en la idea de l'heroisme i el sacrifici, que sempre acaben premiats. Però als anys d'entreguerres l'heroisme i el sacrifici estaven relacionats amb un territori i una situació històrica concretes, perquè els *Kresy* encara existien i les propietats poloneses situades allà estaven amenaçades.

La guerra de 1939 i les seves conseqüències van canviar totalment la perspectiva optimista de la literatura dels confins orientals i la van privar de tota mena d'il·lusions, cosa que va fer impensable seguir amb els tradicionals models romàntics.

I, així, fins i tot Czarnyszewicz, que en les seves novel·les²⁶⁴ intenta seguir el model de la literatura escrita “per enfortir els cors”, no pot oferir l'habitual premi als protagonistes que defensen la polonitat als confins orientals, perquè la història ja ha condemnat a mort aquelles terres. El que diferencia Czarnyszewicz dels altres escriptors dels *Kresy* de després de la Segona Guerra Mundial és la seva ingènua fe en la possibilitat de reconstruir Polònia amb les fronteres de la República de les Dues Nacions. Probablement aquesta fe és deguda al fet que l'autor va emigrar de Polònia (de Vilnius) a l'Argentina l'any 1924 i, per tant, no va viure els moments de la guerra en què s'acomplia el tràgic destí dels confins orientals polonesos. El que és digne d'esment és el sentit ideològic de l'obra de Czarnyszewicz, que té una notable evolució. Si la primera novel·la (*Nadberezyńcy*) conté un missatge nacionalista polonès, en la següent (*Wicik Żywica*) l'autor crea una mena de germanor poloneso-bielorussa dirigida contra els bolxevics de l'altra banda de la frontera pròxima, però al mateix temps contra els terratinents polonesos. La polonitat de Czarnyszewicz no és, per tant, l'expressió d'un nacionalisme excloent i basat en la unitat ètnica, sinó que s'identifica amb la fidelitat als ideals de llibertat, igualtat i justícia. La Polònia ideal imaginada per l'autor és un país que no oprimeix les minories nacionals, sinó que és una casa comuna on conviuen en harmonia i concòrdia diversos pobles. Aquest mateix missatge de pau i convivència pacífica de diferents ètnies

²⁶⁴ *Nadberezyńcy* (Buenos Aires, 1942), *Wicik Żywica* (Buenos Aires, 1953), *Losy pasierbów* (París, 1958), *Chłopcy z Nowoszyrzek* (Londres, 1963).

tornarà més tard en forma de mite, de model ideal de l'existència, en les obres dels escriptors que escriuran a Polònia entre els anys 60 i 80 del segle XX.

La imatge del *Kresy* que ofereix l'obra de Józef Mackiewicz no té res a veure amb l'optimisme de Czarnyszewicz. Mackiewicz basa les seves novel·les escrites després de la guerra a l'emigració en les pròpies experiències viscudes a Vilnius durant les consecutives ocupacions soviètica i alemanya. Les obres *El camí cap enlloc*,²⁶⁵ *Babord lliure*,²⁶⁶ *No s'ha de parlar en veu alta*²⁶⁷ parlen dels conflictes socials i nacionals atiatats pels dos totalitarismes, que porten cap a la desintegració total de la comunitat multiètnica dels *Kresy*. Mackiewicz no només no segueix els estereotips romàntics de la tradició literària polonesa, sinó que no es fa il·lusions respecte a la justícia històrica, en què tant creien els polonesos. Mackiewicz, radicalment anticomunista, però alhora internacionalista, concentra tota la seva obra en un clar missatge sobre el paper nefast dels nacionalismes. Igual que molts habitants dels confins orientals polonesos, com el mateix Miłosz, Mackiewicz se sentia ciutadà de l'Europa de l'Est (és el que posava als impresos al lloc corresponent al país d'origen). Va viure fins a la Segona Guerra Mundial dins d'una comunitat multicultural que considerava un medi natural d'existència, i segurament aquesta és la raó per la qual escrivia amb simpatia sobre altres pobles, sobre jueus, lituans, ucraïnesos o cosacs, sense identificar-los amb cap ideologia. El seu principi, que era un principi comú per a molts dels habitants dels territoris multiculturals dels *Kresy* i que es podria expressar amb la frase “viu i deixa viure els altres”, en el moment en què van aixecar el cap els nacionalismes excloents que rebien suport dels nazis o dels soviètics, va perdre vigència.²⁶⁸ Això va desfermar unes matances fraticides, que en l'obra de Mackiewicz no deixen lloc per a l'esperança. La comunitat multinacional i multicultural dels *Kresy* va quedar aniquilada pels nacionalismes alimentats pel règim soviètic, que feia que els pobles s'enfrontessin entre ells per sotmetre'ls posteriorment al seu poder.

²⁶⁵ *Droga donikąd* (1955).

²⁶⁶ *Lewa wolna* (1965).

²⁶⁷ *Nie trzeba głośno mówić* (1969).

²⁶⁸ Cf. KUNCEWICZ, P. (1994). *Agonia i nadzieja*, vol. IV, Varsòvia, Graf-Punkt i BGW, pàg. 369-374.

Ara bé, l'escriptor emigrant que s'associa més amb els *Kresy* del nord és, sens dubte, Czesław Miłosz. Miłosz va néixer l'any 1911 al territori de l'antic Gran Ducat de Lituània, que després de la Primera Guerra Mundial va entrar a formar part de l'Estat de Lituània. L'escriptor va passar la infància, els anys que considera decisius per a la formació de la seva personalitat, a la propietat dels avis materns, situada justament a Lituània. Aquest fet va marcar profundament la seva identitat; tant és així que Miłosz es definiria més tard, provocadorament, com a lituà polonès. I si diem "provocadorament", és perquè Miłosz definint-se d'aquesta manera volia escapar de ser classificat com a poeta nacionalista (s'entén polonès). Com la majoria dels escriptors originaris dels *Kresy*, Miłosz rebutja el concepte de nacionalitat en el sentit occidental, reduccionista, ja que se sent part d'una comunitat multicultural.²⁶⁹ D'adolescent, Miłosz va "emigrar" per primera vegada de la seva Lituània natal a Vilnius, ciutat històrica lituano-polonesa que després de la Primera Guerra Mundial i fins a la Segona va pertànyer a Polònia.

Crec que la ciutat que em va donar més que qualsevol altre lloc és Vilnius, una ciutat multinacional. Penso que va ser la lliçó més important que he rebut. [...] És cert, he viscut en diversos països i en diferents ciutats: a Vilnius, a Varsòvia, a París, però de tots aquests llocs segurament al que dec més és a Vilnius.²⁷⁰

El record de Vilnius com a lloc que va formar la personalitat de l'escriptor i la seva visió del món apareix en totes les entrevistes en què li pregunten pels nombrosos llocs i ciutats on ha viscut.

La ciudad donde transcurrió mi infancia y cursé estudios es Vilno, la capital de Lituania, uno de los enclaves urbanos más complejos de Europa, comparable a Trieste. Por aquel entonces convivían allí diversas denominaciones religiosas, nacionalidades y lenguas. Además de ruso y

²⁶⁹ Cf. BEREŚ, S. (2002). "Ręka Opatrzności. Rozmowa z Czesławem Miłoszem", a: *Historia literatury polskiej w rozmowach XX i XXI wiek*, Varsòvia, W.A.B. També MIŁOSZ, Cz. (2001). "Kilka słów o irlandzkich (i naszych) mękach", *Krasnogruda*, Sejny, n. 13.

²⁷⁰ BEREŚ, S. (2002). *Op. cit.*, pàg. 15:

Wydaje mi się, że szczególnie dużo otrzymałem od Wilna, jako miasta niejednolitego narodowościowo. Myślę, że to była moja główna lekcja. Rzeczywiście, mieszkałem w różnych krajach i miastach: w Wilnie, w Warszawie, w Paryżu, ale ze wszystkich tych miejsc chyba najwięcej zawdzięczam Wilnu.

lituano, se hablaba yidish y polaco. Estas dos últimas eran las lenguas predominantes. Ciudad de artistas y literatos eminentes, durante mi juventud Vilno era uno de los focos de la cultura judía más importantes de Europa, sede de numerosas editoriales de literatura yidish.²⁷¹

En una entrevista concedida a Polònia amb ocasió del seu norantè aniversari, Miłosz va insistir una vegada més sobre la importància de Vilnius en la seva història personal.

Fins i tot els que viatgen a Vilnius avui dia subratllen el fet que hi ha alguna mena de màgia en la seva aura. Passar la joventut en un lloc així és un tresor per a tota la vida, encara que en el temps en què s'experimenta, un no s'adona de que extraordinari que és. La consciència arriba més tard, amb el pas dels anys.²⁷²

Durant la Segona Guerra Mundial Miłosz va abandonar Vilnius, que va passar dels soviètics als alemanys diverses vegades, i va “emigrar” a Varsòvia, a la capital de la Polònia ètnica sota ocupació nazi. Però ni Varsòvia, ni la Polònia ètnica representarien “el centre” per a Miłosz. Per a ell “el centre” estava als *Kresy* i Polònia era els confins.²⁷³ I aquest “kresocentrisme” marcaria tota la relació de l'escriptor amb el món, amb Polònia i amb la història.

Acabada la Segona Guerra Mundial, Miłosz, home d'ideologia esquerrana, es va adherir al nou règim polonès com molts altres intel·lectuals, que al principi van donar crèdit al poder popular, i va ser enviat en qualitat d'agregat cultural primer a Nova York i Washington i després a París. En els anys en què va estar fora del país, a Polònia es va imposar definitivament el realisme socialista com a únic model artístic promogut i permès i la censura política es va convertir en l'únic àrbitre dels valors creatius. Davant de la perspectiva de no poder expressar-se lliurement i perdudes totes les il·lusions respecte al nou règim, el 1951 Miłosz

²⁷¹ LAGO, E. “Czesław Miłosz. ‘Sólo se puede escribir poesía en la lengua de la infancia’”, a: *El País, Babelia*, 23 de febrer del 2002.

²⁷² JANOWSKA, K. “Czesław Miłosz, laureat Nobla, w 90 rocznicę urodzin: ‘Jestem igraszką losu’”, *Polityka*, n. 26, 30 de juny del 2001, pàg. 48:

Nawet ci, którzy dziś jeżdżą do Wilna, podkreślają, że jest coś magicznego w jego aurze. Młodość w takim miejscu jest skarbem na całe życie, choć kiedy się jej doświadcza, człowiek nie zdaje sobie sprawy z tego, jakie to jest niezwykle. Świadomość przychodzi później, z latami.

²⁷³ Cf. BERES, S. (2002). *Op. cit.*, pàg. 17.

va demanar asil polític a França. Va ser la tercera vegada que l'escriptor "emigrava", encara que no l'última. Com que eren els anys en què la intel·lectualitat francesa i europea occidental es va deixar seduir per l'estalinisme, a l'Europa occidental, un intel·lectual, exiliat polític de l'est d'Europa, no tenia cap possibilitat no només de prosperar, sinó ni tan sols de guanyar-se la vida. De manera que quan Miłosz va rebre una oferta de la Universitat californiana de Berkeley per fer classes de literatura polonesa, la va acceptar i va tornar a "emigrar" del vell món europeu cap al nou món americà, el món sense història.²⁷⁴

Potser va ser justament el fet de trobar-se en un món nou, en què l'home viu immersit en el present, allò que va fer que Miłosz tornés tan sovint en la seva obra als anys passats als *Kresy*. Per altra banda el mateix escriptor confessa que "educat a Polònia, havia quedat impregnat, per bé i per mal, de l'historicisme típic de molts intel·lectuals europeus."²⁷⁵

Miłosz, al llarg de la seva obra poètica, narrativa i assagística, construeix una historiosofia, que per una banda està dirigida al públic occidental que desconeix la història de les "perifèries" d'Europa i, per l'altra, serveix al mateix autor per comprendre la pròpia situació existencial. L'obra de Miłosz, encara que tracta del passat, de l'edat d'or de la infantesa de l'autor, no està marcada per la nostàlgia. No és una obra escrita a la recerca del temps perdut. En el cas de Miłosz, la rememoració del passat als *Kresy* està mancada d'un tret característic per a bona part de la literatura dels confins orientals, que és el sentimentalisme que compensa la pèrdua de l'Arcàdia. Un dels assaigs sobre Vilnius comença amb una constatació desconcertant per als que voldrien interpretar l'obra de Miłosz en clau nostàlgica, que és: "No voldria pas anar-hi".²⁷⁶ Malgrat aquesta constatació, Miłosz va visitar Lituània l'any 1992 i fruit d'aquesta experiència és el cicle de poemes *Lituània després de cinquanta-dos anys*.²⁷⁷ El que sorprèn d'aquest cicle és la total falta de nostàlgia pel món perdut i l'acceptació de la nova realitat

²⁷⁴ Cf. ZALESKI, M. (1998). "Chłopiec imieniem Tomasz", a: MIŁOSZ, Cz., *Dolina Issy*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie.

²⁷⁵ MIŁOSZ, Cz. (1993). "Ze wstępu do wydania w języku angielskim", a: *Historia literatury polskiej*, Cracòvia, Wydawnictwo Znak, pàg. 12.

²⁷⁶ Cf. ZYCHOWICZ, J. (1996). "Czesław Miłosz – Nieudana historiozofia Kresów", a: CZAPLEJEWICZ, E. i KACPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Varsòvia, Wiedza Powszechna.

mancada de tota poesia. I és que la poesia està en la realitat retinguda en la memòria i recreada en l'obra del poeta. Ho constata la poetessa Julia Hartwig en el comentari del poema *Mansió*,²⁷⁸ que forma part del cicle:

Quan no es poden trobar ni tan sols els vestigis de la casa familiar, quan estan canviats els arbres i el riu, l'única veu que esperem sentir d'un pelegrí és la veu de la desesperació, un lament, l'expressió de l'amargura. En canvi, en el poema de Miłosz no trobem res d'això. Com explicar aquest to reflexiu i aquesta acceptació de tot el que hi ha trobat que ens arriba des de les estrofes del poema? L'experiència de l'edat? L'experiència de la història? [...] el poeta era del tot conscient, fins i tot abans d'emprendre aquest pelegrinatge, que el veritable país dels records és el país de la seva poesia, i que només ell és real i no pas el lloc que podria trobar després de molts anys.²⁷⁹

Al llarg de tota l'obra, Miłosz va construïnt el seu món, que defineix de diferents maneres: “la meva província familiar”, “Lituània, la meva veritable pàtria espiritual” o “la meva familiar marca europea”. El que està clar és que la seva imaginació resta fidel al país natal, i si Miłosz es defineix nombroses vegades com a “escriptor de l'Europa de l'Est” o “europeu oriental” no fa referència només a la regió geogràfica on va néixer, sinó que converteix el seu origen en el motiu fonamental de la seva obra. Miłosz distingeix dos mons: el món de l'Europa occidental, materialitzat, confortable, avorrit i mancat d'espiritualitat, i el món de l'Europa oriental, polititzat, subjugat al poder despïtat, però espiritual, que permet viure la realitat en categories metafísiques.²⁸⁰ L'escriptor de l'Europa oriental té un avantatge sobre l'occidental i és que ha estat enriquit per experiències col·lectives que van ser estalviades a Occident.²⁸¹

Les terres on convergien les cultures polonesa, lituana i bielorrussa, amb la seva riquesa ètnica i religiosa, però també amb els seus problemes socials i

²⁷⁷ *Litwa, po pięćdziesięciu dwóch latach* (1993).

²⁷⁸ *Dwór*.

²⁷⁹ HARTWIG, J. *Gazeta Wyborcza*, 14.IX.1993.

²⁸⁰ Cf. TORUŃCZYK, B. “O królach i duchach – z opowieści wschodnioeuropejskich”, a: *Zeszyty literackie, Res Publica*, Wybór 1983-1989, Numer specjalny 1990, París, Cahiers Littéraires.

²⁸¹ Cf. MIŁOSZ, Cz. “Powikłania jednej porażki”, *Kultura* 1963, n. 4, pàg. 24.

polítics, són la font literària de l'obra de Miłosz, que creu en la importància de l'herència cultural de la terra on naixem.

Cadascú de nosaltres neix molt abans del dia del seu naixement. El tros de terra en què s'han format els nostres sentiments i pensaments penetra en nosaltres amb tots els estrats històrics, amb tota l'atmosfera d'afectes, aversions, petits matisos de veu, costums. D'allí ve també la sensibilitat a la paraula, a les unions de paraules, a una determinada matèria lingüística.²⁸²

D'acord amb el convenciment que estem formats per “la immensitat del coneixement històric adquirit amb l'experiència de diverses generacions”,²⁸³ Miłosz explora els territoris mítics, extratemporals, per intentar expressar les imaginacions i emocions dipositades en el seu subconscient per les generacions anteriors. Fa incursions en el terreny del mite, on l'home conviu amb els esperits dels avantpassats, amb el passat de la seva terra i amb la natura, que simbolitza la relació entre l'home i el *sacrum*.

Durant molts segles, quan a la costa mediterrània sorgien i queien regnes, i innumbrables generacions es transmetien les unes a les altres refinats pecats i diversions, el meu país era una selva visitada només als límits pels vaixells dels vikings. Estava situat fora de l'abast dels mapes i pertanyia al mite.²⁸⁴

És així com comença *Otra Europa*, obra que parla de Lituània com d'un regnat irreal, mític, que viu fora del temps històric. I és que, efectivament, quan Miłosz evocava la seva pàtria en paraules, aquesta “no existia” perquè estava

²⁸² MIŁOSZ, Cz. “Odpowiedzi. Na zarzut pierwszy: że nie lubię Rosji”, *Kultura* 1959, n. 4, pàg. 145:

Każdy z nas rodzi się znacznie wcześniej niż dzień jego narodzin. Skrawek ziemi, na którym uformował się uczuciowo i myślowo przenika w niego ze wszystkimi historycznymi uwarstwieniami, z całą atmosferą przywiązań, niechęci, drobnych odcieni głosu, obyczajów. Stamtąd też pochodzi wrażliwość na słowo, na związki słów, na takie a nie inne tworzywo języka.

²⁸³ MIŁOSZ, Cz. (1980). *Prywatne obowiązki*, París, Instytut Literacki, pàg. 8:

[...] bezmiary historycznej wiedzy nabytej doświadczeniem kilku pokoleń [...]

²⁸⁴ MIŁOSZ, Cz. (1980). *Rodzina Europa*, París, Instytut Literacki, pàg.12:

W ciągu wielu wieków, kiedy nad Morzem Śródziemnym powstawały i upadały królestwa a niezliczone generacje przekazywały sobie wyrafinowane rozrywki i grzechy, mój kraj rodzinny był puszcza, odwiedzana na brzegach tylko przez okręty Wikingów. Położony był poza zasięgiem map i należał do baśni.

annexionada a l'URSS. Existia, en canvi, com a ens ideal en la memòria i la imaginació del poeta, que desterrat del propi país necessitava ancorar-se en un lloc concret i estable, un lloc no sotmès a la destrucció del temps. D'alguna manera Miłosz és un escriptor regionalista, en el millor sentit del terme. Guarda fidelitat al seu país natal, que defineix com a país “d'un anarquisme indulgent, que soluciona les disputes més enceses amb l'humor i amb el sentit de la comunitat orgànica que desconfia del poder centralitzat”.²⁸⁵

Els elements autobiogràfics vinculats a la infantesa i la joventut lituanes són presents en nombroses obres del poeta, en els reculls de poemes *La ciutat sense nom*,²⁸⁶ *On surt el sol i on es pon*,²⁸⁷ *Quadern a part*,²⁸⁸ en la novel·la *La vall de l'Issa*²⁸⁹ i en els volums d'assajos *L'altra Europa*²⁹⁰ i *La terra Ulro*.²⁹¹

En totes aquestes obres Miłosz subratlla el seu vincle amb el món mític, inamovible, etern, amb les creences paganes relacionades amb la natura i amb la comunitat tribal més que no amb la nacional.

No conec cap altre poeta polonès (a excepció potser de Mickiewicz) que expressi la seva germanor primitiva amb el món de la natura amb més força lírica que Czesław Miłosz. Gràcies al profund arrelament emocional i instintiu en la natura, Miłosz se situa sovint més a prop d'una sensibilitat arcaica que no pas de la contemporània, allunyada ja del sentit de les interdependències arcaiques.²⁹²

²⁸⁵ Fragment del discurs de l'acceptació del Nobel citat per HAMPL, P. (2001). “Czesław Miłosz i pamięć”, *Krasnogruda*, n. 13, Sejny 2001:

[Kraina] pobłażliwej anarchii, rozbijającej zaciekle spory humorem, zmysłem organicznej wspólnoty, nieufnej wobec władzy scentralizowanej.

²⁸⁶ *Miasto bez imienia* (1969).

²⁸⁷ *Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada* (1974).

²⁸⁸ *Osobny zeszyt* (1977-1979).

²⁸⁹ *Dolina Issy* (1955).

²⁹⁰ *Rodzinną Europą* (1959).

²⁹¹ *Ziemia Ulro* (1977).

²⁹² VALLEE, L. (2001). “Czesława Miłosza księgi dzieciństwa. Kochaj dzikiego łabędzia”, *Tygodnik Powszechny, Apokryf*, n.16, juny 2001, pàg. 16:

Nie znam innego polskiego poety (może z wyjątkiem Mickiewicza), który by swoje pierwotne braterstwo ze światem przyrody wyrażał z większą niż Czesław Miłosz liryczną siłą. Dzięki głębokiemu emocjonalnemu i instynktownemu zakorzenieniu w naturze, Miłosz sytuuje się czasami bliżej wrażliwości archaicznej niż współczesnej, jakże już oddalonej od poczucia prastarych współzależności.

Tot i aquest arrelament en el món arcaic, Miłosz no està d'acord amb l'orientació, molt estesa avui dia, segons ell, que situa tot el que és bo en el passat i tot el que és dolent en el present i el futur, i confessa que creu en el progrés.²⁹³ També nega que la seva novel·la *La vall de l'Issa* sigui un somni nostàlgic sobre la infantesa. L'arrelament en el món arcaic, en el món extratemporal, és una manera de combatre el pas del temps. Les reflexions sobre el temps que s'escola, que sovint es tradueixen en imatges de rius que flueixen, són contraposades en l'obra del poeta poloneso-lituà a imatges que s'associen amb l'eternitat. Poden ser imatges de la natura primitiva i salvatge, que té la miraculosa capacitat de renéixer constantment, o poden ser representacions de l'antic món lituà, en què es viu d'acord amb el ritme de la natura. La vida d'acord amb la natura està subordinada al temps mític, circular, en què es repeteixen any rere any les mateixes accions relacionades amb la biologia i els mateixos rituals relacionats amb un culte religiós que denota un fort sincretisme de creences paganes i cristianisme.

En el comentari al poema *Lauda*,²⁹⁴ en què el poeta recrea la imatge de la seva regió natal, Miłosz fa referència a dos determinants de la seva obra: el temps, diferent de l'occidental, i l'espai, que és per a ell un referent fix des d'on es mesuren totes les distàncies.

[...] En aquest país els esdeveniments d'ahir i de fa quatre-cents anys es diferencien poc. El lloc és una altra cosa, ja que guanya en nitidesa en comptes de perdre-la, és extraordinàriament concret, i quan el recordo em guardo molt de fantasiejar. A pesar que he anat col·leccionant imatges de la terra de molts països de dos continents, la meua imaginació no se n'ha pogut sortir sense assignar-los un lloc al sud, al nord, a l'est i a l'oest dels arbres i dels turons d'una comarca. [...] ²⁹⁵

²⁹³ Cf. BERES, S. (2002). *Op. cit.*, pàg. 17.

²⁹⁴ Cf. MIŁOSZ, Cz. (1980). *Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada*, Cracòvia, Wydawnictwo Znak.

²⁹⁵ MIŁOSZ, Cz. (1980). *Op. cit.*, pàg. 107:

[...] W tej krainie wypadki z wczoraj i sprzed czterystu lat mało się różnią. Co innego miejsce, które zyskuje, nie traci, na wyrazistości, jest jak najbardziej konkretne, i wspominając je wystrzegam się jakichkolwiek zmyśleń. Mimo że zbierałem obrazy ziemi w wielu krajach i na dwóch kontynentach, moja wyobraźnia nie mogła z nimi sobie poradzić inaczej niż wyznaczając im miejsce na południe, na północ, na wschód i na zachód od drzew i pagórków jednego powiatu.[...]

El comentari de Miłosz testimonia una gran afecció a l'espai de les primeres vivències i un profund arrelament en aquest espai. Les seves paraules son també fruit del convenciment que tota experiència humana requereix un model primer al qual poder-se referir. I finalment, el poeta dóna fe de la convicció que cada acte de la creació poètica comença per evocar les imatges bàsiques, pròpies de l'imaginari del creador.²⁹⁶

Miłosz és un creador que per justificar la necessitat de recordar va idear tot un sistema de filosofia de la memòria²⁹⁷ en què conflueixen la memòria individual i col·lectiva, la memòria històrica i la consciència arcaica i mitològica. La convivència d'elements de l'historicisme i del mitologisme acosten l'obra de Miłosz al realisme màgic, tal com l'interpreta Mioletinski, com a fenomen propi de cultures arcaiques que pateixen una sobtada "acceleració" en el seu desenvolupament.²⁹⁸

Però la memòria del passat no necessàriament s'ha d'identificar amb la nostàlgia del passat, i és allò en què insisteix Miłosz tant en la seva obra poètica com en l'assagística.

I nosaltres, tancats en l'ambre, amb trompetes i violes,
correm, ens apressem, lloem la vida que s'escola
perquè tot el que fou, ho veiem sense dolor.²⁹⁹

Miłosz considera que els *Kresy* tenen un paper fonamental per a la literatura polonesa, i dins dels *Kresy* Lituània és la pàtria dels poetes polonesos. En l'entrevista que va concedir a un periodista suec després que li fos concedit el premi Nobel, Miłosz va dir: "Evidentment, jo sempre confesso la meva procedència lituana i en la meva poesia els paisatges de Lituània es fonen amb els

²⁹⁶ Cf. STALA, M. (1999). "Rzeka i ogród; drzewo, ptak i obłok", a: MIŁOSZ, Cz. *Poezje*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, pàg. 444.

²⁹⁷ Cf. HADACZEK, B. (1993). *Op. cit.*, pàg. 78.

²⁹⁸ Cf. MIELETINSKI, E. (1981). *Poetyka mitu*, trad. J. Dancygier, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 449.

²⁹⁹ MIŁOSZ, Cz. (1980). "Lauda", a: *Op. cit.*, pàg. 105:

I my zamknięci w bursztynie, z trąbami, wiołami,
Biegniemy, śpieszymy, wychwalamy życie minione
Za to, że to co było widzimy bez bólu.

(Traducció catalana de Xavier Farré.)

paisatges de Califòrnia. Lituània és, en cert sentit, el país d'un mite poètic. A Polònia, per ser bon poeta, s'ha de ser originari d'allà. [...] Evidentment, provenir d'un país així, d'un racó d'Europa en què s'han conservat les formes arcaiques de la vida i del pensament, és molt fecund, molt bo per a un poeta...³⁰⁰

Per resumir les nostres reflexions sobre Miłosz cal dir que les inspiracions evidents i reconegudes pel mateix poeta en el món dels *Kresy* del nord són molt profundes i marquen no només el món imaginari del Miłosz-poeta, sinó tota la seva cosmovisió, el seu sistema de valors, la seva historiosofia i la seva metafísica. El món dels *Kresy* apareix en l'obra de Miłosz com quelcom immutable, el model primer que constitueix la mesura de totes les coses. És un model de convivència orgànica en què tots els elements, els homes, la natura, les diverses ètnies amb les seves respectives cultures, formen un món ric i fascinant. I encara que Miłosz es nega a reconèixer la nostàlgia d'aquest paradís perdut, a través de la imatge del seu país natal proporciona al lector la sensació d'una vida plena, d'una vida "autèntica".

Entre els autors de l'emigració que van dedicar les seves obres a la realitat dels *Kresy* del sud volem destacar dos noms: el de Stanisław Vincenz i el de Jerzy Stempowski, ja que creiem que es tracta de dos escriptors que van influir especialment en la creació d'una imatge arcàdica, polifònica i dialogant dels *Kresy* en la literatura polonesa del segle XX.

Stanisław Vincenz (1888-1971) va néixer a la regió de Huculszczyzna, part dels Càrpats que avui pertany a Ucraïna. És autor d'una tetralogia coneguda amb el títol de *A les altes estepes*³⁰¹ que va estar escrivint al llarg de quaranta anys. Abans de la Segona Guerra Mundial es va publicar el primer volum

³⁰⁰ Citat per HADACZEK, B. (1993). *Op. cit.*, pàg. 83:

"Oczywiście. Ja zawsze przyznaję się do pochodzenia z Litwy i krajobrazy Litwy połączyły się z krajobrazami Kalifornii w mojej poezji. Litwa jest krajem w pewnym sensie poetyckiego mitu. W Polsce żeby być dobrym poetą, trzeba pochodzić stamtąd. [...] Oczywiście, pochodzenie z takiego kraju, z takiego zakątka Europy, gdzie zachowały się różne archaiczne formy życia, myślenia, jest bardzo płodne, dobre dla poety..."

³⁰¹ *Na wysokiej poloninie*. I vol. *Prawda starowieku, Obrazy, dumy i gawędy z wierchowiny huculskiej*. [La veritat d'antany. Imatges, cançons i xerrades de les muntanyes de Huculszczyzna], II vol. *Nowe czasy. Zwada* [Nous temps. El desacord], III vol. *Nowe czasy. Listy z nieba*. [Nous temps. Les cartes del cel], IV vol. *Barwinkowy wianek* [La corona d'herba donzella].

d'aquesta obra magna (1936) i els dos últims van ser editats després de la mort de l'autor. Vincenz, perfectament desconegut per a la majoria dels lectors polonesos fins al 1980, va ser totalment silenciado pel règim, ja que després de la guerra havia optat per l'exili, primer a França i després a Suïssa.

Vincenz és sens dubte un dels autors més interessants i més originals de la literatura polonesa del segle XX. La seva enorme obra (més de dues mil cinc-centes pàgines de lletra atapeïda) és pràcticament indefinible des del punt de vista del gènere literari, ja que en el seu univers coexisteixen fragments que representen els més diversos gèneres. El mateix autor, en els textos autotemàtics sobre la creació i la interpretació de l'obra, la qualifica de mite, cant, transcripció de relats aliens o de llegendes i cròniques antigues. Es tracta d'una obra que conté elements d'assaig, de "xerrada popular" o "xerrada noble", de saga familiar, d'epopeia, de memòries i de tractat etnogràfic. Miłosz la va definir com una saga antropològica i també com un poema en prosa.³⁰² Cal dir també que la cosmovisió que expressa aquest extraordinari conglomerat de gèneres literaris tampoc és homogènia, hi són presents visions i interpretacions del món catòliques, ortodoxes, jueves i paganes, i totes representen a la seva manera "la veritat". Per això, no és gens estrany que el crític literari Piotr Kuncewicz digui amb referència a l'autor d'*A les altes estepes*: "Si ens enorgullim de la nostra antiga tolerància, el seu màxim hereu contemporani és justament Stanisław Vincenz".³⁰³

L'esdeveniment al voltant del qual gira aquesta epopeia del poble de Huculsczyzna i que al mateix temps constitueix el marc de l'obra és el casament de la filla del senyor de Krzywórnia, al qual són convidats, d'acord amb la tradició, tots els habitants de la regió independentment de la seva condició social, confessió o ètnia. El temps en què transcorre l'acció són tres dies d'una tardor de la segona meitat dels anys vuitanta del segle XIX. Però en realitat aquesta acció

³⁰² Cf. PRÓCHNICKI, W. (1999). "Na wysokiej połoninie' Stanisława Vincenza – problemy gatunkowe", a: NYCZ, R. (ed.) *Lektury polonistyczne, Dwudziestolecie międzywojenne i II wojna światowa*, vol. II, Cracòvia, Universitas, pàg. 343.

³⁰³ KUNCEWICZ, P. (1994), *Op. cit.*, vol. IV, pàg. 48:

Jeśli chlubimy się naszą dawną tolerancją, to największym jej spadkobiercą współczesnym jest Stanisław Vincenz właśnie.

retrocedeix a vegades desenes i centenars d'anys i fins i tot es remunta a l'època anterior al temps, i s'avança cap a esdeveniments de després de la fi del món.

L'obra és fruit de dues fascinacions de Vincenz: l'esperit i la manera de viure arcaïques dels habitants de Huculsczyzna i la natura, que segons l'autor té una importància cabdal en la formació de l'home, la seva consciència, la seva imaginació, les seves emocions i la seva manera de viure el món. Vincenz comparteix amb els altres creadors dels *Kresy* una profunda fe en el *genius loci*, però, en el seu cas, el *genius loci* és l'essència oculta que impregna tota l'obra. Vincenz tracta el paisatge i els llocs com una cosa viva, espiritual i irrepetible, i la seva obra, que també podríem considerar un poema de la natura, a part de cantar la bellesa, expressa el convenciment que el món no és només allò visible, sinó també allò ocult evocat pel paisatge.

A les altes estepes descriu una pàtria íntima clarament diferenciada de l'Estat. La pàtria íntima és una comunitat petita, un organisme autònom que depèn dels propis espai i temps i, sobretot, d'aquest misteriós esperit del lloc. La pàtria íntima la creen les diferents ètnies que conviuen en un mateix terreny des de fa segles. En aquest cas són principalment els huculi (ucraïnesos), els polonesos i els jueus, però també contribueixen a crear la tradició comuna armenis, valaquis, zíngars, txecs, alemanys, hongaresos i tota mena de "mestissos biològics i culturals".³⁰⁴

En una carta a l'escriptor Andrzej Bobkowski, Vincenz confessa:

No he pogut separar-me i mai em separaré de la tradició anomenada Jagellona. I és que des dels karaims³⁰⁵ al nord fins als huculs o khassidim (com a producte regional), i, històricament, des dels jesuïtes, que a Smolensk, escampaven l'educació en direcció a Moscou, fins als arrians polonesos, la resta dels quals vaig trobar a Hongria, tot això és per a mi, evidentment, Polònia.³⁰⁶

³⁰⁴ Cf. HADACZEK, B. (1993). *Op. cit.*, pàg. 116.

³⁰⁵ Karaimi. Petit grup ètnic d'origen turc que professa una religió escindida al segle VIII (a Mesopotàmia) del judaisme i que reconeix com a llibre sagrat la Torà, però no pas el Talmud.

³⁰⁶ *Ibid.*, pàg. 122:

Oto nie mogłem się rozstać i nigdy się nie rozstanę z tradycją tak zwaną jagiellońską. A mianowicie od Karaimów na północy aż po huculów czy chasydów (jako produkt regionalny), a historycznie na przykład od jezuitów w Smoleńsku, siewców oświaty na Moskwę, aż po arian polskich, których autentyczne resztki spotkałem na Węgrzech, to wszystko dla mnie całkiem widoczne – Polska.

L'obra de Vincenz és sens dubte una idealització de la realitat. L'autor esborra del seu camp de visió els conflictes socials o nacionals, la política o la intolerància, i crea la utopia d'un món feliç. És un món amb una cultura orgànica lligada a la natura, a la terra i al paisatge. La comunitat que hi viu practica rituals immemorials i manté viva la tradició que obliga tots els integrants de la comunitat a ser solidaris enfront del món civilitzat i racional, que pretén destruir la natura, anivellar les cultures i, en nom de la racionalitat i el progrés, enterrar segles de saviesa popular.

La imatge dels *Kresy* creada per Vincenz és la imatge mítica de l'Arcàdia. L'habitant d'aquesta l'Arcàdia és un ésser especialment privilegiat, ja que el seu país natal i la tradició privada, al contrari que a la Polònia central, són pluridimensionals i polifònics, tal com era la cultura en què va créixer, que oferia diversitat de costums, de visions del món i de filosofies de la vida.³⁰⁷

En algunes ocasions Vincenz va dir que el món d'*A les altes estepes* és "l'Atlàntida enfonsada". La comparació dels *Kresy* amb l'Atlàntida els equipara amb el món de la utopia, amb l'Estat ideal de *La república* de Plató. I per altra part posa èmfasi en el fet que és un món enfonsat en els oceans del temps, que només pot existir com a referent ideal. I és que Vincenz contraposa el món arcàdic de Huculsczyzna a la triomfant civilització industrial. Triomfant sí, però no autèntica...

El meu llibre no només no és històric, sinó que es pot dir, exagerant una mica, que és antihistòric. [...] S'ocupa generalment de faules, llegendes i mites [...] contraposant justament aquestes suposades fantasies als actes civilitzats, urbans o senyorials. [...] Està del costat dels mites.³⁰⁸

Igual que Miłosz, Vincenz necessita en el món modern i civilitzat un referent immutable i etern, aquell primer model que és la mesura de totes les

³⁰⁷ Cf. JARZEBSKI, J. (1992). *Op. cit.*, pàg. 140.

³⁰⁸ Citat per PRÓCHNICKI, W. (1999). *Op. cit.*, pàg. 361:

coses, model que és el seu país natal, on els homes viuen en simbiosi amb els altres homes i amb la natura.

El segon escriptor emigrant que després de la Segona Guerra Mundial va dedicar una gran part de la seva creació literària als *Kresy* del sud és Jerzy Stempowski (1894-1969), un dels assagistes contemporanis polonesos més importants. Nascut a Ucraïna, educat a les millors universitats europees i allunyat pels esdeveniments històrics de la terra de la seva infantesa, Stempowski es va mostrar durant tota la vida excepcionalment sensible als problemes relacionats amb la crisi i la transformació de la cultura europea, dels sistemes de valors, de les maneres de viure i pensar. La seva pròpia manera de pensar i de veure el món tenia molt a veure amb el lloc on va néixer i on va passar la infantesa, és a dir, amb els *Kresy*. Igual que els altres escriptors originaris d'aquelles terres, tenia una extraordinària sensibilitat a l'esperit del lloc que es traduïa en una sorprenent capacitat de percebre el món a través del paisatge.

Ser un mateix (ser un mateix, *this above all*, diu Poloni) sembla que només és possible mantenint un lligam concret o ideal amb el propi riu, amb el paisatge de la pròpia pàtria íntima, natal o adoptada.

[...] ¿A qui se li va acudir que el lligam més important que uneix la gent és la llengua comuna o, més concretament, les mateixes beceroles d'on els joves aprenen el llenguatge escolar de funcionari, depurat com cal de les paraules d'origen estranger, dels records històrics, i més insípid que una sopa de Quaresma? [...] Seria inútil buscar una idea així en l'obra de Mickiewicz o Słowacki. Què és el lligam de la llengua comuna davant del lligam nascut de compartir el misteri d'una terra?³⁰⁹

Książka moja nie tylko nie jest historyczna, ale prawie z pewną przesadą rzecz można antyhistoryczna [...] Zajmuje się przeważnie podaniami, legendami i mitami [...] przeciwstawiając właśnie te niby fantazje aktom grodzkim, miejskim czy pańskim [...] Staje po stronie mitów.

³⁰⁹ STEMPOWSKI, J. (1984). "Dziennik podróży do Austrii i Niemiec", a: *Eseje*, Cracòvia, Znak, pàg. 84-87:

Być sobą, być sobą – *this above all*, mówi Poloniusz, można, zdaje się, tylko w jakiejś więzi, konkretnej czy idealnej, ze swoją rzeką, z krajobrazem swojej ściślejszej ojczyzny, rodzonej czy przybranej.

[...] Kto wymyślił, że najważniejszą więzią łączącą ludzi jest wspólna mowa lub, biorąc rzecz ściślej, wspólny elementarz, z którego młodzi uczą się belferskiego języka urzędowego, wyjąłowego należycie z wyrazów obcych, wspomnień historycznych i mdłego jak postna zupa? [...] Na próżno szukać by podobnej myśli u Mickiewicza lub Słowackiego. Czym jest więź wspólnego języka wobec więzi wynikłej z wspólnie znanej tajemnicy ziemi?

Igual que els romàntics, que descrivien els seus rius (o fins i tot s'hi identificaven, com Słowacki), Stempowski recorda l'aspecte, la bellesa i el llenguatge dels rius dels *Kresy*: el Dnièster, el Neman, el Dvina i el Vilija. Però:

La força màgica més gran la té el Czeremosz que, d'entre tots els rius de la muntanya, flueix solitari a l'ombra dels seculars pins i avets. Les seves aigües es precipiten escumejant sobre el llit de pedra, murmuren sobre els alfacs de grava, dringuen sobre les pedres, balbucegen als estrets, retronen i ressonen entre les roques, i cada un d'aquests tons, amb una mica de retard, és acompanyat per l'eco baix i fosc de la selva. Crec que encara que fos cec, vell, encara que em devorés la febre i la bogeria, si tornés a sentir aquest brogit, els anys de deambular per mals camins caurien de mi com parracs de l'infortuni i tornaria a ser jo mateix.³¹⁰

Stempowski, el creador de l'assaig modern polonès, expressa la mateixa fascinació per la seva terra natal que Miłosz o Vincenz, però si aquests dos escriptors l'expressen revestida de formes poètiques, Stempowski opta per un discurs racional, encara que com es pot apreciar en el fragment acabat de citar tampoc s'escapa del lirisme. En l'assaig *A la vall del Dnièster*³¹¹ l'autor, obsessionat pel tema de les zones de convergència de cultures, analitza el fenomen del multilingüisme i les relacions sociolingüístiques del seu país de la infantesa. Igual que els dos escriptors esmentats, Stempowski és un erudit, educat a les millors universitats d'Europa, que malgrat la seva mundanitat conserva en la memòria la visió idealitzada d'un món arcaic, de cultura orgànica, en què la convivència de diverses ètnies no està subjugada a cap política, sinó que és una cosa tan natural com ho és l'entorn en què viu la gent immersa en la diversitat.

³¹⁰ *Ibid.*, pàg. 85:

Największą siłę magiczną posiada Czeremosz, który spośród wszystkich rzek górskich sam jeden płynie w cieniu stuletnich jodeł i świerków. Wody jego pienią się wartko w kamiennym łożysku, szemrzą na żwirowych mieliznach, dzwonią po kamieniach, bełkocą w cieśninach, huczą i dudnią w skałach, a każdemu z tych tonów, opóźniając się z lekka, wtóruje niskie, ciemne, basowe echo puszczy. Zdaje mi się, że gdybym ociemniały, stary, trawiony gorączką i obłędem posłyszał znów ten szum, lata błędzenia po manowcach spadłyby ze mnie jak łachmany niedoli i stałbym się znów sobą.

³¹¹ *W dolinie Dniestru i inne eseje.*

Vaig venir al món al si d'una família polonesa a Ucraïna l'any 1894. Aquestes paraules, aparentment tan senzilles, avui requereixen un munt d'explicacions.

El cas és que la nacionalitat dels pares tenia aleshores un sentit una mica diferent del d'avui. La generació més jove s'ha acostumat a considerar la nacionalitat com una mena de destí racial que pesa com una herència sobre qualsevol nounat. Cadascú neix com a alemany o com a negre i, eventualment, més tard es converteix en home, si és que això s'arriba a produir.

A la vall del Dnièster aquestes idees van ser trasplantades d'Occident relativament tard i no estic segur si avui no hi sonen encara com una cosa nova i estranya. [...]

[...] Pel que recordo, a l'Europa de l'Est no hi havia res de semblant. Tota la immensa part d'Europa estesa entre el mar Bàltic, el mar Negre i l'Adriàtic era un gran tauler d'escacs de pobles, ple d'illes, enclavaments i combinacions d'allò més estrambòtiques de població mixta. En molts llocs cada poble, cada grup social, gairebé cada professió parlava una llengua diferent. A la meua vall natal del Dnièster mitjà els terratinents parlaven en polonès, els pagesos en ucraïnès, els funcionaris en rus amb accent d'Odessa, els comerciants en jiddisch, els fusters, com que eren filiponi³¹² i vells creients, en rus amb accent de Nowogród, els criadors de porcs tenien el seu propi dialecte. [...]

Tots aquests matisos de nacionalitats i llengües es trobaven a més a més en un estat d'una certa fluïdesa. Els fills de polonesos sovint es convertien en ucraïnesos, els fills d'alemanys i francesos passaven a ser polonesos. [...] Combinacions encara més estranyes sorgien de matrimonis mixtos.

–Si un polonès es casa amb una russa –deia el meu pare– els seus fills acostumen a ser ucraïnesos o lituans. [...]

El secret d'aquests processos estranys i complexos era en realitat molt simple. En aquells temps la nacionalitat no tenia caràcter d'inevitable fatalitat racial, sinó que, en bona part, era fruit d'una lliure elecció. Aquesta elecció no es limitava només a la llengua. A la vall del Dnièster, per on van passar els ecos de tantes grans civilitzacions, cada llengua portava en si diferents tradicions històriques, religioses, socials, cadascuna d'elles representava una actitud moral, marcada per segles de triomfs, derrotes, somnis i sofística. [...]

Educat en aquestes tradicions, vaig experimentar, igual que molts dels meus coetanis, una gran decepció quan em vaig trobar més tard a

³¹² Filiponi. Grup religiós escindit dels vells creients (és a dir, dels cristians ortodoxos contraris a la reforma religiosa del segle XVII) al voltant de 1700; els seus membres, perseguits per les autoritats russes, es van refugiar a les terres de Lituània i Polònia.

Polònia amb els sentiments nacionals manifestats amb soroll i arrogància, quasi descaradament. Aquestes manifestacions em van semblar una cosa de molt mal gust, adequats com a màxim per als nou-rics i els ximplés.³¹³

Aquesta cita de fragments de l'assaig de Stempowski il·lustra perfectament el significat que li donaven els escriptors esmentats a la imatge idealitzada o mítica dels confins orientals polonesos. Era una imatge de significat bàsicament antinacionalista. A partir del moment en què els *Kresy* van deixar d'existir com una realitat empíricament comprovable, la seva imatge, certament idealitzada, perquè havia quedat fixada a la memòria amb les simplificacions amb què veu el món un infant, va començar a funcionar en la literatura no com a reivindicació ni expressió de la nostàlgia, sinó com a referent d'una hipotètica coexistència ideal.

³¹³ STEMPOWSKI, J. (1984). *W dolinie Dniestru i inne eseje*, Cracòvia, Znak, pàg. 15-27:

Na świat przyszedłem w rodzinie polskiej na Ukrainie w roku 1894. Słowa te, z pozoru tak proste, wymagają dziś mnóstwa objaśnień.

Rzecz w tym, że narodowość rodziców miała w owych czasach nieco inne znaczenie niż dziś. Pokolenie młodsze przyzwyczało się uważać narodowość za pewnego rodzaju fatum rasowe, ciężące dziedzicznie na każdym nowo narodzonym. Każdy, mówiono nam, rodzi się Niemcem czy też Murzynem i później dopiero ewentualnie staje się człowiekiem, jeżeli w ogóle już dochodzi do takich ostateczności.

Do doliny Dniestru pojęcia te zostały przeniesione z zachodu stosunkowo późno i nie jestem pewien, czy i dziś jeszcze nie są tam rzeczą nową i obcą. [...]

[...] Za mojej pamięci w Europie Wschodniej nie było jeszcze niczego podobnego. Cała ogromna część Europy, leżąca między Morzem Bałtyckim, Morzem Czarnym i Adriatykiem, była jedną wielką szachownicą ludów, pełną wysp, enklaw i najdziwniejszych kombinacji ludności mieszanej. W wielu miejscach każda wieś, każda grupa społeczna, każdy zawód niemal mówił odmiennym językiem. W mojej ojczystej dolinie Średniego Dniestru ziemianie mówili po polsku, włościanie – po ukraińsku, urzędnicy – po rosyjsku z odcieniem odeskim, kupcy – po żydowski, cieśle i stolarze – jako filiponi i staroobrzędowcy – po rosyjsku z odcieniem nowogrodzkim, kabannicy mówili swym własnym narzeczem. [...]

Wszystkie te odcienie narodowości i języków znajdowały się nadto w stanie częściowo płynnym. Synowie Polaków stawali się nieraz Ukraińcami, synowie Niemców i Francuzów – Polakami. [...] Jeszcze dziwniejsze kombinacje powstawały z małżeństw mieszanych.

–Jeżeli Polak żeni się z Rosjanką –mawiał mój ojciec—dzieci ich są zwykle Ukraińcami lub Litwinami. [...]

Tajemnica tych dziwnych i zawiłych procesów była w istocie rzeczy bardzo prosta. W czasach tych narodowość nie posiadała charakteru nieuknionej fatalności rasowej, ale w znacznej mierze była dziełem wolnego wyboru. Wybór ten nie ograniczał się do języka. W dolinie Dniestru, przez którą przeszły echa tylu wielkich cywilizacji, każdy język niósł w sobie inne tradycje historyczne, religijne, społeczne, każdy stanowił pewną postawę moralną, naznaczoną wiekami tryumfów, klęsk, marzeń i sofistyki. [...]

Wychowany w tych tradycjach doznałem, podobnie jak wielu moich rówieśników, niemałego rozczarowania, kiedy spotkałem się potem w Polsce z uczuciami narodowymi objawianymi hałaśliwie, wyzywająco, niemal bezwstydnie. Manifestacje takie wydały mi się czymś w bardzo złym smaku, dobrym co najwyżej dla dorobkiewiczów i prostaków.

V. Funció compensatòria de la imatge dels *Kresy* en la narrativa creada a Polònia als anys 60-80 del segle XX

1. Introducció

Com ja hem dit, després de la Segona Guerra Mundial la censura del règim prosoviètic es va proposar eliminar el concepte dels *Kresy* de l'ús públic i, en conseqüència, de la memòria col·lectiva dels polonesos. Era un concepte carregat de simbolisme patriòtic, per una banda, i, per l'altra, de significats, per dir-ho d'alguna manera, "internacionalistes" o universalistes, en el sentit antic d'aquestes paraules. Simbolitzava l'Europa d'abans de l'esclat dels nacionalismes, en què els homes vivien immersos en la diversitat cultural d'una manera natural i orgànica, sense necessitat de la mediació dels polítics.

A l'acabament de la Segona Guerra Mundial, però, la política va irrompre en les vides dels habitants dels antics confins orientals i, com a conseqüència d'unes decisions polítiques arbitràries, es va portar a terme una operació anomenada tendenciosament "repatriació". Es tractava de traslladar els polonesos dels antics *Kresy*, ara part de l'URSS, als territoris de l'oest de Polònia acabats d'annexionar al país i que, en l'argot del nou poder, van rebre el nom de les Terres Recuperades. Evidentment, en aquest cas el terme *repatriació* no tenia cap sentit, fora del propagandístic, ja que no es tractava de repatriar els habitants dels *Kresy*, de tornar-los a la seva terra, sinó tot el contrari, d'arrencar-los de la pàtria autèntica i portar-los a una pàtria nominal, administrativa i política. I no només se'ls portava d'un lloc conegut, estimat, on havien viscut generacions dels seus avantpassats, a un altre de nou, desconegut i estrany, sinó que, a més, se'ls traslladava d'una realitat complexa, rica i multicultural, a una altra de reduïda, empobrida i grisa.

Aquest fet és el que va provocar en nombrosos escriptors polonesos originaris dels *Kresy* una reacció de rebuig de la realitat de la Polònia Popular i, en conseqüència, el fenomen que Jan Błoński anomena "l'emigració de la imaginació". "L'emigració de la imaginació" ja tenia una llarga tradició en la literatura polonesa;

la van iniciar els romàntics, que lluny de la seva terra i sense poder tornar-hi, la recreaven en les seves obres, i no només per no oblidar els paisatges, sinó per preservar, a través de la memòria, la pròpia identitat. Més tard, després de la Primera Guerra Mundial i de la recuperació de l'Estat polonès, els escriptors privats de les pàtries íntimes que van quedar fora de les fronteres poloneses van prosseguir amb la tradició de "l'emigració de la imaginació". La seva situació s'assemblava a la dels escriptors de després de la Segona Guerra Mundial, en el sentit en què es trobaven a Polònia, però lluny de la pàtria natural. De totes maneres hi havia una gran diferència entre les dues situacions, ja que els escriptors d'entreguerres podien evocar lliurement les seves terres nats en la literatura; no només no hi havia cap censura que ho prohibís, sinó que la nostàlgia i el greuge que sentien era compartit per la major part de la societat polonesa. En canvi, els escriptors que es van veure vivint dins les fronteres de la Polònia Popular s'havien d'oblidar de la seva terra i de les seves arrels, diguem-ho així, per decret.

La memòria, però, tant la individual com la de la cultura, funciona sovint d'una manera imprevisible. Alguns dels escriptors desarrelats han confessat haver intentat oblidar el passat sense haver-ho aconseguit. Aquest és el cas de Miłosz, que reconeix a *Otra Europa*, obra dedicada justament al seu país natal, que després de la Segona Guerra Mundial va tenir la temptació d'esborrar-lo de la seva memòria.

Jo volia oblidar. En els somnis se m'apareixien fragments: un camí entre pins vorejant la riba escarpada d'un riu, un llac amb una fila d'ànecs sobrevolant-lo, però sobretot gent, hostes no convidats en forma d'ombres, generalment petits, ximpls, d'ambicions modestes, cruelment castigats només pel fet de voler viure. Pagesos, jueus de poblets de mala mort, un company meu de l'escola i de la universitat, pedant, estudiós repel·lent, propietari d'una ridícula col·lecció de caps de tabac buides, que havia somiat amb la carrera de fiscal, torturat a mort en un *lager* siberià;³¹⁴ [...]

³¹⁴ MIŁOSZ, Cz. (1980). *Op. cit.*, pàg. 216:

Chciałem zapomnieć. W snach nawiedzały mnie fragmenty: droga między sosnami ponad urwistym brzegiem rzeki, jezioro i nad nim sznur kaczek, a przede wszystkim ludzie, nieproszeni goście, cienie, najczęściej mali, głupi, o skromnych ambicjach, okrutnie ukarani za to, że chcieli tylko żyć. Jacyś chłopci, Żydzi z zapadłych miasteczek, mój kolega ze szkoły i uniwersytetu, pedant, kujon, właściciel idiotycznej kolekcji pustych pudełek od papierosów, marzący o karierze prokuratora, zamęczony w jakimś syberyjskim łagrze; [...]

Hi va haver més escriptors que, abans de claudicar, durant un temps van intentar oblidar les experiències viscudes a la cruïlla de cultures que eren els confins orientals; la majoria, però, malgrat la censura, no van poder apartar mai els pensaments, els sentiments i les emocions d'aquella realitat i intentaven evocar-la d'una manera no explícita, camuflada amb una convenció irreal, de mite o de somni.

Els paisatges que havien format part de la cultura polonesa durant segles van deixar de pertànyer a l'Estat, però no van desaparèixer de la cultura. Eren els paisatges que havien format la mentalitat dels polonesos i que van continuar existint en les pàgines de la literatura i influint en les següents generacions. En la literatura seguia viva la Lituània de Mickiewicz, la Ucraïna de Słowacki, dels altres poetes de l'escola ucraïnesa i de Sienkiewicz, i la Huculszczyzna de Vincenz. Tot allò va continuar vivint en el record i en l'experiència col·lectives com a memòria de la multiplicitat, que era tot el contrari de la concepció nacional de la identitat polonesa.

Un dels propòsits "educatius" del règim comunista polonès va ser el de separar la cultura polonesa de la tradició històrica dels confins orientals. Es tractava de destruir aquell model tradicional que permetia a la cultura polonesa conservar les seves identitat i originalitat. Com ja hem dit, no va ser possible fer-ho d'una manera dràstica; no es podia esborrar dels programes escolars les obres més importants de la literatura polonesa, tenint en compte, sobretot, que la literatura als segles XIX i XX havia tingut un paper importantíssim tant en la preservació de la identitat nacional com en la formació de les actituds patriòtiques. Atemptar contra la literatura polonesa comportava literalment el perill de revoltes.³¹⁵ En diferents períodes, però, la tradició dels confins orientals va ser objecte de diverses manipulacions.

Una d'aquestes manipulacions, que pretenia justificar la nova situació geopolítica després de la Conferència de Ialta, era la teoria que els soviètics es van veure "obligats" a envair els confins orientals polonesos per defensar els

interessos dels bielorusos i els ucraïnesos. En conseqüència, les autoritats comunistes defensaven la “concepció dels Piast” de l’Estat polonès (com a ètnicament pur) en contra de “la concepció jagellona” (de l’Estat plurinacional).³¹⁶ D’aquesta manera els comunistes reprenien el principi de l’Estat uninacional propugnat abans de la guerra per la ultradreta de la Democràcia Nacional. Aquest principi contradeia un dels valors més fonamentals de la tradició dels *Kresy*: la idea i la pràctica d’una societat multicultural.

Tenint en compte, però, que l’únic argument que podia servir com a legitimació del poder dels comunistes era el seu paper de garant de les fronteres occidentals, és comprensible que justament la tradició dels confins orientals, amb la seva actitud antinacionalista, resultava ser no només incòmoda, sinó del tot contrària a la ideologia nacional i estatal del partit.³¹⁷

Però, malgrat la situació política del país, que condemnava a l’oblit els confins orientals amb la seva multiculturalitat, els escriptors van insistir a utilitzar la imatge del *Kresy* per continuar transmetent als lectors el model de convivència inseparable d’aquells territoris plurinacionals. És un model de tolerància, de diàleg i d’obertura cap als altres, un model decididament antinacionalista, que demana respecte per les aspiracions de les altres nacions i societats.

Entre els escriptors que van crear a la Polònia Popular de després de la Segona Guerra Mundial i, no obstant, van convertir els *Kresy* en el motiu important o, en alguns casos, inseparable de la seva obra hi ha Jarosław Iwaszkiewicz, Leopold Buczkowski,³¹⁸ Tadeusz Konwicki, Andrzej Stojowski,³¹⁹

³¹⁵ Més endavant, en tres ocasions, la posada en escena del drama romàntic de Mickiewicz *Els avantpassats* va suposar l’inici de les tres revoltes socials més importants de la postguerra (escenificacions de: Bardini, 1955, Dejmek, 1968, Swinarski, 1980).

³¹⁶ Tot i que els dirigents comunistes no es recordaven que l’últim rei de la dinastia dels Piast, Casimir el Gran, va annexonar, i no precisament per via pacífica, els territoris de la Rus de Galitz i Vladimir (1340).

³¹⁷ Cf. SZARUGA, L. (2001). “Problem literatury kresowej w okresie PRL-u”, a: *op.cit.*, pàg. 76-88.

³¹⁸ Buczkowski Leopold (1905-1984). Escriptor i pintor. Nascut a Podòlia (avui Ucraïna), fill d’un fuster de poble. Autor d’una prosa experimental que s’aparta d’una manera radical dels models clàssics. En la seva obra, que narra el destí de la població de Volínia i Podòlia durant la Segona Guerra Mundial, domina el motiu de la descomposició de la cultura europea del segle XX. Autor de les novel·les: *Wertepy [Camins impracticables]* (1947), *Czarny potok [El torrent negre]* (1954), *Dorycki krużganek [El pòrtic dòric]* (1957).

³¹⁹ Stojowski Andrzej (nascut el 1933 a Lvov). Autor de contes, *Podróż do Nieczajny [Viatge a Nieczajna]* (1968), i novel·les, *Romans polski [Romancer polonès]* (1970), *Chłopiec na kucu [El*

Włodzimierz Odojewski, Andrzej Kuśniewicz, Zbigniew Żakiewicz,³²⁰ Halina Auderska,³²¹ Kornel Makuszyński,³²² Julian Strykowski,³²³ Stanisław Srokowski,³²⁴ Zygmunt Trziszka.³²⁵

Per no sobrepassar les dimensions raonables per a un treball d'aquestes característiques ens veiem obligats a escollir tres autors d'entre els esmentats per

noi del poni] (1971), *Kareta [La carrossa]* (1972), en què l'autor crea una mena de crònica familiar a través de la qual narra la descomposició del món dels terratinents.

³²⁰ Żakiewicz Zbigniew (nascut el 1933 a Vilnius). Novel·lista, assagista, autor de llibres per a nens. Expatriat amb la família el 1946. En les seves obres, *Ród Abaczów [El llinatge dels Abacz]* (1968), *Biały karzeł [El nan blanc]*, *Wilcze łąki [Els prats dels llops]* (1982), recrea els mítics llocs de la seva infantesa a la regió de Vilnius.

³²¹ Auderska Halina (1904-2000). Escriptora, nascuda a Odessa al si d'una família de desterrats polítics. Es va establir a Varsòvia el 1920. Autora de novel·les, *Ptasi gościniec [El camí dels ocells]* (1973), *Babie lato [L'inici de la tardor]* (1974), en què el protagonista, un pescador de Polèsie, expatriat després de la Segona Guerra Mundial a l'oest de Polònia, rememora la seva vida a la terra natal.

³²² Makuszyński Kornel (1884-1953). Novel·lista, poeta, publicista, autor de llibres per a nens. Nascut a Stryj (avui Ucraïna). Als anys 1949-1953 les seves obres que tractaven de la terra natal de l'autor van ser retirades de les biblioteques com a obres "que complauen els gustos petitburgesos". Autor de novel·les, *Uśmiech Lwowa [El somriure de Lvov]* (1934), memòries, *Bezgrzeszne lata [Els anys sense pecat]* (1925), llibres per a nens, *O dwóch takich co ukradli księżyc [Sobre aquells dos que van robar la lluna]* (1928), i poesia patriòtica, *Pieśń o Ojczyźnie [Cançó de la pàtria]* (1925).

³²³ Strykowski Julian (1905-1996). Escriptor d'origen jueu, nascut a Stryj (avui Ucraïna). En les seves obres més importants recrea la vida de les comunitats jueves a la Galitzia oriental abans de la Primera Guerra Mundial i en el moment del seu esclat. A *Głosy w ciemności [Veus en la foscor]* (1956) descriu la vida quotidiana, els costums i la tradició religiosa dels jueus ortodoxos, que a poc a poc es van descomponer sota la pressió de la civilització i la cultura modernes. El protagonista, fill petit d'un rabí observa les tenses relacions entre jueus, ucraïnesos i polonesos. A *Austeria [L'hostal]* (1966) l'acció està situada en l'hostal d'un jueu vell en un petit poble de la Galitzia oriental poc després de l'esclat de la Primera Guerra Mundial. L'argument gira al voltant del problema de la culpa i del pecat, però acaba expressant el convenciment que en el moment d'una amenaça total de la comunitat qualsevol cosa val per salvar la vida. A *Sen Azrila [El somni d'Azril]* (1975) l'autor desenvolupa el tema de la fidelitat a la tradició. Tota l'obra de J.S. està dominada pel tema de la recerca d'una orientació moral en un món sotmès a les violentes i inevitables transformacions històriques.

³²⁴ Srokowski Stanisław (nascut el 1936). Novel·lista, traductor de llengües eslaves. Nascut a Podòlia (avui Ucraïna), expatriat amb la família el 1945. Des de 1968 viu a Wrocław. Autor de novel·les autobiogràfiques: *Duchy dzieciństwa [Els fantasmes de la infantesa]* (1985), que està ambientada en un miserable poble ucraïnès-polonès-jueu de Podòlia durant la Segona Guerra Mundial, i *Repatrianci [Els repatriats]* (1988), en què narra el dolorós procés de la "repatriació" dels pagesos polonesos.

³²⁵ Trziszka Zygmunt (nascut el 1936). Novel·lista i publicista. Nascut a la Ucraïna d'avui, expatriat amb la família el 1945 l'oest de Polònia. A partir de 1969 viu a Varsòvia. El món imaginari de les obres de Z.T. està poblat de personatges dels *Kresy* que viuen "repatriats" a l'oest de Polònia. L'antiga vida dels *Kresy* torna aquí en contínues escenes i imatges retrospectives, en el folklore i en el llenguatge creat per l'autor, una barreja de diversos dialectes de la Małopolska oriental i dels *Kresy* del nord, que van conèixer a les terres on van anar a parar els expatriats dels confins orientals. És autor de: *Wielkie świnobicie [La gran matança de porc]* (1965), *Dom nadodrzański [La casa a la vora de l'Oder]* (1968), *Dopala się noc [S'apaga la nit]* (1970), *Ocierety [El canyar]* (1979), *Mój pisarz [El meu escriptor]* (1979), *Dać drapakę [Tocar el dos]* (1983).

analitzar la seva obra amb més detall. La selecció obeeix al fet que són tres escriptors que, a part de la seva gran vàlua, provenen de llocs i d'ambients socials diferents. Primer analitzarem l'obra de Tadeusz Konwicki, escriptor unit a les terres lituanes i bielorrusses, nascut a Nowa Wilejka, a prop de Vilnius, en una família de la intel·liguència d'origen noble. El segon autor que considerem força representatiu per al corrent de la literatura dels *Kresy* de la Polònia Popular és Andrzej Kuśniewicz, descendent d'una rica família noble terratinent amb vinculacions de parentiu amb l'aristocràcia europea; família establerta a Kowenice, a prop de Lvov, als territoris de l'antiga Galítzia Oriental. I el tercer autor és Włodzimierz Odojewski, el més jove dels tres, fill d'un músic, nascut fora dels *Kresy*, a Poznań, i que, no obstant, ha dedicat la major part de la seva obra a les terres de la Ucraïna que van formar part de l'Imperi austrohongarès.

Es tracta de tres autors molt diferents quant a les poètiques, els estils, les herències literàries i les maneres en què transformen la seva experiència dels *Kresy* en matèria literària. Però, malgrat aquestes diferències, que els fan inconfusibles com a narradors, l'obra de tots tres té un denominador comú: el sentit universal que donen a l'herència cultural dels confins orientals.

2. La nostàlgia del món multicultural lituano-bielorús de Tadeusz Konwicki

Tadeusz Konwicki (nascut el 1926) és un escriptor de formes i expressions repetitives, a vegades fins i tot esquemàtiques, creador d'uns arguments semblants, narrador, podríem dir, d'una sola història, la seva història personal. La repetitivitat de la narrativa de Konwicki, però, no és casual ni involuntària. És tracta d'un procediment premeditat que, per una banda, serveix per autocrear el propi personatge, construït d'elements autobiogràfics i de ficció, i, per l'altra, per mitificar el món d'on va sorgir l'autor (que gairebé sempre és alhora narrador i protagonista). Els continus retorns al món de la infantesa i de la joventut, a part de tenir una funció terapèutica per al mateix autor, que a través de la memòria destrueix el temps, també li són imprescindibles per buscar i

definir la identitat dels seus personatges i, de passada, la seva pròpia identitat. En una entrevista, Konwicki va explicar així la seva necessitat d'evocar constantment el país natal:

Al cap i a la fi sóc un vagabund i un orfe. [...] No he tingut mai un lloc propi. És per això que la terra de Vilnius té tanta importància per a mi, perquè em dona un punt de suport. Per tant, la mimo en el meu interior, hi penso, a vegades la mistifico, perquè em proporciona un determinat profit i aguditza la vista.³²⁶

La creació de Konwicki té les arrels en la tradició mickiewicziana, que va introduir en la literatura polonesa la imatge mítica del paradisiac país lituà. Els paisatges de Lituània, i sobretot, de Vilnius i dels seus voltants, són inseparables del món imaginari de l'autor, que ho reconeix moltes vegades:

No em puc desenganxar d'aquell Vilnius, ni d'aquella terra que no se sap si és Lituània o Bielorússia, no me'n puc desempallegar, desfer, alliberar, com una mosca atrapada en una cinta matamosques en aquells estius tòrrids d'anys enrere, estius perfumats amb olors de mel, de llet acabada de munyir i de nabius aixafats.³²⁷

Konwicki, a diferència d'altres autors, que van intentar oblidar la terra natal i arrelar en un lloc nou, no ha renunciat mai a la memòria dels *Kresy* en la seva obra. Per a ell, la regió de Vilnius sempre ha estat una referència obligada. Es tracta de la realitat que va formar la seva personalitat, la manera de percebre el món i de relacionar-se amb les persones, i, sobretot, la manera de veure el problema nacional.

³²⁶ NOWICKI, S. (1986), *Pół wieku czyścica*. Converses amb T. Konwicki, Londres. Citat per HADACZEK, B. (1993). *Op. cit.*, pàg. 85:

Jestem przecież włóczęgą i sierotą. [...] Nigdy nie miałem swojego miejsca. Stąd tak istotna jest dla mnie ta Wileńszczyzna, bo daje mi jakiś punkt oparcia. Hołubię ją zatem w sobie, myślę o niej, mistyfikuję ją czasem, ponieważ daje mi ona określone profity i wyostrza widzenie.

³²⁷ KONWICKI, T. (1986). *Nowy Świat i okolice*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 194:

Nie mogę się odkleić od tego Wilna, od tej ni to Litwy, ni to Białorusi, nie mogę się odczepić, odlepić, oderwać jak ta oszmiańska albo mejszagolska mucha od lepu w skwarne dawne lata, pachnące miodem, świeżo udojonym mlekiem i rogniecionymi czernicami.

El 1948 va escriure la primera novel·la, *Els aiguamolls*,³²⁸ ambientada a la regió de Vilnius durant la Segona Guerra Mundial, en què fa un balanç del passat bèl·lic en unes terres on els esdeveniments de la guerra van ser especialment dramàtics. *Els aiguamolls* és la tràgica història de l'últim destacament de guerrillers polonesos a la regió de Vilnius, ocupada per les tropes soviètiques. Al mateix temps és una de les obres més autobiogràfiques de Konwicki, que va ser militant de l'Exèrcit del País (AK)³²⁹ i va viure en la pròpia carn les dramàtiques disjuntives dels guerrillers polonesos. Aquests, després d'haver lluitat a mort contra les tropes nazis, van veure el país ocupat pels soviètics que, igual que els nazis, van aprofitar la diversitat ètnica del país per enfrontar entre si les diferents comunitats històriques.

Els protagonistes de la novel·la de Konwicki decideixen no depositar les armes i continuar la lluita, una lluita sense esperança i suïcida, per preservar els valors i la identitat pròpia que pertanyen al vell ordre ja inexistent i que no tenen raó de ser en un món nou enemic de la diversitat. La situació ontològica dels protagonistes d'*Els aiguamolls* recorda la dels protagonistes de la *No-divina comèdia* de Krasiński, que, davant de la destrucció de la civilització, defensen els valors perduts per dignitat i perquè no són capaços d'acceptar una existència buida de contingut espiritual.³³⁰ A diferència, però, dels protagonistes de Krasiński, el personatge principal de Konwicki, després que el seu destacament guerriller és vençut, abandona les armes i torna a la vida normal a Vilnius. Normal en aparença, ja que la rancúnia, els records i el sentiment de culpa no el deixaran viure tranquil. Pràcticament totes les novel·les posteriors de Konwicki reprendran aquest motiu iniciat a *Els aiguamolls*. I també els protagonistes de les obres posteriors repetiran el prototipus representat en el protagonista d'aquella novel·la primirena; seran homes desarrelats, eterns vagabunds, exguerrillers, turmentats pels records del passat que, al mateix temps, tornaran

³²⁸ *Rojsty*.

³²⁹ AK. Armia Krajowa, l'exèrcit clandestí creat durant la Segona Guerra Mundial (1940) pel govern polonès a l'exili i repartit per tot el territori del país. El 1944 estava integrat per més de 400.000 soldats. L'AK va incorporar a les seves files tots els grups de resistència amb la notable excepció del petit Exèrcit Popular (AL) dirigit pels comunistes i les ultranacionalistes Forces Armades nacionals (NSZ).

³³⁰ Vegeu nota sobre Krasiński, pàg. 147.

obsessivament al temps de la infantesa, única realitat fixa, segura, acabada, que pot servir de punt de referència enmig d'una existència agitada i canviant i que obliga constantment a haver de triar.

El fet de triar sempre comporta un sentiment de culpa i és per aixó que la maduresa està marcada irremeiablement per la culpabilitat, mentre que la infància, l'adolescència i la joventut accepten la realitat amb tota la seva varietat caòtica, no tenen necessitat de triar, de classificar, de separar. El motiu de l'adolescència feliç immersa en un món culturalment ric i heterogeni, viscut com una cosa natural, es repeteix en diferents obres de Konwicki de què parlarem més endavant. A *Els aigüamolls*, però, aquesta convivència pacífica es trenca i es converteix en odi. I és que la Lituània de Konwicki no és una Arcàdia, un paradís on regna la felicitat. Hi ha conflictes, rivalitats, però mentre els resolen els mateixos interessats entre ells, l'equilibri no es destrueix. És la intervenció exterior de grans polítiques i d'ideologies totalitàries el que acaba destruint el ric teixit social lituà i la seva vida tranquil·la d'un país on el temps no passa. En una entrevista per a la *Review of Contemporary Fiction*, Konwicki precisa la seva idea sobre el model de l'Europa de les regions que ell desitjaria. El model, un xic ingenu, és copiat de la idealitzada realitat lituana d'abans del 1939.

Les dues parts tenen les seves culpes, diverses velles hostilitats. Però quan es produeix un veritable conflicte, és com una baralla entre dos pobles. Jo sóc de la Kolonia Wileńska i hi havia la Kolonia Alta i la Baixa. I el conflicte amb els lituans és, de fet, un conflicte domèstic, perquè estem molt emparentats ètnicament, històricament, culturalment i, fins i tot, encara que no ho sembli, lingüísticament, ja que en el polonès oriental hi ha gran quantitat de préstecs lituans. A mi m'encanta usar-los. [...] També, comprensiblement, el lituà té molts préstecs polonesos.

[...]

Jo preferiria que tinguéssim una Europa de regions, perquè així lluitarien entre ells els pobles i no els països, com la Kolonia Alta amb la Kolonia Baixa —com que els del poble lliguen amb les nostres noies els hem d'estomacar—i, no hi hauria aquelles guerres fetes en nom d'uns grandiloqüents principis ideològics.³³¹

³³¹ SOBIESKA, D. (1991) "An interview with Tadeusz Konwicki" by Dorota Sobieska (7.01.1991). Dalkey Archive Press. http://www.centerforbookculture.org/interview_konwicki.html.

[...] both sides have their faults, various old hostilities. But when it comes down to the real conflict, it is like a quarrel between two villages. I come from the Wilno Colony, and there

Per concloure el comentari sobre la primera novel·la de Konwicki, cal dir que, evidentment, ni el tema, ni la situació geogràfica de l'argument, ni tan sols el títol, podien ser acceptats per la censura en el moment en què l'obra va ser acabada. L'autor va haver d'esperar fins al breu període de desglaç que es va produir a Polònia l'any 1956 després del XX Congrés del PCUS, en què es va criticar obertament l'estalinisme com a desviació de les idees leninistes.

L'any 1956 va ser ric en esdeveniments polítics i va semblar que el rumb de Polònia canviaria. Després d'un període de vagues i manifestacions es va produir el relleu en la direcció del Partit Comunista i va ser escollit com a primer secretari Władysław Gomułka, considerat com a nacionalista. L'estalinisme va ser durament criticat i van tornar a renéixer les esperances de recuperar la llibertat i la sobirania a través del que es va anomenar “el camí polonès cap al socialisme”. En aquest període eufòric la censura va afluixar el seu rigor i va permetre la publicació de nombrosos llibres prohibits, tant d'autors que vivien al país com d'escriptors exiliats. Va ser aleshores quan es va publicar la novel·la *Els aiguamolls*, el títol de la qual (en polonès, *Rojsty*) ja en revelava l'origen. La paraula *rojsty*, que ve del lituà *raistas*, era una veu regional que només es feia servir per denominar els terrenys pantanosos, els aiguamolls de Bielorrússia. A més, el títol de la novel·la tenia el seu precedent en la literatura prohibida a la Polònia Popular, ja que una de les obres importants de Józef Mackiewicz (emigrant i anticomunista), que tractava de les terres lituano-bielorusses, publicada el 1934, es diu *Bunt rojstów* (*La rebel·lió dels aiguamolls*). Veiem,

were the Upper and the Lower Colony. The Upper Colony was always rumbling with the Lower Colony. And this conflict with the Lithuanians is, in fact, a domestic one because we are so intertwined ethnically, historically, culturally, and even, though it may not seem so, linguistically, because in Eastern Polish there are a great number of Lithuanian borrowings. I even take delight in using them. [...] Similarly, in Lithuanian there are many Polish borrowings, and understandably so.

[...]

I would have liked it best if we had a Europe of regions, so that villages would fight rather than countries, like the Upper Colony with the Lower Colony –those from the village pick up our girls, so we have to beat them black and blue—not that wars are fought for some bombastic ideological principles.

doncs, com no només els noms històrics o geogràfics, sinó el mateix llenguatge dels escriptors dels *Kresy* els comprometia. I és que tal com diu Konwicki en la citada entrevista, la llengua polonesa que utilitzaven els autors originaris dels confins orientals estava enriquida per nombroses influències de les llengües de les altres ètnies que habitaven les mateixes terres.³³²

Ara bé, el període de desglaç i la liberalització de la vida cultural van durar molt poc. L'any següent, el 1957, el partit, després del canvi de la direcció, va tornar ràpidament a controlar la literatura i la creació artística en general. I és per això que la següent obra important en què destaca el motiu de la terra natal perduda, *El llibre dels somnis per al nostre temps*,³³³ publicada el 1963, és una obra “amb camuflatge”. Konwicki trenca la prohibició tàcita d'evocar en la literatura els territoris perduts, però les imatges de la seva terra apareixen en la novel·la disfressats d'una convenció irreal, la convenció de mite, de llegenda o de somni, acceptable per la censura. Tant per als lectors com per a la crítica estava clar que Konwicki escrivia sobre la pàtria perduda, però ni ell ho podia dir clarament, ni tampoc la crítica ho podia reconèixer, ja que publicar a la premsa una veritable interpretació del llibre hauria estat equivalent a fer una denúncia política contra l'autor.

Així que Konwicki va escriure una novel·la en què el protagonista principal (que com gairebé sempre és alhora narrador en primera persona) i un grup de personatges secundaris són uns “repatriats”, en el llenguatge oficial (de fet, uns “expatriats”). Tots pateixen de nostàlgia i no saben trobar el seu lloc en una realitat absurda, caòtica i sense sentit, en què tot és provisional i inestable. I tots es dediquen a recordar el passat, encara que no anomenen els llocs, només se sap que han vingut d'un indeterminat est.

Com sempre, l'argument de la novel·la està dictat per l'experiència individual de l'autor que, nascut i educat a la Lituània multicultural, després de la

³³² Sobre aquest tema vegeu KURZOWA, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Varsòvia, PWN. I de la mateixa autora (1993) *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Varsòvia, PWN. En els seus treballs la investigadora argumenta la tesi que els dialectes del polonès dels *Kresy* constitueixen la quarta base del llenguatge literari polonès, al costat dels dialectes de Wielkopolska, Małopolska i Masòvia.

³³³ *Sennik współczesny*.

Segona Guerra Mundial i de la instauració d'un nou ordre polític i territorial a Europa es va convertir en emigrant. A la seva Lituània natal només hi pot tornar amb el mètode mickiewiczjà, a través de la memòria, perquè ni tan sols hi pot anar de turista.

El protagonista de Konwicki, doncs, és un etern vagabund que busca en va el seu lloc a la terra. Arriba d'enlloc (un lloc que ni tan sols es pot anomenar sembla que no existeixi) i el seu únic bagatge és el vague record d'una joventut, d'un passat i d'una pàtria perduts. Enyora quelcom estable, invariable que l'ajudi a sobreviure en la degradada realitat present. I aquella terra ferma on pot ancorar, malgrat que la seva forma es perd en l'oblit, és justament la seva Lituània natal, ja inexistent. No hi ha més remei, per tant, que reconstruir la seva imatge en la memòria per poder-s'hi instal·lar còmodament.

El protagonista d'*El llibre dels somnis per al nostre temps* és, com la majoria dels personatges de Konwicki, un home "sense sostre" que centra tota l'energia vital a buscar els rastres del passat. En qualsevol detall (com uns documents falsos d'un partisà anònim desaparegut), lloc (un búnker abandonat al bosc) o persona trobada casualment hi busca indicis del passat que portin la seva memòria a Lituània. Fins i tot el paisatge de la vall on arriba i s'instal·la per atzar li sembla la repetició de la Vall de la seva infantesa. I està convençut que les persones que creu reconèixer del passat també han escollit aquesta vall pels mateixos motius que ell, per trobar-hi un substitut de l'estabilitat perduda. En aquest sentit és característic el següent fragment d'un diàleg entre el protagonista i un desconegut que aquest protagonista creu haver identificat com un enemic i alhora víctima del temps de la guerra.

–Per què ha escollit aquest lloc? La mateixa vall amb un riu al fons, amb la mateixa via de tren que hi passa pel mig, amb un alzinar a l'altra banda.

[...]

–Indrets com aquest n'hi ha molts. En unes valls semblants a aquesta van sorgir les primeres ciutats a la nostra terra. D'això se'n parla a l'escola.

–No és veritat. Aquesta vall és excepcional per les seves torberes, pel riu ple de records, pel bosc que ha vist generacions de gent armada. Recordo una vall així de la infantesa i la joventut i vostè també la recorda.

Sap que cada vegada que vull imaginar-me la vida de gent assentada, cada vegada que vull descriure un paisatge amb emoció, sempre veig aquella Vall recordada amb els més mínims detalls.³³⁴

La vall on arriba el personatge principal de la novel·la té per a ell un significat metafòric que evoca en el seu record l'espai de la joventut. Com podem entendre per la reacció de l'interlocutor del protagonista, en realitat el paisatge que l'emociona tant no té res d'especial, per més pictòric que sigui pertany a cert estàndard paisatgístic de la part central i oriental d'Europa. Però és evident que el paisatge en el sentit físic no ho és tot. Es tracta d'un paisatge carregat de significats i de valors profunds. Igual que Miłosz, que recrea en la seva obra la vall de l'Issa com un lloc mític, origen de totes les coses, Konwicki també converteix la Vall de la seva infantesa en un model de l'existència.

El protagonista narrador percep el present a través de les vivències del passat. A la imatge del món que observa en directe se sobreposen les imatges i els paisatges recordats de la joventut. I és que el protagonista viu el present com un caos i un absurd i, per això, trobar aquell espai propi del passat li sembla l'única manera de salvar-se i sobreviure en un medi estrany i hostil. Tornar a Lituània, a aquella Vall somniada, idealitzada i creada en la imaginació, és com arribar a un port segur. Significa salvaguardar-se de tot allò que fa la vida en el present insuportable: la lletjor, la grisor, l'ansietat, la impossibilitat d'acomplir res. També vol dir fugir de coses més trivials, però alhora més perilloses: la sospita, la denúncia, la delació política. Els personatges que poblen les pàgines de la novel·la són el viu reflex de la realitat mutilada en què viuen, tots són tarats, deficientes, alguns en el sentit físic (invàlids de la guerra), altres en el

³³⁴ KONWICKI, T. (1964). *Sennik współczesny*, Varsòvia, Iskry, pàg. 145:

–Dlaczego pan wybrał to miejsce? Taką samą dolinę z rzeką na dnie, z taką samą linią toru kolejowego biegnącą środkiem, z dąbrową na drugim brzegu.

[...]

–Takich, jak ta, okolic jest bardzo wiele. W podobnych tej dolinie miejscach powstawały pierwsze miasta na naszej ziemi. Można o tym dowiedzieć się w szkole.

–Nieprawda. Ta dolina jest szczególna w swoich torfowiskach, w rzece pełnej pamiątek, w lesie, który widział wiele pokoleń uzbrojonych ludzi. Ja pamiętam taką dolinę z dzieciństwa i młodości, pan także ją pamięta. Czy pan wie, że ilekroć chcę sobie wyobrazić życie ludzi osiadłych, ilekroć chcę przejmująco opisać krajobraz, zawsze widzę tę dolinę zapamiętaną w najdrobniejszym fragmencie.

sentit psíquic (impotents, alcohòlics) i tots en el sentit que són gent amb les arrels tallades. Alguns intenten arrelar en aquest lloc inhòspit on han estat traslladats a la força, però els seus esforços són inútils, estan condemnats a no tenir un lloc fix, ja que la vall on es troben s'ha de convertir en un pantà. Aquesta destrucció imminent de la nova vall que havia de substituir la primera, la de debò, té una dimensió simbòlica; significa que l'únic domini que no pot ser destruït per la nova realitat amenaçant, perillosa, plena de tensions i desharmonia és la memòria i la imaginació.

A *El llibre dels somnis per al nostre temps* hi podem trobar tots aquells elements característics que en la prosa de Konwicki formen la imatge de la realitat totalitària polonesa. Hi apareix un protagonista anònim que arriba a un poble igualment anònim en una vall indeterminada. El món imaginari de la novel·la es regeix per les regles de la poètica del somni, del grotesc i de l'absurd. I és que res del que passa en aquest món no és autèntic; la construcció d'una via de servei del ferrocarril a què es dediquen els protagonistes és inútil i no té sentit si el poble ha de desaparèixer pròximament sota l'aigua; igualment inútils són els conflictes entre els habitants del poble i els seus esforços per fer aquest espai seu, i també són inautèntics i absurds els seus intents de trobar el consol en una secta religiosa entre pagana i cristiana que porta la gent al fanatisme i a unes reaccions col·lectives irreflexives i perilloses.

Els protagonistes de la novel·la viuen en una situació de permanent amenaça, d'angoixa existencial i moral. Són uns personatges que sempre estan "de pas", alienats, desarrelats de la pròpia terra, mancats d'identitat, inautèntics. Un d'ells, aprofitant el canvi de lloc de residència, adopta un cognom "millor"; un altre, al contrari, amaga el seu origen aristòcrata, malvist pel nou règim, sota un cognom vulgar; d'altres dissimulen el seu passat polític, com un brigadista de la Guerra civil espanyola que el règim prosoviètic tampoc veu amb bons ulls. Tots tenen la sensació de viure una existència inestable, els seus actes són immotivats i casuals, perquè viuen en una realitat casual, però tots fan esforços per sortir del marasme i recuperar la dignitat.

Ara bé, el diagnòstic que Konwicki expressa a través dels seus protagonistes és clar. La salvació només es pot trobar en el passat, ja que el futur

no pot oferir res de bo; de fet, si fem cas d'una de les novel·les més emblemàtiques de l'escriptor, *Un pequeño Apocalipsis*,³³⁵ les seves previsions respecte al futur en l'època totalitària eren molt negres. L'únic remei que veia l'escriptor per combatre i neutralitzar el sentit tràgic de l'existència en el present era el retorn al passat, "l'emigració de la imaginació" cap al país de la felicitat viscuda en la joventut.

Aquest fenomen, comprensible en les obres creades als anys del règim totalitari i, segons el crític Jan Błoński, gens aïllat, es pot observar en gairebé tota la prosa de Konwicki de l'època comunista a Polònia i, sobretot, en el tríptic autobiograficomemorístic, *El calendari i la clepsidra*³³⁶ (1976), *Les sortides i postes de sol*³³⁷ (1982) i *El Nou Món i els voltants*³³⁸ (1986), en què queda clar el convenciment de l'escriptor que no es pot viure sense la terra ferma, és a dir, sense un referent constant i extratemporal.

Les comparacions de la realitat mutilada del present amb la realitat ideal del passat es repeteixen en tota la creació de Konwicki de l'època totalitària. L'escriptor inscriu contínuament els paisatges del Vilnius d'abans de la guerra en la imatge de la Varsòvia de la postguerra, en què es veu condemnat a viure. Fins i tot en les obres que aparentment apunten cap al futur, com *Un pequeño Apocalipsis*, no hi pot faltar un comentari com ara:

Fuera de la ventana yace mi ciudad bajo la nube ennegrecida como un empapelado viejo. La ciudad a la que me trajo el destino desde mi propia ciudad que ya no recuerdo y con la que sueño cada vez menos. El destino sólo me llevó a unos centenares de kilómetros y, sin embargo, me alejó de una existencia inconclusa por toda una eternidad de la reencarnación.³³⁹

³³⁵ *Mała Apokalipsa* (1979). Novel·la política publicada a la clandestinitat. És una mena de pasquí polític que descriu la Polònia comunista amb una gran dosi d'ironia i d'humor negre com un món fosc, brut, repugnant i grotesc. Existeix traducció castellana: KONWICKI, T. (1987). *Un pequeño Apocalipsis*, trad. de B. Zaboklicka i F. Miravittles, Barcelona, Muchnik Editores.

³³⁶ *Kalendarz i klepsydra*.

³³⁷ *Wschody i zachody słońca*.

³³⁸ *Nowy Świat i okolice*.

³³⁹ KONWICKI, T. (1988). *Mała Apokalipsa*, Varsòvia, Wydawnictwa Alfa, pàg. 8:

Za oknem moje miasto pod chmurą, jak stara, szerniała tapeta. Miasto, do którego zapędziło mnie przeznaczenie z mojego własnego miasta, co go już nie pamiętam i coraz rzadziej śnię. Los mnie przegnał tylko kilkaset kilometrów, ale oddalił od niespełnionej egzystencji o całą wieczność reinkarnacji. (Traducció al castellà: KONWICKI, T. (1987). *Op.cit.*, pàg 12).

Aquest comentari insinua que el record del vell món desaparegut s'està esborrant en la memòria del narrador i deixa al seu lloc la dolorosa consciència que amb la fi d'aquell món també es va acabar la vida i que el que la segueix és un altra cosa, potser una reencarnació, en tot cas no és aquella existència plena i satisfactòria que va quedar irremeiablement tancada i conclusa.

En canvi, en les novel·les en què Lituània apareix en primer pla com l'espai on es desenvolupa tot l'argument de l'obra i no com a contrapunt a una realitat indesitjada, el narrador no es queixa mai de falta de memòria. Al contrari, descriu el seu món perdut amb gran luxe de detalls, se submergeix en els records i repeteix el mètode de Mickiewicz: salva de l'oblit el que queda en la memòria. I, igual que el poeta romàntic, recorda tot allò que en el moment de produir-se ja estava a punt de desaparèixer, tot allò que va passar per "última vegada".

En les novel·les totalment "lituanes", però, Konwicki no en té prou de descriure la riquesa del multicultural món lituà a través de l'experiència dels seus protagonistes. No es pot escapar de la temptació d'intercalar-hi incisos explícits que expliquen la particularitat de la seva Lituània i la consciència de la força destructora del temps, que tot ho arrasa.

En aquell temps Lituània era un espai geogràfic indeterminat, una formació ètnica poc clara, una esfera de cultura no definida. En aquell temps Lituània era una violenta tempesta estiuenca o potser més aviat l'interior d'un volcà en extinció que feia els últims espasmes abans de morir. Lituània era aleshores un immens sol ponent-se i deixant darrere seu unes línies de llum d'una estranya bellesa i restes d'un arc iris apagant-se.

Sobrevivia encara en el polonès amb l'accent de Vilnius, en les cançons bielorrusses, en els proverbis lituans, encara perdurava en els costums que s'estaven perdent, en uns caràcters malaltissament extremats que es manifestaven momentàniament, en la lenta i espessa bondat humana. Anava cap a l'oblit a través del paisatge ple de flors silvestres, del dolç perfum d'herbes, de boscos que provocaven un misteriós terror. S'allunyava cap a l'antiguitat incomprensible i oblidada cada dia a través dels estanys d'una tristor lànguida, a través dels llacs de malenconia, a través dels meàndrics rius de pressentiments.

Com era aquella gent de noms lituanitzats i ànimes polonitzades, de noms polonitzats i ànimes lituanitzades? Com era aquella gent que resava

a Jehovà i al Déu ortodox, que temia Dewajtis i Perun, el Dimoni i Lucifer, Tots Sants i el Judici Final? Com eren aquells descendents de tàrtars, polonesos, jueus, lituans, bielorussos, karaims i tots els altres homes a qui les persecucions, els greuges i les desgràcies havien empès cap a aquests boscos i aiguamolls?

S'han dispersat pel món. Viuen solitaris. Han oblidat la parla que era la barreja d'uns quants idiomes. I només de tant en tant gemega en una ciutat aliena entre les lletres estranyes el vent lituà i brilla sobtadament una bondat dolenta o una maldat bona en el desert burgès, i, en el cor de la normalitat, es desperta a vegades una sufocant i seductora anormalitat.

S'està morint la terra dels bruixots i dels vidents, s'està morint la terra dels profetes i dels messies que no han arribat a temps de salvar el món. En la imparabile marxa de la civilització victoriosa cap a un futur desconegut, els prats han estat trepitjats, els boscos cremats i els embrions de la genialitat enverinats.

Estimem allò que queda de Lituània!³⁴⁰

Hauríem de precisar: estimem allò que queda de Lituània en la memòria dels que la van conèixer com un país on convivien diverses cultures i que preserven aquesta memòria com a model de tota convivència humana.

³⁴⁰ KONWICKI, T. (1985). *Kronika wypadków miłosnych, [Crònica de successos amorosos]*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 124-125:

W tamtych czasach Litwa była nieokreślonym obszarem geograficznym, niejasną formacją etniczną, niezdefiniowaną sferą kulturową. W tamtych czasach Litwa była gwałtowną letnią burzą albo może raczej wnętrzem wygasającego wulkanu, który umierał w ostatnich spazmach. Litwa była wtedy wielkim zachodzącym słońcem, co zostawia po sobie smugi dziwnie pięknych światła i resztki dogasającej tęczy.

Dożywała ona swoich dni w polszczyźnie wileńskiej, w pieśniach białoruskich, w przysłowiaach litewskich, trwała jeszcze w ginącym obyczaju, w wybujałych chorobliwie na chwilę charakterach, w powolnej i gęstej dobroci ludzkiej. Odchodziła w niepamięć przez krajobraz pełen szalonych kwiatów, słodkich zapachów ziół, budzących tajemniczą grozę borów. Odchodziła w niezrozumianą i zapominaną co dzień dawność przez sadzawki rzewnego smutku, przez jeziora melancholii, przez meandryczne rzeki przeczuc.

Jacy byli ci ludzie o zlitewszonych nazwiskach i spolszczonych duszach, o spolszczonych nazwiskach i zlitewszonych duszach? Jacy byli ludzie modlący się do Jehowy i do prawosławnego Boga, lękający się Dewajtisa i Peruna, Czorta i Lucyfera, Zaduszek i Sądnego Dnia? Jacy byli ci potomkowie Tatarów, Polaków, Litwinów, Białorusinów, Karaimów i wszystkich innych ludzi, których prześladowania, krzywda, nieszczęścia zagnały w północne puszcze i rojsty?

Rozbiegli się po świecie. Żyją samotnie w pojedynkę. Zapomnieli mowy, która była mową kilku języków. I tylko czasem zaskuczy w cudzym mieście wśród obcych liter jesienny wiatr litewski i błysnie raptem złe dobro albo dobre zło w mieszczańskiej guszy, i odezwie się czasem w sercu normalności jakaś duszna i wabiąca nienormalność.

Umiera ziemia guślarzy i wróżbitów, umiera ziemia proroków i mesjaszy, co już nie zdążyli zbawić świata. W tym wiecznym pochodzie zwycięskiej cywilizacji, w niewiadomą przyszłość zdeptano łąki, spalono bory, otruto embriony geniuszu.

Kochajmy tyle Litwy, ile jej zostało.

D'una manera indirecta Konwicki expressa el convenciment que l'eternitat i la invariabilitat poden existir només en la consciència i en la memòria humanes. Tot el que existeix en la realitat exterior a l'home està sotmès al pas del temps, al canvi i a la desaparició. La realitat exterior és perible, mentre que la interior, gràcies a la memòria i la imaginació, pot convertir-se en una imatge mítica preservada del pas del temps.

Els protagonistes de la novel·la d'on prové el fragment acabat de citar, *Crònica de successos amorosos*, són uns adolescents que viuen immersos en un complicat entramat de cultures i religions que consideren la cosa més natural del món. Els amics més íntims del protagonista polonès catòlic són un rus ortodox i un alemany protestant. Malgrat les diferències culturals heretades de les respectives famílies, els nois se senten profundament identificats amb el lloc on viuen, que creuen que els unirà per sempre. A pesar que cadascuna d'aquestes cultures té els seus propis ritme, costums i rites, entre totes creen un espai comú en què tots són "d'aquí".

Els tres protagonistes de la novel·la, que en certa manera simbolitzen la comunitat multicultural lituana, se senten tan units entre ells, que arriben a jurar-se que no se separaran mai. No obstant, aquesta unió perfecta, una unió pròpia de la joventut que no classifica ni separa, sinó que accepta, està amenaçada de mort per la Segona Guerra Mundial, a punt d'esclatar. Però justament l'amenaça de mort fa que tant els personatges de la novel·la com el mateix narrador percebin amb més força la intensitat del *genius loci*. De l'estret lligam que hi ha entre aquestes dues experiències se n'han adonat no pocs escriptors. Sense anar més lluny, el mateix Josep Pla recorda en un dels seus escrits que durant l'epidèmia de grip de 1918 que va fer estralls a tot Europa es va sentir lligat a la seva terra "amb lligams immortals".

[...] Tots portàvem, llavors, al costat, sense necessitat d'ésser massa sensibles, la presència de la mort. [...] Fou probablement la lucidesa que provoca a estones la por de morir que em féu veure la meravella que tenia

al davant. [...] Aquell dia vaig veure que Sant Sebastià era per a mi l'eternitat.³⁴¹

De la mateixa manera, doncs, el *genius loci* marca la vida dels protagonistes de Konwicki, igual que n'ha marcat la seva; un *genius loci* simbolitzat per la Vall on s'ha acomplert la felicitat dels que hi van néixer i passar els millors anys de la vida.

La imatge de la Vall amb tots els significats que comporta tornen obsessivament en totes les obres de Konwicki. És on passa la infantesa el protagonista d'*El forat del cel*,³⁴² és on tornen en els records els personatges d'*El llibre dels somnis per al nostre temps* i de *Res o no-res*.³⁴³ A la *Crònica dels successos amorosos* el protagonista torna a la Vall de gran per reviuere el seu primer amor.

La característica de la Vall és que és un lloc íntim, privat, propi, però al mateix temps compartit:

Aquesta vall i la ciutat a la sortida és l'antiga capital dels lituans, germans nostres en el pecat i en la santedat, amb qui vam crear la República de les Dues Nacions i amb qui la vam enterrar.³⁴⁴

Com ja hem dit, l'espai literari en les obres de Konwicki podria dividir-se en dos territoris principals estretament units: el de la regió de Vilnius i el de la Polònia Popular. L'escriptor, que viu a Varsòvia, es trasllada constantment de l'espai real a l'imaginari per fugir de la realitat grisa i monòtona i submergir-se en aquella altra rica, multicolor, plena de matisos i contrastos. Però a vegades ell mateix ja no sap on és i es pregunta:

³⁴¹ PLA, J. (1985). "El 'genius loci' en la meva situació personal i en la meva obra literària", a: *El geni del país i altres proses*, Barcelona, Edicions 62, pàg. 15-18.

³⁴² *Dziura w niebie*.

³⁴³ *Nic albo nic*.

³⁴⁴ KONWICKI, T. (1986). *Nowy Świat i okolice*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 187:

Ta dolina i miasto u jej wylotu to stara stolica Litwinów, naszych braci w grzechach i świętości, z którymi tworzyliśmy ową Rzeczpospolitą Obojga Narodów i z którymi kładliśmy ją do grobu.

A veure, on torno? A la Kolonia Wileńska, o a la casa on moriré, o potser a aquella vall que m'he inventat com un refugi sobirà i independent per protegir-me de la quotidianitat?³⁴⁵

Aquest refugi inventat o creat en la imaginació de l'escriptor amb elements recordats, però també transformats o tergiversats per la memòria, que és un instrument selectiu i creatiu, no tenen res a veure amb la Lituània real d'avui. Igual que Miłosz, Konwicki no sent la necessitat de tornar-hi. Hi va estar en algunes ocasions durant l'època soviètica (visites de què guarda un mal record) i també més tard, a la Lituània lliure. I encara que hi veu signes positius des del punt de vista dels lituans, no els veu per a si mateix.

[...] des del meu punt de vista no hi veig cap signe positiu; i penso que no tornaré a Vilnius si no és necessari. No..., no, no hi aniré, perquè aquesta ciutat, o la seva aparença guardada en la meva memòria, és diferent. [...] Aquell Vilnius que jo recordo és diferent, ha passat a la memòria, als nostres arxius culturals europeus.³⁴⁶

El motiu de la preferència de la memòria abans que la realitat apareix constantment en les novel·les de Konwicki. Per buscar la pròpia identitat els seus personatges no necessiten tornar als llocs físicament, ja que aquests llocs són irreconeixibles, estan plens d'una gent i d'una vida diferents. El que necessiten és evocar a través de la memòria la seva imatge fixa i idealitzada, ja que la memòria tendeix generalment a retenir els fragments de la realitat que resulten plaents per a qui recorda. La prioritat de la imatge guardada en la memòria respecte a la realitat queda explícita en un diàleg d'*El llibre dels somnis per al nostre temps*.

³⁴⁵ KONWICKI, T. (1977). *Kompleks polski*, Varsòvia, Nowa, pàg. 175:

Zaraz, dokąd ja wracam? Czy do Kolonii Wileńskiej, czy do domu, w którym umrę, czy może do tej doliny, co wymyśliłem jako suwerenny i niepodległy azyl codzienności?

³⁴⁶ SOBIESKA, D. (1991). *Op. cit.*, pàg. 2:

[...] from my point of view, I do not see any good signs; and I think that I will not be returning to Wilno if I don't have to. No... no, I won't be going because this city, or its appearance, is recorded in my memory as different. [...] This Wilno, which I remember, passed to the memory, to our European cultural archives.

–No té la temptació d'anar-hi, de veure com són les coses ara?
 –Vaig estar-hi fa uns anys.
 –I què?
 –Vaig recórrer tots els meus vells camins amb el cor encongít. Tot em va semblar estranyament petit, estret, pobre, molt diferent del que guardava en la memòria.
 [...]

 –No s'hi ha de tornar –vaig dir–. El paisatge sense gent no significa res. Ara em penedeixo d'haver-hi anat. Havia d'haver-me conformat amb el que recordava.³⁴⁷

El que és més important en la imatge tant de Vilnius com de la Vall que l'envolta és la seva multiculturalitat. Konwicki, però, no és un simple observador i admirador d'aquesta varietat, sinó que insisteix a definir-se com hereu de totes les cultures que hi habitaven. Repetidament es refereix en les seves obres al llegat cultural comú de tots els habitants d'aquella terra i a través dels seus personatges es reconeix com a descendent dels jueus, els ortodoxos i els musulmans.

Protegit amb la cartera com amb un escut anaves pujant amb perseverança per l'escarpat pendent de la ciutat. Passaves al costat de temples jueus situats als soterranis, passaves al costat d'esglésies ortodoxes silencioses i ben tancades, fins i tot vas recordar una mesquita ennegrida pel pas del temps. Entre aquests edificis que havien aixecat els teus avantpassats vas arribar per un carrer sinuós al lloc que buscaves.³⁴⁸

La consciència de pertànyer a diferents tradicions culturals fa que Konwicki tingui dificultats per determinar la seva nacionalitat, o més ben dit, renuncia a la necessitat d'una tal definició. En la citada entrevista confessa que

³⁴⁷ KONWICKI, T. (1964). *Op. cit.*, pàg. 246-247:

–A nie ciągnie pana, żeby tam kiedyś pojechać, zobaczyć, jak teraz wygląda?

–Byłem kilka lat temu.

–No i co?

–Biegałem po swoich starych ścieżkach ze ściśniętym sercem. Wszystko wydawało mi się dziwnie małe, ciasne, ubogie, zupełnie inne niż to, co zachowałem w pamięci.

[...]

–Nie należy wracać – powiedziałem. – Krajobraz bez ludzi nic nie znaczy. Teraz żałuję, że tam jeździłem. Trzeba było poprzestać na tym, co zapamiętałem.

³⁴⁸ KONWICKI, T. (1964). *Op. cit.*, pàg. 270:

Osloniwszy się teczką jak kartuszem herbowym szedłeś wytrwale pod górę stromizną miasta. Mijałeś bóżnice umieszczone w piwnicach, mijałeś cerkwie zamknięte skrupulatnie i milczące, zapamiętałeś nawet meczet poczerniały od starości. Śród tych budowli, które stawiali twoi ojcowie, doszedłeś krętą ulicą do właściwego miejsca.

donada la seva procedència dels confins orientals preferiria definir-se com europeu de l'Est, ja que els seus compatriotes no són només els polonesos, sinó també els bielorussos, els lituans, els jueus, els tàrtars, els karaims... I encara que té una evident simpatia pels habitants de les terres de vora el Vístula, no se sent especialment patriota.³⁴⁹

El motiu de la indefinició nacional, que porta directament a un rebuig del nacionalisme en el sentit reduccionista, és comú per a tots els escriptors classificats com polonesos que van viure als confins orientals en l'última etapa de la seva existència multicultural. Tots ells, malgrat expressar-se en llengua polonesa, es defineixen com europeus de l'Est, o habitants de l'Europa de l'Est (coincideixen en aquest sentit: Mackiewicz, Miłosz, Vincenz i Stempowski).

I Konwicki, igual que els altres autors esmentats, reconeix que les terres dels confins, encara que subdesenvolupades econòmicament i industrialment, eren excepcionalment riques en el sentit cultural. Per a ell era una mena de reserva de memòria col·lectiva acumulada, però una memòria viva, no conservada en forma de jaciment arqueològic o de ruïnes pintoresques, ja que les cultures que habitaven aquelles terres no se succeïen, sinó que convivien, acceptant, a més, elements sempre nous.

I és que un dels components de la imatge idealitzada dels *Kresy* i, per extensió, de totes les terres poloneses, és l'hospitalitat i la tolerància. D'acord amb aquesta imatge, tant els confins orientals com la resta de la Polònia multinacional havien acceptat sempre gent culturalment estranya que pels motius que fos havia d'abandonar les pròpies terres.

La nostra terra sempre ha estat hospitalària. Qualsevol que ho volia es convertia en habitant seu. I justament en això consisteix la seva bellesa, en el fet que els infeliços de tots els països han creat aquesta nació.³⁵⁰

³⁴⁹ Cf SOBIESKA, D. (1991). *Op. cit.*, pàg. 6.

³⁵⁰ KONWICKI, T. (1964). *Op. cit.*, pàg. 217:

–Nasza ziemia zawsze była gościnna. Jej mieszkańcem zostawał każdy, kto chciał. W tym też jej piękno, że nieszczęśliwi wszystkich krajów utworzyli jej naród.

Però el lloc paradigmàtic d'aquesta unió de cultures que no se sobreposen les unes a les altres, sinó que conviuen i s'enriqueixen mútuament, és per a Konwicki la seva Vall. La torna a evocar en aquest sentit en una obra escrita ja en època democràtica, quan podria semblar que no hauria de tenir més necessitat de crear-se uns refugis imaginaris de la realitat present. Però no és així, ja que fins i tot la nova Polònia, amb l'ordre democràtic recuperat, no serà mai allò que era i que tant fascinava l'escriptor, no serà mai un Estat plurinacional on tots els pobles que el componen s'identifiquin amb una terra concreta. Per tant, el record de la Vall torna a la memòria i a les pàgines de Konwicki el 1997 igual que anys enrere, amb l'única diferència que el 1997 la imatge pot ser més explícita i els llocs poden aparèixer amb els seus noms, de manera que el text es fa del tot entenedor no només per als lectors assabentats de les complexitats de la història polonesa, sinó també per als que la voldrien conèixer.

Aquella immensa conca en què confluïen dos rius, la llegendària Vilija i la seva filla petita Vilenka, era una mena de computadora biològica enfonsada en la terra. Sens dubte en aquella misteriosa fondalada encerclada d'alzinars s'acumulava i s'espessia una consciència comuna, un estrany banc de memòria amb unes contribucions aportades per diversos costums, cultures, religions i l'encara present paganisme.

Recordo la meua classe a l'institut, una escola d'ensenyament mitjà excel·lent i ambiciosa, encara que provinciana i com deixada per la història al segle XIX.

Doncs en aquella petita comunitat, els meus col·legues eren nois dels següents orígens: un alemany, el més dotat, un francès, un italià, sorprenentment, el ros més clar de tota la classe, un jueu, tancat en si mateix i alienat, un lituà que amagava la seva lituanitat, un karaim de la capital polonesa dels karaims, és a dir, de Troki, un rus d'aspecte i maneres molt aristocràtics; segurament seia amb nosaltres al mateix banc escolar algun bielorús, o més d'un, però no ho recordo, perquè no manifestaven la seva diferència. Si miréssim millor aquell col·lectiu, hi trobaríem algun tàrtar dels Lipkowie, establerts aquí en temps immemorial pel gran duc Witold. I tampoc hi podrien faltar els suecs, que eren veïns de l'antiga Lituània històrica.

Era una petita torre de Babel enmig d'aquell món immòbil i estable, el nostre món al límit de la civilització llatina. L'aire d'aquella vall l'omplien bits d'informacions contradictòries, a l'aigua també hi flotaven

bits de diversos colors, els mossegàvem també juntament amb les pomes d'uns horts vells, seculars.

Estic farcit de contradiccions com un *pieróg* rus.³⁵¹

La terra lituano-bielorussa té per a Konwicki moltes virtuts que recorda en passatges molt emotius de la seva obra. Com ell mateix reconeix, cap regió de la Polònia ètnica no li desperta sentiments semblants. I és que l'escriptor considera que tot el que en ell val la pena ho deu a la terra natal. La seva part més valuosa, com ara el desinterès, la capacitat de ser agraït, un cert ascetisme i una tendència a la vida espiritual, tot això és herència de la terra on va néixer i de la seva gent. En una de les obres pseudoautobiogràfiques, *El calendari i la clepsidra*,³⁵² una mena de diari apòcrif en què l'autor barreja elements reals de la seva vida amb invencions i mistificacions (ell mateix parla d'aquesta obra com de "diari mentider") i en què passa comptes a la seva vida i a la seva època, Konwicki parla del profund lligam que té amb Bielorússia.

Què és el que li dec a Bielorússia? Li dec que fins avui no sé escriure bé en polonès, que m'ha deformat per sempre l'oïda, que la melodia del seu idioma ha ofegat aquesta entonació dels Piast, de Sandomierz o de Kielce, que fa anys que aprenc i que no aprendré mai. Li

³⁵¹ KONWICKI, T. (1997). *Pamflet na siebie*, Varsòvia, Czytelnik. Fragment inclòs en l'antologia *Trialog. Polska-Niemcy-Francja. Na skraju obcości*, Cracòvia, Villa Decius, 1997, pàg. 118-119:

Ta wielka kotlina, w której zbiegały się dwie rzeki, legendarna Wilia i jej córeczka Wilenka, była rodzajem jakiegoś zaklęśniętego komputera biologicznego. Niewątpliwie w tej tajemniczej zapadlinie otoczonej dąbrowami zbierała się i gęstniała jakaś wspólna świadomość, dziwny bank pamięci, z wkładami powierzonymi przez różne kultury, obyczaje, religie i ciągle tu pamiętne pogaństwo.

Przypominam sobie moją klasę w gimnazjum, bardzo dobrej i ambitnej szkole średniej, ale przecież prowincjonalnej i jakby pozostawionej przez historię w dziewiętnastym wieku.

Otóż w tej małej społeczności kolegami moimi byli chłopcy o takim pochodzeniu: Niemiec, najzdolniejszy, Francuz, Włoch, o dziwo, najjaśniejszy blonyn w całej klasie, Żyd, zamknięty w sobie i wyobcowany, Litwin, który krył się ze swoją litewskością, Karaim z polskiej stolicy Karaimów, czyli z Trok, Rosjanin o bardzo arystokratycznym wyglądzie i takich też manierach, na pewno siedział z nami na ławie szkolnej Białorusin, albo nawet kilku, ale tego nie pamiętam, bo nie demonstrowali swojej odrębności. Gdyby dobrze się przyjrzeć tej zbiorowości, to znalazłby się i jakiś Tatar, jeszcze z Lipków, osadzanych tu w zamierzonych czasach przez Wielkiego Księcia Witolda. A Szwedzi, jakże by tu się mogło obejść bez Szwedów, którzy przecież sąsiadowali z dawną historyczną Litwą.

To była mała wieża Babel w ówczesnym nieruchawym, stabilnym świecie, naszym świecie na skraju cywilizacji łacińskiej. Powietrze tej doliny wypełniały bity sprecznych informacji, w wodzie pływały także różnokolorowe bity, gryźliśmy je w jabłkach ze starych, odwiecznych sadów.

Jestem nafaszerowany sprzecznościami jak ruski pieróg.

³⁵² *Kalendarz i klepsydra* (1976).

dec aquella nostàlgia que m'estira els pocs cabells que em queden en ple dia a Varsòvia, a París o a Manhattan. Li dec aquesta angoixa penetrant que em fa córrer, em fa córrer no se sap cap a on, encara que no em moc, em fa córrer cap a on tinc por d'arribar, però on finalment hauré d'arribar.³⁵³

El que crida l'atenció del començament d'aquest fragment és la referència de l'escriptor a la seva suposada incapacitat d'aprendre bé el polonès. Està clar que, com li passa sovint a Konwicki, coqueteja amb el lector amb una falsa modèstia. I és que el polonès amb influències de les llengües dels confins orientals té una llarga tradició en la literatura polonesa. L'assimilació conscient d'elements de les llengües autòctones dels *Kresy* en l'alta literatura va començar amb el romanticisme i, a partir d'aleshores, com que els *Kresy* van ser un dels motius literaris més recurrents, aquest fenomen lingüístic ha estat present en les lletres poloneses fins avui. La presència de les influències de les altres llengües en la llengua literària polonesa no només no es pot considerar com un empobriment o una falta de coneixement de l'idioma, sinó, al contrari, com un enriquiment. Com veiem, doncs, en l'exemple de la prosa de Konwicki, la literatura polonesa no només és multicultural i multiètnica, sinó també multilingüística.³⁵⁴

[...] el llenguatge era encisador comparat amb el polonès literari de la Polònia central, perquè tenia totes aquelles influències lituanes, bielorrusses, jueves i fins i tot russes. Era melodiós, dels confins, i presentava algunes característiques que el polonès central no havia tingut mai, com la desaparició de les vocals nasals. Era un llenguatge, per dir-ho d'alguna manera, gens agressiu, gens loquaç, amb una entonació extremament musical, com una cançó. Tot això constitueix la forma que jo, enginyosament, m'he atribuït a mi, però que ha estat usada per

³⁵³ KONWICKI, T. (1976). *Kalendarz i klepsydra*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 30:

Co zawdzięczam Białorusi? Zawdzięczam jej to, że do dziś nie umiem dobrze pisać po polsku, że na zawsze zbakierowała mi ucho, że swoją melodyką zagłuszyła tę piastowską, sandomierska czy kielecką intonację, której uczyć się, uczyć się i nigdy się już nie nauczę. Zawdzięczam jej ową nostalgię, która mnie chwytą za resztki włosów pośrodku białego dnia w Warszawie, w Paryżu czy w Manhattanie. Zawdzięczam jej ten przejmujący niepokój, który mnie gdzieś gna, gdzieś gna, choć stoję w miejscu, dokądś gna, dokąd boję się dotrzeć, ale w końcu muszę dotrzeć.

³⁵⁴ Cf. ULIASZ, St. (2001). *Oblicza literaturoznawczego dyskursu o pograniczu kultur*, <http://www.odrodzenie.org.ua/filologja/Uliasz.pdf>, 27.03.2001.

Wańkiewicz i molts altres, sense esmentar el nostre estimat Adam Mickiewicz, que a *Pan Tadeusz* va crear el model per a les següents generacions.³⁵⁵

El tema del llenguatge que fa servir l'escriptor, que segons diu és un “volapük, un polonès coix i russificat”, en què “[...] de tant en tant hi grinyola un lituanisme o de sobte se sent udolar un bielorrussisme”³⁵⁶, també és un dels temes recurrents en les seves obres. Sembla com si l'autor, a través dels comentaris referents al llenguatge que utilitza, volgués fer-lo més visible i obligar el lector a prendre consciència del llegat lingüístic dels confins orientals en la llengua considerada com a polonesa.

I és que l'autor no té gens clara la frontera que separa les llengües en què va estar immers de petit i de jove, i tampoc semblen gens clars el moment i els motius pels quals es passava d'una llengua a una altra.

En quin idioma parlava de petit? “En senzill” o “en urbà”?³⁵⁷ Vaig sentir més paraules, contes, cançons en bielorús o en polonès? Quantes vegades i en quines ocasions vaig traspasar aquella invisible frontera entre l'essència bielorrussa i la polonesa?³⁵⁸

Segons el testimoni de diversos escriptors del confins orientals, la frontera entre la parla “senzilla” i la “urbana” era molt indefinida i les dues llengües es barrejaven constantment. Konwicki va optar pel polonès en la vida i en la

³⁵⁵ SOBIESKA, D. (1991). *Op. cit.*, pàg. 9:

[...] the language was bewitching, compared to central literary Polish, because it had all these influences – Lithuanian, Bielorrussian, Jewish and even Russian. It was melodious, from the borderland, gaining some sounds that central Polish never had, as the disappearance of nasal vowels. It was a language, so to say, not quarrelsome, not verbose, in love with detail, with an extremely musical, song like intonation. All this constituted the form that I ingeniously attribute to myself but that was used by Wańkiewicz and many others, not to mention our dear Adam Mickiewicz, who in *Pan Tadeusz* created a model for the following generations.

³⁵⁶ KONWICKI, T. (1976). *Op. cit.*, pàg. 90:

“wolapik, zrusyfikowana kulawa polszczyzna”, en que “[...] skrzeknie często jakiś lituanizm, zaskowycze znienacka białoruskość”.

³⁵⁷ Parlar “en senzill” i “en urbà” és com els pagesos bielorrussos distingien entre parlar en bielorús i polonès.

³⁵⁸ KONWICKI, T. (1976). *Op. cit.*, pàg. 32:

literatura per raons òbvies, perquè va ser “expatriat” i va acabar vivint en el territori de la Polònia ètnica. Tot i aquesta circumstància, ha conservat per sempre les influències del lituà i del bielorús, tant lingüístiques com en la visió del món i la filosofia de la vida que hi ha darrere de cada idioma. Tot el que veu i experimenta en el món real queda filtrat a través dels records dels paisatges, de la gent i de l’essència d’aquella terra, que es manifesta en la bondat, la senzillesa, l’hospitalitat i la despreocupació per posseir béns materials.

Els meus ulls estan plens de Bielorússia. Miro Provença i hi veig els turons d’Oszmiany. Miro el Danubi i hi veig el Neman, hi veig l’altra riba del Neman emboirada amb una dolça tristor. Miro una autopista a Los Angeles i hi veig una passejada en trineu a prop de Gudogaje, sento el soroll de les boles de neu sota els cascos, sento la fortor de la suor dels cavalls, intueixo una petita finestra vermella d’una casa solitària sota una muntanya de neu abundant, l’única i veritable riquesa d’aquesta terra.

[...]

No t’has gravat en la memòria de la humanitat, Bielorússia. No treies la llibertat dels altres, no robaves la terra de ningú, no assassinaves la gent del veïnat. Tenies per als estranys respecte i un pastís de benvinguda, tenies per als saquejadors l’última vaca i l’últim tros de pa de sègol marcat amb el senyal de la creu, tenies per als infeliços el cor sagnant i una vida pobre i gens fàcil per donar. Per això pocs se’n recorden de tu.

[...] Oh, Bielorússia, Bielorússia verda i grisa, amb un cel immens per sobre del cap ros, ets massa bona, massa dolça, massa noble per als nostres temps.³⁵⁹

Po jakiemu ja w dzieciństwie mówiłem? Czy “po prostemu”, czy “po miastowemu”? Czy więcej słów, bajek, pieśni słyszałem białoruskich czy polskich? Ile razy i kiedy przekraczałem tę niedostrzegalną granicę między białoruskością i polskością?

³⁵⁹ KONWICKI, T. (1976). *Kalendarz i klepsydra*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 32:

Moje oczy są pełne Białorusi. Patrzę na Prowansję i widzę pagórki spod Oszmiany. Patrzę na Dunaj i widzę Niemen, widzę zamglony łagodnym smutkiem drugi brzeg Niemna. Patrzę na autostradę w Los Angeles i widzę sannę pod Gudogajami, słyszę łomot pacyn śniegu, czuję ostry zapach końskiego potu, przeczuwam czerwone okienko samotnej chaty pod pagórem bogatego śniegu, jedyne i prawdziwego bogactwa tej ziemi.

[...]

Nie wryłaś się w ludzką pamięć, Białorusi. Nie odbierałaś innym wolności, nie rabowałaś cudzej ziemi, nie mordowałaś ludzi zza sąsiedzkiej miedzy. Miałaś dla obcych szacunek i gościnny kołacz, miałaś dla rabusiów ostatnią krowę i ostatnią kromkę żytniego chleba ze znakiem krzyża, miałaś dla nieszczęśliwych krwawiące serce i biedne niepieszczone życie do oddania. Dlatego mało kto ciebie pamięta.

[...]

Białorusi, Białorusi szarozielona z ogromnym niebem nad płową głową, za dobra, za łagodna, za szlachetna jesteś na nasze czasy.

La idealització de la pròpia terra, bastant comuna entre els humans, en el cas de Konwicki també s'estén cap a l'altra gran part dels confins orientals polonesos, cap a Ucraïna. És fruit, per una banda, de l'experiència multicultural pròpia de l'autor i, per l'altra, de la influència de la literatura polonesa, que reflectia la realitat plurinacional de l'Estat i propagava el model de nació oberta. Konwicki, que no havia estat mai a Ucraïna i és conscient dels conflictes tràgics que han separat amb un mur de silenci els polonesos dels ucraïnesos, parla així d'Ucraïna:

I jo, no sé per què, m'estimo Ucraïna. Segueixo el seu rastre als documents, als llibres vells, a les cançons. La busco pertot arreu. Als nostres cognoms, a la nostra geografia, als nostres costums. L'he trobat fins i tot a l'altra banda de l'oceà, a la llunyana Amèrica, i, amb el cor encongit per l'emoció, he observat d'amagat la vida diligent i commovedorament romàntica d'aquella Ucraïna.

Qui m'ha ensenyat la tendresa amb Ucraïna ha estat el senyor Sienkiewicz. [...] No sé com pot ser, però aquest messies del nostre patriotisme ens va deixar en herència unes figures de cera de venerables polonesos i uns meravellosos, sempre vius, excitants, sensuals, seductors, profundament humans ucraïnesos, i també lituans i tàrtars. El senyor Sienkiewicz m'ha ensenyat la bellesa de la terra ucraïnesa, d'aquelles estepes oloroses i d'aquells barrancs misteriosos, d'aquells rius majestuosos i llocs sagrats esotèrics, d'aquell cel i d'aquells núvols que només es poden veure a Ucraïna. Després d'aquestes meravelles un ja no té ganes de sentir les seves històries sobre la regió de Sandomierz, sobre els Càrpats o sobre els llacs de Mazúria. A més, ho va lligar tot amb tant d'art, que és impossible discernir la cosa polonesa de la ucraïnesa i la ucraïnesa de la polonesa. I el que va aconseguir és que aquell gran odi entre els cosacs i els polonesos estigui teixit només de fils d'amor, de fascinació mútua, d'una estranya i metafísica atracció.³⁶⁰

³⁶⁰ KONWICKI, T. (1976). *Op. cit.*, pàg. 143:

A ja, nie wiedzieć czemu, kocham Ukrainę. Tropię ją w dokumentach, starych księgach, w pieśniach. Szukam jej wszędzie. W naszych nazwiskach, w naszej geografii, w naszych obyczajach. Odnalazłem ją nawet za oceanem, w dalekiej Ameryce, i ze ściśniętym ze wzruszenia sercem podglądałem cichcem tamtejsze gospodarne i przejmująco romantyczne życie Ukrainy.

Bo mnie czułości do Ukrainy nauczył Sienkiewicz. [...] Nie wiem, jak to się stało, ale ten mesjasz naszego patriotyzmu zostawił po sobie woskowe kukły czcigodnych Polaków i cudownych, siągle żywych, porywających, namiętnych, wspaniałych, głęboko ludzkich Ukraińców, a także Litwinów czy Tatarów. Pan Sienkiewicz nauczył mnie piękna ziemi ukraińskiej, tych wonnych stepów i tajemniczych jarów, tych prawdziwie rzecznych rzek i niesamowitych uroczysk, tego nieba i tych chmur, co bywają tylko nad Ukrainą. Po tych cudach już się nie chce słuchać jego bają o Sandomierszczyźnie, o Karpatach czy jeziorach mazurskich. A pospłatał rzecz tak misternie, że ani odróżnić, co w ukraińskim polskie, a co w polskim ukraińskie. I doprowadził do tego, że ta wielka nienawiść między hajdamakami oraz Lachami utkana jest z samych nitek miłości, wzajemnej fascynacji, dziwnego, metafizycznego pociągu.

Si Mickiewicz era un fill pòstum de la República de les Dues Nacions, Konwicki és un hereu tant del poeta romàntic com d'aquella Polònia multinacional que és l'objecte de l'enyorança de tots dos.

Konwicki ha dedicat la seva obra a construir-se una pàtria ideal, no només en el sentit territorial, sinó, sobretot espiritual, una terra ferma no sotmesa al pas del temps on es conserven els valors i les virtuts que fan de l'home un ésser pròxim als déus i on la convivència entre els humans també té totes les característiques de la convivència divina en un món mític encara no escindit.

En l'intent de convertir-se en hereu legítim de tot aquell món unit en la seva multiplicitat, Konwicki va arribar a escriure una pseudogenealogia pròpia força fantàstica (*Bohiń*, 1987) en què suggereix que és descendent de la seva àvia, Helena Konwicka, una noble polonesa, i d'un jueu errant, bielorús i patriota polonès.

Tots els personatges d'aquesta novel·la coincideixen amb el model de protagonista preferit de l'autor, d'alguna manera tots són uns desterrats. Els protagonistes principals, Helena i el seu pare, ho són de la seva propietat legítima, com a càstig per haver simpatitzat amb els insurrectes de 1863; el jueu, Eliaz Szyra, és obligat a emigrar per la participació activa en la mateixa insurrecció; el capellà catòlic, Siemaszko, és traslladat a una rectoria nova per haver despertat la consciència nacional dels bielorusos; i fins i tot els funcionaris russos són enviats a unes terres on són vistos com a enemics i odiats. Tots estan marcats pel passat i alguns, com el pare d'Helena, hi viuen totalment submergits sense prestar atenció al present ni a les persones que els envolten. El pare d'Helena, que va perdre la dona durant el part de la filla, a partir d'aquella desgràcia deixa de parlar i es dedica a una estranya ascesi amb flagel·lacions incloses per expiar les seves suposades culpes i enfortir l'esperit. És un personatge d'uns principis morals inflexibles, un monòlit que sembla estar per sobre dels sentiments humans i que acabarà matant l'amant de la seva filla en saber que aquesta està embarassada. El

jueu, Eliaz Szyra, també sotmet la vida present a una imatge idealitzada del passat; per això decideix tornar a la seva terra, on troba l'amor, encara que el paga amb la vida.

La història narrada a *Bohiń* adquireix les dimensions d'una tragèdia clàssica en què els protagonistes (Helena i Eliaz) s'enfronten amb la divinitat encarnada en els principis morals i religiosos. Una vegada més queda evident la diferència entre la Lituània de Mickiewicz i la de Konwicki. Si la Lituània de Mickiewicz és una terra paradisiàca, segura i feliç, una terra on regna l'inalterable ordre diví, la de Konwicki és un espai dinàmic que forma la psique, la personalitat i les emocions dels personatges d'una manera sovint dramàtica. En la memòria de Konwicki, Lituània, gràcies a les eternament vives i creadores capacitats de la natura, apareix com una força creadora de l'home.³⁶¹

[...] La meua àvia Helena camina per aquest petit país semblant a l'antiga Grècia. Cada petita ciutat, cada poble, cada cruïlla de camins és la història de la humanitat. Aquí tots es coneixen, tots descendeixen de tots i tots creen també una nova història, una nova mitologia, una nova cosmogonia, que després els pelegrins i els desterrats escamparan arreu del món. Aquí no s'han inventat màquines noves, ni s'han descobert elements químics desconeguts, ni tampoc s'han organitzat sistemes socials nous. Aquí, d'una manera imperceptible i fora de la vista del públic, s'anava condensant l'esperit humà, s'anaven intensificant els poders interiors de l'home, que s'anava depurant de l'animalitat i s'anava sotmetent a poc a poc a un procés de deïtzació, abans d'emprendre el gran pelegrinatge al cosmos per trobar-se amb els germans déus.³⁶²

³⁶¹ Cf. WROCZYŃSKI, T. (1996). "Tradycja, tęsknota i mistyfikacja – Rzecz litewska Tadeusza Konwickiego", a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Op. cit.*, pàg. 249.

³⁶² KONWICKI, T. (1997). *Bohiń*, Varsòvia, Niezależna Oficyna Wydawnicza (NOWA), pàg. 99:
[...] Moja babka Helena idzie przez ten nieduży kraj podobny do starożytnej Grecji. Każde miasteczko, każdy zaścianek, każde rozstaje dróg to historia ludzkości. Wszyscy tu się znają nawzajem, wszyscy od siebie pochodzą i wszyscy też tworzą nową historię, nową mitologię, nową kosmogonię, którą potem rozniosą pielgrzymi i wygnańcy po całym świecie. Nie wymyślono tu nowych machin, ani nie odkryto nieznanych pierwiastków chemicznych, nie urządzono lepszych systemów społecznych. Tutaj w sposób niewidoczny i ukryty przed wzrokiem gawiedzi spręzał się duch ludzki, wzmagaly się moce wewnętrzne człowieka, tu odcedzała się w człowieku animalność i ulegał on stopniowej deizacji przed wielką pielgrzymką w kosmos na spotkanie z braćmi bogami.

En aquest passatge, tant per la referència a l'antiga Grècia com a la deïtzació dels homes, Konwicki dóna a la seva terra i als seus habitants una dimensió mítica. El país imaginari de l'escriptor apareix aquí com l'origen de totes les coses, generador de la història, la mitologia i la cosmogonia, un motor espiritual de la humanitat. Aquest país crea homes d'una austeritat, dignitat i integritat moral de tal magnitud que s'assemblen als herois antics, models a imitar. És un món on la gent viu en contacte directe amb la natura, però posa totes les seves forces a desenvolupar l'espiritualitat. Aquí, enmig de boscos infinits, no hi ha lloc per a la frivolitat, ni per a les passions incontrolades, i qualsevol transgressió de l'ordre establert esdevé una tragèdia.

En l'entrevista citada anteriorment, Konwicki parla així sobre els homes creats per la seva terra, "molt fèril culturalment, però no industrialment":

[...] Els assentaments humans separats per grans distàncies, la dificultat de comunicació entre la gent, tot això va formar certs atributs del caràcter. Per exemple, el control sobre si mateix, una mena d'ascetisme. La vida religiosa –penso en el meu entorn catòlic– era molt austera. Aquesta religiositat era potser encara més severa que la protestant. Tot això va formar un determinat tipus d'home, el seu caràcter, la seva dignitat, també el seu sentit de l'humor, però sobre tot el seu ascetisme. Com era? Era la manca de l'avidesa pròpia de les societats burgeses i el control i el rebuig d'aquesta avidesa com de quelcom reprovable. Fer-se camí a empentes per ser el primer o mentir per presumir era vergonyós.³⁶³

Els humans que poblen les pàgines de les obres de Konwicki són fonamentals per construir la imatge contrastada del passat amb el present, en què tots els personatges són incomplets, mutilats, desequilibrats, sense identitat

³⁶³ SOBIESKA, D. (1991). *Op. cit.*, p. 3:

[...] Long distances scattered human settlements, difficult communication among people – all these formed certain attributes of one's character. For instance, self-restraint, a kind of asceticism. Religious life – I am thinking of my Catholic environment – was very austere. This religiousness was perhaps even more stern than the Protestant. All these shaped a certain kind of man, his character, dignity, as well as his sense of humour, but above all asceticism. What is it? A lack of appetite of the kind middle-class societies have, restraining, controlling it as something reprehensible. Pushing one's way through to be first or lying to show off was disgraceful.

pròpia. Tota l'obra de l'autor polonès pretén establir la comparació entre la realitat indesitjada d'aquí i d'ara (primer de la Polònia Popular i després també de la Polònia democràtica) i la mítica realitat d'un país ja inexistent. La realitat cobejada que Konwicki evoca en les imatges de la seva terra natal és una realitat idealitzada que respon a la necessitat dels humans de tenir una vida diferent de la que els ha tocat viure.

En principi, totes les novel·les, d'una manera més o menys explícita i més o menys conscient, refan la realitat, la converteixen en més bella o més repugnant. Justament en aquests falsejaments de la realitat, a través dels quals l'escriptor expressa les seves obsessions, rau l'originalitat de l'obra. I aquesta originalitat és tant més intensa, com més amplament expressi una necessitat general i com més siguin els lectors que identifiquin en aquests falsejaments de la realitat les pròpies obsessions que els turmenten.³⁶⁴

Konwicki, en diverses ocasions, en els fragments autotemàtics de les seves obres, insisteix en el fet que la seva terra natal, “el refugi de la quotidianitat”, és una creació literària, evidentment basada en l'experiència pròpia, però també fruit de la memòria enganyosa i de la imaginació. La imatge de la Lituània natal de l'autor és una imatge dinàmica, vital, sensual, plena de sentits, oberta, que queda contraposada a la imatge sòrdida, grisa, avorrida i desesperant de la realitat totalitària en què l'escriptor es veu obligat a viure com a emigrant. Les dues imatges són creacions subjectives de l'autor i com a tals són la seva veritat. Són veritat en el sentit en què fan viure al lector una il·lusió, la d'una vida rica i harmoniosa en pau amb l'entorn natural i humà, en una realitat multicultural. A més, com diu Vargas Llosa, “la novel·la és un gènere [...] per al qual veritat o mentida són conceptes exclusivament estètics”.³⁶⁵

³⁶⁴ Cf. VARGAS LLOSA, M. (1996). “El arte de mentir”, a: SULLÁ, E. (ed.). *Teoría de la novela. Antología de textos del siglo XX*, Barcelona, Crítica (Grijalbo-Mondadori, S.A.).

³⁶⁵ VARGAS LLOSA, M. (1996). *Op. cit.*, pàg. 273.

3. La imatge mítica del món habsbúrgic en l'obra d'Andrzej Kuśniewicz com a paradigma de la convivència exemplar

El que s'ha perdut sempre apareix engrandit, adquireix dimensions de llegenda i mite.³⁶⁶

Andrzej Kuśniewicz

Andrzej Kuśniewicz (1904-1993) va entrar al món de la literatura molt tard, el 1956, l'any del desglaç, i va debutar com a poeta amb un volum titulat *Paraules sobre l'odi*.³⁶⁷ La peça que dóna títol al recull és un poema polític que tracta sobre les relacions poloneso-ucraïneses des del 1918 fins a les matances comeses pels ucraïnesos en la població polonesa durant la Segona Guerra Mundial. És una composició que, a més de parlar dels greuges i les culpes de les dues parts, expressa el gran afecte del poeta a la pàtria comuna i el desig de concòrdia. El dolorós tema dels conflictes poloneso-ucraïnesos era molt delicat i calia un gran coratge per intentar tractar-lo amb objectivitat. En aquest primer recull de poemes Kuśniewicz ja va demostrar que no participava dels estereotips nacionals i que la seva visió de les coses era força original.

Com a membres d'un col·lectiu nacional i cultural concret tots tenim inscrita en la nostra situació personal una manera particular de veure i valorar tant els esdeveniments històrics com les persones. La nostra visió del món està dominada, per tant, per una sèrie d'estereotips interioritzats, de l'existència dels quals gairebé mai no en som conscients o no ens en recordem. Sembla que aquest fet era especialment molest per a Kuśniewicz, que des del començament de la seva carrera literària es va mostrar contrari als estereotips i va situar el seu punt de vista en un lloc estrany per a un polonès "estadístic", mitjà. Aquesta actitud, que ja es va manifestar en la poesia, es convertiria més tard en la prosa en un senyal d'identitat de l'escriptor que s'encarnaria en un munt de narradors representants

³⁶⁶ Utracone zawsze olbrzymieje, urasta w legendy i mity.

³⁶⁷ *Słowa o nienawiści*. El segon volum de poemes *Diabłu ogarek* (1959) [*Una espelma al diable*], també inspirat en el paisatge i la cultura dels confins orientals, es diferenciava del primer per una atmosfera molt més serena.

de causes diferents, contradictòries i a vegades impossibles de defensar, amb el propòsit, tot plegat, de trencar la manera esquemàtica i unilateral de pensar i de veure les coses.

Després de publicar, doncs, dos llibres de poesia dedicats a Ucraïna, Kuśniewicz va concentrar les seves forces creadores en el gènere de la novel·la, i el públic, tant polonès com no polonès, el coneix sobretot com a novel·lista. Dins de l'abundant producció novel·lística de l'escriptor, la majoria de les obres estan dedicades, per dir-ho així, al culte de la pàtria privada de l'autor.

La pàtria privada de Kuśniewicz és el món de la Galítzia Oriental, que segons l'escriptor es compon "d'una part austrohongaresa", "d'una engruna, bastant considerable, de Podòlia, de les terres a les vores del Dnièster, una mica del Lvov de fa molts anys i de l'antiga monarquia de Galítzia i Lodomíria".³⁶⁸ En aquest país imaginari hi regna el temps dels records de la infantesa i de la tendra joventut enriquit per les històries explicades pels adults, els pares, els parents i els amics de la família. Són històries familiars i privades en què una anècdota, un gest o un detall sense transcendència adquireixen la importància d'un esdeveniment digne de ser recordat.

Els arguments de les novel·les "galitzianes" estan situats en llocs reals que figuren als mapes de la monarquia austrohongaresa i de la Polònia d'abans de la guerra, en ciutats i pobles d'un món que ja no existeix, en mansions i poblets de pagesos, els noms dels quals l'escriptor evoca repetidament i amb emoció per salvar-los de l'oblit. Aquesta constant rememoració d'un passat clausurat i del món de la infantesa desaparegut forma part d'un conscient projecte literari de l'autor, que en les abundants parts autotemàtiques de les seves obres justifica com una necessitat innata de l'home.

Jarosław Iwaszkiewicz va escriure en una ocasió: "El poeta escriu al llarg de tota la vida un sol poema: el poema de l'encís davant del món que l'envolta entre la infantesa i la joventut". A aquesta idea tan encertada jo hi afegiria una cosa més: no es tracta només i exclusivament del món vist per primera vegada d'una manera conscient, sinó també de les coses inherents a aquesta visió: les paraules sentides en el primer període de la

³⁶⁸ KUŚNIEWICZ, A. (1980). *Moja historia literatury*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 180.

vida i les imatges creades per la pròpia imaginació que les completen. En neix un aura. D'unes fascinacions així un se'n pot apartar durant molts anys, pot repudiar-les, burlar-se'n i ridiculitzar-les, maleir-les i aparentment alliberar-se'n del tot, però per la llei de no sé quin fat, amb el transcurs dels anys torna amb humilitat i el cor encongint a les regions antigues. I és que existeixen fenòmens que la burla i la ridiculització no poden destruir. En lloc d'allunyar-los, els acosten.³⁶⁹

Les novel·les de Kuśniewicz, anomenades pel crític literari Kazimierz Wyka “baladonovel·les” per l'extraordinària riquesa de llenguatge i per la sumptuositat de les imatges poètiques, contenen la paradoxa que, per una banda, són manifestament independents respecte al món real i, per l'altra, són extremament fidels als fets històrics. I és que les novel·les de Kuśniewicz no descriuen esdeveniments, sinó les consciències en què aquests esdeveniments es reflecteixen, s'uneixen en relacions de causa-efecte o se sobreposen els uns als altres. És com si l'autor pressuposés l'existència de la història objectiva, però del que s'ocupa en la seva obra no és de la reconstrucció dels fets objectius en la memòria dels protagonistes, sinó de presentar la consciència de l'individu com a testimoni del passat amb totes les deformacions imposades per la memòria, la imaginació i l'experiència posterior.

La primera novel·la “galitziana”, *El camí cap a Corint*,³⁷⁰ és la història de dos amics, Jewhen (ucraïnès, fill d'un capellà ortodox) i Dolek (descendent de la noblesa polonesa terratinent), que des de petits s'han dedicat a la pràctica d'embellir la realitat amb aventures imaginàries. Aquest joc, que més tard es convertirà en vici i portarà els amics primer a perseguir l'impossible i finalment a la perdició, s'inicia a la Galítsia Oriental, a la terra natal de tots dos, en un lloc

³⁶⁹ KUŚNIEWICZ, T. (1980). *Op. cit.*, pàg. 181:

Jarosław Iwaszkiewicz napisał kiedyś: “Poeta przez całe życie pisze tylko jeden wiersz: wiersz zachwyty wobec świata, który go ogarnia na przełomie pacholeństwa i młodości.” Dodałbym do tej jakże trafnej myśli jeszcze jedno: idzie nie tylko i wyłącznie o świat po raz pierwszy świadomie ujrzany, lecz i o sprawy temu widzeniu przynależne: zasłyszane w najwcześniejszym okresie życia słowa oraz związane z nimi obrazy własnej, uzupełniającej wyobraźni. Rodzi się aura. Od takich fascynacji można odejść na długie lata, można się od nich odżegnawać, wykić je i ośmieszyć, wykląć i pozornie całkowicie uwolnić, lecz prawem jakiegoś fatum z wpływem lat powraca się w pokorze i ze ściśniętym sercem w dawne okolice. Istnieją bowiem zjawiska, których wyśmianie ani drwina nie potrafią zniszczyć. Zamiast oddalać – przybliżają.

³⁷⁰ *Droga do Koryntu* (1964).

mític que apareixerà també en altres novel·les de Kuśniewicz amb el nom del Triangle dels Prats, els angles i els costats del qual estan formats per detalls del paisatge familiar retinguts en la memòria del narrador. El Triangle dels Prats és el mític país de la infantesa on es van iniciar totes les coses bones, les coses comunes, on els protagonistes, de diverses nacionalitats (a part de Jewhen i Dolek, en el grup d'amics d'aquests dos també hi ha alemanys i jueus, nois i noies), van viure en una simbiosi perfecta, dedicats als mateixos jocs, perfectament compenetrats, parlant la mateixa llengua, o millor dit, les mateixes llengües, ja que la barreja cultural del lloc feia que tothom parlés els idiomes dels altres.

Després de la Segona Guerra Mundial, els dos amics es troben a Viena i quan hi arriba la resta del grup “multinacional” intenten reconstruir les mateixes relacions i els mateixos jocs de l'edat de la innocència. Però l'edat de la innocència està irremeiablement perduda i serà identificada, per sempre més, amb el Triangle dels Prats. L'edat adulta, en canvi, en un món que amb la guerra també ha perdut la innocència, estarà marcada per la perversió. Els dos amics inseparables perseguiran per diversos països d'Europa Gerda, una noia alemanya del grup, en un intent de recuperar els vells rols. Fins al final no abandonen el joc que consisteix a transformar en la imaginació les experiències viscudes per satisfer les seves fantasies eròtiques, per compensar el complex d'inferioritat i per oblidar els fracassos vitals.

El camí cap a Corint és la confrontació entre dos mons: el món de la cultura burgesa occidental amb la seva mitologia de l'èxit, que obliga els individus a perseguir sempre els propis somnis, i el món primigeni, infantil i innocent del Triangle dels Prats. Els protagonistes no aconsegueixen alliberar-se de la imatge de la terra natal (amb tots els sentits implícits), que quedarà estampada en la seva imaginació com el model amb què s'ha de comparar i mesurar qualsevol experiència. La incapacitat de desfer-se de les fascinacions de la infantesa farà que els dos protagonistes visquin feliços en el món de la fantasia, però fracassin en el món real.

En aquesta primera novel·la “galitziana”, l'autor ja va formular els principis segons els quals construïa el seu món imaginari i va deixar ben clar que no aspirava a crear cap visió objectiva ni “veritable” de la realitat.

He recollit tot el que tenia, agafant de diverses parts tot el que abasta la fal·lible memòria de les coses i de les imatges, la memòria que substitueix maliciosament la realitat per uns fets inventats, barreja astutament fotos autèntiques amb fotomuntatges, mesclant-ho tot de tal manera que ni les cases ni els dos rius que s'ajunten més enllà de l'horitzó de la memòria no són autèntics. Ens hem trobat aquí, jo i Jewhen i Konrad, de la colònia alemanya Kaiserstreu, i les germanes d'ells dos, Ołena i Gerda, tots. He recollit tot el que estava dispers. De diferents parts. Fins i tot de temps diferents. I és que existeix un món més real en el gust i en els colors que el món de debò, més autèntic i més durador, aquell que ha sorgit i ha madurat en la memòria, que ha nascut de la fusió dels fets i de la seva interpretació, de trossos del paisatge i de fragments de converses, el món teixit amb la veritat i la invenció, en què les parts inventades acostumen a ser més duradores i més valuoses, semblen més fidedignes que la realitat viscuda, que els serveix només com a trama i fons.³⁷¹

El que ve a dir aquest fragment és que el món real és el de la memòria. Hi podem notar una clara influència de la filosofia d'Henri Bergson, que va marcar, sobretot, els escriptors modernistes polonesos, però, també, d'una forma indirecta, els seus descendents espirituals. Kuśniewicz, d'acord amb els principis de la filosofia intuicionista, no creu en el paper de l'intel·lecte en el procés del coneixement de la realitat i el considera un factor simplificador i secundari. En canvi dóna molta importància al temps, a la memòria i al passat, que exerceixen, segons ell, una funció fonamental sobre les nostres consciències i personalitat. Al

³⁷¹ KUŚNIEWICZ, A. (1977). *W drodze do Koryntu*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, pàg. 7-8:

[...] Zgarnąłem wszystko, co miałem, czerpiąc z różnych stron, wszystko, co tylko ogarnia zawodna pamięć spraw i obrazów, pamięć podkładająca przekornie w miejsce rzeczywistości fakty zmyślane, przetykając autentyczne fotografie podstępnie podsuniętymi fotomontażami, mieszając wszystko tak, że ani domy, ani obie rzeki zbiegające się poza horyzontem pamięci nie są prawdziwe. Zeszliśmy się tutaj – i ja, i Jewhen, i Konrad z niemieckiej kolonii Keiserstreu, i siostry ich obu, Ołena i Gerda, wszyscy. Zgromadziłem rozsypane. Z różnych stron. Z różnego czasu nawet. Istnieje bowiem czas realniejszy w smaku i barwach od rzeczywistego, prawdziwszy i trwalszy, ten, który wyrósł i dojrzał w pamięci, zróśł się z faktów i ich interpretacji, ze strzepów krajobrazu i fragmentów rozmów, świat utkany z prawdy i zmyślenia, gdzie części zmyślane bywają trwalsze i celniejsze, wydają się rzetelniejsze od rzeczywistości przeżytej, która służy im tylko za kanwę i tło.

llarg de tota la seva obra, Kuśniewicz demostra que els canvis de la realitat només poden ser percebuts per la imaginació, que fa servir com a instruments la intuïció i la memòria. Els seus protagonistes, que, igual que l'autor, van ser testimonis del final del seu món, fan treballar contínuament la imaginació per reconstruir les imatges dels passats que els han d'ajudar a comprendre i explicar el present. Però són, justament, les imatges i no pas les construccions intel·lectuals allò que pot ser aclaridor per a l'individu. En totes les novel·les Kuśniewicz fa referències constants a la imaginació per indicar l'extrema importància que té a l'hora de recrear el passat. Els seus protagonistes sempre estan dotats d'una capacitat imaginativa extraordinària, la majoria d'ells, a més, són artistes potencials o frustrats, en tot cas, gent de sensibilitat poc corrent. Per tant, l'apel·lació a la imaginació és constant a les pàgines de Kuśniewicz, com en el cas del protagonista de *Barreges de costums*,³⁷² que en rebre la notícia de la mort d'un cosí seu, al començament dels anys vuitanta del segle XX, fa un viatge imaginari al temps de la joventut del cosí i més tard també al seu.

En pensar en el cosí acabat de morir, un vell legionari de la Primera Brigada d'Oficials,³⁷³ Kazio va posar en marxa la imaginació. D'imaginació no li n'havia faltat mai. A vegades, quan s'avançava als esdeveniments, fins i tot destorbava. En altres ocasions, com aquesta, creava d'immediat una mena de fons ocult. [...] ³⁷⁴

Per una banda, doncs, el fet de recordar el passat respon a una necessitat pròpia de l'home que torna a l'època feliç de la infantesa, al món tancat en què tot es conserva intacte, immune al pas del temps, i, per l'altra, és un recurs literari premeditat que no pretén reclamar cap "veritat" històrica, sinó que vol salvar de l'oblit un món viscut subjectivament pels personatges, que sempre representen poc o molt el punt de vista de l'autor. La imatge del món

³⁷² *Mieszaniny obyczajowe* (1985).

³⁷³ Primera Brigada d'Oficials. Pertanyent a les Legions poloneses, l'exèrcit polonès creat per Piłsudski durant la Primera Guerra Mundial amb l'objectiu de reinstaurar l'Estat polonès.

³⁷⁴ KONWICKI, T. (1988). *Op. cit.*, pàg. 5:

Na myśl o zmarłym kuzynie, starym legunie jeszcze z Pierwszej Kadrowej, Kazio uruchomił wyobraźnię. Nigdy mu jej nie brakowało. Czasami, wyprzedzając fakty, przeszkadzała nawet. Innym razem, tak jak teraz, tworzyła na poczekaniu rodzaj kulis. [...]

passat, ric, complet i satisfactori, igual que en el cas de la prosa de Konwicki, també queda sempre contraposada a la visió del món present mancat de tot atractiu i de tota il·lusió. En les novel·les de Kuśniewicz el temps present és sempre el temps del fracàs.

D'aquí ve el desig fàustic de tornar a la joventut i de viure una vida nova, o més ben dit, més d'una, totes les possibles. I encara que les històries i les personalitats dels protagonistes de les novel·les de Kuśniewicz no són, evidentment, ni la seva història, ni la seva personalitat, sí que hi podem observar una significativa coincidència entre les experiències dels protagonistes i les de l'autor. Tots els personatges creats per Kuśniewicz formen, en certa manera, un "protagonista sintètic" que el que té en comú amb l'autor és la seva "genealogia cultural".³⁷⁵ Tots provenen d'uns territoris limítrofs, ètnicament variats i culturalment molt fèrtils, uns llocs que no permeten una visió única de la realitat, ja que sempre hi ha també la mirada de l'altre.

Fins i tot personatges ideològicament tan aliens a l'escriptor com un dels protagonistes principals d'*Eroica*,³⁷⁶ un oficial nazi descendent d'una antiga família aristòcrata alemanya establerta a la Prússia Oriental, representa un tret comú amb l'autor: les arrels multiculturals. Aquest personatge, que s'uneix al nazisme per motius estrictament personals, perquè davant de la fi del seu món i de la cultura a què pertany decideix contribuir a la destrucció i autoaniquilar-se al mateix temps, guarda un record idealitzat d'aquell món feliç de convivència orgànica de què s'havia sentit part integrant.

Li eren més pròxims, evidentment, els aristòcrates, però no tots. Sobretot els descendents dels antics llinatges bàltics, algunes famílies sueques i angleses. I ja molt menys els llinatges del sud d'Alemanya. Però qui més estimava eren els antics vassalls i súbdits de la vella i patriarcal família aristòcrata: els pescadors dels llacs, els guardaboscós, els pagesos que vivien enmig de la selva, els descendents dels esclaus d'origen lituà o potser eslau. Ells eren dels seus, eren familiars, els respectava, perquè havien crescut a la mateixa terra, a la seva terra, i no mostraven cap

³⁷⁵ Expressió utilitzada per JARZĘBSKI, J. (1984). "Andrzej Kuśniewicz – historia Fausta", a: *Powieść jako autokreacja*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie.

³⁷⁶ *Eroica* (1963).

pretensió d'igualtat amb ell, marquès de Laubitten i Jerkönnen, que anomenava a vegades per malícia, per contrariar els seus col·legues ultragermànics, amb el nom vell de feia segles: Łabity i Żerkienie. Es va crear en ell un estrofolari racisme à rebours: un sentiment de comunitat amb els habitants dels confins balticolituans. Sovint deia sobre els vells guardaboscós o mossos de cabells clars de Łabity mentre me n'ensenyava les fotos: –Els meus veïns, els meus amics. Què vols, m'he criat entre ells. I aquest, aquí –assenyalava amb el dit un lacai disfressat de frac–, aquest mico és importat de la regió de Mecklemburg.³⁷⁷

La capacitat d'encarnar-se en personatges de diferents formacions ideològiques o orígens nacionals permet a l'autor crear moltes realitats subjectives, que es refereixen als mateixos esdeveniments, però que representen interpretacions diferents. Aquesta capacitat de veure els mateixos fets des de punts de vista diferents és una clara herència del país de la infantesa multiètnic i multicultural de l'escriptor.

També s'ha de reconèixer que la mateixa biografia de Kuśniewicz el devia influir d'alguna manera a alliberar-se del subjectivisme de l'individu condicionat per conceptes com nació, classe o tradició, i el devia ajudar a poder veure els esdeveniments de la història amb els ulls de l'altre i a saber presentar les raons de l'adversari.

Kuśniewicz, nascut a Ucraïna en una rica família noble terratinent, era polonès per part de pare i estava emparentat amb l'aristocràcia francesa per part de mare. Va ser educat en el gresol de cultures de la Galítzia Oriental i, encara que va anar a escoles i universitats poloneses, com que la seva família tenia vincles

³⁷⁷ KUŚNIEWICZ, A. (1974). *Eroica*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 66-67:

Bliżsi mu byli, rzecz jasna, arystokraci, lecz nie wszyscy. Głównie potomkowie starych rodów nadbałtyckich, pewne rodziny szwedzkie i angielskie. Już w znacznie mniejszej mierze – rody południowoniemieckie. Najbardziej lubił jednak dawnych lenników i poddanych patriarchalnego, junkierskiego rodu: rybaków znad jezior, gajowych, chłopów puszczańskich, potomków niewolników pochodzenia litewskiego, może słowiańskiego. Oni byli jego, byli swoi, szanował ich, wyrosli bowiem na tamtej ziemi, jego ziemi, i nie żywili żadnych pretensji do równości z nim, hrabią na Laubitten i Jerkönnen, które przez przekorę, na złość ultragermańskim kolegom, nazywał czasami wedle dawnego, sprzed wieków brzmienia: Łabity i Żerkienie. Wytworzył się w nim jakiś dziwaczny rasizm à rebours: poczucie wspólnoty z mieszkańcami z pogranicza bałtycko-litewskiego. Mawiał nieraz o starych, płowółosych fornalach i gajowych z “Łabitów”, pokazując palcem wyfraczonego lokaja – ta małpa, to import z Meklemburgii.

amb les cultures alemanya, austríaca i francesa, va estar envoltat per un ambient cultural europeu des de la més tendra infantesa. La seva família, igual que tots els terratinents polonesos de la Galízia Oriental, estava fortament identificada amb l'Imperi austrohongarès, que donava a les classes privilegiades la sensació de pertànyer a una gran família europea.

Aquest cosmopolita descendent de la classe aristòcrata va tenir una joventut agitada i pintoresca. Va estudiar diverses carreres (belles arts, dret, ciències polítiques), també es va dedicar a les carreres de cotxes i a freqüentar els ambients dels cabarets, va viatjar per tot Europa i, finalment, es va convertir en diplomàtic. La Segona Guerra Mundial el va sorprendre a França treballant al consolat polonès de Toulouse. Durant la guerra Kuśniewicz va ingressar al partit comunista francès i va ser membre de la resistència. Arrestat pels nazis va estar empresonat al camp de Mathausen. Després de la guerra es va adherir al nou règim polonès i va treballar en la diplomàcia al consolat polonès de Strasbourg. Va tornar a Polònia el 1950 i després d'un temps de treballar a la ràdio i al món editorial, es va dedicar exclusivament a la literatura a partir de 1956.

A primera vista és una biografia ben envejable: cinquanta anys de vida intensa i interessant i després llargs anys dedicats a escriure. Però si la mirem detingudament, ens adonarem que el destí li va proporcionar al protagonista d'aquesta biografia apassionant moltes situacions ambigües i conflictives. I segurament és per això que Kuśniewicz és capaç de tractar d'una manera convincent dels problemes més complexos i més dolorosos de la recent història de Polònia i de les difícils relacions poloneso-ucraïneses i poloneso-alemanyes.

En tota l'obra de Kuśniewicz està present el motiu, que Jerzy Jarzębski defineix com un dels més nobles, de la comunitat cultural de nacions veïnes, és a dir, el motiu d'una situació ideal en què les cultures que estan en contacte es nodreixen mútuament, en què les comunitats que viuen l'una al costat de l'altra estan obertes per rebre les influències dels veïns i no pretenen imposar la seva hegemonia.

Probablement, la novel·la que més bé desenvolupa aquest motiu és *Zones*³⁷⁸ i, més concretament, la primera part, *Els signes del Zodíac*,³⁷⁹ l'acció de la qual comença als paratges d'Ucraïna que ja apareixen a *El camí cap a Corint* (el Triangle dels Prats) i amb els mateixos personatges. A *Els signes del Zodíac* l'autor recrea amb veritable mestria la imatge del país de la joventut dels protagonistes, el temps mític de la perfecta convivència de la comunitat multinacional de la Galítsia Oriental, convivència destruïda més tard per la guerra i els nacionalismes. Kuśniewicz, amb una gran subtileza, traça les imatges d'aquella complicada comunitat composta per terratinents polonesos, pagesos ucraïnesos i alemanys, jueus dedicats principalment al comerç i finalment per la intel·liguència urbana polonesa, ucraïnesa i jueva. L'escriptor posa especial atenció a repartir amb justícia les veus dels representants de tots els col·lectius nacionals que formen part de la realitat multicultural dels *Kresy* i a deixar que se sentin les seves raons.

La imatge que crea Kuśniewicz de la seva terra natal és la de l'Arcàdia de la concòrdia de les nacions. És la imatge del temps de la innocència, ja que coincideix amb la joventut dels protagonistes, quan els seus interessos encara no són antagonics. La convivència ideal queda trencada en el moment en què els amics de la infantesa, que fins aleshores havien compartit jocs, diversions i una existència despreocupada, entren en la vida pública i, en conseqüència, s'han d'identificar amb els macrogrups socials d'interessos diferents o, fins i tot, oposats.

De tant en tant hi apareixen unes nostàlgiques referències a l'exemplar comunitat de nacions de la monarquia austrohongaresa, que sabia instaurar la concòrdia en els conflictes locals i guanyar-se la fidelitat de les diferents nacionalitats que en formaven part. El record d'aquella fidelitat condueix el narrador a reflexionar sobre fins a quin punt els habitants de la seva terra, la terra d'una comunitat multinacional secular, podien sentir-se identificats amb la comunitat o amb els interessos particulars de cada grup en el moment d'un

³⁷⁸ *Strefy* (1971).

³⁷⁹ *Znaki Zodiaku*.

conflicte global.³⁸⁰ Conscient que la seva concepció del món basada en l'antic model de la fraternitat dels pobles, encara que noble, és al mateix temps ingènua, arriba a dubtar de l'existència real d'aquella comunitat.³⁸¹ En tot cas, l'autor acaba interpretant la desaparició de l'Arcàdia com a conseqüència de l'entrada dels individus en l'edat madura. Un dels protagonistes de l'obra, que podem considerar com el *porte-parole* de l'autor, intenta interpretar els fets en una carta dirigida a uns amics de l'antiga comunitat, uns jueus salvats miraculosament de l'holocaust i emigrats als Estats Units:

“... El cas és que no es podia haver previst tot, i ben mirat, no es podia haver previst res o gairebé res. No es podia endevinar qui es convertiria de cop en qui, ni què resultaria de la barreja dels personatges units pel territori comú i per la història comuna. No es podia preveure què resultaria d'aquest amplament entès Nosaltres, és a dir, del paisatge, del murmuri de l'herba en els immensos prats, del gust de la fruita i del cant dels rossinyols que sentíem junts, d'aquella comunitat que unia, però també, d'alguna manera, separava, i sobre l'estructura, el caràcter i els trets de la qual fa temps que medito. Què en resultaria? L'home? Dir-se home omple d'orgull, però no significa res...”

“... deien, que X va resultar ser una guineu o fins i tot un llop...”

[...]

“... que Y sempre havia estat un porc, però després es va convertir en una hiena, i en canvi Z –recordeu el nostre Z, un idiota acabat?– de cop va resultar ser un xacal. No es pot excloure que tots ells –X, Y i Z– ja tenien aquests trets abans, però que nosaltres no els havíem notat. Les circumstàncies van fer que es convertissin clarament en allò que sempre havien estat en les seves possibilitats latents... I si no s'haguessin produït tals circumstàncies? Haurien continuat fins a la mort tal com els vam conèixer quan no pressentíem res? A més a més, potser tots nosaltres som així, i, potser és del tot natural i està d'acord amb la natura, i, per tant, no cal estranyar-se'n gaire, però...”³⁸²

³⁸⁰ Cf. KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Strefy*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, pàg. 166.

³⁸¹ Cf. KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 73.

³⁸² KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 110-111:

“...Rzecz w tym, że nie można było wszystkiego przewidzieć, a po głębszym zastanowieniu – nic lub prawie nic. Odgadnąć kim kto nagle się stanie. Co wynika z wymieszania postaci związanych wspólnotą terytorium i wspólnotą historii. Z tego najszerzej pojętego My – a więc pejzażu, szumu traw na ogromnych łąkach, smaku owoców i śpiewu słowików, którego słuchaliśmy wspólnie – z tej wspólnoty wiążącej, lecz i dzielącej w jakiś sposób, nad której strukturą, charakterem i cechami od dawna się zastanawiam. Co z niej wyniknie? Człowiek? Człowiek to brzmi dumnie, lecz niewiele oznacza...”

“...mówiono że Iks okazał się lisem, a może nawet wilkiem...”

La novel·la *Zones* està dividida en tres parts i una mena d'epíleg. Després d'aquesta primera part, que parla de l'Arcàdia de la joventut i de la seva destrucció, la segona, titulada *Museu etnogràfic*,³⁸³ trasllada l'acció a Varsòvia, després de la Segona Guerra Mundial. Olek Bogaczewicz, un dels membres del multinacional grup d'amics del Triangle dels Prats, hi arriba després d'uns anys passats a França i intenta incorporar-se a la vida de la nova Polònia, però el seu compromís amb el nou poder el porta al conformisme i a unes actuacions moralment ambigües, i finalment el condemna a l'ostracisme. La tercera part, *Exorcismes*,³⁸⁴ està ambientada en els anys després dels desglaç de 1956. El mateix protagonista intenta superar l'aïllament provocat per la falta d'experiències de la guerra comunes amb els seus compatriotes i pretén entrar en la comunitat nacional a través de l'amor amb una dona que havia participat a la insurrecció de Varsòvia de 1944. Però aquest sentiment, en què hi ha més voluntat de participar en la vida patriòtica de la comunitat que no pas autèntic afecte, porta el protagonista al fracàs emocional. A l'epíleg, titulat *La planura del sol serè*,³⁸⁵ el protagonista aconsegueix una certa estabilitat vital, encara que acompanyada d'un sentiment de fracàs i de la sensació que la seva veritable pàtria continua en el mític país de la infantesa.

Zones és la novel·la considerada com a més complicada quant a la composició i l'estil d'entre les obres (cap d'elles gens fàcil) de Kuśniewicz. I és que l'autor no hi exposa les idees només d'una manera discursiva, sinó que subordina la construcció de l'obra als propòsits de la seva reflexió sobre la relació entre l'individu i el món. I així, en la primera part de la novel·la, la idea de la qual podria ser "la unitat en la multiplicitat", la narració està repartida en una sèrie de

[...]

"...że Ypsilon był zawsze świnią, a potem stał się hieną, a znów Zet – pamiętacie Zeta, koronnego osła? – a on okazał się nagle szakalem. Nie jest wykluczone, że oni wszyscy – i Iks, i Ypsilon, i Zet – posiadali te cechy i przedtem, tylko myśmy ich nie dostrzegali. Okoliczności sprawiły, że stali się jawnie tym, kim byli zawsze w swych nieujawnionych możliwościach... A gdyby okoliczności tych nie było? Zostaliby do śmierci takimi, jakimi znaliśmy ich, niczego nie przewidując? Być może zresztą, że i my wszyscy, że to zupełnie naturalne i zgodne z naturą, i że wobec tego nie należy się niczemu zbytnio dziwić, tylko..."

³⁸³ *Skansen*.

³⁸⁴ *Egzorcyzmy*.

veus que, no obstant, s'uneixen i es confonen, i de fet, podrien ser una única veu, la veu dels protagonistes de diferents nacionalitats, confessions, cultures i llengües units en una comunitat. Les seves veus es complementen formant un tot harmoniós.

A les parts restants passa el contrari, la realitat és percebuda d'una manera fragmentària i els personatges que hi intervenen, encara que són de la mateixa nacionalitat, parlen amb veus discordants, sense harmonia. La gran utopia de la fraternitat entre les nacions, una vegada fracassada, tampoc dona pas a la construcció de la concòrdia al si d'una sola nació.

El que destaca de l'estil de Kuśniewicz són les constants referències a la unitat, a la comunitat, a l'individu que forma part de la gran família humana, diversificada però unida. El text està ple d'expressions que indiquen desig d'unitat, com ara: "junts", "units", "tots", "lligats", "entrellaçats", "entre tots", "comú", "comunitat", "germanor de les nacions", etc.

La construcció de la novel·la també està basada en la idea de la unió entre la història del desenvolupament individual del protagonista i la història del país. Les "zones" que donen títol a l'obra simbolitzen les quatre fases de la vida del protagonista, així com les etapes de la història del país. Al seu torn estan simbolitzades per quatre anuncis lluminosos (que per la seva modernitat tenen captivada la imaginació dels joves protagonistes) que anuncien els productes de xocolata de les marques Suchard i Van Houten: *Milka*, *Velma*, *Bittra* i *Kakao*. Aquests quatre anuncis simbolitzen en la consciència del protagonista les diferents etapes de relacionar-se amb el món. *Milka* correspon a l'etapa infantil del descobriment del món, a les primeres iniciacions i fascinacions, comunes a tots els infants. Els protagonistes infantils estan totalment units en els seus interessos i exploracions del món que els envolta. Aquesta primera etapa correspon en la interpretació psicoanalítica a la fase anal de l'erotisme, que queda reflectida en les fascinacions dels personatges per qüestions escatològiques.³⁸⁶ També la segona fase, que correspon a l'adolescència i és

³⁸⁵ *Równina Spokojnego Słońca*.

³⁸⁶ La utilització d'esquemes psicoanalítics en les obres de Kuśniewicz ha cridat l'atenció de diversos crítics literaris, entre ells KAZIMIERCZYK, B. (1982). *Wskrzyszanie umarłych królestw*,

simbolitzada per *Velma*, és una fase d'unió. Coincideix amb el temps en què els joves s'identifiquen amb la família i amb el petit grup d'amics amb què comparteixen les hores d'escola i d'esbarjo. Continua la unitat d'interessos i de fascinacions, és el temps de l'erotisme incipient, dels primers enamoraments, que no fan cas de cap mena de diferències de nacionalitat, de classe, de religió o de llengua. Aquest període de la comunitat perfecta a pesar de les diferències queda retratat a través del llenguatge eròtic:

La diferència en la comunitat: el grapejar-se amb la mirada, amb les mans, amb la boca, a les fosques, amb els llavis: la teva pell, la meua pell, els teus cabells, els meus cabells, com són els teus?, i el cos?, mira, fixa-t'hi!, rosat, i el teu?, fosc com una nou, i els ulls, amb ulleres blavenques, i darrere de l'orella un floc negre i el meu ros. I la meua mà al costat de la teua, la meua és diferent, més gran, mira! I les cames, mira! L'una a sobre de l'altra, entrelaçades, unides, no les distingiràs. Nosaltres, Ells, Tots.³⁸⁷

Després dels anys d'aquesta unió mítica marcada per l'interès pel que és diferent, però en cap cas per la seva exclusió (a més, tots els integrants de la comunitat són "diferents"), arriba l'amarg període simbolitzat per *Bittra*. És el temps de la maduresa social, en què l'individu comença a identificar-se amb els macrogrups, amb la nació o la classe. Les unions personals es debiliten o desapareixen i els individus sovint queden enfrontats per interessos de grup. I finalment, *Kakao* és el signe del fracàs, simbolitza la fase en què els homes es conformen amb la realitat i abandonen els intents de canviar-la. Tots els protagonistes de *Zones* fracassen, independentment de l'èxit personal, professional, del nivell de vida que aconseguen. Tots fracassen perquè no estan

Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, pàg. 63, JARZEBSKI, J. (1984). *Op. cit.*, pàg. 259, BŁOŃSKI, J. (1967). „Z Galicji do Koryntu”, *Życie Literackie*, n. 36.

³⁸⁷ KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 178-179:

Odrębność we wspólnocie: obmacywanie się oczami, rękami, ustami – po ciemku – wargami: twoja skóra – moja skóra, twoje włosy – moje włosy, jakie twoje? a ciało? – popatrz, spojrzysz! – różowe, a twoje? – ciemne jak orzech, oczy zaś podkrążone, niebieskawe podkówki, a za uchem kosmyk czarny, a u mnie płowy. I moja dłoń obok twojej dłoni; moja inna, większa,

al seu lloc, perquè no estan junts i perquè el seu món perfecte on van ser feliços ja no existeix. Però estiguin on estiguin, tots tornen en els records al país mític de la infantesa, que l'autor anomena, seguint Faulkner, el comtat de Yoknapatawpha, és a dir, un lloc inexistent, fruit de la imaginació.

Ens mirem els uns als altres por sobre d'Europa i del Mar Mediterrani, per sobre de Magrib i de les sorres dels grans deserts, per sobre del temps passat i per sobre de l'Avui que ens separa: Tu,

Jo,
Ell.

Tots d'aquell Sud. Del comtat de Yoknapatawpha. Des de fa molt anys això ja no té cap importància pràctica i, no obstant, d'alguna manera compta.³⁸⁸

Compta perquè condiciona totes les vivències posteriors dels personatges nascuts al Triangle dels Prats. I així, un dels personatges, Gustek Ostroróg, descendent d'una de les grans famílies aristòcrates poloneses, que després de la guerra emigra a Sud-àfrica, es casa amb una anglesa i es dedica a organitzar safaris per als estrangers rics, elabora uns mètodes propis per recordar la felicitat joventut. De tant en tant, fa servir expressions i exclamacions poloneses, ucraïneses o jiddisch, procediment del qual diu que:

[...] és un substitut, igual que la sèmola d'ordi que, per falta de blat negre, ha de substituir el sabor de la joventut de fa molts, molts anys, o com l'olor de la fulla esmicolada d'un determinat tipus de canya d'aquí que, amb una certa dosi d'imaginació i bona voluntat, pot recordar aquelles olors de la vora del nostre riu. [...] ³⁸⁹

zobacz! – I nogi – patrz! – jedna na drugiej, posplatane, związane – nie rozeznasz. My, Oni, Wszyscy.

³⁸⁸ KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 402:

Patrzemy na siebie ponad Europą i Morzem Śródziemnym, nad skalistym Maghrebem i piaskami wielkich pustyń, nad czasem minionym i ponad dzielącym nas Dzisiaj – Ty,

Ja,
On.

Wszyscy z tamtego Południa. Z hrabstwa Yoknapatawpha. Nie ma to już od wielu lat żadnego praktycznego znaczenia, a jednak jakoś się liczy.

³⁸⁹ KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 14:

[...] podobnie jak kasza jęczmienna, która musi w braku hreczanej zastąpić smak młodości sprzed wielu, wielu lat, jak woń rozartego liścia pewnego gatunku tutejszej trzciny może od biedy, przy pewnej dozie fantazji i dobrej woli, przypomnieć tamte zapachy znad naszej rzeki.[...]

Un altre dels protagonistes veu qualsevol paisatge a través d'aquell primer paisatge del seu món, amb què tot serà comparat:

[...] Fa poc vaig estar a Ravenna. Els aurons de Suchodół llançaven la seva ombra sota els meus peus als camins pels quals havia passejat Dante.³⁹⁰

Veiem, doncs, com en l'obra d'un autor que podria semblar perfectament adaptat a la seva època el motiu principal, de fet, és la nostàlgia d'un temps mític a què la realitat dels nostres dies ha negat el dret d'existir. I tots els personatges de *Zones*, en un intent de comprendre el propi destí i de buscar la clau del present, dirigeixen la seva mirada interior a aquella Arcàdia destruïda i menyspreada pel món modern.

La visió de la concòrdia de les nacions perduda, presentada sobre el territori de l'antiga i multinacional monarquia austrohongaresa i encara més antiga i també multinacional Polònia dels Jagelló, és una metàfora de les utòpiques enyorances de la pau general d'un intel·lectual contemporani.

L'equilibri en què viuen els representants del multinacional gresol dels confins orientals de la Polònia d'entreguerres ha estat expressat per Kuśniewicz amb la mestria pròpia d'un virtuós. La primera part de la novel·la, explicada per un narrador col·lectiu, s'acaba amb una imatge dels últims moments feliços abans de la catàstrofe, en què els habitants de l'Arcàdia encara no presenten que la mítica harmonia està a punt de trencar-se i desaparèixer per sempre.

Aleshores, de sobte, a un de nosaltres li van venir ganes d'orinar, [...] i a un altre també li va agafar una necessitat imperiosa, així que, seguint els passos d'aquell, es va acostar a la vora del riu i aleshores els altres, un darrere de l'altre, tots els que érem, vam fer el mateix, fins i tot Jewhen va dir rient que era contagiós, i les granotes pesades i grasses, mandroses i enormes com fulles de bardana, van començar a saltar des de

³⁹⁰ KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 403:

[...] Byłem niedawno w Rawennie. Suchodolskie klony rzuciły mi pod nogi cień na ścieżki, po których błędził Dante.

la vora del riu de cap a l'aigua, així que nosaltres, posats en fila, les anàvem mullant apuntant-les amb les nostres mànegues: dues catòliques romanes, una grecouniata, una protestant i una ritualment circumcidada, tot rient i competint a veure qui tenia més bona punteria i qui arribava més lluny, fins que totes les granotes es van capbussar [...], aleshores un per un, tots els que érem, entre nosaltres dos d'uniformats: Gustek Ostroróg i Konrad Richter, i els altres de paisà, vam amagar les nostres armes de caça i ens vam allunyar del nostre riu encara comú, per última vegada en aquella comunitat no enterbolida per res, per última vegada unànimes i units en el nostre Sud Comú [...]³⁹¹

El tema de tota l'obra de Kuśniewicz és la mort d'un món i de la seva cultura. Si a *Zones* es tracta de la mort del món hereu de la monarquia austrohongaresa i de la desaparició del seu sincretisme cultural, a *El rey de las Dos Sicilias*³⁹² l'autor ja parla directament de la mort del mític imperi que va aconseguir "la unitat en la multiplicat", la gran comunitat de nacions.

El mite de la monarquia austrohongaresa o el mite habsbúrgic és un fenomen literari que va sorgir en la literatura austríaca després de la desaparició de l'imperi el 1918, però que no es va limitar només a la literatura austríaca, sinó que va "contagiar" les lletres de tots els països integrants de l'imperi desaparegut. Encara que alguns dels escriptors que van tractar el tema del difunt imperi van crear una visió crítica i irònica (Musil, Roth) o crítica i humorística (Hasek) d'aquella realitat, la imatge que preval, i que marca fins i tot les obres que volen ser crítiques, és la imatge idealitzada d'una civilització ordenada, sòlida i segura. "L'edat d'or de la seguretat", és com defineix Stefan Zweig l'època d'abans de la

³⁹¹ KUŚNIEWICZ, A. (1972). *Op. cit.*, pàg. 185:

Wtedy któremuś z nas nagle się zachciało, [...] a drugiemu z nas również przyszła nagła ochota, więc w ślad za tamtym podszedł nad brzeg rzeki, wówczas i inni, po kolei, jeden za drugim, ilu nas wtedy było, aż się Jewhen śmiał, że to zaraźliwe, a żaby ociężałe i tłuste, ospałe i wielkie jak liście łopuchu, zaczęły skakać z brzegu na łeb do wody, więc polewaliśmy je stojąc rzędem, celując w nie z naszych sikawek, z naszych hydrantów – dwu rzymskokatolickich, jednego grekounickiego, jednego ewangelickohabsburskiego i jednego rytualnie obrzezanego – śmiejąc się i prześcigając, który celniej i dalej, aż wszystkie żaby nurknęły, [...] wtedy jeden po drugim, ilu nas było, w tym dwu w mundurach – Gustek Ostroróg i Konrad Richter – a inni w cywilu, pochowaliśmy naszą broń myśliwską i odeszliśmy wspólnie znad naszej wspólnej jeszcze rzeki, ostatni raz tak we wsólnocie niczym nie zmaconej, ostatni raz jednomyślni i jednolici w naszym Wspólnym Południu [...]

³⁹² *Król Obojga Sycylii* (1970). Existeix traducció castellana: KUŚNIEWICZ, A. (1983). *El rey de las Dos Sicilias*, trad. de B. Zaboklicka, Barcelona, Anagrama.

Primera Guerra Mundial a l'Imperi austrohongarès.³⁹³ Efectivament, al costat del món sorgit del conflicte bèl·lic global, un món nou, caòtic, incompreensible, on s'havien perdut els valors que semblaven eterns, el vell imperi apareixia com el record d'una pàtria ideal. Claudio Magris, en el seu excel·lent estudi del mite habsbúrgic en la literatura austríaca moderna, explica així l'origen d'aquest fenomen literari:

La añoranza de un mundo sólido y seguro, anclado a viejos y firmes valores, se confundía en la evocación con la nostalgia de los recuerdos de la infancia, de los perfumes y de los colores mediante los cuales esa atmósfera existía indeleblemente en la memoria. [...]³⁹⁴

La versió polonesa del mite habsbúrgic és el mite de Galítsia. I, encara que la imatge idealitzada del món de Galítsia apareixia també en la literatura d'entreguerres (Vincenz), el fenomen que els crítics anomenen mite de Galítsia³⁹⁵ es va instaurar en les lletres poloneses després de la Segona Guerra Mundial, quan el món de l'antiga Galítsia Oriental ja havia deixat d'existir.

Als anys d'entreguerres, malgrat un cert enyorament de l'imperi desaparegut per part de les classes altes de la societat polonesa de Galítsia, com que el país vivia en un estat eufòric per haver recuperat la independència i part de les terres dels confins orientals, no hi havia prou motius per fugir de la realitat i refugiar-se en el passat. Al llarg dels vint anys d'entreguerres l'atenció dels polonesos va estar fixada en el present i en el futur, per això l'alta literatura va abandonar la tradició de recordar el passat millor, pròpia de les societats que se senten maltractades per la història. Fins i tot la Galítsia Oriental, hereva de la monarquia habsbúrgica, era sovint objecte de crítiques com la part del nou Estat

³⁹³ ZWEIG, S. (2001). *El món d'ahir. Memòries d'un europeu*, trad. de J.Fontcuberta, Barcelona, Quaderns Crema, pàg. 16.

³⁹⁴ MAGRIS, C. (1998). *El mito habsbúrgico en la literatura austríaca moderna*, Mèxic, UNAM, pàg. 30.

³⁹⁵ Concepte introduït en la crítica literària polonesa per Ewa Wiegandt a: WIEGANDT, E. (1988)., *Op. cit.*, pàg. 3. Segons la mateixa autora, els termes amb què els crítics havien intentat definir anteriorment aquell corrent de la prosa polonesa contemporània que tractava del món de la Galítsia eren força ambigus: "escola del sud", "faulknerisme" o "galitzianitat".

polonès més endarrerida i conservadora i on es cultivava la nostàlgia del passat noble. En els vint anys d'entreguerres l'estereotip de Galítsia que va funcionar dins de la societat polonesa era negatiu. Es criticava les relacions socials anacròniques, la falta d'idees progressistes i, en referència al passat imperial, també la burocràcia austrohongaresa lenta i inepta, encara que omnipresent.

Després de la Segona Guerra Mundial la situació va canviar. Es van perdre el territori que havien donat a Polònia el caràcter multinacional i multicultural i es va produir una situació semblant a la de l'imperi austrohongarès després del 1918, reduït, de cop, al minúscul territori d'Àustria. L'elit cultural i intel·lectual del país, després d'un breu període en què va donar crèdit al nou poder, va veure que ni el present ni el futur oferien perspectives engrescadores, i la majoria dels escriptors van optar per l'exili de la imaginació.

En el mite habsbúrgic hi havia un element que encaixava molt bé amb la tradició polonesa. Era l'ideal supranacional adoptat com a fonament ideològic per la monarquia austrohongaresa. Aquest ideal coincidia amb el mite jagelló, és a dir, amb la idea de l'Estat multinacional polonès d'abans dels repartiments. Idea que es va recuperar parcialment després de la Primera Guerra Mundial i que es va perdre per sempre el 1939.

Així que, després de l'hecatombe de la Segona Guerra Mundial i dels genocidis comesos o provocats pels dos totalitarismes, aquell universalisme medieval, feudal i paternalista de l'imperi danuvià, de sobte, va semblar un model de civilització moderna, una harmoniosa superació de les diferències nacionals. I la imatge de la Galítsia Oriental va començar a guanyar terreny en la literatura polonesa com a expressió del desig d'harmonia supranacional.

A *Barreges de costums* Kuśniewicz posa en boca del protagonista (que per les coincidències biogràfiques podem considerar *alter ego* seu) unes frases que demostren l'enyorament del món habsbúrgic per part de les classes altes:

[...] Nosaltres, la nostra esfera, la nostra àmplia família, tota aquella generació anterior, no ho podem amagar, sentíem llàstima per la

Monarquia moribunda. “Perquè lligats al tron dels Habsburgs...” Sí, no era només la lletra de l’himne, sinó uns interessos reals, tot un cúmul d’interessos. [...] ³⁹⁶

Però les classes altes i intel·lectuals poloneses identificaven la seva pàtria amb la monarquia austrohongaresa no només pels innegables interessos, sinó també perquè aquest extens Estat multinacional els permetia sentir-se ciutadans d’Europa i participants de la civilització europea. Aquest és el cas de Kuśniewicz i d’altres escriptors polonesos, exciutadans de l’eximperi dels Habsburgs dels quals parla Claudio Magris en una de les seves obres.

Uno scrittore polacco, Lec, racconta che una volta, trovandosi a Pančevo, sulla riva sinistra del Danubio, e guardando, oltre il fiume, verso la sponda opposta e verso Belgrado, aveva sentito di essere ancora in patria, a casa sua, perché quella riva, sulla quale si trovava, segnava un tempo la frontiera della vecchia monarchia austro-ungarica, che, egli, anche molti anni dopo il suo crollo, continuava a considerare come il suo mondo, mentre aldilà del fiume cominciava un mondo diverso. Oltre il fiume cominciava per lui “l’altra parte”. Un altro scrittore polacco, Andrzej Kuśniewicz, commenta questa pagina di Lec e dice di riconoscersi pienamente in questi sentimenti; anche per lui quel confine perduto segna i limiti del suo mondo. Per entrambi Belgrado è dall’altra parte. ³⁹⁷

El mite austrohongarès en la seva versió polonesa simbolitza, per tant, moltes coses desitjables: una vida estable i segura en un món en què el temps no corre i res no canvia, una realitat supranacional en què els pobles conviuen en harmonia i els conflictes ètnics no existeixen i, finalment, una vida plena de sensualitat, alegre i dedicada a gaudir dels plaers terrenals. Evidentment, aquesta imatge mítica dels *Kresy* és la sublimació de la societat polonesa de la Galitzia Oriental en un pintoresc, segur i ordenat món de conte de fades, cosa que

³⁹⁶ KUŚNIEWICZ, A. (1988). *Op. cit.*, pàg. 20-21:

[...] My, nasza sfera, nasza rozległa familia, cała tamta poprzednia generacja, co tu ukrywać, żalowała ginącej Monarchii. “Bo z Habsburgów tronem związan...” Tak, to nie tylko słowa hymnu, to realne interesy, cały ich splot. [...]

³⁹⁷ MAGRIS, C. (2001). “Dall’altra parte. Considerazioni di frontiera”, a: *Utopia e disincanto*, Milà, Garzanti, pàg. 51.

escriptors com Kuśniewicz reconeixen constantment al llarg de la seva obra. En efecte, en el cas de la prosa de Kuśniewicz no estem davant d'una mitificació inconscient, sinó tot el contrari, som testimonis d'una premeditada utilització de la imatge mítica de la monarquia austrohongaresa i de la Galítzia Oriental per transmetre al lector la visió de la fi d'un món, que en definitiva pot ser també la fi del món.

El Rey de las Dos Sicilias descriu els últims dies abans de l'esclat de la Primera Guerra Mundial en la monarquia austrohongaresa. De fet, és la història de la decadència, de l'agonia i de la mort de l'Imperi explicada a través de la història personal del protagonista de la novel·la, un jove oficial austríac, Emil R. Igual que en altres obres de Kuśniewicz, la història i el destí del protagonista coincideixen amb la història i el destí del seu país, és a dir, del seu món.

Emil R., un jove poeta decadent, fill d'una important família burgesa de Viena, enamorat desesperadament de la seva germana, s'enrola voluntàriament a l'exèrcit imperial en un intent de recuperar el sentit de la vida a través de l'heroïcitat. Però, en realitat, Emil R. se'n va a la guerra perquè present la imminència de la fi del seu món i, igual que altres personatges de Kuśniewicz, vol morir amb ell. A més, com a destinació, escull l'últim poblat de l'imperi a la frontera amb Sèrbia, el poblat on s'acaba el seu món.

[...] ellos han venido hasta aquí, hasta la frontera serbia, a Fehértemplom, en busca de les huellas del pasado, persiguiendo un recuerdo ilusorio y romántico de algo que en realidad no existía desde hace mucho tiempo. Decidió Emil R., y Zdenek Kocourek, como siempre, se sometió al capricho de su amigo. Emil buscaba la leyenda. La leyenda del regimiento en que hace años había servido su abuelo, héroe y víctima de la batalla de Solferino.³⁹⁸

³⁹⁸ KUŚNIEWICZ, A. (1983). *Op. cit.*, pàg. 65. Original polonès: KUŚNIEWICZ, A. (1970). *Król Obojga Sycylii*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 53:

[...] oni porzybyli aż tu, nad granicę serbską, do Fehértemplom, szukając śladów przeszłości. w pogodni za złudną romantyczną pamięcią czegoś, co w istocie już dawno nie istniało. Zdecydował Emil R., Zdenek Kocourek zaś uległ, jak zwykle, fanaberiom przyjaciela. Emil szukał legendy. Legendy pułku, w którym przed laty służył jego dziadek, bohater i ofiara bitwy na polach Solferino.

Durant tota la seva breu vida, Emil R. pateix un dolorós sentiment de desdoblament i de no poder aconseguir la plenitud, debatent-se entre el desig d'heroïcitat i l'anhel de refugiar-se en el món imaginari dels records de la felicitat infantesa. També fracassa com a artista, perquè no pot assolir l'expressió perfecta en una obra que voldria que fos la fusió de totes les arts. I tampoc pot aconseguir una unió perfecta i total amb la seva germana, perquè la seva relació està marcada pel pecat, que simbolitza i presagia la mort.

El doble nombre del reino percido hace años contiene el germen, presentimiento y condena a muerte; nuestra monarquía es también de doble nombre: austro-húngara, como el linaje Habsburgo-Lorena, y también yo mismo...³⁹⁹

En el moment en què esclata la guerra, Emil R. se suïcida i el seu suïcidi simbolitza també la mort del seu món, d'Austrohongria. El paral·lelisme de les dues morts es fa més patent si recordem que la decisió de la guerra amb Sèrbia va ser definida “*ex post* pels mateixos polítics austrohongaresos (...) com a suïcida, com un suïcidi causat per la por de la mort”.⁴⁰⁰

La novel·la no tracta exactament dels confins orientals de Polònia, sinó dels confins de l'imperi austrohongarès, que en part coincidien, però, amb el territori de la Galítsia Oriental. En tot cas, com en totes les novel·les de Kuśniewicz, som testimonis de la mateixa història o, més aviat, del mateix mite de la fi del món.

El rey de las Dos Sicilias va ser escrit al mateix temps que Kuśniewicz treballava en una altra obra que considerava més important, *Zones*. Alguns problemes amb la censura, que no veia amb bons ulls una novel·la ambientada en una realitat massa recent, van fer que l'autor escrivís, en certa manera, la mateixa novel·la però disfressada de tal forma que fos acceptable per aquesta censura. De fet, com tants altres escriptors, Kuśniewicz sempre ha escrit la mateixa obra, i les

³⁹⁹ KUŚNIEWICZ, A. (1983). *Op. cit.*, pàg. 34. Original polonès (1970). *Op. cit.*, pàg. 27:

Obojnakość w nazwie zmarłego przed laty królestwa zawiera w sobie zarodek, przeczucie i wyrok śmieci; nasza monarchia jest również obojnaka w nazwie: austro-węgierska i w rodzie cesarskim: habsbursko-loretańska, a i ja sam...

seves motivacions de caràcter filosòfic i epistemològic són sempre les mateixes. Així que l'autor, que va passar part de la infantesa a Viena en temps encara de l'Imperi i que va viure la Primera Guerra Mundial, en identificar el seu món amb el d'Emil R., de fet descrivia la seva pròpia història, igual que ho faria a *Zones*. En els dos casos es tracta de mostrar la impossibilitat de viure en el món present: fugint cap al passat feliç, com fan els protagonistes de *Zones*, o cap a la mort, l'opció que pren Emil R.

Tant l'argument d'*El rey de las Dos Sicilias* com la construcció de l'obra ens porten al mite de l'androgínia, entesa com el desig d'un món que no estigui escindit en dos, en nosaltres i ells, sinó que sigui un món homogeni, segur, on els contraris no lluitin sinó que es complementin. Aquest desig no podia ser complert ni expressat obertament en una realitat política que dividia el món en dos blocs contraris i dins d'un sistema que pretenia mantenir viu el patriotisme nacional dels ciutadans i que exigia a aquests ciutadans sacrificis per combatre el mal, representat sempre per "l'altre".

Segons Eliade el mite de l'androgínia, o el desig d'aconseguir la *coincidentia oppositorum*, la unitat primordial, "manifiesta una profunda insatisfacció del hombre por su situación actual, por lo que se llama la condición humana. El hombre se siente desgarrado y separado".⁴⁰¹ Separat d'un estat ideal i paradoxal en què els contraris coexisteixen i formen una unitat. La *coincidentia oppositorum* és, per tant, la nostàlgia d'un paradís perdut en què el temps no fluïa, la mort no existia i l'univers estava lliure de tensions i conflictes.

Davant de la insatisfacció pel present, el món imaginari, inexistent, recordat en els seus últims moments abans de morir, apareix com un món fascinant, ric, ple d'una bellesa sensual, de formes, de colors i de sons. Potser és justament la proximitat de la mort el que fa que aquella realitat tancada ja en el passat aparegui tan atractiva, viva i plena de contrastos.

El motiu de gaudir de la plenitud de la vida a les portes de la mort és un dels preferits en la literatura de tots els temps. El final imminent aguditza els

⁴⁰⁰ Cf. WERESZYCKI, H., (1975). "Pod berłem Habsburgów", Cracòvia, pàg. 257, citat per ŁEBKOWSKA, A. (1997). *Lektury polonistyczne*, Cracòvia, Universitas, pàg. 221.

⁴⁰¹ ELIADE, M. (1984). *Op. cit.*, pàg. 155.

sentits i permet viure els últims moments amb una intensitat impossible d'experimentar en altres condicions.

L'altra novel·la “austrohongaresa” de Kuśniewicz, *La lección de lengua muerta*,⁴⁰² també tracta de la mort de la monarquia habsbúrgica com a conseqüència de la Primera Guerra Mundial i també està narrada a través de la història del protagonista, un jove tinent austríac, Alfred Kiekeritz, condemnat a mort per una malaltia incurable a l'època, la tuberculosi. Els arguments de les dues novel·les estan situats al límit de l'imperi, que per als protagonistes significa el límit de la seva civilització. Tots els elements argumentals de les dues novel·les suggereixen el final: el lloc on es desenvolupa l'acció, els protagonistes, conscients de la seva pròxima desaparició, i el final de la monarquia multinacional, que coincideix amb el destí dels personatges. A *El rey de las Dos Sicilias* Emil R., abans de morir, recordava la bellesa, el luxe i la sensualitat de la vida vienesa del final del segle XIX, que per a ell s'acabava amb l'esclat de la guerra en 1914. El tinent Kiekeritz passa els últims mesos de vida envoltat pel paisatge dels Càrpats, un paisatge sumptuós, salvatge i d'una bellesa colpidora que aquest home refinat, sensible i amb els sentits exacerbats per la malaltia percep amb especial agudesesa.

La percepció de la bellesa d'un món que s'acaba és un dels motius constants de la prosa de Kuśniewicz. Els seus protagonistes acostumen a ser homes amb vocació artística dotats d'una gran sensibilitat sensorial que els permet copsar i reproduir en la memòria amb una intensitat extraordinària tot el que es pot aprehendre amb els sentits.

Les narracions de Kuśniewicz que evoquen mons inexistents a través de la sensibilitat dels seus personatges abunden, doncs, en descripcions plenes de colors, formes i olors evocadors. I és que, com diu Bachelard, “todo culto al pasado sueña olores indestructibles”.⁴⁰³ Per això són freqüents les descripcions de sensacions que acaben provocant tota una allau d'associacions sensorials de diversa índole.

⁴⁰² *Lekcja martwego języka* (1977). Existeix traducció castellana: KUŚNIEWICZ, A. (1984). *La lección de lengua muerta*, trad. de B. Zaboklicka, Barcelona, Anagrama.

Por eso todos los acontecimientos que se desarrollan y que aún se van a desarrollar aquí, van acompañados de una fuerte y embriagadora fragancia de agujas y resina de abeto, que crea no sólo un fondo oloroso, sino también musical y cromático. Una rica gama de colores para cualquiera que sepa distinguirlos y entenderlos. El teniente Alfred Kiekeritz sostiene, por ejemplo, que hacia el anochecer, cuando las montañas se tornan azuladas –pasando por toda una gama de colores desde perla, plateado, hasta casi negro espolvoreado de azul marino, centelleante –, los olores son más intensos y que, mientras dura el silencio del crepúsculo, él oye con toda nitidez fragmentos de una de las sinfonías de Mahler. [...] ⁴⁰⁴

Kuśniewicz pretén salvar de l'oblit la totalitat del món de la seva infantesa, el món de les sensacions, les emocions, i en aquesta totalitat hi entren tota mena de detalls que podrien semblar completament insignificants, però que serveixen per construir una imatge completa d'aquella realitat. El que és característic de l'estil narratiu de Kuśniewicz és el recurs de l'*enumeratio* (que consisteix a enumerar quantitats de detalls referents a un fet) i la tècnica de la simultaneïtat, trets que demostren la seva aversió per qualsevol tipus de selecció. Fa la sensació que el seu ideal seria copsar la realitat en la seva plenitud, sense haver d'eliminar res, la qual cosa fa que el seu estil es caracteritzi per una superabundància en tots els sentits. En la narració de Kuśniewicz conviuen, doncs, diferents gèneres literaris, se citen obres i la premsa de l'època, el narrador utilitza la primera persona del plural, etc. I el que destaca més és que cada objecte pot ser anomenat en diferents llengües de l'imperi austrohongarès. Sobretot són els noms propis els que acostumen a aparèixer en diferents versions: “la ciutat de Fehértemplom,

⁴⁰³ BACHELARD, G. (1958). *El aire y los sueños*, trad. d'E. De Champourcin, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, pàg. 172.

⁴⁰⁴ KUŚNIEWICZ, A. (1984). *Op. cit.*, pàg. 16. Original polonès: KUŚNIEWICZ, A. (1977). *Lekcja martwego języka*, Cracòvia, Wydawnictwo Literackie, pàg. 13:

Stąd również ten towarzyszący wszystkiemu, co się tutaj dzieje i jeszcze dzieć będzie, co się tutaj wydarzy, mocny, upajający zapach świerkowych szpilek i świerkowej żywicy. Tworzy tło nie tylko węchowce, lecz jednocześnie i muzyczne, a także barwne. Cała bogata gama kolorów dla każdego, kto potrafi je rozróżniać i rozumieć. Porucznik Alfred Kiekeritz twierdzi na przykład, iż pod wieczór, gdy góry błękitnieją, przechodząc całą skalę od perłowo-srebrnej po niemal czarną, przysypaną granatowym pyłem, który iskrzy się, to znów przygasa, zapachy nasilają się najmocniej, a on, gdy trwa cisza wieczorna, słyszy najwyraźniej fragment którejś symfonii Mahlera.[...]

anomenada en serbi *Bela Crkva* i en alemany *Ungarisch Weisskirchen*.” Aquesta abundància d’informació serveix per mostrar la mítica unitat de les nacions, marcada per l’estigma de la mort, per la impossibilitat de l’existència comuna.

Per Kuśniewicz la unitat de l’imperi austrohongarès coincideix amb “un estado primordial del que gozaba antes del tiempo, antes de la historia”,⁴⁰⁵ és a dir, amb la infància, de manera que tots els recursos que condueixen a aturar el temps i recuperar el passat expressen la nostàlgia del paradís perdut (que és l’espai geogràfic i cultural d’Austrohongria) i el desig de tornar-hi. Però, com ja hem dit, l’anhel de la *coincidentia oppositorum*, de la unitat primordial, abasta tots els nivells de les seves novel·les, tant les “austrohongareses”, com les “galitzianes”.

La imaginació musical, la repetició de les imatges, les tècniques literàries de l’*enumeratio* i de la simultaneïtat, la manipulació del temps per controlar-lo i aturar-lo, els noms múltiples de les coses, tots aquests elements transmeten un desig, un somni que subjau en el discurs: la nostàlgia d’un món en què cada instant quedi immortalitzat i no es perdi en l’oblit. És la nostàlgia de l’*apokastasis*, de la recuperació de la unitat primordial. No cal dir que aquesta nostàlgia està sempre acompanyada per la consciència de l’incompliment.

Després de les novel·les que tracten del passat que l’autor va conèixer, Kuśniewicz es va aventurar en el passat més allunyat, en el segle XVIII. L’obra titulada *L’estat d’apesantor*,⁴⁰⁶ com la majoria d’obres de l’escriptor, confronta el present indesitjable amb el passat envejable. El narrador té un infart i mentre jeu immobilitzat a l’hospital fa un viatge imaginari pels territoris de l’herència familiar i cultural. El punt de partida d’aquest viatge imaginari constitueix la conversa que el narrador havia tingut poc temps abans amb una alemanya desterrada després de la Segona Guerra Mundial de la seva Pomerània natal. Així que, tant la *frau* Renate com el narrador tenen una experiència en comú, la pèrdua de les terres dels seus avantpassats. Aquesta experiència comuna dispara la

⁴⁰⁵ ELIADE, M. (1984). *Op. cit.*, pàg. 155.

⁴⁰⁶ *Stan nieważkości* (1973).

imaginació del narrador, que repassa mentalment els últims dos-cents anys de la història de les dues nacions veïnes i de les famílies de tots dos. Per fer aquest viatge en el temps, el narrador es converteix en un nen que, com a tal, sense canviar d'edat, assisteix a tots els esdeveniments importants tant públics com familiars al llarg dels dos segles. Aquesta perspectiva li permet al narrador relativitzar alguns fets històrics interpretats més tard oficialment de manera maniquea. Un d'aquests fets és la suposada traïció de l'avi del narrador (i avantpassat de l'autor!), el príncep Adam Poniński, que el 1772, mentre exercia el càrrec de president del parlament polonès, va ratificar el primer repartiment de Polònia i es va posar a disposició de les potències agressores. És pot considerar l'actuació de Poniński com una traïció, que és com la van qualificar els romàntics, però també pot ser vista com un acte de realisme i de seny polític.

L'estreta relació de Poniński amb les autoritats prussianes de Varsòvia després del primer repartiment li serveix a l'autor per imaginar una hipotètica història comuna de les dues famílies, la seva i la de la *frau* Renate. De manera que la història "privada" (que uneix) substitueix la història "oficial" (que separa). La història "oficial" s'ocupa per separat de cadascuna de les comunitats nacionals o estatals, mentre que tant la història "privada" (inscrite en la tradició familiar) com la "universal" són supranacionals, ja que centren la seva atenció en les comunitats culturals. El narrador constata, però, amb pena que la cultura que unia i que permetia a la gent entendre's per sobre del fet nacional ja no existeix.

En una entrevista en què li van preguntar en quina època li hauria agradat viure, Kuśniewicz va contestar:

El segle XVIII és el que m'aniria més bé. És un segle que tenia encara moltes fronteres obertes, tant per a bé com per a mal. El segle XIX ja va ser estret i burgès. No m'agrada la cultura burgesa. Aquest segle burgès comença en temps de Napoleó, després de ser coronat: la hipocresia, la beateria en els costums, prohibicions per tot arreu, en la moda i en la literatura. L'amplitud dels horitzons del segle XVIII seria per a mi engrescadora. Molts diplomàtics professionals, i també generals, caps d'exèrcits, eren com una mena d'artistes que actuaven en diferents teatres.

Un individu nascut a Venècia, o en qualsevol lloc d'Itàlia, [...] anava a parar, per exemple, a la cort de Frederic el Gran i era un diplomàtic prussià. I després d'alguna manera es trobava a la cort d'Elisabet Pietrovna a Petersburg. Es dedicava a la diplomàcia professionalment! Com un artista! I no era considerat un traïdor.⁴⁰⁷

Està clar que Kuśniewicz tracta l'Europa del segle XVIII com l'equivalent de la comunitat ideal del Triangle dels Prats. És el segle en què encara no s'havia desenvolupat la consciència nacional moderna, no es coneixien els xovinismes que provocarien tants conflictes sagnants als segles XIX i XX. Les guerres napoleòniques, que s'acostumen a veure com un gran cataclisme que va despertar les consciències nacionals i va accelerar el naixement de les societats modernes, en la interpretació de Kuśniewicz són la força destructora de l'antiga comunitat dels pobles que fins aleshores havien conviscut els uns amb els altres compartint les mateixes terres sense caure en conflictes nacionals devastadors.

És com si l'època de la convivència harmoniosa correspongués a la infantesa de la humanitat i la seva fase moderna de nacions separades fos l'etapa de la maduresa, que té la necessitat de separar, classificar, ordenar i definir.

Tota l'obra de Kuśniewicz és un elogi del temps de la innocència, d'aquell temps anterior a la maduresa i a la presa de consciència que obliguen a destruir l'harmonia primitiva. A Kuśniewicz no li agradava l'època que li va tocar viure i en tota la seva creació va demostrar una gran simpatia per "les causes perdudes", encara que al mateix temps no tenia cap dubte que són unes causes realment i definitivament perdudes.

En l'assaig dedicat a la memòria del seu amic Stanisław Jerzy Lec, escriptor satíric, filòsof i "compatriota de la Galítzia Oriental", Kuśniewicz

⁴⁰⁷ MELOCH, K. (1974). „Nieśpieszna rozmowa”. Entrevista amb A. Kuśniewicz, *Argumenty*, n. 33, pàg. 8:

Wiek XVIII najbardziej by mi pasował. Wiek, który miał jeszcze dużo otwartych granic na dobre i złe. XIX wiek był już zacieśniony i mieszczański. Nie lubię kultury mieszczańskiej. Już za Napoleona, po jego koronacji, zaczyna się ten mieszczański wiek: obłuda, obyczajowa pruderia, zakazy ze wszystkich stron, i w modzie, i w literaturze. Szerokość horyzontów XVIII w. byłaby dla mnie kusząca. Wielu rozmaitych zawodowych dyplomatów, a także generałów, dowódców – to byli jakby artyści, którzy w różnych teatrach grywali. Jegomość urodzony w Wenecji, czy w ogóle gdzieś we Włoszech [...] taki człowiek lądował na przykład na dworze Fryderyka Wielkiego i był dyplomata pruskim. A potem w jakiś sposób – znalazł się na dworze Elżbiety Pietrowny w Petersburgu. On uprawiał dyplomację zawodowo! Jak artysta! I nie był uważany za zdrajcę.

reflexiona sobre l'actitud vital de tots dos, que consisteix a retirar-se a l'imaginari país de la comunitat exemplar.⁴⁰⁸ Diu:

Aquell nostre país comú –el de Lec i meu– era una regió singular. La recorda molta gent, però, la deuen recordar igual que nosaltres dos? No ho sé. La paraula *país* no és per a mi només un concepte geogràfic, sinó també tot allò que unia les nostres dues joventuts, gairebé paral·leles (a pesar que no ens coneixíem), que participaven de la mateixa atmosfera del nostre medi social, quan encara no sabíem res l'un de l'altre i no podíem preveure que un dia ens trobaríem. Formaven part d'aquell “país” i d'aquella “regió” comuns la similitud de l'esfera social en què ens va situar el destí, i les nostres històries posteriors, sobretot la infància passada a Viena. [...]⁴⁰⁹

És fàcil deduir, tant d'aquesta cita com de tota l'obra de Kuśniewicz, que el “país” no és per a ell només una unitat territorial, sinó, sobretot, una comunitat cultural en què la gent es reconeix. Qualsevol comunitat, gran o petita, crea tot un complicat sistema de signes, codis i símbols que permet als membres identificar-se amb el grup i al mateix temps contribueix a consolidar-lo. La peculiaritat de la comunitat que van compartir Kuśniewicz i Lec és que va ser supranacional i, per tant, molt més fluida, oberta, vital, rica i fascinant que no pas les comunitats que comparteixen la visió de la realitat, els costums, les creences i la llengua. Aquella realitat “múltiple” era un impuls extraordinari per desenvolupar la capacitat imaginativa i Kuśniewicz impressiona amb la seva imaginació sempre disposada a servir allaus d'imatges, perquè com diu ell mateix: “La realitat és massa estreta, la

⁴⁰⁸ Es tracta de l'assaig “Paracaigudes” [“Spadochron”] inclòs en el volum: KUŚNIEWICZ, A. (1980). *Moja historia literatury*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy

⁴⁰⁹ KUŚNIEWICZ, A. (1980). “Spadochron”, a: *Moja historia literatury*, Varsòvia, Państwowy Instytut Wydawniczy, pàg. 187-188:

Tamten nasz wspólny kraj –Leca i mój– to była okolica szczególna. Wiele osób ją pamięta, ale czy tak samo jak my obaj? Nie wiem. Pod słowem “kraj” rozumiem nie tylko pojęcie geograficzne, lecz i wszystko to, co łączyło nasze dwie, niemal równoległe, acz nie znające się młodości, sasiadujące z sobą w atmosferze środowiska, gdyśmy jeszcze o sobie nic nie wiedzieli, nie przewidując, iż się kiedyś spotkamy. Składały się na ten wspólny “kraj”, na tę “okolice” – i podobieństwo sfery, w jakiej nas los umieścił, i dalsze losy, szczególnie wczesne dzieciństwo spędzone w Wiedniu.[...]

veritat massa pobra. Hi he hagut d'afegir, refer, embellir, multiplicar.”⁴¹⁰ L'autor torna constantment al seu món, sobretot, al de la infantesa,

[...] de la primera dècada, dels primers deu anys de vida, perquè són els que més compten, empeltats per sempre en la sang i en els somnis, en la imaginació i en els sentiments, en contra de tot el que és diferent, en contra de les raons i les lleis, en contra de la veritat i la justícia, fins i tot aquella més important, la històrica. La font eterna brolla d'aquells anys.⁴¹¹

I la “font eterna” és aquell món de la comunitat arcàdica, que malgrat que ja fa temps que no existeix, torna contínuament en els somnis de l'autor, que confessa que:

[...] hi ha moments en què em sembla que, de fet, no hi ha cap altre món i cap altra realitat a part d'aquella en què estic immergit fins avui, per sempre, fins al final. [...] ⁴¹²

La “font eterna” que representa les primeres fascinacions, les vivències estètiques i emocionals que marquen per a tota la vida, al mateix temps simbolitzen uns valors inseparables d'aquelles primeres imatges gravades en la memòria. És un bagatge espiritual que ajuda a viure en els moments difícils. Diu Kuśniewicz:

Perquè aquells valors codificats es convertien en gran ajuda en els anys més durs. Per a Lec, quan es va trobar a un pas de la mort al camp de Tarnopol, i per a mi a Mathausen. Teníem el que algú ha anomenat un

⁴¹⁰ KUŚNIEWICZ, A. (1977). *W drodze do Koryntu*, pàg. 33:

Za ciasno w rzeczywistości, za ubogo w prawdzie. Musiałem dobudowywać, przerabiać, upiększać, zwielokrotniać.

⁴¹¹ KUŚNIEWICZ, A. (1977). *Stan nieważkości*, pàg. 25:

[...] tej pierwszej dekady, pierwszego dziesiątka lat życia, bo one najbardziej się liczą, na zawsze wszczepione w krew i w sny, w wyobraźnię i uczucia, przeciw wszystkiemu, co inne, przeciwko racjom i prawom, słuszności i sprawiedliwości nawet tej najbardziej ważnej – dziejowej. Wieczne źródło bijące w tamtych latach.

⁴¹² KUŚNIEWICZ, A. (1977). *Stan nieważkości*, pàg. 16:

[...] chwilami wydaje mi się, że właściwie nie ma innego świata i innej rzeczywistości prócz tamtej, w której tkwię do dziś, do na zawsze, do końca.[...]

paracaigudes, i que també es podria definir com un salvavides. Però un paracaigudes sona millor. Es pot saltar amb ell en qualsevol moment des de una realitat odiosa directament en un espai ple d'imatges i veus que cadascú porta a dins.⁴¹³

Però la realitat fora dels camps de concentració tampoc era gaire satisfactòria si tenim en compte que els dos escriptors es van passar la vida rememorant la petita pàtria perduda. La literatura va ser un remei perfecte per a tots dos. Kuśniewicz, a través del narrador de *L'estat d'apesantor*, dóna un consell a *frau* Renate, que no pot oblidar la seva Pomerània perduda: “[...] Un s’ha de resignar d’alguna manera i compondre-se-les. Vull dir compondre-se-les tot sol. A dintre, en el propi interior. Jo també tinc clavada una espina al cor, per això l’entenc.”⁴¹⁴ I a continuació constata: “[...] vaig tenir prou temps per reconciliar-me amb aquest estat de coses, amb l’existència de dues realitats paral·leles: una de veritable i una altra aparent, el que passa és que no sé quina és la veritable i quina l’aparent.” [...] ⁴¹⁵

Kuśniewicz, gran admirador de Proust, segur que subscriuria la frase d’aquest últim quan diu que “els veritables paradisos són els paradisos perduts”. Tant per tota la trajectòria literària com per no pocs comentaris autotemàtics de l’escriptor polonès, podem estar segurs que per a ell el veritable món era el món imaginari, creat per contrarestar la realitat vulgar i indesitjable.

⁴¹³ KUŚNIEWICZ, A. (1980). *Op. cit.*, pàg. 190-191:

Bo tamte, zaszyfrowane wartości stawały się pomocą w latach najcięższych. Dla Leca, gdy znalazł się o krok od śmierci w obozie w Tarnopolu, i dla mnie w Mathausen. Mieliśmy to, co ktoś nazwał – spadochronem, a co można by również określić jako koło ratunkowe. Spadochron brzmi jednak lepiej. Można z nim w każdej chwili wyskoczyć z przykrej rzeczywistości wprost w przestrzeń wypełnioną obrazami i głosami, które każdy w sobie nosi.

⁴¹⁴ KUŚNIEWICZ, A. (1977). *Stan nieważkości*, pàg. 33:

[...] Trzeba się pogodzić jakoś i urządzić. Mam na myśli urządzenie się w sobie samym. W środku, wewnątrz. Ja też mam swoje zadry, dlatego rozumiem.

⁴¹⁵ KUŚNIEWICZ, A. (1977). *Stan nieważkości*, pàg. 33:

[...] miałem dość czasu, by się pogodzić z tym stanem rzeczy, z istnieniem obok siebie równoległe dwu rzeczywistości istotnej i pozornej, nie wiem tylko, która jest istotna, a która pozorna.[...]

4. Ucraïna com a paradís destruït en la narrativa de Włodzimierz Odojewski

Włodzimierz Odojewski és el més jove dels escriptors analitzats i la seva trajectòria literària i personal és ben particular. Odojewski no és originari dels *Kresy*. Va néixer a Poznań el 1930, fill d'un músic, però va passar la infantesa, fins al 1939, entre Lvov i Tarnopol amb els seus avis materns, a les terres que abans de 1918 havien format part de la Galítsia Oriental.

Aquests primers anys de vida en la comunitat multicultural dels *Kresy* van deixar una empremta tan profunda en l'escriptor, que ha dedicat pràcticament tota la seva obra a rememorar els últims moments d'aquell món desaparegut. Però, a diferència dels autors de què hem parlat anteriorment, Odojewski concentra la seva atenció sobretot en el mateix temps de la destrucció, en els anys de la Segona Guerra Mundial, fins al 1944, quan la Unió Soviètica va ocupar per segona vegada i definitivament les terres de la Galítsia Oriental.

A Odojewski el persegueix “el mal de la memòria”. Com que va presenciar el final definitiu de la presència polonesa en aquelles terres, vol deixar testimoni del món que ha deixat d'existir, perquè no es perdi en l'oblit. El crític literari Tomasz Burek, en l'anàlisi de l'obra de l'escriptor hi descobreix “l'obsessió pel bell final”:

[...] El convenciment que un cert cicle històric s'ha complert i que per una determinada formació social o un cert tipus de cultura el futur ja està tancat [...] no desperta en Odojewski frustració, ni allibera en ell un torrent de negra desesperació, no produeix un lament, sinó un corrent d'art pur. [...] D'un extermini total, del “crepuscle dels déus” i del món, de la caiguda dels homes, sorgeix en la prosa d'Odojewski un valor innegable. És l'art.⁴¹⁶

⁴¹⁶ BUREK, T. (1971). “Zagłada utopii”, a: *Zamiast powieści*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 235-236:

[...] Przekonanie, że pewien cykl historyczny dopełnił się i że dla określonej formacji społecznej czy dla pewnego typu kultury przyszłość jest już zamknięta [...] wyzwala u Odojewskiego nie nastroje frustracyjne, nie potok ciemnej rozpacz, nie lament, lecz strumień czystego arcyzmu. [...] Z powszechnej zagłady, ze “zmierzchu bogów” i świata, z upadku ludzi wyłania się w prozie Odojewskiego jedyna wartość niezaprzeczona. Jest nią sztuka.

Tots els crítics, independentment de la valoració ideològica que facin de les obres d'Odojewski, han coincidit sempre a elogiar-ne els valors literaris, la gran bellesa d'aquesta prosa de comiat. Les autoritats comunistes, però, es van mostrar indiferents a aquests valors literaris i a aquest digne comiat del passat polonès als *Kresy* i no van permetre la publicació de l'obra més important de l'autor, la novel·la *Tot s'ho emportarà el vent, ho sepultarà la neu...*,⁴¹⁷ fet que va provocar l'emigració de l'escriptor el 1971. Odojewski, que en aquell moment ja era autor de més de deu llibres publicats a Polònia (sempre "mutilats" per la censura), aprofitant la concessió d'una beca de l'Akademie del Künste, a Berlín Occidental, va demanar asil polític i es va establir a Munic, on a partir de 1972 va treballar a la secció de cultura i literatura de Ràdio Europa Lliure.

Com a escriptor emigrant, va ser condemnat pel poder comunista a no existir en la literatura oficial polonesa. Durant gairebé vint anys els seus llibres no es van editar, el nom de l'escriptor no podia ser esmentat en les publicacions sobre literatura contemporània, va desaparèixer de les revistes literàries i els investigadors literaris no podien publicar treballs sobre la seva obra. La seva novel·la més important *Tot s'ho emportarà el vent, ho sepultarà la neu...* va estar fora de "la primera circulació" de la literatura (l'oficial) encara més temps. Escrita entre 1964 i 1967, se'n van publicar fragments en algunes revistes literàries (com *Twórczość*, 1969, n. 6). La novel·la havia de formar part del cicle podolià,⁴¹⁸ que l'escriptor anava construint des de feia anys. Odojewski va lliurar el mecanoscrit a l'editorial el 1968, però la novel·la no es va poder publicar a Polònia perquè l'autor hi tractava els temes de Katyń i de les persecucions de la població polonesa als territoris sota ocupació soviètica els anys 1939-1941, dos temes tabú en la literatura de la Polònia Popular. El llibre va ser editat per primera vegada en traducció francesa el 1973 i després, el mateix any, també a França, va sortir en

⁴¹⁷ *Zasypie wszystko, zawieje...* (París, 1973), (Varsòvia, 1990).

⁴¹⁸ A part de l'esmentada obra formen part del cicle podolià (també anomenat cicle dels *Kresy*, cicle de Volínia i Podòlia o cicle ucraïnès): *Wyspa ocalenia [L'illa de la salvació]* i el recull de contes *Zmierzch Świata [El crepuscle del món]*. Els textos integrants del cicle estan units entre ells pel lloc de l'acció: Podòlia durant de Segona Guerra Mundial, i pels personatges principals des del punt de vista dels quals estan narrats els fets.

polonès publicat per l'Instytut Literacki de Jerzy Giedroyc. L'edició oficial polonesa no va ser possible fins al 1990 (abans havia sortit en "la segona circulació" el 1986).

Quan a la segona meitat dels anys vuitanta del segle XX va començar a Polònia el procés d'unificació de la primera i la segona circulació de la literatura, Odojewski, com molts altres escriptors posats en l'índex pel règim comunista, va començar a tornar a la literatura per fi unida i a la consciència general dels lectors. És, doncs, un cas *sui generis* d'un escriptor que va crear la part més important de la seva obra dedicada als *Kresy* a Polònia i que, justament a causa de les característiques d'aquesta creació, va haver d'optar per l'exili.

La tornada d'Odojewski a la literatura polonesa oficial i accessible a tothom va aixecar de seguida una encesa polèmica en torn a la seva prosa. En efecte, la crítica està dividida des de llavors en dos blocs que interpreten el cicle podolià des de dos punts de vista totalment diferents. Hi ha crítics que veuen Odojewski com un guardià de la memòria col·lectiva que en els seus textos pretén transmetre "la veritat històrica" sobre el final dels *Kresy* ucraïnesos, amagada durant els anys del règim comunista. Aquests investigadors estan més interessats en la realitat metatextual a què remet el cicle podolià que no pas en el teixit dels textos, que consideren transparents, com si el seu paper fos només el de transmetre un concret missatge històric i ideològic. En canvi, un segon grup de crítics consideren que la matèria històrica és per a Odojewski només un pretext per posar en pràctica diferents estratègies narratives i que els seus textos són tan opacs i el llenguatge tan visible que, de fet, es tracta més aviat d'un joc literari i formal que no pas d'un text que vulgui transmetre un missatge. Ara bé, encara que sembli que aquestes dues crítiques s'exclouen mútuament, creiem que en l'obra d'Odojewski la història i la literatura estan molt fortament entrelaçades.

Encara que al nostre entendre l'objectiu de la prosa de l'autor del cicle podolià no és tan sols evidentment revelar la veritat històrica, cal tenir present que en diverses ocasions Odojewski ha reconegut la importància de la història en la seva obra.

Segons la meua opinió, la literatura ha de dir alguna cosa sobre el món que ens envolta i que va canviant constantment, hi ha de reflexionar, ha d'intentar d'explicar part del seu misteri, ha de parlar de les reaccions de la gent als fenòmens nous, ha d'estar implicada en la història, en els interessos del seu grup, ha de tenir uns principis morals, li ha d'importar alguna cosa, ha de lluitar per alguna cosa. No pot limitar-se només a la fisiologia o la psicopatia.⁴¹⁹

El que sembla més important en l'obra d'Odojewski és l'intent d'explicar el perquè de l'odi devastador que va dividir totalment la societat dels *Kresy* i va conduir a la seva desaparició definitiva. L'autor busca la resposta a la pregunta "d'on ve l'odi" en contra de la ideologia imperant, que pretenia explicar tots els fenòmens de la realitat amb la simplificadora teoria de la lluita de classes. L'autor del cicle podolià, que no rebutja la interpretació econòmica dels fets, que reconeix les seculars culpes dels nobles polonesos i que no oblida els interessos socials i nacionals contraposats, al mateix temps dóna a entendre amb la seva obra que no hi ha mai un únic factor causant dels conflictes. La realitat és molt més complexa i enigmàtica del que voldrien els partidaris dels sistemes filosòfics materialistes i sempre hi ha d'haver un cúmul de raons i de circumstàncies favorables que, quan coincideixen en el temps, provoquen l'explosió.

Per buscar les raons de l'odi atàvic que de tant en tant esclatava a la part sud-est dels *Kresy*, Odojewski es va aventurar pels camins de la metafísica. En la imatge d'Ucraïna que va crear tenen una importància cabdal les unions de sang entre els pobles que cohabitaven en aquelles terres. És en l'herència de la sang on, segons la interpretació de l'escriptor, s'amaguen els trets determinants del nostre caràcter, temperament i comportament. Els dos pobles germans, el polonès i l'ucraïnès, que sorgeixen del mateix tronc, acaben separant-se i adoptant els papers mítics de Caïm i Abel. En el cicle podolià el conflicte entre dos

⁴¹⁹ OSTASZEWSKI, R. (2000). "Dwadzieścia lat jak cmentarzysko. Rozmowa z Włodzimierzem Odojewskim", *Dekada literacka*, n.6-8, 31.08.2000, pàg. 5:

[...] Moim zdaniem literatura musi mówić coś o otaczającym, wciąż zmieniającym się świecie, zastanawiać się nad nim, coś próbować z jego tajemnicy wyjaśnić, musi mówić o reakcjach ludzkich na wciąż nowe zjawiska, musi być zaangażowana w historię, w sprawy swojej grupy, musi mieć jakiś kręgosłup moralny, musi jej na czymś zależeć, o coś musi walczyć. Nie może ograniczać się jedynie do fizjologii. Albo psychopatii.

germanastres simbolitza les dues nacions enfrontades unides com ells per llaços de sang.⁴²⁰

A *Tot s'ho emportarà el vent, ho sepultarà la neu...*, igual que en els altres textos del cicle podolià, la narració està presentada des del punt de vista dels protagonistes, les consciències dels quals generen la imatge del món imaginari. Els protagonistes principals són Paweł Wojnowicz i la seva cunyada Katarzyna, però en la majoria dels capítols la narració està enfocada des de la perspectiva de Paweł. Com que Paweł és descendent d'una família terratinent polonesa establerta des de fa segles a Podòlia, el fet que els esdeveniments es narrin des de la perspectiva d'aquest personatge determina el tema principal de la novel·la, que és la desintegració del món dels *Kresy* de la noblesa terratinent. I es tracta de la desintegració tant des del punt de vista material (com a resultat de la guerra i les consegüents ocupacions) com des del punt de vista mental (desintegració d'uns determinats ordre, jerarquia de valors, drets i obligacions acceptats pels integrants d'aquest món).

Els elements principals que organitzen el món de la noblesa terratinent dels *Kresy* són la casa i la terra. La simbologia de la casa estava molt arrelada en la literatura polonesa del segle XIX i de principis del segle XX, i també en la literatura dels terratinents d'entreguerres. Durant el temps d'inexistència de l'Estat polonès, la casa, que ja per si mateixa té un important significat mític, es va convertir en el símbol de la pàtria. Qualsevol casa (que també volia dir la família) que cultivava i conservava les virtuts tradicionals es convertia en una fortalesa defensora del país. Així que la casa, la terra i la família eren els valors més importants per a la noblesa terratinent polonesa. L'argument de la trilogia *Tot s'ho emportarà el vent, ho sepultarà la neu...* es podria resumir en els intents desesperats de Paweł i de tota la família Woynowicz per preservar i salvar la base de la seva existència, que és la propietat de Gleby.

⁴²⁰ Sobre aquest tema escriuen WIEGANDT, E. (1988). "Andrzeja Stojowskiego i Włodzimierza Odojewskiego 'szlacheckie apokalipsy'" a: *Op. cit.* pàg. 97-109, HADACZEK, B. (1993). "Metafizyka Kresów Włodzimierza Odojewskiego" a: *Op. cit.*, pàg. 143-152, JANION, M. (1988). "Cierń i róża Ukrainy" a: *Wobec zła*, Chotomów, Verba, pàg. 190.

[...] Cal defensar-se. Cal llaurar la nostra terra i defensar-se. Cal ser-hi. Sobreviure biològicament. Ara es tracta d'això. Aquí i no en cap altra lloc hi ha la nostra casa. [...]⁴²¹

La casa, la mansió i les terres que li pertanyen són el centre del món. És un espai segur i ordenat, que aïlla i protegeix del caos del món exterior i al mateix temps conserva i custodia els valors de l'esfera de la cultura i la tradició. L'existència d'aquest centre és indispensable perquè existeixi el món. La trilogia d'Odojewski mostra la gradual descomposició de la casa-món de la família Woynowicz. I encara que l'acció de la novel·la comença la primavera de 1943, com que els protagonistes recorren constantment a la memòria per analitzar el passat immediat o llunyà, en la narració hi trobem nombroses incursions als anys d'abans de la guerra. I així, a través dels records de Paweł, queda palès que la descomposició del món dels Woynowicz ja va començar abans de la Segona Guerra Mundial. El símbol d'aquesta descomposició és el desacord ideològic entre els pares del protagonista, entre la mare, descendent d'una família terratinent polonesa arrelada en aquella terra des de fa segles, i el pare, un "nouvingut" de la part occidental de Polònia, encara que amb un passat heroic de lluitador per a l'alliberament del país durant la Primera Guerra Mundial. La mare representa l'opinió dels que creuen en la superioritat polonesa, en la capacitat de conservar els *Kresy* encara que sigui per la força i en el paper de Polònia com a últim baluart de la fe i la cultura cristianes a l'Est. El pare, en canvi, promou una visió dels *Kresy* antinacionalista i progressista, és partidari de realitzar una utòpica comunitat multinacional en què tots els integrants tinguin els mateixos drets. Just quan presenta la seva candidatura al parlament, és a dir, quan té la possibilitat d'intentar fer realitat les seves idees, és assassinat per un nacionalista ucraïnès. La mort del pare de Paweł és un simbòlic fracàs de la visió progressista de la convivència pacífica en la terra comuna. En el fragment

⁴²¹ ODOJEWSKI. W. (2001). *Zasypie wszystko, zawieje...*, Varsòvia, Twój Styl, pàg. 87:

[...] Trzeba się bronić. Orać swoją ziemię i bronić się. Być obecnym. Przetrwac biologicznie. O to teraz chodzi. Nie gdzie indziej, ale tu jest nasz dom. [...]

que citem a continuació són testimonis dels intents de l'adolescent Paweł per comprendre i unir en la seva consciència les oposades raons dels pares.

[...] encara abans de la mort del pare va intentar comprendre amb la imperfecta raó d'adolescent les seves opinions, penetrar les diferències i alhora unir en el seu petit cor tant la llegenda de la força i de la dominació que propugnava la mare (i que el pare, encara que era l'autèntic heroi d'aquesta llegenda, la va rebutjar; va enterrar aquella llegenda de l'últim baluart de la fe i de la cultura europea als confins d'Europa, aquella opinió segons la qual només una permanent alerta i la lluita, si calia, per les possessions territorials nacionals permetria conservar aquesta terra), com les opinions del pare, que s'expressaven propagant el treball orgànic,⁴²² organitzant accions educatives, donant l'exemple d'una explotació agrícola modèlica i d'una bona convivència amb la gent independentment de la fe que professessin i l'idioma o el dialecte que parlessin. Però més tard, molt més tard després de la mort del pare, també va perdre la mare, ja que el temps va devaluar i desbaratar no només les idees del pare i tot allò que ell havia intentat fer, sinó que també va demostrar la inutilitat de les opinions d'ella. Tot va començar quan les poques setmanes de la campanya de setembre van reduir el país a cendres, després van venir dues ocupacions, totes dues igualment devastadores, quan va desaparèixer Aleksy i van haver d'amagar-se durant mesos de la deportació cap a l'interior de la Unió Soviètica.⁴²³

Els Woynowicz perden el cap de família, Aleksy, que és empresonat pels soviètics i comparteix la sort dels milers d'oficials polonesos assassinats a Katyń.

⁴²² Treball orgànic. Lema positivista que propugnava el treball col·lectiu de tots els estaments socials per assolir el progrés i la prosperitat del conjunt dels ciutadans. Es tracta d'una idea solidarista que no tenia en compte els interessos contraposats de diferents grups socials.

⁴²³ ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 258-259:

[...] jeszcze przed śmiercią ojca starał się pojąć swym chłopięcym, niedoskonałym rozumem ich poglądy, przeniknąć różnice i jednocześnie zespolić w swym małym sercu zarówno tę legendę siły i panowania, której rzecznikiem była matka, a którą ojciec, chociaż był jej prawdziwym bohaterem, odrzucił, pogrzebał, ową legendę przedmurza wiary i europejskiej kultury na kresach Europy, ów pogląd, iż tylko nieustająca czujność i walka, gdy trzeba, o stan narodowego posiadania pozwolą trwać na tej ziemi, i poglądy ojca wyrażające się w propagowaniu pracy organicznej, w akcjach oświatowych, dawaniu przykładu dobrego gospodarowania i współżycia z ludźmi, niezależnie jakiej byli wiary i jakim językiem czy dialektem mówili. Ale później, znacznie później po śmierci ojca, to stracił i matkę, gdyż nie tylko ojca poglądy, to, co próbował on robić, zdevaluował i obrócił wniwecz czas, także jej poglądy okazały się na nic przydatne. Zaczęło się to wówczas, kiedy parotygodniowa kampania wrześniowa zamieniła kraj w perzynę, nastąpiły dwie okupacje, obie tak samo wyniszczające, kiedy zniknął Aleksy i trzeba było miesiącami ukrywać się przed deportacją w głąb Sowietów.

Així que, amb la fallida dels ideals dels pares de Paweł i amb la desaparició del germà gran, la família queda escapçada, mancada de direcció i, el que és pitjor, privada de les bases ideològiques de l'existència. El sistema de valors que fins aleshores havia regit el món de la família i el món dels terratinents polonesos als *Kresy* queda aniquilat i comença a regnar la inseguretat. L'únic objectiu clar és el de sobreviure físicament, evitar la deportació a l'est durant l'ocupació soviètica i preservar la vida i la propietat dels atacs dels nacionalistes ucraïnesos durant l'ocupació alemanya.

La casa es converteix així en l'últim refugi que protegeix del caos de la guerra, on encara se segueix el mateix ritme de vida marcat pels àpats, els tes, les converses familiars, els treballs al camp, etc. La casa intenta conservar el funcionament habitual del temps de la seguretat i de l'ordre, però acabarà sent devorada per la destrucció que l'envolta. L'última fase de la desintegració del món dels Woynowicz comença amb el viatge que emprenen Paweł i el seu oncle a Katyń per portar el cos d'Aleksy "a casa" i enterrar-lo en "la pròpia terra", encara que Paweł comença a creure que aquesta terra no trigarà gaire a deixar de ser "pròpia". Però portar el cos d'Aleksy "a casa" resulta ser impossible. Paweł torna de Katyń convençut per primera vegada que la sort de la seva terra i dels *Kresy* ja ha estat tirada, que la seva situació geopolítica els condemna a l'extermini i la destrucció.

[...] A vegades sentia una por breu i paralitzant, un pressentiment (que, a dir veritat, ja l'havia envaït anteriorment en alguna ocasió) que juntament amb el front, que s'anava acostant des de l'est, s'aproximava una cosa que ell no havia previst, o potser senzillament no era capaç d'acceptar, i que ara, després de tornar d'allà, de Katyń, s'ha convertit en molt propera. [...]⁴²⁴

⁴²⁴ ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 157-158:

[...] Czasem czuł krótki, paraliżujący lęk, przeczucie (które nawiedzało go, to prawda, już i dawniej), że nieuchronnie zbliża się wraz z postępującym od wschodu frontem coś, czego nie przewidział, a może tylko nie potrafił przyjąć, co teraz, po powrocie stamtąd, z Katynia, stało się tak bliskie. [...]

Des d'aleshores Paweł oposa cada vegada menys resistència al caos que envaeix Gleby. Dóna la seva tasca per inútil, ja que al seu voltant les lluites de tothom contra tothom han adquirit una dimensió apocalíptica.

[...] a cada moment passaven pel poble alemanys, o ucraïnesos, melnykowcy, bulbowcy o banderowcy,⁴²⁵ o bé partisans soviètics o altres bandes armades, qui sap de quin color, i també partisans ucraïnesos rojos o bé els nostres també rojos o els nostres no rojos, però amb més freqüència una xusma normal i corrent sense cap nacionalitat determinada, que el que volia era robar i cremar; [...]⁴²⁶

Els continus atacs a les propietats poloneses (i no només poloneses), robatoris, assassinats selectius i pogroms massius en què queden aniquilats pobles sencers fan que Paweł no sigui capaç de protegir durant més temps la família i la propietat. Abandona la casa familiar, cosa que equival al trencament de la família. Paweł ingressa a l'Exèrcit del País (AK). La resta de la família intenta refugiar-se a la capital de la província, però l'oncle cau en mans dels alemanys, la cunyada Katarzyna és empresonada en un bordell pels alemanys i la mare, que torna a Gleby, es cruelment assassinada per la púrria, que roba i crema la mansió. La massa, embogida pel desig de destrucció i venjança, no en té prou de matar la propietària de la casa, sinó que, en un acte de profanació, en llença el cadàver a un femer.

El món dels Woynowicz deixa d'existir i també deixa d'existir el món dels *Kresy*, que es converteix en un desert on s'ha posat en marxa "el cercle vicios del crim".⁴²⁷ L'arribada del nacionalisme a l'estil occidental a aquelles terres tan diverses ètnicament provoca una veritable catàstrofe. Queden trencats tots els lligams tradicionals i destruïts tots els valors. Es produeix una situació caòtica en què ningú té clar qui és el perseguidor i qui és el perseguit, situació

⁴²⁵ Formacions militars nacionalistes ucraïneses.

⁴²⁶ ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 550:

[...] co rusz to przeciagali przez wieś Niemcy, to Ukraińcy, melnykowcy, bulbowcy albo banderowcy czy też partyzanci sowieccy albo inne czubaryki, któż wie jacy, ukraińscy czerwoni partyzanci też, to znowu czerwoni nasi albo nie czerwoni, a najczęściej zwykła tłuszczka, co buszować i palić by chciała, licho wie jakiej nacji; [...]

⁴²⁷ Expressió utilitzada per M. Janion a l'article "Cierń i róża Ukrainy", a: JANION, M. (1988). *Op. cit.*

descrita així per Eugeniusz Czaplejewicz en el seu assaig sobre la literatura dels *Kresy*:

[...] Cada “estrany” s’ha convertit en enemic a liquidar; “l’altre” és considerat com a “estrany”; fins i tot “els nostres” estan sota sospita perquè poden amagar un “estrany”. El resultat el coneixem de les novel·les de Buczkowski i Odojewski. És el món on no hi ha ni “els nostres” ni “els estranys”, perquè tothom està sol, però en dos papers alhora o alternativament: en el paper de perseguit i en el de perseguidor. L’home dels *Kresy*, en altre temps tan creatiu i ple d’imaginació, cau en la situació d’un animal acorralat sense pietat. [...]⁴²⁸

Paweł, que torna a la propietat familiar i treu del femer congelat el cadàver de la mare convertit en un bloc de gel, no la pot enterrar a “la seva terra”, perquè després de tot el que ha passat ja no la sent seva. El centre del món dels Woynowicz ha quedat definitivament destruït i Paweł l’abandona emportant-se el cos de la mare. Es dirigeix cap a occident acompanyat d’una nevada, del retruny del front que s’acosta i del “vent que sepulta amb indiferència tots els rastres”.⁴²⁹ El vent simbolitza la dissolució del món dels *Kresy*, només se’n poden salvar fragments gràcies a la memòria. El cercle queda tancat. La novel·la, basada en la memòria dels protagonistes, que viuen la majoria de les seves experiències no directament, sinó en els records, al final reclama la memòria com a únic instrument capaç de salvar els mons desapareguts de l’oblit, de la no existència.

Tot s’ho emportarà el vent, ho sepultarà la neu... és una novel·la que s’inscriu perfectament en la tradició de la literatura dels *Kresy*, que ja a partir del segle XVII es desenvolupa sota l’amenaça del final dels confins orientals i té, per tant, un marcat caràcter escatològic. Aquest caràcter escatològic es va fer encara

⁴²⁸ CZAPLEJEWICZ, E. (1996). *Op. cit.*, pàg. 52:

[...] Każdy “obcy” stał się wrogiem, którego należy zlikwidować; “inny” został uznany za “obcego”; nawet “swój” znalazł się w cieniu podejrzeń, czy nie ukrywa “obcego”. Rezultat znany z powieści Buczkowskiego i Odojewskiego. To świat, w którym nie ma ani “swojego”, ani “obcego”, bo każdy jest sam, tyle że w dwóch rolach naprzemian lub jednocześnie – ściganego i ścigającego. Twórczy niegdyś, pełen fantazji “człowiek Kresów” stacza się do sytuacji bezlitośnie tropionego zwierzęcia.[...]

⁴²⁹ ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 760:

[...] wiatr obojętnie zawiewający wszelkie ślady.

més notable als segles XIX i XX, quan als *Kresy* es va produir un xoc entre el temps propi, un temps immòbil que donava sensació de seguretat, duració i ordre, i el temps històric, que imposava canvis i que, per tant, precipitava aquell món arcaic cap a la mort. Així que la literatura dels *Kresy* sempre ha parlat d'alguna manera de la destrucció total o parcial, d'aquella que ja s'ha produït o d'una que plana sobre els confins orientals com una amenaça. La literatura dels *Kresy* de després de la Segona Guerra Mundial, per raons òbvies, parla d'un món inexistent, mític, que només pot tornar a existir en les pàgines de les obres literàries a través de la memòria.

La memòria té un paper excepcional en l'obra d'Odojewski i hi exerceix diversos papers. En la trilogia podoliana té, per una banda, un paper estructural important com a força creadora de la narració i, per l'altra, permet als protagonistes, perduts enmig del caos i la destrucció, mantenir la seva identitat. En un altra obra, *La preservació dels rastres*,⁴³⁰ Odojewski atribueix a la memòria un significat clarament metafísic:

I fins i tot si Déu no existeix, existeix la memòria. Potser la memòria humana és una manifestació de Déu. Potser fins i tot ella mateixa és Déu. Cal fer alguna cosa perquè no s'apagui...⁴³¹

I Odojewski fa el possible per preservar la memòria, tant del món desaparegut com dels conflictes que el van fer desaparèixer. La seva visió artística i historiosòfica de les relacions poloneso-ucraïneses es basa en la memòria i transmet al lector un profund missatge humanista que diu que la memòria col·lectiva ha de preservar el record de la història sagnant per advertir les futures generacions. I és que per Odojewski oblidar el passat és també un crim.⁴³²

En un estudi dedicat al cicle podolià, Ewa Szczepkowska fa una anàlisi de la funció de la memòria en la prosa d'Odojewski i la compara amb la funció de la

⁴³⁰ *Zabezpieczanie śladów* (París, 1984), (Varsòvia, 1990).

⁴³¹ ODOJEWSKI, W. (1990). *Zabezpieczanie śladów*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 94:

Jeżeli nawet Boga nie ma, to jest pamięć. Może ludzka pamięć jest jakimś przejawem Boga. Może nawet ona sama jest Bogiem. Trzeba coś zrobić, żeby nie wygasła...

⁴³² Cf. ULIASZ, St. (2001). "Obrazy Ukrainy i Ukraińców w literaturze polskiej", a: *O literaturze Kresów i pograniczu kultur*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, pàg. 203-206.

memòria en la prosa de Proust.⁴³³ I arriba a la conclusió, al nostre entendre encertada, que hi ha una diferència fonamental en els tipus de memòria presents en les obres d'aquests dos escriptors. La memòria de Proust és sentimental, emotiva i, de fet, involuntària. Permet recuperar “el temps perdut”, tornar a viure moments del passat, gràcies a les impressions sensorials. En les obres d'Odojewski, encara que de tant en tant apareix aquest tipus de memòria epifànica, no és la part més important de la narració. En la prosa de l'autor del cicle podolià el que té un paper fonamental és la memòria intel·lectual, que reconstrueix i analitza el passat per comprendre el present. Les reconstruccions i anàlisis del passat tenen una base racional i estan dirigides a conèixer les motivacions dels actes i les intencions tant dels individus com dels col·lectius. I una altra diferència: si per als protagonistes de Proust el record és “una gràcia que confereix al present l'autenticitat de l'existència”,⁴³⁴ per als personatges d'Odojewski la memòria és una malaltia, és una imposició aliena a la seva voluntat.

Paweł, a partir del moment en què decideix abandonar la casa familiar i lluitar, fa treballar la memòria contínuament per intentar esbrinar les raons de l'odi. Quan rep l'ordre d'executar un ucraïnès, pel camí que l'ha de conduir al seu objectiu, recorda primer la misèria i l'abandonament del poble que des de feia segles havia treballat “aquesta terra” i després l'harmonia en què aquest mateix poble havia viscut fins feia poc.

Però continuaven sense trobar ningú ni en el camí, ni al voltant d'aquelles imponents granges crescudes gràcies a l'esforç de formigues de la nombrosa família, granges que feien olor des de lluny de riquesa, de benestar i d'horts d'arbres fruiters. Tampoc van trobar ningú al costat de les cases de pagès baixes i amagades entre jardins i hortets, envoltades d'una olor que flotava com el fum, l'olor de pobresa, de porcs, de fems i de fusta apilada assecant-se, aquelles cases de pagès on s'amuntegaven des del naixement fins a la mort tota mena de jornalers, bracers, temporers, arrendataris de trossos miserables, obrers pagats en espècie,

⁴³³ Cf. SZCZEPKOWSKA, E. (2002). “Proustowskie inspiracje”, a: *Cykl podolski Włodzimierza Odojewskiego. Postacie. Krajobrazy. Obszary pamięci*, Varsòvia, Instytut Badań Literackich PAN, pàg. 91-97.

⁴³⁴ *Ibid.*, pàg. 95.

mossos de la mansió i del popa, artesans i venedors ambulants, tota la sal d'aquesta terra que des de feia segles carregava sobre les seves espatlles la seva economia [...], tot aquell poble, de la suor del qual havia sorgit la riquesa del país, el poble menyspreat i no tingut en compte per gairebé ningú, al qual el país li havia donat l'esquena, fins que ell també li havia donat l'esquena al propi país, aquell pobre, inculte, desorientat, confós en la seva humiliació poble, ara fracturat, separat, disgregat en uns quants pobles engegats pel mutu odi. Justament en tot això pensava Paweł mentre notava, sorprès, com li tornava aquell agut i premonitori sentit de la realitat. [...]

Però seguien sense trobar ningú i no sentien cap veu humana, tot i que a aquella hora (i encara no havia passat la mitjanit, a més, fins i tot si hagués passat, a aquella hora, al començament de l'estiu, sobretot en una nit així i després de la pluja i de la tempesta, en l'aire sense ni mica de calitja, ple d'ozó, d'olor de terra i de verdor, a penes uns anys enrere, abans de la guerra, tot el veïnatge hauria ressonat amb els sons d'acordió, amb els cants de les noies i dels homes joves, i a cada pas un se'ls hauria trobat caminant en grups o en parelles, agafats de la mà, abraçats, lleugerament embriagats per la cervesa, el vodka o només per l'aire, pel cant, per la foscor i per la pròpia proximitat; i també s'haurien vist els més grans, els homes drets al costat de les tanques d'estaques, recolzats, que després d'atendre els cavalls i el bestiar, fumarien cigarrets xerrant de futeses, i les dones, que després de rentar i ficar al llit la canalla vindrien a mirar, escoltar i enraonar; i pocs pensarien a anar-se a dormir, com a màxim en ple camp, sota un paller o a sobre del fenc olorós d'herba seca amb la pròpia xicota), [...] però no veien ningú, només de tant en tant es deixaven sentir aquells llunyans, esbocinats ecos de trets aïllats i la resplendor de les flames marcava l'horitzó. [...]⁴³⁵

⁴³⁵ ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 201-202-203:

[...] Ale ciągle jeszcze nie spotykali nikogo ani na drodze, ani też w okolicy tych zwalonych, umocnionych mrowczą zapobiegliwością licznej rodziny futurów, pachnących już z daleka dostatkim, sytością i owocowymi sadami.. Nie spotykali również nikogo przy zagrodach przysiadłych nisko wśród ogródków, warzywnych poletek, snującej się w powietrzu jak dym woni biednej chlewni, obornika i suszonego w sągach drewna, przy owych zagrodach, gdzie gnieździli się od narodzin do śmierci wszelkiego rodzaju wyrobnicy, komornicy, pracownicy sezonowi, spłachetkowi dzierżawcy, deputatowi robotnicy folwarczni, fornale, parobki dworskie i popie, wędrowni rękodzielnicy, drobni domokrażcy, ta cała sól tej ziemi dźwigająca od wieków na swych barkach jej gospodarzę [...], ten cały lud, z którego potu wyrosło bogactwo kraju, lud, którego nie dostrzegano, z którym mało kto dotychczas się liczył, od którego odwracano się plecami, aż w końcu on sam plecy pokazał własnej macierzy, ten biedny, ciemny, zbałamucony, ogłupiały w swym poniżeniu lud, rozbity obecnie, podzielony, rozczłonkowany na kilka zaślepionych we wzajemnej wrogości do siebie ludów. Właśnie o tym wszystkim myślał teraz Paweł, zaskoczony, czując powracające mu z wolna owo ostre, ostrzegawcze poczucie rzeczywistości. [...]

Ciągle jednak nie spotykali nikogo i nie słyszeli w ogóle ludzkich głosów, choć o tej porze (a nie minęła północ, zresztą nawet gdyby, to o tej porze przecież, w początku lata, szczególnie w taką noc i po deszczu, i po burzy, w powietrzu bez krzty upału, pełnym ozonu, zapachu ziemi i zieleni, zaledwie parę lat temu, przed wojną chociażby, cała okolica rozbrzmiewałaby dźwiękami harmonii, śpiewami dziewcząt, młodych mężczyzn i co krok spotykałoby się ich idących gromadnie lub parami, trzymających się za ręce, splecionych ciasno

La memòria intel·lectual del protagonista li fa recordar i analitzar la realitat social i històrica del país, els greuges comesos per les classes poderoses amb el poble, alhora que li fa pensar en les imatges de la vida harmoniosa, pacífica i gairebé bucòlica d'abans del conflicte. Paweł està contínuament immers en el passat, és esclau de la pròpia memòria, que al mateix temps és el motor de tots els seus actes. Els moments en què torna a la realitat els viu com una sorpresa, com qui es desperta d'un llarg i intens somni.

La memòria racional de Paweł, que a través de l'anàlisi del passat intenta entendre les raons de l'odi, li fa recordar opinions diverses de diferents personatges que s'han trobat involucrats en el conflicte. Entre aquestes opinions de gent turmentada pel dilema de quina actitud prendre enmig d'un infern en què tothom està enfrontat amb tothom, són especialment interessants les reflexions de personatges que no són "fills d'aquesta terra" i que presenten, per tant, una visió menys emotiva i visceral del conflicte. Aquest és el cas del representant de la família Czerestwienski (emparentada amb els Woynowicz), una família russa que després de la revolució va emigrar de Rússia i es va establir a Polònia a prop de la propietat dels Woynowicz. En una conversa que Paweł recorda que va tenir amb Teodor Czerestwienski, just després de la destrucció de la casa familiar dels russos i de l'assassinat del pare de família, Teodor Czerestwienski va dir:

[...] A vegades em sembla que ho entenc tot, i a vegades que no entenc res. Per descomptat que tu estàs interessat en aquesta terra en el sentit més estricte, perquè la teva propietat familiar n'és un tros des de fa segles, i també en sentit figurat, perquè consideres que és el teu país. Els ucraïnesos diuen que aquest país és exclusivament seu i que heu de marxar d'aquí. Però, en realitat, tu i els teus consemblants no sou res més que ucraïnesos. O rutens. Al cap i a la fi és el mateix. No és qüestió de noms. En una de les generacions vau canviar de confessió o més aviat de

ramionami, podochoconych wypitym winem, samogonem albo tylko powietrzem, śpiewem, mrokiem i swoją bliskością; i starszych też by się widziało, stojących u płotów, wspartych o sztachety, mężczyzn, którzy byli już po wieczornym obrządku koni i bydła, ćmiących papierosy, gwarzących o byle czym, i kobiety, które wyszorowawszy i zapędziwszy do łóżek dzieciarnię, przyszyłyby popatrzeć, posłuchać i pogawędzić; i mało kto by myślał, żeby się położyć, co najwyżej w polu pod stogiem albo na pachnącym suchym sianie ze swoją dziewczyną), [...] jednakże naprawdę nikogo nie widzieli, a tylko od czasu do czasu słyszeć się dawały te dalekie, rozbite na strzępy echa pojedynczych wystrzałów i horyzont znaczył odbłask łun. [...]

llengua, a vegades una cosa i l'altra al mateix temps, però no vau deixar de ser rutens. Així que vosaltres, els polonesoparlants, l'antiga noblesa o pagesia, és igual, sou fills autèntics d'aquesta terra. Aleshores, per què hi ha odi? Per la llengua? Tampoc. Aquest Tomecki, l'has sentit, parla polonès i en canvi pertany a la banda de Gawryluk.⁴³⁶ I a la vostra guerrilla també hi ha gent que parla ucraïnès. Així que no és ni la llengua ni la nacionalitat el que separa. Abans pensava que era la misèria i la riquesa. [...] Però aquest Tomecki és un dels pagesos més rics de Czuprynia. I, en canvi, al destacament del coronel Laudański⁴³⁷ que, si no m'equivoco, és un petit propietari agrícola d'Osypcza, hi serveixen, que jo sàpiga, els més desgraciats de la regió. El poble de Łoszakowski, encara que pagès i pobre, tret d'unes poques excepcions és el baluart de l'ordre i de la pau. A Tuczapsk, com m'han dit, només uns quants propietaris de terres i el popa es van afegir al pogrom. És a dir, gent rica. I a Nikorycz, qui salvava la gent de la matança? Els vells russos de la vora del riu. En temps de pau, lladres de cavalls, músics de casaments, pintors d'esglésies ortodoxes, cistellers, criatures de Déu que no semblen però cullen, en el millor dels casos camàlics, aiguaders i miserables per l'estil que no arriben ni als cinquanta zlotys d'abans de la guerra al mes. Així que tampoc aquesta divisió, entre els pobres i els rics, no explica res. Només en els barroers pamflets dels marxistes aquestes coses són senzilles. Potser la raó de tot el que passa aquí rau en un altre lloc? Potser, igual que un mosaic, la cosa està formada per molts elements que jo no sé ajuntar? No deixo de pensar-hi i no ho entenc. L'únic que sé és que tot això no m'absorbirà, encara que pot absorbir com un engolidor. Tenebres, ximpleria, barbàrie. Una caldera plena de passions que bullen i vessen. I a sobre d'aquesta caldera s'hi han posat amb les cames obertes dos veïns nostres, el de l'oest i el de l'est. Cadascun proposa el seu groller, cruel i inhumà ordre, i allarga les mans àvides per extreure de la caldera el millor per a ell.⁴³⁸

⁴³⁶ Una de les incontrolades bandes ucraïneses que organitzen pogroms de la població no ucraïnesa: jueus, polonesos, zíngars, armenis, etc., liderada per Semen Gawryluk, fill natural d'un dels membres de la família Czerestwiński.

⁴³⁷ Cap d'un destacament de l'Exèrcit del País (AK).

⁴³⁸ ODOJEWSKI, W. (2002). *Op. cit.*, pàg. 322-323-324:

[...] Czasem wydaje mi się, że rozumiem wszystko, czasem, że nie. Oczywiście, tobie zależy na tej ziemi w sensie jak najbardziej dosłownym, bo jej kawałek jest twoją rodzinną własnością od kilku wieków, i także w przenośnym, bo uważasz, że to twój kraj. Ukraińcy mówią, że to wyłącznie ich kraj i macie iść stąd precz. Ale na dobrą sprawę ty i tobie podobni nie jesteście nikim innym jak Ukraińcami. Czy też Rusinami. W końcu to jedno i to samo. Nie o nazwę przecież chodzi. W którymś tam pokoleniu zmieniliście wyznanie, najczęściej zaś język, czasem i to, i tamto równocześnie, nie przestaliście jednak być Rusinami. Jesteście więc wy, mówiący po polsku – dawna szlachta, czy chłopci, wszystko jedno – autentycznymi synami tej ziemi. Zatem o co nienawisz? O język? Też nie. Ten Tomecki, słyszałeś, mówi przecież po polsku, a właśnie on należy do bandy Gawryluka. Natomiast w waszej partyzantce są również ludzie mówiący po ukraińsku. Nie język zatem, ani narodowość rozgranicza. Myślałem dawniej, że nędza i bogactwo. [...] Tyle, że Tomecki, na przykład, jest jednym z najzamożniejszych chłopów w Czupryni. A znowu w oddziale pułkownika Laudańskiego, który jest, jeśli się nie mylę, drobnym rolnikiem z Osypczy, służy, jak wiem, prawie sama nędzota okoliczna. Zaścianek Łoszakowski, choć schłopiały, biedny, jest – poza nielicznymi wyjątkami – ostoja

Tant el fragment citat com tota l'obra d'Odojewski donen fe de l'enorme complexitat de la realitat dels *Kresy* i de la impossibilitat de comprendre d'una manera unívoca el complicat entramat de relacions socials, culturals, religioses, nacionals i també orgàniques de les ètnies que compartien aquella mateixa terra. Com que els conflictes en què estan immersos els *Kresy* no poden ser compresos intel·lectualment, l'autor intenta buscar una solució a través de la construcció argumental de l'obra, que revela l'existència d'un fat que pesa sobre la família i sobre "aquesta terra".

El més jove dels protagonistes del cicle podolià, Piotr Czerestwienski, descobreix un secret familiar que li explica l'origen de l'odi poloneso-ucraïnès: el cabdill d'un escamot ucraïnès que massacra els habitants de les mansions poloneses és germanastre seu, un fill natural que el pare de Piotr va tenir amb una pagesa ucraïnesa i que la família va educar, però sense admetre'l mai com a descendent legítim. Piotr se sent responsable dels pecats de la família i converteix la seva responsabilitat en una missió: decideix matar Gawryluk que, mogut pel complex de bastard, es venja no només de la família dels Czerestwienski, sinó de tota la seva classe, que no l'ha admès. Però les relacions familiars dels protagonistes són encara més complicades. Paweł Woynowicz i el seu cosí Piotr Czerestwienski estimen la mateixa dona, Katarzyna, vídua del germà de Paweł assassinat a Katyń i filla adoptiva dels Czerestwienski, és a dir, gairebé una germana per a tots dos. Els dos cosins, que eren com germans, es

porządku i ładu. W Tuczapsku, jak słyszałem, jedynie paru futorników i pop przyłączyło się do pogromu. A więc ludzie zamożni. W Nikoryczy kto ratował z rzezi? Starorusy znad rzeki. W czasie pokoju koniokrady, grajki weselne, pacykarze cerkiewni, wikliniarze, skowronki boże, co nie sieją, a zbierają, w najlepszym zaś razie tragarze, nosiwody i tym podobni golcy za niecałe pięćdziesiąt złotych przedwojennych miesięcznie. Więc i ten podział: nędza – bogactwo, niczego nie wyjaśnia. Tylko w tandetnych broszurach tych różnych marksistów sprawy te są jasne. Może przyczyna tego, co tu się dzieje, tkwi gdzie indziej? Może jak mozaika składa się z wielu elementów, których nie umiem poskładać? Ciągle o tym myślę i nie pojmuję. Wiem jedynie, że mnie to wszystko nie wciągnie, choć potrafi wciągnąć jak wir. Ciemnota, prymityw, barbaria. Kocioł pełen gotujących się, kipiących namiętności. A bad tym kotłem dwóch okrakiem stojących naszych sąsiadów, od zachodu i od wschodu. Każdy z nich proponuje swój prostacki, okrutny i nieludzki ład, wyciągając chciwie łapy, aby dla siebie wyłowić z kotła co lepszy kąsek. [...]

distancien a causa de l'amor per Katarzyna. Paweł sent una barreja d'amor i d'odi cap a Piotr, però al mateix temps té remordiments de consciència per haver induït el cosí a sentir-se responsable dels crims de Gawryluk. L'amor de Paweł per Katarzyna també està enterbolit pel record del germà mort. Katarzyna, en canvi, està dominada per sentiments ambivalents, ja que sospita que Paweł i la seva mare la tracten com una propietat dels Woynowicz que després de la mort del germà gran s'ha de quedar en la família. Els tres personatges i les seves relacions són el tema de totes les novel·les del cicle podolià, encara que en cadascuna d'elles la història d'un dels personatges queda especialment destacada. A *Tot s'ho emportarà el vent, ho sepultarà la neu...* l'amor i l'odi, les relacions de fraternitat, associades amb el sentiment de culpa s'aprofundeixen i adquireixen una dimensió simbòlica.

Els vincles entre els personatges són tan estrets que voregen l'incest, la qual cosa condueix inevitablement al trencament de l'ordre social establert i a la destrucció, igual que en les obres de Kuśniewicz (*El rey de las Dos Sicilias, La lección de lengua muerta*), on la transgressió de les lleis de la convivència humana a nivell individual que du a la mort reflecteix la descomposició del món a què pertanyen els personatges. El caos en la vida personal simbolitza el caos de la realitat que envolta els individus. No obstant, les relacions incestuoses o quasi incestuoses, com és el cas del cicle podolià, demostren un desesperat desig d'unió, de l'estat d'androgínia, que com que no pot ser assolit en el temps històric, perquè pertany al món mític, condueix inevitablement a la destrucció i a la mort. I així, en el cicle podolià d'Odojewski la fraternitat es converteix en fratricidi, tant a nivell dels individus com a nivell de la comunitat. Com que tot passa "en família", la guerra també adquireix un caràcter privat. Prendre part en la història equival a passar els comptes familiars i, al revés, passar els comptes familiars significa participar en la història.

La historiosofia fatalista i catastrofista d'Odojewski s'inscriu en la tradició de la literatura dels *Kresy*, que sempre ha estat impregnada de la consciència del

fracàs, d'una catàstrofe inevitable que s'aproxima a aquell món per voluntat del destí. Odojewski, igual que Kuśniewicz, és el continuador de l'escola ucraïnesa. La seva historiosofia es basa en el motiu dels sagnants conflictes poloneso-ucraïnesos que es van produir periòdicament entre el segle XVII i la Segona Guerra Mundial. L'estilística d'Odojewski, que Maria Janion anomena "estilística frenètica", s'assembla a la de Goszczyński a *El castell de Kaniów*, igual que s'assemblen les filosofies de la història d'aquests dos autors, que creen en les seves respectives obres una imatge apocalíptica del món. Maria Janion considera l'obra principal del cicle podolià com la novel·la polonesa més romàntica del segle XX, i mostra els lligams que té no només amb les novel·les poètiques de Goszczyński i Malczewski, sinó també amb els escrits místics de Słowacki i amb la poètica del terror.⁴³⁹

Evidentment, no es pot negar la presència dels motius i de les inspiracions romàntiques en la prosa d'Odojewski. Ho és, per exemple, la imatge de l'estepa com a símbol de la mort, de la crueltat i de les matances comeses pels rebels ucraïnesos; també ho és l'analogia amb el fatalisme d'*El castell de Kaniów* o amb el pessimisme de *Maria* de Malczewski. No obstant, entre la historiosofia romàntica i la de l'autor del cicle podolià hi ha una diferència fonamental, i és que els romàntics, encara que busquessin la inspiració en el passat, creien en el futur. El messianisme polonès és potser el màxim exponent de la fe dels romàntics en una salvació futura. Salvació pagada amb la lluita i amb els patiments, però salvació al cap i a la fi. En canvi, en l'obra d'Odojewski subjau la idea de la culpa entesa d'una manera fatalista; és una culpa comesa fora del temps present, a l'inici de la història, que marca els destins de tots els implicats com ho fa el pecat original. Encara que ells no són culpables personalment i no poden reparar la culpa, han de pagar-ne les conseqüències, han de patir el càstig, que és la destrucció. La història, per tant, al contrari que en la visió romàntica, no condueix a la salvació, sinó a l'aniquilació.

⁴³⁹ Cf. JANION, M. (1988). *Op. cit.*, pàg. 202.

Els crítics que s'han oposat a la interpretació romàntica de l'obra d'Odojewski, com Ewa Wiegandt,⁴⁴⁰ citen el mateix autor, que en una publicació reconeixia la inspiració faulkneriana de la seva prosa:

El món dels protagonistes faulknerians em sembla extraordinàriament similar al meu propi món dels confins orientals polonesos nacionalment diversos, enfrontats, una mica salvatges i arcaics, plens de vius contrastos [...]. Hi veig el mateix declivi d'una època, la desintegració de costums comuns, quan els nous a penes han començat a formar-se, els mateixos problemes relacionats amb la desaparició, amb el crepuscle de les velles classes, la descomposició dels lligams tradicionals, dels vincles familiars i d'afinitat, les mateixes passions folles que desperta en la gent el moment de canvi i la mateixa crueltat engendrada per un odi atàvic; en definitiva: hi veig una mort del temps semblant. [...] Els problemes de raça de Faulkner me'ls he traduït als meus propis i ben coneguts problemes nacionals, els seus mites familiars als mites familiars de la meua pròpia capa social, que proporciona els protagonistes al món de les meves obres, les seves herències de sang fatals a les herències socials i de classe igualment fatals.⁴⁴¹

En la seva construcció del mite d'Ucraïna, Odojewski adopta el punt de vista dels "senyors" amb les consegüents interpretacions que això comporta. Els protagonistes parteixen de la idea patriarcal de les relacions socials, cosa que els fa sentir-se units per llaços familiars amb el poble. Així que quan es produeix el trencament d'aquesta convivència familiar entre els senyors i el poble, reconeixen que des del punt de vista ètic la història d'Ucraïna és la història de les culpes dels senyors i no pas del poble ucraïnès. Aquesta interpretació permet comprendre les raons dels perjudicats. Però, per altra banda, l'autodefensa del poble no justifica

⁴⁴⁰ Cf. WIEGANDT, E. (1988). *Op. cit.*, pàg. 105-106.

⁴⁴¹ ODOJEWSKI, W. (1962). "Faulkner", *Współczesność*, n. 15:

Świat faulknerowskich bohaterów wydał mi się niesłychanie podobny do mojego własnego świata polskich kresów, zróżnicowanych narodowościowo, skłóconych, trochę dzikich i pierwotnych, pełnych jaskrawych kontrastów [...] Ujrzałem ten sam schyłek epoki, podobnie rozszypującą się jedną obyczajowość, kiedy nowa ledwo zaczęła się kształtować, te same problemy związane z odchodzeniem, ze zmierzchem starych klas, rozkład tradycyjnych więzi, związków rodzinnych i powinowactw, te same obłudne namiętności, które wyzwała w ludziach moment przełomu i to samo okrucieństwo, które powoduje atawistyczna nienawiść, jednym słowem: ujrzałem podobne umieranie czasu. [...] Problemy rasowe Faulknera tłumaczyłem sobie na swoje własne, znane dobrze problemy narodowościowe, jego mity rodzinne na mity rodzinne swojej warstwy zaludniającej bohaterami świata moich utworów, jego fatalne dziedzictwa krwi na fatalne dziedzictwa społeczne i klasowe.

l'extrema crueltat i la utilització de terribles i traïdors mitjans de venjança. És la manera d'actuar del poble el que no poden comprendre els representants d'un món que desapareix juntament amb el seu codi ètic.

Paweł, després del terrible i inesperat assassinat de la seva mare, una dona gran i indefensa que la gent del poble, coneguda de tota la vida, mata a cops d'estaca, intenta entendre el motor del comportament dels seus assassins. I es promet a si mateix no marxar fins que aquella gent no li expliqui per què només sap atacar d'amagat.

[...] Fins que ells mateixos no revelin el secret de la seva transformació. Fins que no revelin per què durant anys són cordials, hospitalaris, amistosos, presten ajuda desinteressadament i la demanen sense servilisme, per què són sincers, oberts, senzills i sense intencions amagades i traïdores. I per què després de sobte, sense més ni més, tot en ells canvia. I apunyalen per l'esquena o desapareixen d'amagat. I és que no és la primera vegada. Com si cada tants anys se'ls hagués de despertar la sang de Caïm. [...] ⁴⁴²

La visió dels fets des de la posició dels senyors està mancada d'odi i de desig de revenja. Encara que Paweł venja la mort de la mare matant els dos incitadors i autors materials del crim, és incapaç de sentir odi per la resta de la comunitat que va participar en el linxament. I mentre es pregunta pel motiu d'aquesta inexplicable transformació d'una "bona gent" en bèsties arriba a la conclusió que si un dia els autors dels crims expliquen el perquè del seu canvi, els seus descendents "es miraran per primera vegada directament als ulls i miraran amb sorpresa i horror el passat". ⁴⁴³

De fet, l'obra acaba amb un gest de concòrdia i de pau en el permanent cicle d'amor i odi ucraïnès. El que passa és que aquest gest de concòrdia es

⁴⁴² ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 636:

[...] Dopóki sami nie wyjawiają tajemnicy swojej przemiany. Dopóki nie wyjawiają, dlaczego przez lata są serdeczni, gościnni, przyjaźni, bezinteresownie udzielają pomocy i bez unizoności o pomoc poproszą, dlaczego są szczerzy, otwarci, pełni prostoty i bez skrytych, podstępnych intencji. I dlaczego potem nagle, z chwili na chwilę, wszystko się w nich zmienia. I zadają cios nożem w plecy lub strzelają z za węgła. Bo przecież to nie pierwszy raz. Jak gdyby co ileś tam lat musiała odezwać się w nich kainowa krew.[...]

⁴⁴³ *Ibid.*, pàg. 636.

produeix just quan la pàtria comuna dels polonesos i els ucraïnesos es destruïda per un cataclisme que ve de l'exterior. Paweł Woynowicz, mentre sent els retronys de l'ofensiva de l'Exèrcit Roig que s'acosta, abandona la casa familiar emportant-se el cos de la mare empresonat en un bloc de gel. En aquest curiós ritual l'única persona que l'acompanya és la dona d'un dels assassins de la mare de Paweł. Aquest final podria suggerir un nou canvi de cicle i la tornada de la pau, si no fos que aquest món, que amb tanta facilitat es transformava de "paradís" en "infern", ha deixat d'existir.

L'obra d'Odojewski és una mena de rèquiem per un estament social desaparegut que formava part de l'antiga Europa d'abans dels moviments socials i nacionals moderns. Fins a la Segona Guerra Mundial els vestigis d'aquella vella Europa es van conservar justament als confins orientals, on convergien d'una manera natural i orgànica diverses cultures que compartien les mateixes terres. Per Odojewski la Segona Guerra Mundial va significar una cesura definitiva en la història, ja que va fer desaparèixer els últims vestigis de la vella Europa. La complicada història de les famílies dels Woynowicz i dels Czerestwienski, marcada per l'estigma de la tragèdia, simbolitza les relacions d'amor i odi entre els polonesos, els russos i els ucraïnesos. Com ja sabem, aquestes relacions familiars, que voregen el pecat, es precipiten cap a un final dramàtic, que dona títol a una de les obres d'Odojewski: *El crepuscle del món*.

La prosa d'Odojewski parla de la transformació del paradís en l'infern. El paradís és aquell món arcaic de la cultura orgànica unida a la natura i a la tradició i a les creences que ultrapassen l'experiència empírica. És el món mític de la comunitat de tots els pobles del continent; un món on hi poden haver conflictes, que, però, s'acaben solucionant com qualsevol conflicte familiar. El que produeix el caos, l'infern i "la desaparició del món" és la intervenció dels dos totalitarismes moderns, que per resoldre la complexitat del vell món el destrueixen.

La complexitat de la realitat, que encara que conflictiva és fascinant, queda reflectida en l'arquitectura de la prosa d'Odojewski, que es caracteritza per la

frase llarga. Les complicades estructures gramaticals, gràcies als paral·lelismes, les repeticions, les inversions sintàctiques, fan que l'estil del cicle podolià destaquar per una bellesa i una elegància inconfusibles. El fet que l'autor no utilitzi el llenguatge col·loquial, que no eviti expressions poètiques i que faci servir una gran riquesa de comparacions, sinònims i epítets poc usual, que hi introdueixi provincialismes arcaïtzants dels *Kresy* i que elimini del tot qualsevol to irònic o grotesc, tot això fa que el seu estil es pugui definir com a alt o solemne i que sigui d'una bellesa excepcional. La manera d'escriure d'Odojewski, que Maria Janion defineix com a "absorbent", simplement intenta expressar l'inexpressable, sense aportar solucions, sense esclarir la complexitat de la realitat, la bellesa de la qual rau justament en la seva diversitat. La literatura d'Odojewski és tot el contrari del que demanava als escriptors la ideologia imperant en la Polònia comunista: explicar la realitat en termes esquemàtics i concordes amb la filosofia materialista i els interessos geopolítics de la potència veïna. I la prosa d'Odojewski era "només" literatura, que no volia simplificar el món per fer-lo comprensible, sinó que pretenia presentar-lo en tota la seva multiplicitat i vitalitat, tan contràries a la realitat de la Polònia Popular, grisa, avorrida i uniforme. Justament aquesta qualitat literària de la prosa d'Odojewski és la que destaca i elogia el crític Zbigniew Bieńkowski:

Un s'enfonsa en els laberíntics soterranis d'unes frases de diverses pàgines i no té ganes de sortir-ne, sinó que recorre els sufocants i enrevessats replecs, on en els meandres estilístics s'amaga la inanitat de la literatura, la seva impotència davant del món. La impotència de la literatura és la seva victòria més gran. No aporta ordre on no n'hi ha. No deslliga nusos que són impossibles de deslligar. No il·lumina les tenebres. Sinó que justament revela el caos, la impossibilitat, la foscor. Expressa l'infern.

*El crepuscle del món, L'illa de la salvació: això és literatura. Justament això és literatura. La literatura pot ser una cosa diferent que la literatura. Però pot ser alguna cosa més que literatura?*⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ BIENKOWSKI, Z. (1966). "Ten raj jest piekłem", a: *Modelunki*, Varsòvia, Czytelnik, pàg. 200: Zapadając się w loch tasiemcowy kilkustronicowych okresów, nie ma się ochoty z tego lochu wychodzić, ale buszuje się w dławiących, skłębionych zakamarkach, gdzie w meandrach stylistycznych tai się daremność literatury, jej beradność wobec świata. Bezradność literatury,

Tota l'obra d'Odojewski és un gran cant a la complexitat del món i un total rebuig de les ideologies que pretenen simplificar-lo dividint-lo en categories tan poc convincents i falsament racionals com ara classes socials i nacionalitats. Els anys en què Odojewski va crear les novel·les més importants del cicle podolià, el seu punt de vista era inacceptable per a un règim que propugnava un món que suposadament havia de viure en funció de l'intel·lecte sense reconèixer cap altra interpretació de la realitat. Els mons com el d'Odojewski, complexos, dramàtics, però alhora vitals, sensuals, seductors i autèntics, només podien existir en la memòria, "en aquest boirós estat que és fora del temps".⁴⁴⁵

największe jej zwycięstwo. Nie wnosi ładu tam, gdzie go nie ma. Nie rozsypuje węzłów, które są niemożliwe do rozsypiania. Nie rozświetla ciemności. Ale właśnie ujawnia chaos, niemożliwość, ciemność. Wyraża piekło.

Zmierzch świata, Wyspa ocalenia – to jest literatura. To jest właśnie literatura. Literatura może być czymś innym niż literatura. Ale czy może być czymś więcej niż literatura?

⁴⁴⁵ ODOJEWSKI, W. (2001). *Op. cit.*, pàg. 200:

[...] w tym mglistym stanie istniejącym poza czasem.

VI. Conclusions

En el segle XXI el món serà *ex definitione* multicultural, multiracial i multireligiós.

Ryszard Kapuściński

Com hem dit al començament del present treball, la imatge dels *Kresy* és un dels motius més recurrents en la literatura polonesa de totes les èpoques. Al llarg de la història els *Kresy* s'han anat transformant territorialment i també s'ha anat transformant la funció de la seva imatge en la literatura: des de ser un espai heroic on es va formar la identitat nacional i estatal dels polonesos en oposició a "l'altre", passant per ser el centre de la polonitat en el romanticisme, quan Polònia va deixar d'existir com a Estat, fins a convertir-se en una imatge mítica després de la definitiva desaparició dels *Kresy* amb la Segona Guerra Mundial.

A partir de la recuperació de l'Estat, amb els territoris dels confins orientals notablement reduïts, la imatge dels *Kresy* va ser objecte de la manipulació nacionalista, fenomen, però, que en el camp literari es va veure limitat només a la literatura popular. L'alta literatura dels anys d'entreguerres que va utilitzar el motiu dels *Kresy* se situa a les antípodes del polonocentrisme (Vincenz, Mackiewicz).

Després de la Segona Guerra Mundial, en la literatura de l'emigració també hi va haver un corrent sentimental i reivindicatiu que tractava dels *Kresy* perduts, fet del tot comprensible si es té en compte que gairebé sempre era obra de gent que havia perdut propietats familiars de centenars d'anys d'antiguitat. Les obres dels "ressentits" expressen el convenciment que després de la Segona Guerra Mundial es va cometre una injustícia històrica amb Polònia i que les terres perdudes havien estat "sempre" poloneses. Evidentment, els autors que defensaven aquest punt de vista no tenien en compte els sentiments de les altres nacions que habitaven els terrenys comuns i veien la qüestió de la pèrdua dels *Kresy* només com a resultat de la rivalitat política entre Polònia i Rússia.

En tot cas, quan parlem de la imatge mítica dels *Kresy* en la literatura contemporània, no tenim en compte les obres que expressen el ressentiment per la petita pàtria perduda, sinó aquelles altres que han sabut transformar la pèrdua en un valor.

Tots els autors de després de la Segunda Guerra Mundial, les obres dels quals hem comentat en el present treball, tant els de l'emigració (Mackiewicz, Miłosz, Vincenz, Stempowski) com els que van crear a Polònia (Konwicki, Kuśniewicz, Odojewski), es van saber allunyar de l'actitud polonocentrista que dóna la raó només als polonesos o que es mostra paternalista amb els altres pobles i pretén solucionar els seus problemes a la pròpia manera. Aquesta segona actitud (en part herència del messianisme romàntic), encara que més noble que la primera, pressuposa, no obstant, la superioritat dels polonesos.

Abans de recapitular les nostres conclusions sobre la funció de la imatge mítica dels *Kresy* en la literatura contemporània, creiem convenient ressaltar una circumstància històrica que explica en part l'actitud dels polonesos respecte als confins orientals. L'excepcionalitat dels *Kresy* consistia que en gran part no van ser territoris conquerits, sinó afegits a Polònia mitjançant la unió amb Lituània. De manera que no eren terres annexionades a la força, encara que sí defensades al llarg dels segles, primer de l'enemic exterior (turcs, tàrtars) i després també dels rebels ucraïnesos.

Eren uns territoris, a més, que durant segles van rebre pobladors nous de diverses procedències. Aquesta influència contínua de població nova feia que cap col·lectiu tingués consciència d'intrusisme: es tractava d'una terra hospitalària que acceptava a tothom. Les poblacions que convivia en el mateix territori es van barrejar al llarg dels segles, tot i que les capes altes, generalment, tenien tendència a polonitzar-se, fet relacionat amb els privilegis de què va gaudir la noblesa polonesa fins al final del segle XVIII.

Donat l'immobilisme de les societats rurals arcaiques, i la societat dels *Kresy* ho era, les famílies terratinents d'aquelles terres acostumaven a ser molt antigues i moltes provenien de la població autòctona, que en un moment donat havia canviat de confessió i de llengua. La majoria dels escriptors de què hem parlat venien justament d'aquests antics llinatges, que en origen no

necessàriament eren polonesos, sinó lituans o ucraïnesos (tret del cas de Vincenz, pertanyent a una família provençal polonitzada). En tot cas, quan parlem dels escriptors polonesos nascuts als *Kresy*, hem de tenir present que la majoria d'ells, igual que la majoria dels habitants d'aquelles terres limítrofes, portaven a les venes sang barrejada.

I això fa que tots els escriptors que s'han comentat aquí tenen dificultat a l'hora de definir la seva nacionalitat. O potser, més que dificultat, una aversió a la necessitat de definir la pròpia pertinença a un col·lectiu nacional concret. Miłosz comentava així la seva antipatia pel nacionalisme: “La meua al·lèrgia a tot el que té un tuf ‘nacional’ i una mena de repulsió física per la gent que el desprèn van pesar molt sobre el meu destí.”⁴⁴⁶

Encara que la visió dels *Kresy* que aquests escriptors van plasmar en les seves obres és una visió idealitzada (perquè reproduïx les imatges de la infància guardades en la memòria i reelaborades per la imaginació), resulta molt interessant veure de quina manera aquesta visió determina la seva manera d'autodefinir-se respecte a la pertinença nacional. El crític Andrzej Stanisław Kowalczyk comenta així l'actitud de Jerzy Stempowski davant del fet nacional expressada a *La vall del Dnièster*:

Es manifesta aquí la manera d'entendre la nacionalitat per part de l'autor de *L'assaig de Berdyczów*. La nacionalitat és, o més aviat hauria de ser, una qüestió de lliure elecció, ja que, escollint la nacionalitat, més que una ciutadania o una llengua, escollim una tradició històrica, religiosa o social concreta i una jerarquia de valors que hi està lligada. [...] El que és fonamental són els valors culturals universals i no un estret culte a la nacionalitat que fàcilment es pot convertir en xovinisme. Així que la nació és per Hostowiec⁴⁴⁷ una comunitat no tant política o estrictament ètnica, com cultural.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ MIŁOSZ, Cz. (1980). *Op. cit.*, pàg. 81:

[...] Moje uczulenie na wszystko co ma zapach “narodowy” i rodzaj fizycznego wstrętu do ludzi wydzielających ten zapach, zaważyło silnie na moich losach. [...]

⁴⁴⁷ Hostowiec Paweł. Pseudònim amb que publicava els seus assaigs Jerzy Stempowski.

⁴⁴⁸ KOWALCZYK, A.S. (1990). *Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945-1977 (Vincenz-Stempowski-Miłosz)*, Varsòvia, Quantum, pàg. 105.

Ujawnia się tu sposób rozumienia narodowości przez autora *Eseju Berdyczowskiego*. Jest ona, czy raczej być powinna sprawą wolnego wyboru, ponieważ wybierając narodowość, wybieramy nie tyle obywatelstwo bądź język, ile określoną tradycję historyczną, religijną czy społeczną i związaną z nimi hierarchię wartości. [...] Istotne są uniwersalne wartości kulturalne, a

Tots els escriptors contemporanis de què hem parlat han expressat d'una forma explícita o a través de la seva obra literària la mateixa manera d'entendre la nacionalitat, una manera antiga, orgànica, heretada del passat anterior a la concepció moderna de la nació. Tots tenen dificultats per definir-se des del punt de vista nacional (alguns, com Mackiewicz, Miłosz o Konwicki, com hem dit, opten per autodenominar-se europeus de l'Est), ja que se senten hereus de tots els pobles que habitaven els *Kresy* i que, en la seva interpretació, van crear una cultura de convivència comuna i respectada per tothom.

La inesciència de les divisions nacionals en terres multiculturals com els *Kresy* és fa més palesa quan ens adonem que escriptors que escrivien en polonès i que, per tant, són considerats polonesos, també són reconeguts com a propis pels altres pobles que habitaven els territoris comuns. Aquest és el cas de Mickiewicz, que és poeta polonès per als polonesos, lituà per als lituans i bielorús per als bielorussos.

Rimantas Vincentas Gibavicius, professor de belles arts lituà, promotor del número especial de la revista *Lithuania* publicat en commemoració de 200 aniversari del naixement de Mickiewicz, diu en una entrevista:

Adam Mickiewicz va entendre l'ànima de la nostra cultura lituana. Encara que no parlava lituà gaire bé, sabia perfectament què era la "lituanitat" i com distingir-la de la "polonitat". L'obra mestra de Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, i encara més obres anteriors com *Grażyna* i, sobretot, *Konrad Wallenrod*, van galvanitzar els lituans i van despertar-hi l'orgull nacional, i van contribuir així al lent procés del ressorgiment nacional al segle XIX, que va culminar amb la fundació de l'Estat lituà independent el 1918.⁴⁴⁹

nie ciasny kult narodowości, łatwo mogący przerodzić się w szowinizm. Naród jest więc dla Hostowca wspólnotą nie tyle polityczną, czy ściśle etniczną, ile kulturalną.

⁴⁴⁹ BRODOWSKI, L. (2000). "The genesis of *Lithuania's* Mickiewicz issue", trad. de M. Bańkowski, *Dialogue and Universalism*, Varsòvia, Polish Academy of Science, n. 3-4, pàg. 109:

Adam Mickiewicz understood the core of our Lithuanian culture. Although he didn't speak Lithuanian very well he knew what 'Lithuanianness' (letuivybe) was and how to distinguish it from 'Polishness' (lenkybe). Mickiewicz's masterpiece *Pan Tadeusz*, but even more his earlier works like *Grażyna* – and in particular *Konrad Wallenrod* – galvanized the Lithuanians and awakened their national pride, thus giving rise to a lengthy process of national revival in the 19th century which resulted in the foundation of an independent Lithuanian state in 1918.

De manera que Mickiewicz, considerat pels polonesos com el poeta nacional polonès per excel·lència, en opinió d'un intel·lectual lituà va contribuir al desvetllament dels sentiments nacionals lituans. Tot i que la terra, els paisatges i el folklore que descriu Mickiewicz en la seva obra són principalment bielorrussos.

Tadeusz Konwicki, parlant de la seva pròpia dificultat de definir-se des del punt de vista nacional, cita el periodista i parlamentari polonès Aleksander Małachowski, que en una ocasió va dir sobre Mickiewicz: “Mig jueu, mig bielorús, el més gran poeta polonès comença la seva epopeia amb les paraules: ‘Lituània, pàtria meva!’”⁴⁵⁰

Igual que Mickiewicz i altres poetes romàntics del segle XIX, els creadors de l'alta literatura dels *Kresy* dels segle XX també són producte d'un país multicultural. Això és així perquè el temps, als confins orientals, tenia la seva dimensió particular, no corria com a la resta d'Europa, i el començament del segle XX, de fet, no es diferenciava gairebé en res del segle anterior. El segle XX va portar, no obstant, un canvi total en la situació geopolítica de la regió, i amb la Segona Guerra Mundial els *Kresy* van deixar d'existir. Després de quatre segles de presència constant en la literatura, els *Kresy*, una vegada desapareguts com a espai geogràfic, es van convertir en un mite de la cultura polonesa. I la seva excepcionalitat consisteix, justament, en el fet que no és un mite nacionalista, que expressa la nostàlgia del país perdut i les aspiracions de recuperar-lo, sinó que, al contrari, és un mite de la convivència multicultural, un mite vital i dirigit cap al futur.

Els escriptors de l'exili que van contribuir a la creació de la imatge mítica dels *Kresy* en la literatura de després de la Segona Guerra Mundial estaven agrupats entorn de la revista *Kultura*, dirigida a París per Jerzy Giedroyc, l'únic centre independent del pensament polític polonès després de la guerra. El grup de *Kultura*, sense oblidar que les fonts de la cultura polonesa estaven als *Kresy*, va acceptar la pèrdua geogràfica suposant des del principi que

⁴⁵⁰ SOBIESKA, D. (1991). *Op. cit.*, pàg. 7:

[...]“half-Jew, half-Belorussian, the greatest Polish poet, begins his epic with the words ‘Lithuania, my fatherland!’”[...]

la frontera oriental del país seria en el futur amb els Estats independents de Lituània, Bielorússia i Ucraïna. Per tant, es tractava, per una banda, d'advocar per una sobirania definitiva dels tres països veïns i, per l'altra, de transformar la idea de Polònia com "l'últim bastió de la civilització occidental" en la idea de Polònia com a pont entre l'Est i l'Oest. Aquesta actitud és especialment rellevant si tenim en compte que el grup dels fundadors i col·laboradors de *Kultura* estava integrat en la seva majoria per persones originàries dels antics confins orientals. Aquest era el cas de Stempowski, Vincenz, Miłosz, Łobodowski, Herling-Grudziński i el mateix Giedroyc. El promotor d'aquesta actitud, que no només no era reivindicativa, sinó que buscava el diàleg i la col·laboració amb els intel·lectuals lituans, bielorussos i ucraïnesos, va ser, sens dubte, Giedroyc. Però els escriptors del seu entorn més pròxim amb la seva creació literària van fer que no es perdés la memòria de la cultura polonesa multiètnica i que la història de quatre segles de complicada convivència comencés a trobar solucions en una entesa comuna entre els pobles implicats. Va ser una proposta del tot contrària a la del règim comunista, que pretenia, mitjançant les prohibicions, les amenaces i el terror, enterrar el passat en l'oblit i esborrar la tradició més valuosa de la cultura polonesa. Però la memòria de la cultura no es pot controlar per decret, de manera que, malgrat la censura, el mite dels *Kresy* també va nodrir la literatura creada dins del país.

La ideologia oficial tractava els confins orientals de la II República polonesa com a territoris de Lituània, Bielorússia i Ucraïna ocupats d'una manera il·legítima pels polonesos, tesi que justificava la invasió soviètica a les terres orientals del país el setembre de 1939 presentant-la com "l'alliberament" de la població no polonesa que hi habitava. Els segles d'unió d'aquelles terres amb l'Estat polonès, el fet que els polonesos haguessin participat en la història comuna i, finalment, l'aportació dels *Kresy* a la cultura polonesa havien de ser oblidats o, en tot cas, reduïts a una mena de folklore històric intranscendent.

Davant d'aquesta actitud del poder, que pretenia trencar amb la tradició multiètnica de la cultura polonesa, els escriptors van reaccionar de maneres diferents. Evidentment, la situació dels que es trobaven fora del país (malgrat els inconvenients que comporta l'exili forçós a un escriptor "desterrat" de la seva

llengua) era més còmoda en el sentit que no estaven sotmesos a la censura. Leszek Szaruga, en el llibre *El nus dels Kresy*,⁴⁵¹ expressa l'opinió que en la literatura de l'emigració la tradició dels *Kresy* era tractada com un element important en la construcció d'una nova consciència nacional i això la diferenciava de la literatura creada dins del país que, com a màxim, podia aspirar a construir imatges nostàlgiques del passat. No obstant, segons la nostra opinió, els escriptors que escrivien a Polònia també representen actituds diferents, que a grans trets es podrien dividir en dues tendències. La primera estaria representada per Jarosław Iwaszkiewicz, poeta i escriptor emblemàtic del règim comunista polonès, nascut a la regió de Kíev, on va passar els primers vint-i-quatre anys de la seva vida. Iwaszkiewicz va perdre la seva pàtria privada després de la Primera Guerra Mundial, i en les obres escrites en els anys d'entreguerres ja expressava l'acceptació de la pèrdua, alhora que recuperava el món arcàdic de la infantesa a través de la poesia. Tota la creació de l'autor posterior a la guerra està amarada d'una mena de resignació i de passivitat davant de la història, els fets de la qual s'han d'acceptar com a part de l'inevitable destí humà. No obstant, Iwaszkiewicz estava convençut que la terra natal era la "font eterna" de la seva creació i sovint l'evocava en imatges d'una bellesa incomparable, com en els relats del volum *Zarudzie*, ambientats a Ucraïna, però en una època no qüestionada per la censura: durant la insurrecció de 1863.⁴⁵²

Però a part dels escriptors que, com Iwaszkiewicz, utilitzaven els *Kresy* com a font d'inspiració o com a escenari per situar l'acció de l'obra, n'hi va haver d'altres que van convertir els confins orientals en el motiu principal de la seva creació. Aquest és el cas dels tres autors analitzats en el capítol anterior del present treball: Konwicki, Kuśniewicz i Odojewski; autors que, segons el nostre parer, van crear una imatge inevitablement nostàlgica del país de la infantesa, però no només per intentar reviure un passat feliç, sinó també, o sobretot, amb el

⁴⁵¹ Cf. SZARUGA, L. (2001). "Galop historii. Kresowa lekcja paryskiej 'Kultury'", a: *Węzeł kresowy*, Częstochowa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.

⁴⁵² Encara que Iwaszkiewicz evitava en les seves obres els temes polítics, el primer volum de la novel·la *Glòria i fama [Sława i chwala]* que tracta de la intel·ligència polonesa d'origen noble a Ucraïna abans de la Primera Guerra Mundial no va poder ser publicat fins 1956, l'any del desglaç.

propòsit de contraposar una realitat inventada a la realitat que es veien forçats a viure.

Els mons imaginaris creats per Konwicki, Kuśniewicz, Odojewski i molts altres escriptors del corrent dels *Kresy* dels anys 60-80 eren una forma d'objecció a les tesis proclamades amb orgull per les autoritats comunistes sobre la monoètnicitat i la monoculturalitat de la nació polonesa.⁴⁵³ Els escriptors que havien viscut a les terres on estaven en contacte cultures, religions, llengües i costums diferents es negaven a oblidar la tradició de la cultura dialogant i intentaven mantenir la vitalitat d'aquesta cultura. Eren conscients, però, que aquesta vitalitat només es podia salvar a través de la memòria, una memòria capaç d'acceptar la inevitabilitat de la pèrdua territorial, però que al mateix temps conservés i cultivés aquells valors de la cultura dels *Kresy* que poguessin protegir els polonesos de l'empobriment intel·lectual i espiritual que intentava imposar-los la buida fraseologia de la propaganda oficial.

Un dels mèrits fonamentals de la literatura dels *Kresy* contemporània és que posa èmfasi en la influència vivificant dels elements de la cultura ucraïnesa, bielorussa i lituana, així com jueva, que era un element important del paisatge dels *Kresy*, en la cultura polonesa. La literatura dels *Kresy* no parla de la “polonitat” dels confins orientals, sinó de l'enriquiment de la cultura polonesa gràcies a la convivència multicultural.

En un assaig dedicat als *Kresy* com a espai “de la nostàlgia de la cultura”, Zbigniew Bieńkowski descriu així el significat de la imatge dels confins orientals en la literatura contemporània:

Els *Kresy*, en perdre la seva posició política i geogràfica, allunyant-se cap a la història, la llegenda, el mite, abasten i absorbeixen espais cada vegada més grans de la memòria creixent. En ser ja només pura categoria del temps abasten amb el seu concepte, amb la seva imatge, tot allò que ha passat, que l'eternitat ha enterrat. [...] En la imatge dels *Kresy* hi té cabuda tot allò que forma part de la diversitat: la riquesa del pensament, la capacitat d'experimentar i d'acceptar el món, la complexitat psicològica creativa, el poder d'atracció de la cultura polonesa. Potser justament ara,

⁴⁵³ Cf. ULIASZ, St. (2001). “O kategorii pogranicza kultur”, a: *O literaturze Kresów i pograniczu kultur*, Rzeszów, Wydawnictwi Uniwersytetu Rzeszowskiego.

condemnat al dejuni d'una cultura homogènia, prenem consciència més que mai d'aquells valors que ens han aportat els lituans, els bielorusos, els ucraïnesos i els jueus i que han contribuït a l'enriquiment de la llengua, els costums, la imaginació nostres.⁴⁵⁴

Tal com reconeixen els mateixos autors, la imatge dels *Kresy* en la literatura contemporània polonesa és un espai imaginari, mític, que no pretén reflectir una realitat autèntica, sinó que construeix una realitat desitjable, la que hauria de ser, un model ideal d'existència. Expressa el desig d'androgínia, d'una convivència exemplar que contrasta vivament amb la realitat viscuda. Es pot dir que els *Kresy*, que apareixen en la literatura contemporània d'una forma simbòlica i sublimada, expressen un estat de consciència, un tipus de sensibilitat i d'imaginació, en definitiva, una visió del món.

Els *Kresy*, després d'haver desaparegut com a espai real, s'han deslligat de territoris i grups ètnics concrets i viuen i es desenvolupen només en la imaginació dels homes. S'han convertit, per tant, en un instrument per concebre i descriure el món.

Els *Kresy* han passat de significar una cosa (un espai geogràfic i històric) a significar un valor, i com a tal continuen reapareixent en la literatura polonesa creada per autors cada vegada més joves que van conèixer la realitat dels confins orientals multiculturals als anys de la primera infància o ja no els van conèixer a través de la experiència pròpia.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ BIENKOWSKI, Z. (1996). *Przyszłość przeszłości. Eseje*, Wrocław, pàg. 84, citat per SZARUGA, L. (2001). *Op. cit.*, pàg. 58:

Kresy utraciwszy swoją pozycję polityczną, geograficzną, schodząc w historię, legendę, mit, zagarniają i wchłaniają coraz większe obszary narastającej pamięci. Będąc już tylko czystą kategorią czasu obejmują swoim pojęciem, swoim wyobrażeniem wszystko, co przeminęło, co żywił wieczności zawiął i zasypał. [...] W wyobrażeniu Kresów zawiera się wszystko, co składa się na różnorodność, bogactwo myśli, chłonność i gotowość do akceptacji świata, płodna złożoność psychologiczna, atrakcyjność polskiej kultury. Może właśnie teraz skazani na post kultury jednorodnej bardziej niż kiedykolwiek zdajemy sobie sprawę z tych wartości, które wnieśli, współtworząc język, obyczaj, wyobraźnię, Litwini, Białorusini, Ukraińcy i Żydzi.

⁴⁵⁵ Entre les obres recentment publicades que fan servir els *Kresy* com a motiu principal cal destacar *L'ombra de l'oreneta [Cień jaskółki]* de Zbigniew Romanowski (Varsòvia, Muza, S.A., 2001), *Pedra blanca [Biały kamień]* d'Anna Bolecka (Varsòvia, Szpak, 1998), *L'autèntica ballada sobre l'amor galicyskie* [ballada o miłości] d'Andrzej Jurewicz (Cracòvia, Znak, 2002) i *Opowieści galicyjskie [Els relats de Galitzia]* d'Andrzej Stasiuk (Wołowiec, Wydawnictwo Czarne, 2002). Els *Kresy* van inspirar també al jove escriptor anglès Philip Marsden per escriure una novel·la basada en la història d'una família polonesa als confins orientals (avui Bielorrússia) entre les dues guerres. La novel·la titulada *The Bronski House. A Return to the Borderlands* va ser

Zbigniew Bieńkowski, comenta així aquest fenomen: “La més valuosa, la més ambiciosa, o, en tot cas, la més sensible prosa polonesa contemporània: la més jove, la jove i l’experimentada explora els *Kresy*, el passat.” [...] ⁴⁵⁶ Però cal aclarir que no ho fa per reivindicar el passat, sinó per extraure’n una lliçó de convivència en la cultura, que l’espai idealitzat dels *Kresy* simbolitza.

Els *Kresy* eren un tipus de regió limítrofa que l’historiador Józef Chlebowczyk anomena *confins de transició*, en oposició als *confins de contacte* (els confins poloneso-alemanys).⁴⁵⁷ Els *confins de transició* es caracteritzen pel fenomen del bilingüisme genètic; el parentiu lingüístic i ètnic fa que la frontera entre els sistemes de cultures de diferents grups ètnics sigui fluida i que no hi hagi una línia de demarcació clarament definida com en el cas dels confins poloneso-alemanys. Aquesta mena de confins creen un determinat tipus de societat i de cultura que desemboca en una consciència col·lectiva diferent de la *consciència del centre*. La barreja i les influències recíproques de les cultures existents als *confins de transició* els converteixen en una mena de pont entre diferents valors culturals. Malgrat la diversitat, es produeix una mena de síntesi cultural com a conseqüència del contacte de diferents comunitats, que s’enriqueixen i s’inspiren mútuament.

Els *Kresy* són un espai on són aplicables les teories sobre el caràcter dialogant de la cultura de Mikhaïl Bakhtin⁴⁵⁸ o la filosofia del diàleg de Martin Buber, segons les quals tota la vida de la cultura se situa en les zones limítrofes. Des del punt de vista de la teoria que considera la cultura com a diàleg, els fenòmens culturals més importants es produeixen a les zones limítrofes, on entren en contacte diferents maneres de pensar i de concebre l’home i el món. No és casual, per tant, que la majoria dels escriptors i poetes polonesos importants siguin

editada en polonès en trad. d’A. Sozańska amb el títol *Dom na Kresach. Powrót*. (Varsòvia, W.A.B., 1999).

⁴⁵⁶ BIENKOWSKI, Z. (1996). *Op. cit.*, pàg. 84:

Najwartościowsza, najambitniejsza, a w każdym razie najwrażliwsza współczesna proza polska, najmłodsza, młoda i ta już doświadczona eksploruje kresy, przeszłość. [...]

⁴⁵⁷ Cf. CHLEBOWCZYK, J. (1975). *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII w. do początku XX w.)*, Varsòvia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

⁴⁵⁸ Cf. WITKOWSKI, L. (1996). “Bogactwo Kresów – Między pograniczem kultury a kulturą pogranicza”, a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Op. cit.*

originaris dels confins orientals o hi hagin viscut, i tampoc resulta estrany que aquelles terres de la convivència multicultural, una vegada desaparegudes, s'hagin convertit en un gran mite de la cultura polonesa. Mite que per una banda remet, com hem dit, a diferents mites ancestrals de la cultura europea, com el mite de l'Arcàdia perduda, de l'edat d'or o de l'androgínia, i, per l'altra, sobretot en el cas de la literatura creada al país, té importants funcions compensatòries.

A través de l'estudi de les obres de tres escriptors que van crear a Polònia als anys 60-80 del segle XX i que van convertir els *Kresy* en el motiu principal de la seva narrativa, hem pogut veure com la imatge dels *Kresy* compensa o corregeix les mancances de la realitat viscuda.

Tant Konwicki com Kuśniewicz, que insereixen en les seves obres nombrosos comentaris autotemàtics, reconeixen repetidament que el seu món imaginari constitueix un refugi que els salva de la realitat indesitjada. I així, la imatge idealitzada del *Kresy* com a territori de convivència multinacional contraresta el nacionalisme exacerbant d'una part important de la societat polonesa i també del poder que, paradoxalment, s'omplia la boca d'eslògans internacionalistes, però que en la pràctica era partidari d'un nacionalisme estret, tancat, conservador i, quan li convenia, xovinista (n'hi ha prou de recordar els desplaçaments forçosos de les minories nacionals o l'expulsió de Polònia de milers de polonesos d'origen jueu el 1968).

Durant els anys en què la societat polonesa era una societat tancada, amb els contactes amb l'exterior dràsticament limitats pel règim temorós de qualsevol influència incontrolada vinguda del món exterior, la imatge dels *Kresy* substituïa l'experiència del diàleg amb l'altre, presentant un model de convivència multicultural vedada als polonesos en la vida real. La narrativa dels autors estudiats tracta la diferència no com a amenaça, enemistat o anormalitat, sinó com a quelcom interessant, estimulador i encisador, essencial per comprendre l'home i el món. En definitiva, la prosa de Konwicki, de Kuśniewicz i d'Odojewski és una gran lliçó de tolerància, però tolerància entesa no com a simple consentiment de la diferència, sinó com a convenciment que no es pot ser un mateix, ni definir la pròpia identitat, sense entrar en diàleg amb l'altre.

La imatge dels *Kresy* en la literatura dels anys 60-80 també ensenya una cosa molt important i absent en el pensament oficial de l'època, a saber, que els paisatges de les estepes ucraïneses o dels boscos lituans que els polonesos tenim tan interioritzats gràcies a les obres de Mickiewicz o Słowacki, per esmentar els noms més grans, són paisatges no únicament polonesos i que els devem, igual que molts altres elements i valors de la nostra cultura, a les cultures amb què hem conviscut durant segles.

I, finalment, la imatge dels *Kresy* en la narrativa dels autors analitzats i també dels que segueixen aquesta tradició expressa l'acceptació de la diversitat, de la multiplicitat i de la complexitat del món en contra de qualsevol intent de simplificar-la amb idees imposades, reduccionistes i abstractes. En aquest sentit, el mite dels *Kresy* és un mite radicalment antitotalitari, ja que la seva essència és la tolerància amb l'altre i el rebuig de tot el que significa la “formació conscient i no espontània de la societat”.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ GERHARD, J. (1973). *Łuny w Bieszczadach*, Lublin, Wydawnictwo Lubelskie, pàg. 555.

La novel·la de Gerhard, que encaixava perfectament amb la política cultural de la Polònia comunista, conserva l'estereotip negatiu de l'ucraïnès identificant-lo amb el militant de les bandes terroristes UPA (Exèrcit Insurrecte d'Ucraïna) i justifica els desplaçaments forçosos de les minories nacionals amb la tesi de “la conscient i no espontània formació de la societat”.

BIBLIOGRAFIA

Literatura de creació

En polonès:

BOLECKA, A. (1998). *Biały kamień*, Warszawa, Wydawnictwo Szpak.

CZAPSKI, J. (1990). *Na nieludzkiej ziemi, Wspomnienia starobielskie*, Warszawa, Czytelnik.

GOSZCZYŃSKI, S. (2002). *Zamek kaniowski*, Kraków, Universitas.

HADACZEK, B. (ed.) (1995). *Antologia polskiej literatury kresowej XX wieku*, Szczecin, Ottonianum.

HERLING-GRUDZIŃSKI, G. (2000). *Inny świat*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.

IWASZKIEWICZ, Cz. (1990). *Zarudzie*. Warszawa. Czytelnik.

JUREWICZ, A. (2002). *Prawdziwa ballada o miłości*, Kraków, Wydawnictwo Znak.

KOCHANOWSKI, J. (1982). *Dzieła polskie*, Warszawa. Państwowy Instytut Wydawniczy.

KOCHOWSKI, W. (2003). *Psalmodya polska*. Kraków. Universitas.

KONWICKI, T. (1997). *Bohiń*, Warszawa, Niezależna Oficyna Wydawnicza.

– (1959). *Dziura w niebie*, Warszawa, Iskry.

– (1976). *Kalendarz i klepsydra*, Warszawa, Czytelnik.

– (1985). *Kronika wypadków miłosnych*. Warszawa, Czytelnik.

– (1988). *Mała Apokalipsa*, Warszawa, Wydawnictwa Alfa.

– (1969). *Nic albo nic*, Warszawa, Czytelnik.

– (1986). *Nowy Świat i okolice*, Warszawa, Czytelnik.

– (1999). *Pamflet na siebie*, Warszawa, Czytelnik.

- (1991). *Rojsty*, Warszawa, Nowa.
- (1989). *Rzeka podziemna, podziemne ptaki*, Warszawa, Wydawnictwa Alfa.
- (1964). *Sennik współczesny*, Warszawa, Iskry.
- (1972). *Zwierzoczekoupiór*, Warszawa, Czytelnik.

KOSSAK-SZCZUCKA, Z. (1990). *Pozoga*, Łódź, Artus.

KRASZEWSKI, J.I. (1968). *Ulana. Powieść poleska*, Warszawa, Książka i Wiedza.

- (1985). *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

KUŚNIEWICZ, A. (1974). *Eroika*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.

- (1980). *Król Obojga Sycylii*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- (1977). *Lekcja marwego języka*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- (1988). *Mieszaniny obyczajowe*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- (1980) *Moja historia literatury*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- (1987) *Nawrócenie*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- (1977). *Stan nieważkości*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- (1972) *Strefy*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- (1977). *W drodze do Koryntu*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.

LEŚMIAN, B. (1995). *Poezje zebrane*, Toruń, Algo.

- (1959). *Szkice literackie*, edycją i pręleg J. TRZNADEL, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.

MACKIEWICZ, J. (1988). *Kontra*, Londres, Nina Karsov.

- MALCZEWSKI, A. (1922). *Marja*, Kraków, Biblioteka Narodowa, Krakowska Spółka Wydawnicza.
- MAŁACZEWSKI, E. (1991). *Koń na wzgórzu*. Warszawa, Wydawnictwa Alfa.
- MARSDEN, P. (1999). *Dom na Kresach. Powrót*. Warszawa. Wydawnictwo WAB.
- MICKIEWICZ, A. (1999). *Dziady*, Warszawa, Prószyński i S-ka.
- (1998). *Grażyna*, Wrocław, Wydawnictwo Siedmioróg.
 - (1999). *Konrad Wallenrod*, Wrocław, Wydawnictwo Siedmioróg.
 - (1998). *Pan Tadeusz*, Warszawa, Prószyński i S-ka.
- MIŁOSZ, Cz. (1999). *Dolina Issy*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- (1980). *Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada*, Kraków, Wydawnictwo Znak.
 - (1969). *Miasto bez imienia*, Paríś, Instytut Literacki.
 - (1982). “Osobny zeszyt” a: *Poezje*, Paríś, Instytut Literacki.– (1980). *Rodzinna Europa*, Paríś, Instytut Literacki.
 - (1999). *Poezje*, el volum inclou l’assaig de STALA, M. “Ekstaza o wschodzie słońca, Sobre la poesia de Czesław Miłosz”, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
 - (1980). *Prywatne obowiązki*, Paríś, Instytut Literacki.
 - (1980). *Rodzinna Europa*, Paríś, Instytut Literacki.
 - (1980). *Ziemia Ulro*, Paríś, Instytut Literacki.
- NIEMCEWICZ, J.U. *Śpiewy historyczne*, <http://monika.univ.gda.pl/~literat/ursyn/htm>.
- <Consulta: 30.09.2003>
- ODOJEWSKI, W. (1993). *Jedźmy, wracajmy*, Kraków, Wydawnictwo Znak.
- (1990). *Wyspa ocalenia*, Białystok, Versus.
 - (1990). *Zabezpieczanie śladów*, Warszawa, Czytelnik.

- (2001). *Zasypie wszystko, zawieje...*, Warszawa. Twój Styl.
- ORZESZKOWA, E. (1957). *Cham*, Warszawa, Czytelnik.
- (1999). *Nad Niemnem*, Wrocław, Wydawnictwo Siedmioróg.
- (1957). *Niziny. Dziurdziowie*, Warszawa, Czytelnik.
- PARANDOWSKI, J. (1968). *Zegar słoneczny*, Warszawa, Czytelnik.
- POL, W. (2002). *Pieśń o ziemi naszej. Mohort*, Kraków, Universitas.
- (1898). *Wybór poezyj*, Petersburg, Kazimierz Grendyszyński.
- RODZIEWICZÓWNA, M. (1991). *Straszny dziadunio*, Poznań, Oficyna Wydawnicza Jan.
- ROMANOWSKI, Z. (2001). *Cień jaskółki*, Warszawa, Muza, S.A.
- RZEWUSKI, H. (1997). *Pamiętki JPana Seweryna Soplicy, cześnika parnawskiego*. Wrocław. Wydawnictwo Siedmioróg.
- SĘP-SZARZYŃSKI, M. (1601). *Rytmy abo wiersze polskie*,
<http://monika.univ.gda.pl/~literat/rytmy/htm>.
 <Consulta: 30.09.2003>
- SCHULZ, B. (1978). *Sklepy cynamonowe. Sanatorium pod klepsydrą*, Warszawa, Wydawnictwo Literackie.
- SIENKIEWICZ, H. (1999). *Ogniem i mieczem*, Wrocław, Wydawnictwo Siedmioróg.
- (1998). *Pan Wołodyjowski*, Wrocław, Wydawnictwo Siedmioróg.
- (1999). *Potop*, Wrocław, Wydawnictwo Siedmioróg.
- SŁOWACKI, J. (1996). “Beniowski”, a: *Wiersze i poematy*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- SROKOWSKI, St. (1989). *Płonący motyl*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- STASIUK, A. (2002). *Opowieści galicyjskie*, Wołowiec, Wydawnictwo Czarne.

STEMPOWSKI, J. (2000). *Listy*, Warszawa, Fundacja Zeszytów Literackich.

STRYJKOWSKI, J. (1979). *Austeria*, Warszawa, Czytelnik.

– (1999). *Głosy w ciemności*, Warszawa, Czytelnik.

– (1981). *Sen Azrila*, Warszawa, Czytelnik.

TREMBECKI, St. (1804). *Sofiówka w sposobie topograficznym opisana wierszem*, <http://monika.univ.gda.pl/~literat/sofiowka/index/htm>.

<Consulta: 30.09.2003>

VINCENZ, St. (2002). *Na wysokiej połoninie. Prawda starowieku*, Sejny, Pogranicze.

– (2003). *Na wysokiej połoninie. Zwada*, Sejny, Pogranicze.

WAŃKOWICZ, M. (1991). *Dzieje rodziny Korzeniewskich*, Warszawa, Wydawnictwo Polonia.

– (1957). *Szczenięce lata*, Warszawa, Czytelnik.

WITTLIN, J. (1991). *Mój Lwów*, Warszawa, Czytelnik.

En castellà:

HERLING-GRUDZIŃSKI, G. (2000). *Un mundo aparte*, trad. de J. M. López, Madrid, Turpial/Amarante.

KONWICKI, T. (1987). *Un pequeño Apocalipsis*, trad. de B. Zaboklicka i F. Miravittles, Barcelona, Muchnik Editores.

KUŚNIEWICZ, A. (1983). *El rey de las Dos Sicilias*, trad. de B. Zaboklicka, Barcelona, Anagrama.

– (1984). *La lección de lengua muerta*, trad. de B. Zaboklicka, Barcelona, Anagrama.

MIŁOSZ, Cz. (1981). *El valle del Issa*, trad. de Rodón Klemensiewicz, A., Barcelona, Tusquets Editores, S.A.

– (1981). *Otra Europa*, trad. Cousté. A., Barcelona, Tusquets Editores, S.A.

SCHULZ, B. (1972). *Las tiendas de color canela*, trad. de Salvador Puig, Barcelona, Barral Editores, S.A.

– (1986). *Sanatorio bajo la clepsidra*, trad. d'E. Bortkiewicz i J. C. Vidal, Barcelona, Montesinos Editor.

En català:

MIŁOSZ, Cz. (1998). *La vall de l'Issa*, trad. de Szmidt. D., Barcelona, Edicions 62.

SCHULZ, B. (2001). *Les botigues de color canyella. El sanatori de la clepsidra*, trad. de l'Anna Rubió i Jerzy Sławomirski, Barcelona, Quaderns Crema.

Història

ASCHERSON, N. (2001). *El mar Negro. Cuna de la civilització y la barbarie*, trad. de García de la Hoz, M.L., Barcelona, Tusquets Editores.

BORZEŃKI, J. (1999). "Unia lubelska jako czynnik kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej", a: KŁOCZOWSKI, J., KRAS, P. i ŁASZKIEWICZ, H. (ed.). *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

CHLEBOWCZYK, J. (1975). *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII w. do początku XX w.)*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

DAVIS, N. (2000). *Boże igrzysko. Historia Polski*, Trad. de Tabakowska, E., Kraków, Wydawnictwo Znak.

GARLICKI, A. (1997). *Drugiej Rzeczypospolitej początki*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.

- GERVAIS, C. (ed.) (1975). *La guerre polono-sovietique 1919-1920*, Lausanne, Editions l'Age d'Homme.
- JASIENICA, P. (1986). *Polska Piastów. Polska Jagiellonów*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- (1986). *Rzeczpospolita Obojga Narodów*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- KIENIEWICZ, S. (1977). “Wpływ zaboru rosyjskiego na świadomość społeczeństwa polskiego” a: *Dzieje najnowsze*, n. 4.
- KIRSENKO, M. (1999). “Ucraina i cywilizacyjna spadščyna peršoï Reči Pospolytoï”, a: KŁOCZOWSKI, J., KRAS, P. i ŁASZKIEWICZ, H. (ed.). *Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- LUKOWSKI, J. i ZAWADZKI, H. (2002). *Historia de Polonia*, Madrid, Cambridge University Press.
- MIŁOSZ, Cz. (2000). *Wyprawa w dwudziestolecie*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- TAZBIR, J. (2002). *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit-upadek-relikty*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.
- (1999). “Unia lubelska z perspektywy dnia dzisiejszego”, a: KŁOCZOWSKI, J., KRAS, P. i ŁASZKIEWICZ, H. (ed.). *Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin, Instytut Europy Środkowo- Wschodniej.
- TOPOLSKI, J. (ed.) (1976). *Dzieje Polski*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- TRUSAU, A. (1999). “Pryjšoū čas zbirać kamjani (da ũgodkaŭ Ljublinskaŭ unii 1569)”, a: KŁOCZOWSKI, J., KRAS, P. i ŁASZKIEWICZ, H. (ed.). *Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin, Instytut Europy Środkowo- Wschodniej.

TYMOWSKI, M., KIENIEWICZ, J., HOLZER, J. (1990). *Historia Polski*, Warszawa, Editions Spotkania.

ULEWICZ, Y. (1950). *Sarmacja. Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI w.*, Kraków, SSUJ.

Confins orientaux de Pologne

BARDACH, J. (1988). "O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX i XX w.", a: WRZESIŃSKI, W. (ed.). *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

BEAVOIS, D. (1985). *Le noble, le serf et le révisor: la noblesse polonaise entre el tsarisme et les masses ukrainiennes (1831-1863)*, Paris, Editions des Archives Contemporaines.

– (1988). *Les confins de l'ancienne Pologne: Ukraine-Lithuanie-Biélorussie XVIe-XXe siècles*. Presses Universitaires de Lille.

BIAŁASIEWICZ, L. i O'LOUGHLIN (2001). *Re-ordering Europe's Eastern Frontier: Galician Identities and Political Cartographies on the Polish-Ukrainian Border*, Institute of Behavioral Science, University of Colorado, www.colorado.edu/IBS/PEC/johno/pub/galicjafin.pdf
<Consulta: 30.09.2003>

CHRZANOWSKI, T. (2001) *Kresy czyli obszary tęsknot*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.

CZAPLEJEWICZ, E. (1996). "Czym jest literatura kresowa?", a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Warszawa, Wiedza Powszechna.

HADACZEK, B. (1993). *Kresy w literaturze polskiej XX wieku. Szkice*, Szczecin, Ottonianum.

– (1999). *Kresy w literaturze polskiej. Studia i szkice*, Gorzów Wielkopolski, Wojewódzki Ośrodek Metodyczny.

- FELIKSIAK, E. (1990). *Budowanie w przestrzeni sporu*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JANION, M. (1988). "Cierń i róża Ukrainy" a: *Wobec zła*, Chotomów, Verba.
- KOLBUSZEWSKI, J. (1988). "Legenda Kresów w literaturze polskiej XIX i XX wieku" a: WRZESIŃSKI, W. (ed.) *Między Polską etniczną a historyczną, Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- (1996). *Kresy*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.
- (1994). *Od Pigalle po Kresy. Krajobrazy literatury popularnej*. Wrocław. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- KOWALCZYK, A. St. (1996). "Końcówka – Floriana Czarnyszewicza pożegnanie z Kresami", a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- LIPATOW, A. W. (1999). "Przestrzeń kulturowa Wielkiego Księstwa Litewskiego: wzajemne oddziaływanie łacińskiego Zachodu i bizantyńskiego Wschodu" a: *Słowiańszczyzna – Polska - Rosja. Studia o literaturze i kulturze*, Izabelin, Świat Literacki.
- NAGÓRKO, A. (1996). "Legendy Kresów – Wielojęzyczność jako wartość kulturowa", a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- OWCZAREK, B. (1996). "Kresowe powieści Stanisława Srokowskiego", a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- SZARUGA, L. (2001). *Węzeł kresowy*, Częstochowa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.
- TOMASZEWSKI, J. (1988). "Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku", a: WRZESIŃSKI, W. (ed.). *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- ULIASZ, St. (1994). *Literatura Kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej XX-lecia międzywojennego*, Rzeszów, Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- (ed.) (1998). *O dialogu kultur wspólnot kresowych*, Rzeszów, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- (2001). *O literaturze Kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- WAPIŃSKI, R. (1988). “Kresy: alternatywa czy zależność?”, a: WRZESIŃSKI, W. (ed.). *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- WIEGANDT, E. (1988). *Austria Felix czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- WITKOWSKI, L. (1996). “Bogactwo Kresów – Między pograniczem kultury a kulturą pogranicza”, a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- ZYCHOWICZ, J. (1996). “Czesław Miłosz – Nieudana historiozofia Kresów”, a: CZAPLEJEWICZ, E. i KASPERSKI, E. (ed.). *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni*, Warszawa, Wiedza Powszechna.

Mites

- BACHELARD, G. (1958) *El aire y los sueños*, trad. de E. De Champourcin, Méxic, Fondo de Cultura Económica.
- CASSIRER, E. (1977). “Mit i religia” a: *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, trad. de A. Staniewska, Warszawa, Czytelnik.
- DURAND, G. (1993). *De la mitocrítica al mitoanálisis. Figuras míticas y aspectos de la obra*, trad. d’A. Verjat, Barcelona, Anthropos.

- (1981). *Estructuras antropológicas de lo imaginario. Introducción a la arquetipología general*, trad. de M. Armiño, Madrid, Taurus.
 - (1986). *Wyobrażenia symboliczne*, trad. de C. Rowiński, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ELIADE, M. (1952). *El mito del eterno retorno*, trad. de R. Anaya, Buenos Aires, Emecé Editores.
- (1968). *Mito y realidad*, trad. de Luis Gil, Barcelona, Labor.
 - (1991). *Mitos, sueños y misterios*, trad. de M. de Albuquerque, Madrid, Grupo Libro 88.
 - (1984). *Mefistófeles y el andrógino*, trad. de F. García-Prieto, Barcelona, Labor.
 - (1970). *Sacrum. Mit. Historia. Wybór esejów. Selecció d'assais de J. Czerwiński*, introducció B. Molińska, trad. de A. Tatarkiewicz, Warszawa.
- GARCÍA GUAL, C. (1992). *Introducción a la mitología griega*, Madrid, Alianza Editorial.
- GŁOWIŃSKI, M. (1990). *Mity przebrane*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- JUNG, C.G. (1969). “Del sueño al mito” a: *Los complejos y el inconsciente*, trad. de J. López Pacheco, Madrid, Alianza Editorial.
- KOŁAKOWSKI, L. (1990). *La presencia del mito*, trad. de G. Bolado, Madrid, Ediciones Càtedra.
- KOPALIŃSKI, w. (1991). *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1969). *Tristes tròpics*, trad. de M. Martí Pol, Barcelona, Anagrama.
- MAGRIS, C. (1998). *El mito habsbúrgico en la literatura austríaca moderna*, Méxic, UNAM.

- MIELETINSKI, E. (1981). “‘Mitologiczna’ powieść XX w. Uwagi wstępne” a:
Poetyka mitu, trad. de J. Dancyngier. Warszawa, Państwowy Instytut
Wydawniczy.
- PARANDOWSKI, J. (1955). *Mitologia*, Warszawa, Czytelnik.
- TOPOLSKI, J. (1998). *Świat bez historii*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.

Bibliografia general

- BEREŚ, S. (2002). *Historia literatury polskiej w rozmowach XX-XXI wiek*,
Warszawa, W.A.B.
- BIENKOWSKI, Z. (1966). “Ten raj jest piekłem”, a: *Modelunki*, Warszawa,
Czytelnik.
- BORKOWSKA, G. (2001). “Powroty Iwaszkiewicza”, a: AA.VV. *Ciało, pleć,
literatura*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- (1999). *Pozytywiści i inni*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BRÜCKNER, A. (ed.) (1922). *Sielanka polska XVII w. Szymon Simonides –
Bartłomiej Zimorowic – Jan Gawiński*, Kraków, Biblioteka Narodowa,
série I, n. 48, Krakowska Spółka Wydawnicza.
- (1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, Państwowy
Instytut Wydawniczy.
- BUREK, T. (1971). “Zagłada utopii”, a: *Zamiast powieści*, Warszawa, Czytelnik.
- CAILLOIS, R.(1969). *Instintos y sociedad*, Trad. de C. Martínez-Peñalver,
J.Calvo y C.A. Jordana, Barcelona, Editorial Seix Barral, S.A.
- CHRZANOWSKI, I. (1962). “Co dała ‘Trylogia’?”, a: “*Trylogia*” H.
Sienkiewicza, selecció realizada per T. Jodełka, Warszawa, Państwowy
Instytut Wydawniczy.
- CZAPLIŃSKI, P., ŚLIWIŃSKI, P. (2000). *Literatura polska 1976-1998.
Przewodnik po prozie i poezji*. Kraków. Wydawnictwo Literackie.

- DĄBROWSKI, M. (1987). *Nierzeczywista rzeczywistość. Twórczość A. Kuśniewicza na tle epoki*. Warszawa, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- DREWNOWSKI, T. (1997). *Próba scalenia. Obiegi – Wzorce – Style*, Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- FEDIDA, P. (1985). *Diccionario de psicoanálisis*, trad. de G. Perucchi, Madrid, Alianza Editorial.
- FIUT, A. (2001). “Jak za szybą. Portret Ukraińca w prozie Jarosława Iwaszkiewicza” a: AAVV. *Ciało, płęć, literatura*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- FORNALCZYK, F. (1974). “O Andrzeju Kuśniewiczu. Świat realny, który wyrósł i dojrzał w pamięci”, a: *Znani i nieznani*, Łódź, Wydawnictwo łódzkie.
- FRAS, Z. (2002). *Galicja*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.
- GŁOWIŃSKI, M. (2000). “Polska literatura współczesna i paradygmaty symboliczne (1945-1995)” a: *Dzień Ulissesa i inne szkice na tematy niemitologiczne*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- HERNAS, Cz. (1987). *Literatura baroku*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- JANION, M. (2000). *Do Europy tak, ale z naszymi umarłymi*, Warszawa, Wydawnictwo sic!,s.c.
- JARZĘBSKI, J. (1984). “Andrzej Kuśniewicz – historia Fausta”, a: *Powieść jako autokreacja*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- (1992). *W Polsce czyli wszędzie. Szkice o polskiej prozie współczesnej*, Warszawa, Wydawnictwo PEN.
- KAZIMIERCZYK, B. (1982). *Wskrzeszanie umarłych królestw*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.

- KLEINER, J. (1956). "Studia z zakresu literatury i filozofii", a: *Studia z zakresu teorii literatury*, Lublin.
- KORNHAUSER, J., ZAGAJEWSKI, A. (1974). *Świat nie przedstawiony*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- KOWALCZYK, A. S. (1990). *Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945-1977 (Vincenz-Stempowski-Miłosz)*, Warszawa, Quantum.
- KRZYŻANOWSKI, J. (1979). *Dzieje literatury polskiej*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- (1984). *Nauka o literaturze*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- (ed.) (1984). *Literatura polska. Przedwodnik encyklopedyczny* (2 volumns), Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- KUNCEWICZ, P. (1994). *Agonia i nadzieja* (5 volumns), Warszawa, Graf Punkt i Polska Oficyna Wydawnicza "BGW"
- KUNDEROWICZ, Zb. (1983). "Mesjanizm i heroizm w ideologii romantycznej" a: *Filozofia dziejów*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- KURZOWA, Z. (1975). *Elementy kresowe w języku powieści powojennej*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- (1985). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- LEŚMIAN, B. (1959). *Szkice literackie*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- ŁOPUSZAŃSKI, P. (2000). *Leśmian*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.
- ŁUKASIEWICZ, J. (1998). *Mickiewicz*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.

- MACIEJEWSKI, J. (1987). *Legenda konfederacji barskiej w literaturze polskiej XIX wieku*, Prace polonistyczne XLIII.
- MAGRIS, C. (2001). "Dall'altra parte. Considerazioni di frontiera" a: *Utopia e disincanto*, Milà, Garzanti.
- MAKOWSKI, St. (1995). *Romantyzm*, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- MARKIEWICZ, H. (1998). *Literatura pozytywizmu*, Wydawnictw Naukowe PWN.
- MIŁOSZ, Cz. (1993). *Historia literatury polskiej*, Kraków, Wydawnictwo Znak.
- PLA, J. (1985). "El 'genius loci' en la meva situació personal i en la meva obra literària" a: *El geni del país i altres proses*, Barcelona, Edicions 62.
- PIGOŃ, St. (1998). *Zawsze o Nim. Studia i odczyty o Mickiewiczu*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Rytm.
- PRÓCHNICKI, Wł. (1999). "Na wysokiej połoninie Stanisława Vincenza - Problemy gatunkowe" a: NYCZ, R. (ed.) *Lektury polonistyczne. Dwudziestolecie międzywojenne. II wojna światowa. t. II*, Cràcovia, Universitas.
- RYMKIEWICZ, J.M. (2001). *Leśmian*, Warszawa, Sic!
- SADOWSKA, M. (2001). "Rasa przeklęta. O prozie Juliana Strykowskiego" a: *Ciało, pleć, literatura*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- SIWICKA, D. (1997). *Romantyzm 1822-1863*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SULLÀ, E. (ed.) (1996). *Teoría de la novela. Antología de textos del siglo XX*, Barcelona, Crítica (Grijalbo Mondadori, S.A.).
- SZCZEPKOWSKA, E. (2002). *Cykl podolski Włodzimierza Odojewskiego. Postacie. Krajobrazy. Obrazy pamięci*, Warszawa, Instytut Badań Literackich PAN.

- TAILLEFER, L. (1997). "Traductografía anglosajona durante la Edad Media y el Renacimiento" a: MORILLAS, E. i ARIAS, J.P. (ed.). *El papel del traductor*, Salamanca, Ediciones Colegio de España.
- THOMPSON, C. (1951). *El psicoanálisis*, trad. de E. De Gorati, Méxic, Fondo de Cultura Económica.
- TRÍAS, E. (1996). *Diccionario del espíritu*, Barcelona, Planeta.
- ZWEIG, S. (2001). *El mundo de ayer. Memorias de un europeo*, Trad. de J. Fontcuberta i A. Orzeszek, Barcelona, El acantilado.

Articles

- BŁOŃSKI, J. (1990). "Beżładne rozważania starego krytyka, który zastanawia się, jak napisałby historię prozy polskiej w latach istnienia Polski Ludowej", *Teksty drugie*, n. 1, p. 16.
- (1998). "Kim jest Miłosz?", *Tygodnik Powszechny*, n. 18, 3.05.1998.
 - (1987). "Polski raj", *Tygodnik Powszechny* n. 51-52.
 - (1967). "Z Galicji do Koryntu", *Życie Literackie*, n. 36.
- BRODOWSKI, L. (2000). "The genesis of Lithuania's Mickiewicz issue", *Dialogue & Universalism*, n. 3-4/2000.
- CZAPLEJEWICZ, E. (1987). "Poetyka literatury emigracyjnej", *Poezja*, n. 4-5.
- HADACZEK, B. (2002). "Kresy pokojowe w literaturze staropolskiej", *Kresy kwartalnik literacki*, n. 49, Lublin 1/2002.
- HAMPL, P. (2001). "Czesław Miłosz i pamięć", *Sejny, Krasnogruda*, n. 13.
- IWASZKIEWICZ, J. (1926). "Niewiasty kresowe", *Wiadomości Literackie*, n. 5.
- JANOWSKA, K. (2001). "Czesław Miłosz, laureat nagrody Nobla, w 90 rocznicę urodzin: Jestem igraszką losu", (entrevista amb Cz. Miłosz), *Polityka*, n. 26, 30 de juny de 2001.

- KUŚNIEWICZ, A. (1966). "Spadochron", a: *Ty i ja*, n. 5.
- KWIATKOWSKI, J. (1959). "Między Freudem a Ukrainą", *Twórczość*, n. 8.
- LAGO, E. (2002). "Czesław Miłosz. Sólo se puede escribir poesía en la lengua de la infancia", (entrevista amb Cz. Miłosz), *El País, Babelia*, 23 de febrer de 2002.
- MELOCH, K. (1974). "Nieśpieszna rozmowa" (entrevista amb A. Kuśniewicz) en *Argumenty*, n. 33, 1974.
- MIŁOSZ, Cz. – (1997). "Kazachstan", *Tygodnik Powszechny*, n. 38, 21.09.1997.
- (1959). "Odpowiedzi. Na zarzut pierwszy: że nie lubię Rosji", *Kultura*, n. 4.
- (1999). "O tożsamości", *Gazeta Wyborcza*, 24-26 de desembre de 1999.
- (1963). "Powikłania jednej porażki", *Kultura*, n. 4.
- ODOJEWSKI, W. (1962). "Faulkner", *Współczesność*, n. 15.
- ORŁOWSKI, H. (1993). Topos "ojczyzny utraconej", *Borussia* n 6.
- OSTASZEWSKI, R. (2000). "Dwadzieścia lat jak cmentarzysko. Rozmowa z Włodzimierzem Odojewskim", *Dekada Literacka*, n. 6-8, 31.08.2000.
- PAŹNIEWSKI, W. (1990). "Mit wileński", *Twórczość*, n. 9.
- ROMANOWSKI, A. (1997). "Czesław Miłosz wraca na Litwę". *Tygodnik Powszechny*, n. 38, 21.09.1997.
- SOBIESKA, D. (1991). "An Interview with Tadeusz Konwicki", Review of Contemporary Fiction, Dalkeley Archive Press, http://www.centerforbookculture.org/interviews_konwicki.html, 7.01.1991. <Consulta: 30.09.2003>
- STALA, M. (1997). "W drodze do paru znaków doskonale czystych", *Tygodnik Powszechny*, n.38, 21.09.1997.

- SZOSTKIEWICZ, M. (1997). "Uważność. Na marginesie 'Pieska przydrożnego'. Z Czesławem Miłoszem rozmawia Marta Szostkiewicz", *Tygodnik Powszechny*, 28.09.1997.
- SZYBIST, M. (1970). "Jak zmieniają się ludzie? Lekcja historii kultury (o "Królu Obojga Sycylii")", *Życie Literackie* n. 32.
- SZYMAŃSKA, K.Z. (2002). "Kresowość w odczuciu i przekazie Józefa Weysenhoffa", *Kresy kwartalnik literacki*, n. 48, Lublin, 1/2002.
- TAZBIR, J. (1993). "Ilu było Polaków w Polsce?", *Polityka* n. 25.
- TOMICKEI, G. (2003). "'Taki był on mąż'". O Pieśni V O Fridruszu Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego", *Twórczość*, gener 2003, pàg. 64-73.
- TORUŃCZYK, B. (1990). "O królach i duchach – z opowieści wschodnioeuropejskich", *Zeszyty Literackie, Res Publica*, Numer specjalny 1990, Wybór 1983-1989, Paris, Cahiers Littéraire.
- ULIASZ, St. (2001). *Oblicza literaturoznawczego dyskursu o pograniczu kultur*, <http://www.odrodzenie.org.ua/filologia/Uliaz.pdf>, 27.03.2001. <Consulta: 30.09.2003>
- VALLEE, L. (2001). "Czesława Miłosza księgi dzieciństwa. Kochaj dzikiego łabędzia", Trad. Heydel, M., *Tygodnik Powszechny*, Apokryf, n. 16, juny 2001.
- WYKA, K. (1970). "C.k. balladopowieści", *Życie Literackie*, n. 37-38, 1970.
– (1956). "Ukraińskie dziedzictwo", *Życie Literackie*, n. 46, 1956.
- WYKA, M. (2002). "Pan Konwicki", *Tygodnik Powszechny*, n. 3, 20.01.2002.
- ZGORZELSKI, Cz. (1989). "Litwo! Ojczyzna moja!...", *Ethos*, n. 6-7, 1989.